

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจังหวัดชายแดนภาคใต้เพื่อสร้างผู้เรียนสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยเรียบเรียงนำเสนอเป็น 7 หัวข้อ ดังนี้

- 2.1 โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม
- 2.2 แนวคิดการบริหารสถานศึกษา
- 2.3 แนวคิดการบริหารงานวิชาการ
- 2.4 กระบวนการบริหาร
- 2.5 แนวคิดเรื่องความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์
- 2.6 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบ
- 2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

2.1.1 ความเป็นมาของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเป็นโรงเรียนเอกชนตามมาตรา 15(1) และ 15(2) แห่งพระราชบัญญัติโรงเรียนเอกชน พ.ศ. 2525 (พระราชบัญญัติโรงเรียนเอกชน, 2525 : 1) ปัจจุบันเป็นโรงเรียนเอกชนในระบบแห่งพระราชบัญญัติโรงเรียนเอกชน พ.ศ. 2550 โดยดำเนินการจัดการเรียนการสอนวิชาอิสลามศึกษาควบคู่วิชาสามัญ ได้กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน (พระราชบัญญัติโรงเรียนเอกชน, 2550 : 2)

โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเป็นสถาบันการศึกษาที่มีพัฒนาการอันยาวนาน เป็นที่รู้จักกันดีในนาม “ปอเนาะ” ตั้งอยู่กระจัดกระจายในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยเฉพาะจังหวัดยะลา ปัตตานี และนราธิวาส ดำเนินการสอนและบริหารจัดการโดยโต๊ะครู ส่วนหลักสูตรการเรียนการสอนอาศัยความชำนาญเฉพาะทางของโต๊ะครู ระยะเวลาของการศึกษาในระบบปอเนาะไม่มีการกำหนดที่แน่นอนว่าเมื่อใดจึงจะสำเร็จการศึกษา เนื้อหาวิชาที่ใช้สอนเป็นวิชาศาสนาเพียงอย่างเดียว การเรียนการสอนใช้ภาษามลายู ไม่มีการสอนวิชาสามัญและภาษาไทย ต่อมารัฐจึงพิจารณาปรับปรุงปอเนาะโดยกำหนดให้มีการส่งเสริมและปรับปรุงปอเนาะเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2504 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ปอเนาะมาจดทะเบียนโดยความสมัครใจ เพื่อปรับปรุงให้ปอเนาะเป็นสถานศึกษาศาสนาที่มีสภาพดีขึ้น มีการสอดแทรกวิชาภาษาไทยและวิชาชีพ ต่อมาปอเนาะก็ได้แปรสภาพเป็น

โรงเรียนราชภัฏสอนศาสนาอิสลามในปี พ.ศ. 2526 เพื่อให้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2525 (อารง สุทธาศาสน์, 2519 ; สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน, 2528 ; โมหัมหมัด अबดุลกาเดร์, 2530 ; เรวดี กระโหมวงศ์ และคณะ, 2546 ; และอิบราเฮ็ม ณรงค์รักษาเขต และนุমান หะยีมะแซ, 2553)

การแปรสภาพของปอเนาะเป็นโรงเรียนราชภัฏสอนศาสนาอิสลามในปี พ.ศ. 2508 มีผลสืบเนื่องจากการที่กระทรวงศึกษาธิการได้วางโครงการพัฒนาการศึกษาทั่วประเทศในปี พ.ศ. 2501 โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 12 ภาค ในส่วนของภาคการศึกษา 2 ได้มอบหมายให้จังหวัดยะลาทำหน้าที่รับผิดชอบดูแลการพัฒนาการศึกษาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยคณะกรรมการการพัฒนาการศึกษาในครั้งนี้ได้มุ่งประเด็นการพิจารณาเกี่ยวกับการศึกษาในรูปแบบของ “ปอเนาะ” ผลการพิจารณาดังกล่าวได้มีความเห็นพ้องกันว่า ปอเนาะมีระบบการจัดการศึกษาที่ล้ำหลัง และมีผลต่อความมั่นคงของชาติบ้านเมือง (ประกิจ ประจนปัจจนึก, 2516 ; รุ่ง แก้วแดง, 2511) คณะกรรมการพัฒนาการศึกษาจึงมีข้อตกลงในการจัดระเบียบว่าด้วยการปรับปรุง “ปอเนาะ” โดยมีวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ 1) เพื่อให้ปอเนาะจดทะเบียน อันหมายถึง การยอมรับแนวทางการปรับปรุงการศึกษาในอนาคต 2) เพื่อปรับปรุงอาคาร สถานศึกษา และบริเวณ จัดทำถนนเข้าสู่ปอเนาะ และจัดทำป้ายชื่อปอเนาะ 3) เพื่อปรับปรุงการเรียนการสอนและหลักสูตร โดยจัดสอนให้เป็นชั้น จัดสอนภาษาไทยและจัดสอนวิชาชีพตามความต้องการและความพร้อม และ 4) เพื่อจัดให้มีการประเมินผลการสอนชั้นตัวประกอบ กระทรวงศึกษาธิการจะมอบให้จังหวัดและภาคการศึกษา 2 ดำเนินการ (สำนักผู้ตรวจราชการประจำเขตตรวจราชการที่ 12, 2547a)

ผลการประชุมสัมมนาดังกล่าว รัฐได้หันมาให้ความสำคัญต่อการพัฒนาปอเนาะเป็นกรณีพิเศษ และได้กำหนดนโยบายต่าง ๆ เป็นระยะ ๆ ดังนี้

ระยะที่ 1 พ.ศ. 2504 – 2508 ระยะการออกระเบียบว่าด้วยการปรับปรุงส่งเสริมปอเนาะและให้ปอเนาะยื่นเรื่องขอจดทะเบียน

กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการปรับปรุงส่งเสริมปอเนาะในภาคการศึกษา 2 พ.ศ. 2504 โดยมีสาระสำคัญของระเบียบ ดังนี้

1. ปอเนาะใดที่มีความสนใจที่จะปรับปรุงกิจการให้ยื่นเรื่องขอจดทะเบียนต่อทางราชการ
2. ปอเนาะใดที่จัดกิจการด้านการสอนได้ดี จะได้รับการอุดหนุนจากกระทรวงศึกษาธิการ
3. ให้ปอเนาะที่จดทะเบียนแล้ว จัดการเรียนการสอนตามหลักสูตร ทั้งวิชาศาสนา สามัญ และวิชาชีพ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504)

ผลจากการใช้ระเบียบนี้ ปรากฏว่าเมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2507 มีปอเนาะภายใต้การดูแลของภาคการศึกษา 2 ได้มาจดทะเบียนกับทางราชการ จำนวน 171 แห่ง ซึ่งรัฐบาลได้ส่งเสริม สนับสนุน และให้การช่วยเหลือด้านอาคารสถานที่ หลักสูตรการสอน และการวัดผลประเมินผล โดยให้เป็นไปตาม

ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยการปรับปรุงส่งเสริมปอเนาะในภาคการศึกษา 2 พ.ศ. 2504 ทุกประการ (อิบราฮีม ณรงค์รักษาเขต และนุমান หะยีมะแซ, 2553)

ระยะที่ 2 พ.ศ. 2509 – พ.ศ. 2511 ระยะการแปรสภาพปอเนาะเป็นโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม

ในปี พ.ศ. 2508 รัฐบาลได้อนุมัติให้ปอเนาะที่ได้จดทะเบียนแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 - 2508 ได้แปรสภาพเป็นโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม ตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2497 เพื่อที่จะควบคุมและปรับปรุงให้ปอเนาะเป็นสถานศึกษาศาสนาให้มีสภาพที่ดีขึ้น โดยมีการปรับปรุงการเรียนการสอน จัดให้มีอาคารเรียนเอกเทศ สอนวิชาศาสนาควบคู่กับวิชาสามัญเท่านั้น จึงจะได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากรัฐ ในขณะที่เดียวกันรัฐก็ได้ห้ามจัดตั้งปอเนาะขึ้นใหม่ตามข้อเสนอของสภาความมั่นคงแห่งชาติ จึงทำให้ปอเนาะในเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้และจังหวัดพัทลุง นครศรีธรรมราช พังงา กระบี่ ตรัง ระนอง และภูเก็ต เข้ามาเป็นโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม ตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2497 และสนับสนุนโครงการอุดหนุนโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม ของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2513 เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนการสอนทั้งวิชาศาสนาและสามัญให้มีประสิทธิภาพ (ประกิจ ประจันปัจฉนิก, 2516 ; ประสงค์ งามสมัน, 2519 ; และวินิจ สังขรัตน์, 2544)

การที่มีมติรัฐมนตรีได้ห้ามการจัดตั้งปอเนาะขึ้นใหม่ตามข้อเสนอแนะของสภาความมั่นคงแห่งชาติดังกล่าว มิได้ทำให้ปอเนาะจังหวัดชายแดนภาคใต้ต้องยุติดำเนินการจัดตั้งและหยุดทำการสอนแต่อย่างใด อาจเป็นเพราะการเรียนการสอนอิสลามเป็นวิถีชีวิตอันเป็นเป้าหมายหลักและแก่นแท้แห่งชีวิตของมุสลิมจังหวัดชายแดนภาคใต้ กอปรกับอิสลามถือว่าการศึกษาคือหาความรู้เป็นสิ่งจำเป็น (วาญิบ) เหนือมุสลิมทุกคน และสถานที่การจัดการเรียนการสอนที่มีบทบาทมากที่สุดที่สุดในสมัยดังกล่าวคือปอเนาะ ในขณะที่เดียวกัน สถาบันศึกษาปอเนาะก็ยังมีบทบาทสำคัญต่อสังคมมุสลิมอย่างมากในปัจจุบัน ดังนั้น การห้ามมิให้จัดตั้งปอเนาะและหยุดทำการสอน ผู้วิจัยมองว่าคงกำหนดได้ในเชิงนามธรรมเท่านั้น แต่ในเชิงรูปธรรมที่เกิดขึ้นจริงในสังคมการเรียนรู้แห่งอิสลาม เป็นสิ่งที่ต้องอยู่คู่กับวิถีชีวิตของมุสลิมตลอดไป ไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งปอเนาะหรือไม่ได้จัดตั้งก็ตาม อาจจะสามารถกล่าวได้ว่าเป็นสังคมนามธรรมแห่งชีวิตของมุสลิมทุกคน

การดำเนินการแปรสภาพปอเนาะเป็นโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติให้กระทรวงศึกษาธิการดำเนินการให้การอุดหนุนแก่โรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามภาคใต้ภายใต้โครงการปรับปรุงปอเนาะให้เป็นโรงเรียนราษฎร์ โดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2508 – 2517 มีสาระที่สำคัญ ดังนี้

1. ให้เงินจำนวนหนึ่งในปีแรกที่ขอจัดตั้ง

2. ให้ครูช่วยสอนวิชาสามัญ โดยใช้เกณฑ์จำนวนนักเรียน คือ 1) นักเรียน 50 – 149 คน ให้ครู 1 คน 2) นักเรียน 150 – 229 คน ให้ครู 2 คน และ 3) นักเรียน 300 – 499 คน ให้ครู 3 คน
3. ให้เงินทุนทุกปี
4. ให้มีการผ่อนผันเรื่องคุณสมบัติบางประการของเจ้าของ ผู้จัดการ ครูใหญ่และครู โดยผ่อนผัน ไม่ต้องเป็นไปตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์

การดำเนินงานปรับปรุงพอเหมาะให้เป็นโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามของทางราชการ อาจแบ่งได้ 2 ระยะ คือ ระยะที่หนึ่งเป็นการดำเนินงานแปรสภาพพอเหมาะให้เป็นโรงเรียนราษฎร์ เพื่อให้มาอยู่ในความควบคุมของทางราชการตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ ส่วนระยะที่สองเป็นการเร่งรัดปรับปรุงคุณภาพการเรียนการสอนและการบริหารจัดการโรงเรียน พร้อมทั้งให้การอุดหนุนทางการเงิน การจัดส่งครูไปช่วยสอนวิชาสามัญ การให้อุปกรณ์การเรียนการสอน การนิเทศการศึกษา การปรับปรุงหลักสูตรแบบเรียนทั้งวิชาศาสนาและวิชาสามัญ และอื่น ๆ (เรวดี กระจ่างวงศ์ และคณะ, 2546)

อย่างไรก็ตาม หลังจากเหตุการณ์ปล้นปืนเมื่อวันที่ 4 มกราคม 2547 พอเหมาะได้รับความสนใจจากภาครัฐอีกครั้ง โดยเฉพาะมีการกล่าวหาว่าพอเหมาะเป็นแหล่งก่อความไม่สงบดังที่เคยเกิดขึ้นในอดีต รัฐจึงได้มีความพยายามที่จะจัดระเบียบพอเหมาะอีกครั้ง จึงเปิดโอกาสให้พอเหมาะได้จดทะเบียนด้วยความสมัครใจ และจากการจดทะเบียนพอเหมาะ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 จนถึงปัจจุบัน จึงถือเป็นมิติใหม่ของการศึกษาในระบบพอเหมาะ และคำว่า “พอเหมาะ” ในอดีตได้ถูกเปลี่ยนเป็นชื่อใหม่ว่า “สถาบันศึกษาพอเหมาะ” ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา

จึงสามารถจะสรุปได้ว่า จากเหตุการณ์ความไม่สงบในปี พ.ศ. 2502 และปี พ.ศ. 2547 เป็นสัญญาณที่บ่งบอกให้รู้ว่ารัฐต้องเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริม สนับสนุน และดูแลสถาบันศึกษาพอเหมาะอย่างจริงจัง ดังนั้น นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 – พ.ศ. 2551 สถาบันศึกษาพอเหมาะจึงได้อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของกลุ่มส่งเสริมการศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาในแต่ละจังหวัด ต่อมาในปลายปี พ.ศ. 2551 จนถึงปัจจุบัน ก็ได้โอนการกำกับดูแล ส่งเสริม และสนับสนุนไปยังสำนักงานการศึกษาเอกชน ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบสถาบันศึกษาพอเหมาะโดยตรง จัดตั้งขึ้นตามประกาศมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน 2551 รับทราบรายงานผลการประชุมของคณะกรรมการเขตพัฒนาพิเศษเฉพาะกิจจังหวัดชายแดนภาคใต้ (กพต.) ในคราวประชุมครั้งที่ 3/2551 เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2551 ในเรื่องการบูรณาการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาการศึกษาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีมติให้จัดตั้งสำนักงานการศึกษาเอกชนจังหวัดและสำนักงานการศึกษาเอกชนอำเภอ เป็นหน่วยงานสังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 12 แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการ กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2546 กระทรวงศึกษาธิการจึงจัดตั้งสำนักงานการศึกษาเอกชนจังหวัดในจังหวัดยะลา ปัตตานี นราธิวาส สตูล และสงขลา และสำนักงาน

การศึกษาเอกชนอำเภอในทุกอำเภอของจังหวัดยะลา ปัตตานี นราธิวาส มีฐานะเป็นสำนักภายใน สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

ระยะที่ 3 พ.ศ. 2512 – พ.ศ. 2514 ระยะการปรับปรุงส่งเสริมโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม

การปรับปรุงส่งเสริมโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามในระยะนี้ เป็นการสนับสนุนควบคู่กับการปรับปรุงระบบการเรียนการสอนและพัฒนาคุณภาพการศึกษาในโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามให้มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพอีกระดับหนึ่ง โดยจัดให้มีอาคารเรียนเป็นเอกเทศ มีการสอนวิชาสามัญควบคู่กับวิชาศาสนา และด้านอาชีพ (สำนักผู้ตรวจราชการประจำเขตตรวจราชการที่ 12, 2548)

ระยะที่ 4 พ.ศ. 2515 – พ.ศ. 2519 ระยะการปรับปรุงส่งเสริมและการประกาศใช้โครงการอุดหนุนโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม

โรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามที่ได้แปรสภาพแล้วจะได้รับการพัฒนาและส่งเสริมให้เป็นสถานศึกษาที่มีการสอนวิชาสามัญควบคู่วิชาศาสนา และด้านอาชีพ ซึ่งรัฐบาลได้มีนโยบาย ดังนี้

1. นโยบาย พ.ศ. 2512 ได้กำหนดนโยบายด้านการศึกษาไว้ว่า ส่งเสริมการศึกษาของเด็กไทยมุสลิมให้สูงขึ้น และควรจัดทำโครงการปรับปรุงการศึกษาเฉพาะจังหวัดชายแดนภาคใต้
2. นโยบาย พ.ศ. 2519 กำหนดนโยบายไว้ว่า ควรดำเนินการปรับปรุงส่งเสริมโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม และเร่งการศึกษาสามัญและอาชีวศึกษาให้สามารถรับเด็กไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้เข้าเรียนได้มากขึ้น

ในขณะเดียวกัน กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้โครงการอุดหนุนโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2513 โดยโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามจะได้รับการอุดหนุนด้านการเงินการส่งครูไปช่วยสอนวิชาสามัญ และการอุดหนุนวัสดุอุปกรณ์ จนถึงสิ้นปี 2519 (สำนักผู้ตรวจราชการประจำเขตตรวจราชการที่ 12, 2548)

ระยะที่ 5 พ.ศ. 2520 – พ.ศ. 2524 ระยะการพัฒนาโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม

มีการประกาศใช้โครงการอุดหนุนโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2520 – 2524 โดยการอุดหนุนด้วยการให้เงิน ครูผู้สอน อุปกรณ์ และวิทยากรสงเคราะห์ และมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรวิชาสามัญ จากหลักสูตรประถมศึกษาปีที่ 5 – 7 เป็นหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ระดับ 3 – 4 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (สำนักผู้ตรวจราชการประจำเขตตรวจราชการที่ 12, 2548)

การที่รัฐได้ส่งเสริมและสนับสนุนและให้ความช่วยเหลือโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามในด้านงบประมาณ ครูผู้สอน สื่อการเรียนการสอน และอาคารสถานที่ มีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อสร้างความสันติสุขและความมั่นคงภายในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ กอปรกับเพื่อจัดระบบการจัด

การศึกษาในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพทัดเทียมในภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศ

ระยะที่ 6 พ.ศ. 2525 – พ.ศ. 2529 ระยะการพัฒนาโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม เป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

กระทรวงศึกษาธิการได้ออกพระราชบัญญัติโรงเรียนเอกชน พุทธศักราช 2525 ให้โรงเรียนราษฎร์ที่จัดตั้งตามกฎหมายว่าด้วยโรงเรียนราษฎร์เป็นโรงเรียนเอกชนตามพระราชบัญญัตินี้ ดังนั้น โรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม จึงเป็น “โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม” และได้เปลี่ยนชื่อตำแหน่งเจ้าของโรงเรียนเป็นผู้รับใบอนุญาต ได้มีการปรับปรุงส่งเสริมโรงเรียน เพื่อให้โรงเรียนสามารถสอนวิชาสามัญได้อย่างมีคุณภาพ และให้โรงเรียนปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียน โดยยังคงไว้ซึ่งการอุดหนุนด้านการเงิน บุคลากร วัสดุอุปกรณ์ และวิทยากรสงเคราะห์ (นิอาเรฟ ระเด่นอาหมัด, มปป.)

ระยะที่ 7 พ.ศ. 2530 – พ.ศ. 2534 เป็นระยะการพัฒนาที่มีแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของจำนวนนักเรียนและครูสอนวิชาสามัญในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม แต่ในส่วนของโรงเรียนประเภทสอนศาสนาอย่างเดียวมีแนวโน้มลดลง ด้านอาคารสถานที่และคุณภาพการศึกษาได้รับการพัฒนาที่ดีขึ้น รัฐได้ทำเกณฑ์มาตรฐานโรงเรียนเอกชน ตามมาตรา 15 (2) ประเภทการศึกษานอกโรงเรียน เป็นโรงเรียนมาตรา 15 (1) ประเภทสามัญ แห่งพระราชบัญญัติโรงเรียนเอกชน พ.ศ. 2525 โดยรัฐยังคงให้การอุดหนุนในด้านการเงิน บุคลากร อุปกรณ์การสอน และวิทยากรสงเคราะห์ และให้โรงเรียนที่เปิดสอนตามหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ระดับ 4 เปลี่ยนมาสอนตามหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2530 แทน

ระยะที่ 8 พ.ศ. 2535 – พ.ศ. 2539 เป็นระยะที่รัฐได้เปลี่ยนวิธีการให้การอุดหนุน โดยแบ่งโรงเรียนออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. โรงเรียนประเภทมาตรา 15 (2) เป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่จัดการศึกษาตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ จัดรูปแบบการศึกษาเป็นการศึกษานอกโรงเรียน โดยรัฐยังคงให้การอุดหนุนด้านการเงิน บุคลากร และวัสดุอุปกรณ์ โดยมุ่งเน้นการอุดหนุนรายปี

2. โรงเรียนประเภทมาตรา 15 (1) เป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่เปลี่ยนสภาพจากโรงเรียนประเภท 15 (2) เป็นโรงเรียนที่จัดการศึกษาตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ จัดเป็นรูปแบบการศึกษาในระบบโรงเรียน ประเภท 15 (1) โดยคิดอัตราส่วนครูต่อนักเรียน 1 : 25 และจ่ายเงินอุดหนุนตามรายหัวของนักเรียน

จากระยะการเปลี่ยนแปลงข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การแปรสภาพจากปอเนาะเป็นโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามในปี พ.ศ. 2508 และการแปรสภาพจากโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในปี พ.ศ. 2525 นั้น นับเป็นการเปลี่ยนแปลงที่

รัฐต้องใช้ความพยายามอย่างสูง กอปรกับต้องใช้ยุทธศาสตร์แห่งการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์การศึกษาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้รัฐได้ทราบว่า การจัดการศึกษาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ต้องจัดการศึกษาวิชาสามัญควบคู่ไปกับวิชาศาสนา ซึ่งการเรียนรู้อิสลามเป็นพื้นฐานหลักของมุสลิมทุกคน ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของอิสลามที่มุ่งเน้นการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม ดังที่ อะหมัด ชะละบี (Shalabi, 1954 : 48 อ้างถึงใน อิบราฮีม ณรงค์รัชกษาเขต, 2546 : 13) ได้เขียนไว้ในหนังสือ “History of Muslim Education” ว่า “เมื่อท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้เดินทางถึงเมืองมะดีนะฮ์ มัสญิดของท่านถูกสร้างขึ้นที่อัลมิมบัต และในมัสญิดแห่งนี้ท่านเคยสอนบรรดาเศาะหาบะฮ์ ﷺ ของท่านเกี่ยวกับความรู้ทางศาสนาและทางโลก”

ปัจจุบันโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจัดเป็นโรงเรียนเอกชนในระบบ โดยได้กำหนดขอบข่ายการบริหารงานในสถานศึกษาไว้ 4 ด้าน คือ 1) การบริหารงานวิชาการ 2) การบริหารงานงบประมาณ 3) การบริหารงานบุคคล และ 4) การบริหารงานทั่วไป (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546 : 32) และได้กำหนดขอบข่ายการบริหารงานวิชาการเพื่อให้การบริหารสถานศึกษามีความคล่องตัว รวดเร็วและสอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน สถานศึกษาและสังคม (ชุมชน) รวมทั้งการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมด 12 ด้าน ได้แก่ 1) งานพัฒนาหลักสูตร 2) งานพัฒนากระบวนการเรียนรู้ 3) งานวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน 4) การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา 5) การพัฒนาสื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา 6) การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ 7) การนิเทศการศึกษา 8) งานแนะแนวการศึกษา 9) การพัฒนาระบบการประกันคุณภาพการศึกษา 10) การส่งเสริมความรู้ทางวิชาการแก่ชุมชน 11) การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาและองค์กรอื่น ๆ และ 12) การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัวยุติธรรม หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546 : 32)

การบริหารจัดการตามระเบียบการบริหารของกระทรวงศึกษาธิการดังกล่าว เป็นการบริหารงานที่สามารถเทียบเคียงกับการบริหารโรงเรียนของรัฐเกือบทุกรูปแบบ ถึงแม้ว่าโดยภาพรวมอาจจะมีความแตกต่างกันด้านคุณภาพ แต่หากมีการปรับแผนการพัฒนาการจัดการศึกษาที่มีระบบโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามก็จะเป็นสถาบันการศึกษาที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพเทียบเคียงโรงเรียนของรัฐได้ อาจจะต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่ายทั้งภาครัฐและเอกชน อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันการศึกษานอกระบบก็ยังคงมีอยู่ โดยรัฐได้จัดให้สถาบันศึกษาปอเนาะและศูนย์การศึกษาอิสลามประจำมัสยิด (ตาดีกา) เป็นสถาบันการศึกษานอกระบบ โดยเฉพาะการศึกษาในสถาบันศึกษาปอเนาะ เป็นการจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นการศึกษาศาสนาเป็นหลัก แต่มีการศึกษาสามัญ (การศึกษา นอกโรงเรียน) และวิชาชีพรวมอยู่ด้วย นับเป็นการเปิดทางเลือกให้ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนตามสาขา การเรียนที่ตนเองถนัด ซึ่งมีทั้งโรงเรียนในระบบและนอกระบบ เป็นการบูรณาการการศึกษาอิสลามที่

มีสองระบบในเวลาเดียวกัน และเป็นการจัดการศึกษาที่เหมาะสมกับบริบทและอัตลักษณ์ของประชาชนในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ นับเป็นโอกาสและความท้าทายของรัฐในการจัดการศึกษาให้ดียิ่งขึ้นต่อไปในอนาคต อย่างไรก็ตาม สำนักงานการศึกษาเอกชนจังหวัดชายแดนภาคใต้¹ ได้สำรวจจำนวนโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จำนวนนักเรียน และครู ประจำปีการศึกษา 2555 พบว่าจำนวนโรงเรียนที่เปิดสอนศาสนาควบคูวิชาสามัญ มีจำนวน 197 โรงเรียน จำนวนครู 11,879 คน และจำนวนนักเรียน 149,107 คน ซึ่งจำแนกตามกลุ่มสำนักงานการศึกษาเอกชนจังหวัดได้ดังนี้

ตารางที่ 1 จำนวนโรงเรียน ครู และนักเรียนโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ปีการศึกษา 2555

สำนักงานการศึกษาเอกชน	โรงเรียน (โรง)	ครู (คน)	นักเรียน (คน)
นราธิวาส	49	3,825	36,000
ปัตตานี	65	4,426	54,900
ยะลา	41	2,098	36,227
สงขลา	26	1,048	14,843
สตูล	16	482	7,137
รวม	197	11,879	149,107

2.1.2 โครงสร้างการบริหารงานของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเป็นสถาบันการศึกษาที่ตั้งอยู่กระจัดกระจายในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งอยู่ภายใต้การกำกับ ดูแลและส่งเสริมของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษาเอกชน (สช.) สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ โดยสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษาเอกชน เป็นต้นสังกัดของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นผู้กำหนดนโยบายการจัดการศึกษา ครอบคลุมภารกิจงาน ด้านบุคลากร แผนงาน งบประมาณ วิชาการ กิจกรรมนักเรียน อาคารสถานที่ และความสัมพันธ์กับชุมชน ซึ่งเป็นภารกิจงานที่อยู่ภายใต้กรอบงาน 4 ด้านของกระทรวงศึกษาธิการ คือ 1) การบริหารงานวิชาการ 2) การบริหารงานงบประมาณ 3) การบริหารงานบุคคล และ 4) การบริหารงานทั่วไป ส่วนการบริหารงานวิชาการมีสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) เป็นผู้กำหนดนโยบายหลักด้านวิชาการ โดยมีทั้งหมด 12 ด้าน ได้แก่ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546 : 32) 1) งานพัฒนาหลักสูตร 2) งานพัฒนากระบวนการเรียนรู้ 3) งานวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน 4) การวิจัยเพื่อพัฒนา

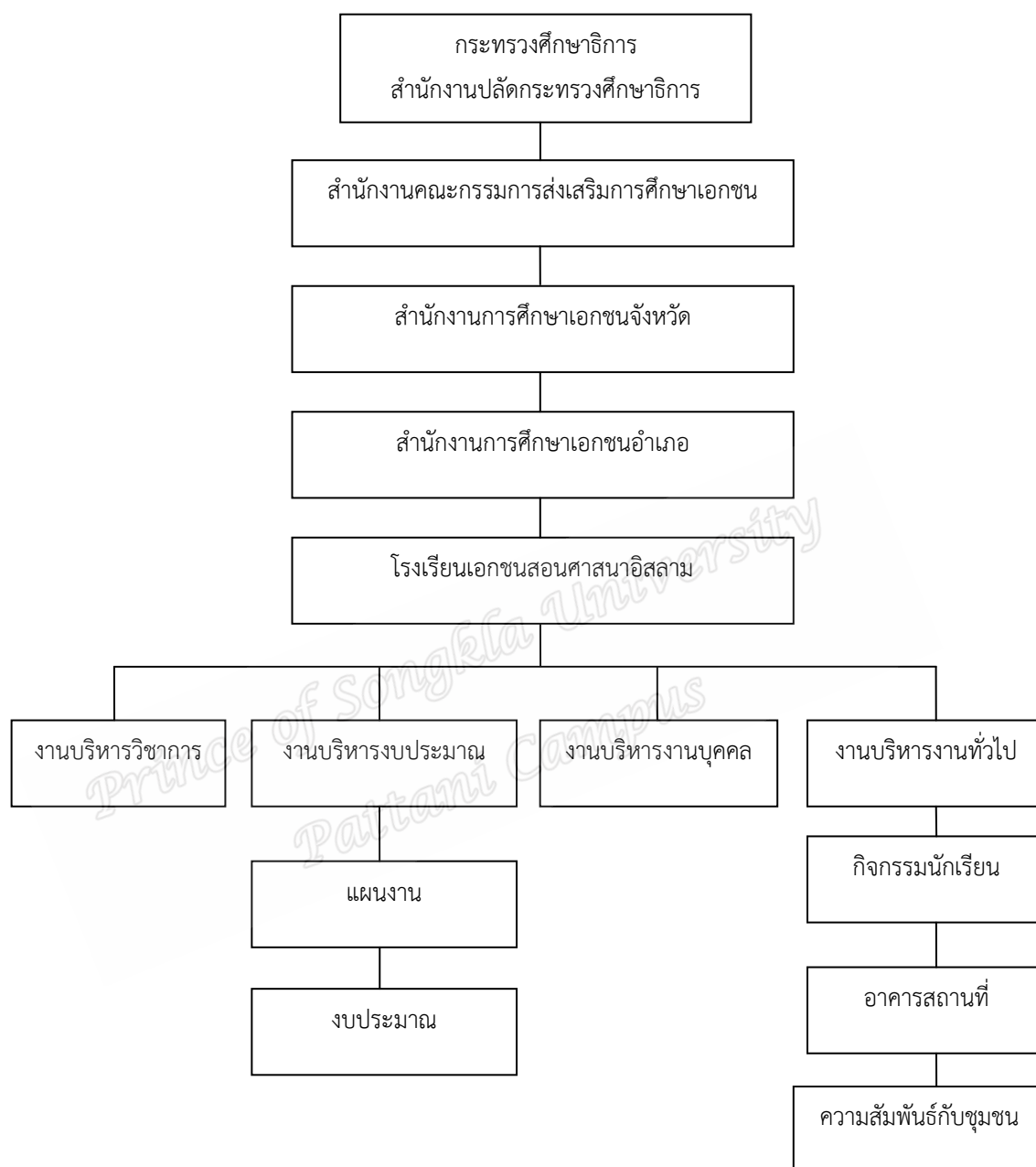
¹ ข้อมูลสารสนเทศ สำนักงานการศึกษาเอกชน กลุ่มจังหวัดชายแดนภาคใต้ 2555 – 2556

คุณภาพการศึกษา 5) การพัฒนาสื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา 6) การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ 7) การนิเทศการศึกษา 8) งานแนะแนวการศึกษา 9) การพัฒนาระบบการประกันคุณภาพการศึกษา 10) การส่งเสริมความรู้ทางวิชาการแก่ชุมชน 11) การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาและองค์กรอื่น ๆ และ 12) การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา

สำหรับโครงสร้างการบริหารงานของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม จะมีโครงสร้างการบริหารงาน ดังแผนภาพที่ 2

Prince of Songkla University
Pattani Campus

แผนภาพที่ 2 โครงสร้างการบริหารงานของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

ที่มา : (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546 : 97)

จากแผนภาพที่ 2 ชี้ให้เห็นว่า โครงสร้างการบริหารงานของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม แบ่งออกเป็น 4 งานหลัก คือ 1) การบริหารงานวิชาการ 2) การบริหารงานงบประมาณ 3) การบริหารงานบุคคล และ 4) การบริหารงานทั่วไป โดยการบริหารงานงบประมาณ ประกอบไปด้วย ด้านแผนงานและงบประมาณ ส่วนการบริหารงานทั่วไป ประกอบไปด้วย งานด้านกิจกรรมนักเรียน อาคารสถานที่ และความสัมพันธ์กับชุมชน ฯลฯ โดยอยู่ภายใต้การบริหารงานตามลำดับ คือ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษาเอกชน สำนักงานการศึกษาเอกชนจังหวัด และสำนักงานการศึกษาเอกชนอำเภอ

2.1.3 การจัดการเรียนการสอนและหลักสูตรในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามมีระบบการจัดการเรียนการสอนทั้งวิชาสามัญและศาสนาควบคู่กันไป โรงเรียนบางโรงเรียนจะจัดให้มีการเรียนการสอนศาสนาในภาคเช้า และเรียนวิชาสามัญในภาคบ่าย ส่วนบางโรงเรียนจะจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการหลักสูตร โดยจัดให้มีการเรียนการสอนที่ละกันไประหว่างการเรียนการสอนวิชาสามัญและศาสนา มีครูผู้สอน 2 ประเภท คือ ครูสอนวิชาศาสนา หรือเรียกว่า “อุstadax” และครูสอนวิชาสามัญหรือวิชาชีวะ บางโรงเรียนก็จะมีครูข้าราชการและพนักงานราชการครูที่รัฐส่งไปช่วยสอน ปัจจุบันมีโรงเรียนจำนวนหลายโรงเรียนได้จ้างครูต่างชาติมาเป็นครูสอนภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะครูต่างชาติ สัญชาติฟิลิปปินส์ ส่วนใหญ่โรงเรียนจะจ้างให้สอนวิชาภาษาอังกฤษ ทั้งนี้เพื่อเตรียมความพร้อมของนักเรียนในการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน และเนื่องด้วยโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจัดให้มีการเรียนการสอนทั้งวิชาสามัญและศาสนาควบคู่กันไป จึงทำให้วันหยุดประจำสัปดาห์ของแต่ละโรงเรียนไม่เหมือนกัน โดยบางโรงเรียนจะหยุดทำการสอนเพียง 1 วัน คือ วันศุกร์ ส่วนบางโรงเรียนจะหยุดทำการสอน 2 วัน คือ วันศุกร์และวันเสาร์

สำหรับหลักสูตรที่ใช้ในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในปัจจุบัน คือ หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 และหลักสูตรอิสลามศึกษา พุทธศักราช 2546 โดยโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามมีวิวัฒนาการหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการนับตั้งแต่พอเนาะได้แปรสภาพเป็นโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามและเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามตามลำดับ ดังนี้

2.1.3.1 หลักสูตรสามัญ

2.1.3.1.1 หลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521

2.1.3.1.2 หลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524

2.1.3.1.3 หลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียน ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช

2.1.3.1.4 หลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 และหลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช 2533)

2.1.3.1.5 หลักสูตรมัธยมศึกษาบูรณาการ พุทธศักราช 2535

2.1.3.1.6 หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544

2.1.3.1.7 หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551

2.1.3.2 หลักสูตรอิสลามศึกษา

2.1.3.2.1 หลักสูตรอิสลามศึกษา พุทธศักราช 2523 มี 3 ระดับ คือ ระดับตอนต้น (อิบติดาอียะฮฺ) ใช้เวลาเรียน 4 ปี ระดับตอนกลาง (มุตะวัสสิฎฺเฆาะฮฺ) ใช้เวลาเรียน 3 ปี และระดับตอนปลาย (ฆานะวียะฮฺ) ใช้เวลาเรียน 3 ปี

2.1.3.2.2 หลักสูตรอิสลามศึกษา พุทธศักราช 2535 ใช้ได้เพียง 2 ระดับ คือ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ใช้เวลาเรียน 3 ปี และระดับมัธยมศึกษาตอนกลาง ใช้เวลาเรียน 3 ปี ส่วนตอนปลาย (ฆานะวียะฮฺ) ยังคงใช้หลักสูตรอิสลามศึกษา พุทธศักราช 2523

2.1.3.2.3 หลักสูตรอิสลามศึกษา พุทธศักราช 2540 ใช้ได้เพียง 2 ระดับ คือ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ใช้เวลาเรียน 3 ปี และระดับมัธยมศึกษาตอนกลาง ใช้เวลาเรียน 3 ปี ส่วนตอนปลาย (ฆานะวียะฮฺ) ยังคงใช้หลักสูตรอิสลามศึกษา พุทธศักราช 2523

2.1.3.2.4 หลักสูตรอิสลามศึกษา 2546 มี 3 ระดับ คือ ระดับตอนต้น (อิบติดาอียะฮฺ) ใช้เวลาเรียน 6 ปี ระดับตอนกลาง (มุตะวัสสิฎฺเฆาะฮฺ) ใช้เวลาเรียน 3 ปี และระดับตอนปลาย (ฆานะวียะฮฺ) ใช้เวลาเรียน 3 ปี เป็นหลักสูตรที่สอดคล้องกับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยใช้เวลาเรียนรวมทั้งหมด 12 ปี

ส่วนระเบียบและหลักสูตรปอเนาะที่ใช้ก่อนการแปรสภาพจากปอเนาะเป็นโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามและเปลี่ยนเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม มี 2 หลักสูตร คือ 1) ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการปรับปรุงส่งเสริมปอเนาะในเขตภาคการศึกษา 2 พุทธศักราช 2504 ได้แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (อิบติดาอียะฮฺ) ใช้เวลาเรียน 4 ปี ระดับมัธยมศึกษาตอนกลาง (มุตะวัสสิฎฺเฆาะฮฺ) ใช้เวลาเรียน 3 ปี และระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ฆานะวียะฮฺ) ใช้เวลาเรียน 2 ปี (กระทรวงศึกษาธิการ, 2504 : 11) 2) หลักสูตรอิสลามศึกษา พุทธศักราช 2513 เป็นหลักสูตรที่ใช้สำหรับนักเรียนโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามในภาคการศึกษา 2 ที่ผ่านการศึกษาภาคบังคับ ระดับประถมศึกษาแล้ว ใช้เวลาเรียน 4 ปี (ศูนย์พัฒนาการศึกษา ภาคการศึกษา 2, 2513 : มปป.)

2.1.3.3 ประเภทของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามตามพระราชบัญญัติโรงเรียนเอกชน พ.ศ. 2550 ได้บัญญัติโรงเรียนเอกชนออกเป็นโรงเรียนเอกชนในระบบและโรงเรียนเอกชนนอกระบบ ซึ่งโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจัดอยู่ในโรงเรียนเอกชนทั้งในระบบและนอกระบบ และสามารถจำแนกโรงเรียนเอกชนที่มีการจัดการเรียนการสอนอิสลามศึกษาทั้งในและนอกระบบ ได้ 4 ลักษณะ คือ

1. โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามควบคู่วิชาสามัญ เป็นโรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ โดยปัจจุบันใช้หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 และหลักสูตรอิสลามศึกษา พุทธศักราช 2546

2. โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามประเภทการกุศล เป็นโรงเรียนที่จัดการศึกษาแก่บุคคลที่มีลักษณะพิเศษหรือผิดปกติทางร่างกาย สติปัญญา หรือจิตใจ เป็นโรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนในลักษณะโรงเรียนการกุศล หรือโรงเรียนการศึกษาสงเคราะห์ เป็นโรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ โดยปัจจุบันใช้หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 และหลักสูตรอิสลามศึกษา พุทธศักราช 2546

3. โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามประเภทสามัญ เป็นโรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ โดยปัจจุบันใช้หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 และหลักสูตรอิสลามศึกษา พุทธศักราช 2546

4. โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามนอกระบบ เป็นโรงเรียนที่สอนวิชาศาสนาเพียงอย่างเดียว โดยบางแห่งผู้เรียนที่สนใจจะศึกษาวิชาสามัญและวิชาชีพ ก็สามารถไปศึกษาตามสถานศึกษาต่าง ๆ ได้ตามความเหมาะสม

สำหรับการวิจัยเรื่อง รูปแบบการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจังหวัดชายแดนภาคใต้เพื่อสร้างผู้เรียนสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ผู้วิจัยขอศึกษากรณีโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในระบบที่เปิดทำการสอนทั้งวิชาสามัญและวิชาศาสนา ลักษณะที่ 1, 2 และ 3 เท่านั้น

จากที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามมีวิวัฒนาการมาจาก “ปอเนาะ” ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาที่อยู่คู่กับชุมชนมาอย่างช้านาน ต่อมาระหว่างปี พ.ศ. 2504 – 2508 เป็นช่วงระยะเวลาการออกระเบียบว่าด้วยการปรับปรุงส่งเสริมปอเนาะ และให้ปอเนาะยื่นเรื่องขอจดทะเบียน จึงมีปอเนาะส่วนใหญ่ได้มาจดทะเบียน แต่มีปอเนาะบางแห่งไม่ได้จดทะเบียนตามคำประกาศ สำหรับปอเนาะที่ได้จดทะเบียนกับทางรัฐ รัฐได้ดำเนินการแปรสภาพปอเนาะดังกล่าวเป็นโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม ต่อมาในปี พ.ศ. 2525 โรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามก็ได้เปลี่ยนมาเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจนถึงปัจจุบัน หลักสูตรที่ใช้ในการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม โรงเรียนได้ใช้หลักสูตรแกนกลาง

การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 และหลักสูตรอิสลามศึกษาพุทธศักราช 2546 ส่วนประเภทของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ คือ 1) โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามควบคู่วิชาสามัญ 2) โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามประเภทการกุศล 3) โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามประเภทสามัญ และ 4) โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามนอกระบบ

2.2 แนวคิดการบริหารสถานศึกษา

2.2.1 ความหมายของการบริหารสถานศึกษา

การบริหารสถานศึกษา หมายถึง การให้บริการสาธารณะของรัฐที่จัดการศึกษาและจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของสถานศึกษาตามหลักการให้บริการของรัฐอย่างเสมอภาคต่อเนื่องและมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ทันกับความต้องการของผู้ใช้บริการอยู่เสมอ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546 : 21-22)

การบริหารการศึกษา หมายถึง การดำเนินงานของกลุ่มบุคคลที่จัดกิจกรรมทางการศึกษาของโรงเรียนให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร โดยทำให้นักเรียนมีการพัฒนาด้านสติปัญญา อารมณ์ จิตใจ ร่างกาย และสังคม ผ่านกระบวนการวางแผน การวินิจฉัยสั่งการ การควบคุม เพื่อให้ นักเรียนมีคุณภาพ มีความรู้ ความสามารถ และมีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามเจตนารมณ์ของการศึกษา เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมและสามารถดำรงชีวิตอย่างมีความสุขตามสมควรแก่อัตภาพของตน (วิลาวัลย์ ไพโรจน์, 2540 ; มนัส พลายุ้ม, 2540 ; วิไล ธนวิวัฒน์, 2541 ; สัมมา รณิธย์, 2556)

การบริหารสถานศึกษา คือ การบริหารจัดการศึกษาแนวใหม่มุ่งให้สังคมทุกส่วนร่วมกันรับผิดชอบการจัดการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยมีเครือข่ายแหล่งการเรียนรู้และการกระจายอำนาจให้สถานศึกษา มีความคล่องตัวและตัดสินใจดำเนินงานในขอบเขตที่รับผิดชอบ โดยให้ประชาชนองค์กรต่าง ๆ มีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ อย่างเหมาะสม โดยมีตัวชี้วัดที่บ่งบอกถึงควมมีประสิทธิภาพในการศึกษาของสถานศึกษา (วิโรจน์ สารรัตนะ, 2542 ; สุรพล พุฒคำ, 2544)

ในขณะเดียวกัน ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2544 : 8) ได้กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา เป็นภารกิจหลักของผู้บริหารที่จะต้องกำหนดแบบแผน วิธีการและขั้นตอนต่าง ๆ ในการปฏิบัติงานไว้อย่างมีระบบ มีวิธีการบริหารที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ จะต้องใช้ศาสตร์และศิลป์ในการบริหาร โดยอาศัยการทำงานเป็นทีม เพื่อที่จะให้งานบรรลุจุดมุ่งหมายตามที่วางไว้ทุกประการ

ส่วนธีระ รุญเจริญ (2545 : 11-12) ได้กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา เป็นการจัดการศึกษาที่ต้องอาศัยผู้บริหารสถานศึกษาและบุคลากรทางการศึกษามีอาชีพ เพื่อให้การบริหารสถานศึกษาดำเนินไปตามวัตถุประสงค์และสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ดังนั้นผู้บริหารสถานศึกษาจึงมีบทบาทอย่างยิ่งในการบริหารสถานศึกษาให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ได้วางไว้

นอกจากนี้ ฮอย และมิสเกล (Hoy and Miskel, 2001 : 170) ได้อธิบายว่า การบริหารโรงเรียน เป็นการบริหารบุคลากรทางการศึกษา ครู นักเรียน เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการปฏิบัติงานให้บุคคลทั้ง 3 กลุ่มเห็นด้วย และดำเนินการตามข้อตกลงที่วางไว้ และพึงยึดปฏิบัติโดยเคร่งครัด

จากความหมายของการบริหารสถานศึกษาดังกล่าว พอจะสรุปได้ว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันอย่างเป็นระบบ มีวิธีการบริหารที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ เพื่อให้บริการทางการศึกษาให้แก่สมาชิกในสังคมตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ อย่างมีคุณภาพและดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

2.2.2 ความสำคัญของการบริหารสถานศึกษา

การบริหารสถานศึกษา เป็นกระบวนการที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดการศึกษาของสังคมและประเทศชาติ ต้องอาศัยความเป็นมืออาชีพของผู้บริหารและผู้ที่มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา หากสถานศึกษาใดมีระบบการบริหารที่มีประสิทธิผลและประสิทธิภาพ ก็ย่อมทำให้ผลิตผู้เรียนที่มีคุณภาพ จึงทำให้ส่งผลถึงความเจริญก้าวหน้าของสังคมและประเทศชาติไปด้วย ดังนั้นการบริหารสถานศึกษาจึงมีความสำคัญ ดังที่นักวิชาการได้ให้ความสำคัญของการบริหารสถานศึกษาไว้ดังนี้

การบริหารสถานศึกษามีความสำคัญ เนื่องจากเป็นภารกิจหลักของผู้บริหารที่จะต้องกำหนดแบบแผน และเทคนิคต่าง ๆ โดยนำทั้งศาสตร์และศิลป์ที่มีประสิทธิภาพเหมาะสมกับองค์กรมาใช้ เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายร่วมกันดำเนินการ เอื้ออำนวยให้ผู้เรียนได้รับการศึกษาที่ถูกต้องและมีคุณภาพจากการศึกษา บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ของสถานศึกษานั้น ๆ ซึ่งเป็นการพัฒนาการศึกษาของคนในชาติ (สัมมา รัตนธัย, 2553 : 94) การบริหารงานนั้นจะต้องใช้ศาสตร์และศิลป์ ต้องอาศัยการทำงานเป็นทีมที่ร่วมกันทำงานให้ประสบความสำเร็จ ผู้ร่วมงานแต่ละคนมีความแตกต่างกันทั้งในด้านสติปัญญา ความสามารถ ความถนัดและความต้องการที่ไม่เหมือนกัน จึงเป็นหน้าที่ของผู้บริหารที่จะเป็นผู้นำเทคนิควิธีและกระบวนการการบริหารที่เหมาะสมมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมายของสถานศึกษา (ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2544 : 8) และในการจัดการศึกษามีความจำเป็นต้องอาศัยผู้บริหารการศึกษาและผู้บริหารสถานศึกษามีอาชีพและเป็นผู้นำทางวิชาการ ซึ่งจำเป็นต้องมีสมรรถภาพทั้งความรู้ ทักษะ และมีคุณธรรม จริยธรรม ตลอดทั้งจรรยาบรรณวิชาชีพ จึงจะนำไปสู่ความสำเร็จอย่างแท้จริง (ธีระ รุญเจริญ, 2545 : 8)

2.2.3 หลักการบริหารสถานศึกษา

การบริหารสถานศึกษาให้เกิดประสิทธิภาพและบรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ ต้องอาศัยแนวทางหรือเงื่อนไขที่ผู้บริหารสถานศึกษาควรคำนึงถึงดังนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546)

1. การรวบรวมและจัดระบบข้อมูลสารสนเทศให้เป็นปัจจุบัน การบริหารแนวใหม่ จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้บริหารจะต้องบริหารและตัดสินใจโดยอาศัยข้อมูลมากกว่าสามัญสำนึก

2. วางแผนและดำเนินงานตามแผนที่วางไว้ การวางแผนมีส่วนช่วยให้ผู้บริหารมีทิศทางในการบริหารตามลำดับความสำคัญเร่งด่วนของปัญหาและนโยบายการบริหาร

3. ศึกษากฎหมาย กฎ และระเบียบที่เกี่ยวข้อง การบริหารสถานศึกษาที่เป็นนิติบุคคล ผู้บริหาร มีอำนาจบริหารอย่างมีอิสระ ขณะเดียวกันก็รับผิดชอบต่อผลการตัดสินใจของตนอย่างเต็มที่

4. การบริหารและการตัดสินใจโดยองค์คณะบุคคล การศึกษาเป็นบริการกิจการสาธารณะที่มีผู้เกี่ยวข้องและได้รับผลจากการบริการจำนวนมาก

5. จัดระบบบัญชีให้ครบถ้วนถูกต้อง ถึงแม้ว่าผู้บริหารจะมีอำนาจอิสระในการบริหาร และตัดสินใจก็ตาม แต่อำนาจอิสระนั้นมีขีดเป็นไปโดยปราศจากการควบคุมตรวจสอบของทางราชการ โดยเฉพาะด้านการเงินของสถานศึกษา ทั้งในช่วงก่อนใช้ ระหว่างใช้ และหลังใช้

จากเงื่อนไขทั้ง 5 ประการดังกล่าว นับเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาที่จะต้องจัดให้มีขึ้นในสถานศึกษา เพื่อให้การบริหารและการตัดสินใจของผู้บริหารมีประสิทธิภาพและบรรลุผลตามเจตนารมณ์ของสถานศึกษา

สัมมา รุจิรย์ (2556 : 95) กล่าวว่า ในการบริหารการศึกษาจะให้เกิดประสิทธิภาพ และบรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้นั้น ผู้บริหารจะต้องมีหลักการบริหารที่มีประสิทธิภาพ เนื่องจากผู้บริหารต้องเป็นผู้รับผิดชอบ เพื่อให้มีการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเป็นไปตามเป้าหมายขององค์กร หลักการบริหารการศึกษา ประกอบด้วย

1. การวางเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ชัดเจน
2. การวางแผน และนำเทคนิคในการบริหารงาน
3. การจัดโครงสร้าง และวางระบบงาน
4. การใช้ทรัพยากร และค่าใช้จ่ายที่คุ้มค่า
5. การใช้อำนาจในการสั่งการ และควบคุม
6. การประเมินผลเพื่อปรับปรุงงาน

สอดคล้องกับแนวคิดของปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2542) กล่าวว่า ผู้บริหารสถานศึกษาควรคำนึงถึงหลักการบริหารดังนี้

1. มีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของสถานศึกษาที่ชัดเจน โดยผู้บริหารต้องเข้าใจถึงเป้าหมายของสถานศึกษาว่าเป็นไปในทิศทางใด จึงจะจัดงาน จัดคน จัดเงิน จัดวัสดุอุปกรณ์ได้เหมาะสม

2. ต้องมีเทคนิควิธีการในการบริหารงาน การบริหารงานทุกประเภทต้องมีเทคนิควิธีการ ขั้นตอนและกระบวนการ งานที่สมควรมีระบบ มีความรอบคอบ จึงจะทำให้งานดำเนินไปด้วยดี

3. มีการประเมินผล เมื่อได้ดำเนินกิจการใด ควรจะได้มีการประเมินผลและติดตามผล เพื่อจะได้เป็นแนวทางในการปรับปรุงงานได้ดีขึ้น การทำงานที่ขาดการประเมินผล จะไม่ช่วยในการพัฒนาสถานศึกษา

ปราชญา กล้าผจญ และสมศักดิ์ คงเที่ยง (2545 : 21-22) กล่าวว่า หลักการบริหารสถานศึกษามี 9 ประการ คือ

1. ความเข้าใจในการนำนโยบายไปปฏิบัติการ (Policy)
- 2.ใช้อำนาจหน้าที่ในการปฏิบัติงาน (Authority)
3. มีความสามารถในการคาดคะเน และจัดทำแผนงาน (Planning)
4. ความสามารถในการจัดโครงสร้างและระบบงาน (Organizing)
5. ความสามารถในการจัดบุคลากรลงในหน่วยงาน (Stuffing)
6. ความสามารถในการอำนวยความสะดวก การเป็นผู้นำ (Directing)
7. การร่วมมือประสานงาน ประชาสัมพันธ์ (Coordinating)
8. ความสามารถในการจัดทำรายงานผลการปฏิบัติงาน (Reporting)
9. ความสามารถในการจัดการควบคุมทรัพยากร ค่าใช้จ่ายในการบริหารงาน (Reporting)

ชาญชัย อาจิมสมาจาร (2550 : 44-45) กล่าวว่า หลักการบริหารการศึกษาประกอบด้วย

1. การตั้งวัตถุประสงค์ (Purposing) การตั้งวัตถุประสงค์ทำให้มองเห็นทิศทางการทำงาน เพื่อบรรลุเป้าหมายตามที่วางไว้
2. การวางแผน (Planning) การวางแผนเป็นการเลือกแนวทางในการปฏิบัติงาน เป็นการกำหนดสิ่งที่จะต้องดำเนินการให้ประสบความสำเร็จ จะช่วยประหยัดเวลาในการทำงานและประหยัดงบประมาณ และทำให้เพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผล
3. การจัดองค์การ (Organizing) ประกอบด้วย โครงสร้างของหน่วยงานและกระบวนการขององค์การในฐานะเป็นโครงสร้าง เป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ ทำให้มองเห็นโครงสร้างการปฏิบัติของบุคลากรและแบ่งหน้าที่งานอย่างชัดเจน

จากหลักการบริหารสถานศึกษาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า หลักการบริหารสถานศึกษาควรประกอบด้วย การกำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ (Purposing) การวางแผน (Planning)

การจัดองค์การ (Organizing) การสั่งการ (Directing) การควบคุม (Controlling) การใช้ทรัพยากร และค่าใช้จ่าย (Budgeting) และการประเมินผล (Evaluation)

2.2.4 ขอบข่ายการบริหารสถานศึกษา

การบริหารสถานศึกษา เป็นกิจกรรมที่ต้องดำเนินการในการส่งเสริมและสนับสนุนบุคลากรให้เกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ผู้บริหารสถานศึกษาต้องตระหนักว่าทุกกิจกรรมที่มีการบริหารจัดการต้องเน้นให้เกิดคุณภาพตามเป้าหมาย เป็นที่พึงพอใจของทุกฝ่าย โดยมุ่งเน้นคุณภาพของผู้เรียน และส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Child Centered Students) เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงความสามารถตามศักยภาพ และตามความเหมาะสม เพื่อให้ผู้เรียนมีพัฒนาการตามเป้าหมายทางการศึกษาที่ต้องการ (สัมมา รุณิธย์, 2556 : 96)

พนัส หันนาคินทร์ (2544 : 42) ได้แบ่งขอบข่ายการบริหารโรงเรียนออกเป็น 3 ฝ่าย ดังนี้

1. ฝ่ายวิชาการ มีหน้าที่ การจัดการด้านการเรียนส่วนรวม เช่น การจัดการสอน การจัดครูเข้าสอน การจัดหนังสือเรียนและอุปกรณ์การเรียน การดำเนินการวัดและประเมินผลการศึกษา แก่ผู้ปกครองและออกไปสำคัญรับรองการจบการศึกษาของนักเรียน
2. ฝ่ายธุรการ มีหน้าที่ การจัดการในเรื่องที่สนับสนุนให้งานต่าง ๆ ของโรงเรียนดำเนินไปด้วยความสะดวกเรียบร้อย เช่น งานสารบรรณ งานการเงิน งานทะเบียนวัสดุ การจัดซื้อวัสดุ ครุภัณฑ์ให้หน่วยงานต่าง ๆ เป็นต้น
3. ฝ่ายบริหารนักเรียน ได้แก่ งานช่วยเหลือให้บริการแก่นักเรียน ควบคุมความประพฤติและระเบียบวินัยของนักเรียน การจัดเรื่องอาหารกลางวัน การจัดนันทนาการและการแนะแนวเบื้องต้น

จันทราณี สงวนนาม (2551 : 40) กล่าวว่า ผู้บริหารสถานศึกษาควรจัดลำดับความสำคัญของการบริหารสถานศึกษา โดยเรียงตามลำดับความสำคัญ ออกเป็น 6 งาน คือ

- อันดับ 1 การบริหารงานวิชาการ
- อันดับ 2 การบริหารงานบุคคล
- อันดับ 3 การบริหารงานกิจกรรมนักเรียน
- อันดับ 4 การบริหารงานธุรการ การเงินและพัสดุ
- อันดับ 5 การบริหารงานอาคารสถานที่
- อันดับ 6 การบริหารงานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

แคมป์เบลล์ และคณะ (Campbell and others, 1983 : 116) ได้แบ่งงานบริหารสถานศึกษาออกเป็น 6 งาน คือ 1) งานด้านหลักสูตรและการสอน 2) งานการบริหารบุคลากร 3) งาน

บริหารกิจการนักเรียน 4) งานอาคารสถานที่ 5) งานด้านงบประมาณและงานธุรการ และ 6) งานความสัมพันธ์กับชุมชน

คิมบรอกและนันเนอรี (Kimbroug and Nunnery, 1983 : 164) ได้แบ่งงานบริหารสถานศึกษาออกเป็น 8 งาน คือ 1) งานการพัฒนาองค์กรและচারงไว้ซึ่งองค์กร 2) งานบริหารหลักสูตรและการสอน 3) งานบริหารธุรกิจการศึกษา 4) งานธุรการ 5) งานบริหารบุคคล 6) งานกิจการนักเรียน 7) งานสร้างภาวะผู้นำในด้านความสัมพันธ์กับชุมชน และ 8) งานด้านการประเมินผลการวิจัยและสร้างความเชื่อถือจากประชาชน

แรมเซเยอร์ และคณะ (Ramseyer and Others, 1995 : 18) ได้สรุปขอบข่ายการบริหารงานสถานศึกษาไว้ 8 งาน คือ 1) งานพัฒนาการสอนและหลักการการสอน 2) งานธุรการการเงิน และการบริการต่าง ๆ ของโรงเรียน 3) งานเป็นผู้นำชุมชนในท้องถิ่น 4) งานบุคคล 5) งานอาคารสถานที่ 6) งานบริหารจัดการรับส่งนักเรียน 7) งานจัดระบบบริหารจัดการโรงเรียนให้ถูกต้อง และ 8) งานปกครองดูแลนักเรียน

จากขอบข่ายการบริหารสถานศึกษา พอจะสรุปได้ว่า ภาระงานการบริหารสถานศึกษาประกอบด้วย 6 งาน คือ งานวิชาการ งานบุคลากร งานกิจการนักเรียน งานธุรการการเงิน งานอาคารสถานที่ และงานสัมพันธ์ชุมชน ในปัจจุบันพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2545 มาตรา 39 ได้กำหนดให้กระทรวงศึกษาธิการกระจายอำนาจการบริหารออกเป็น 4 ด้าน คือ 1) การบริหารงานวิชาการ 2) การบริหารงานงบประมาณ 3) การบริหารงานบุคคล และ 4) การบริหารทั่วไป โดยมีการบริหารงานโดยสรุปในแต่ละด้านดังนี้

2.2.4.1 การบริหารงานวิชาการ

การบริหารงานวิชาการ เป็นหัวใจหลักของการบริหาร เป็นหัวใจของการจัดการศึกษา ซึ่งทั้งผู้บริหารโรงเรียน คณะครู และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ต้องมีความรู้ความเข้าใจ ให้ความสำคัญและมีส่วนร่วมในการวางแผน กำหนดแนวทางปฏิบัติ การประเมินผล และการปรับปรุงแก้ไขอย่างเป็นระบบต่อเนื่อง งานวิชาการของโรงเรียนประกอบด้วยงานหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเป็นหลัก ซึ่งโรงเรียนจะต้องสร้างหลักสูตรของตนเอง เรียกว่า หลักสูตรสถานศึกษา ดังนั้นครูจะต้องทำหน้าที่ในการสร้างและพัฒนาหลักสูตร การนำหลักสูตรไปใช้ การออกแบบการจัดการเรียนรู้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2552 : 9) สอดคล้องกับปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2544 : 25) กล่าวว่า ความสำเร็จของสถานศึกษาอยู่ที่การบริหารงานวิชาการ ซึ่งงานวิชาการมีขอบข่ายกว้างขวางครอบคลุมตั้งแต่การวางแผนเกี่ยวกับงานวิชาการ การจัดดำเนินงานเกี่ยวกับการเรียนการสอน การจัดบริการการสอนและการจัดการวัดและประเมินผล รวมทั้งการติดตามผล

1. ความหมายของการบริหารงานวิชาการ

การบริหารงานวิชาการเป็นงานที่สำคัญสำหรับผู้บริหารสถานศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นงานที่จะต้องปรับปรุงคุณภาพการเรียนการสอน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายหลักของสถานศึกษาและเป็นเครื่องชี้วัดความสำเร็จและความสามารถของผู้บริหาร ดังที่นักวิชาการได้ให้ความหมายของการบริหารงานวิชาการที่แตกต่างกัน ดังนี้

การบริหารงานวิชาการ หมายถึง การบริหารกิจกรรมทุกชนิดที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนในโรงเรียนให้ได้ผลดีและมีประสิทธิภาพ และให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับนักเรียน โดยเป็นการบริหารวิชาการด้านหลักสูตร การจัดการเรียนรู้ การนิเทศการสอน และการทำวิจัย เป็นต้น โดยมีผู้บริหารและครู ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดในการส่งเสริมงานวิชาการ (วินิจ เกตุขำ, 2546 ; ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2553 ; Gordon, 1983 ; Forest and Kinser, 2002 ; Fry, Ketteridge and Marshall, 2009)

วิกค์ เฟอร์ลอง และไฮเบอร์เกอร์ (Vick, Furlong and Heiberger, 2008 : 7) กล่าวว่า การบริหารวิชาการ หมายถึง การวางแผนงานที่ต้องรับผิดชอบในการติดตามงานที่เกี่ยวข้องกับวิชาการทั้งหมด ซึ่งเป็นงานที่ใหญ่กว่าการบริหารงานอย่างอื่น

เยาวพา เดชะคุปต์ (2542 : 68) กล่าวว่า การบริหารวิชาการ หมายถึง การจัดประสบการณ์เพื่อเตรียมเด็กให้พัฒนาทั้งทางร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งการจัดประสบการณ์ดังกล่าว จะต้องครอบคลุมถึงการศึกษาหลักสูตรหรือแนวการจัดประสบการณ์ การจัดการกิจกรรมประจำวัน การนิเทศ และการประเมินความพร้อม

กระทรวงศึกษาธิการ (2546ข : 33) ได้ให้ความหมายไว้ว่า งานวิชาการ เป็นภารกิจหลักของสถานศึกษาที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 ให้สถานศึกษาดำเนินการได้โดยอิสระ คล่องตัว สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน สถานศึกษา ชุมชน ท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย ให้สามารถพัฒนาคุณภาพนักเรียน ชุมชน ท้องถิ่นได้อย่างมีคุณภาพ

2. ความสำคัญของการบริหารงานวิชาการ

การบริหารงานวิชาการเป็นงานหลักของการบริหารโรงเรียน เปรียบเสมือนหัวใจของโรงเรียน มาตรฐานและคุณภาพของโรงเรียนมักจะพิจารณาจากผลงานด้านวิชาการเป็นสำคัญ เนื่องจากงานวิชาการเกี่ยวกับหลักสูตรการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนา สติปัญญา ความรู้ ความสามารถของนักเรียน การบริหารงานวิชาการจึงเป็นงานที่สำคัญสำหรับผู้บริหารโรงเรียนที่จะต้องให้ความสนใจและใช้เวลาในการบริหารให้มากกว่างานด้านอื่น (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2546 : 33) กอปรกับการบริหารงานวิชาการเป็นหัวใจสำคัญ

ในการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งจะต้องขับเคลื่อนลงสู่สถานศึกษาโดยทันที มีแนวทางในการนิเทศติดตาม ส่งเสริมสนับสนุนประสิทธิภาพในการทำงานทั้งในด้านคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา ระบบประกันคุณภาพการปฏิรูปหลักสูตร ปฏิรูปการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ที่ดี เพื่อสร้างความเข้มแข็งของสถานศึกษาอย่างต่อเนื่อง (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2546 : 6)

จากความสำคัญของการบริหารงานวิชาการดังกล่าว สรุปได้ว่า การบริหารงานวิชาการเป็นภารกิจหลักของผู้บริหารที่จะต้องดำเนินการเป็นลำดับแรก ถือเป็นหัวใจของการบริหารโรงเรียน เพื่อดำเนินการให้โรงเรียนบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ โดยให้มีความพร้อมด้านการเรียนการสอนและผลิตนักเรียนให้มีความรู้ มีคุณธรรม เป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข และพัฒนาตัวเองสู่ระดับนานาชาติ

3. หลักการการบริหารงานวิชาการ

การบริหารงานวิชาการเป็นงานหลักที่สำคัญในสถานศึกษา ดังนั้น เพื่อให้การบริหารงานวิชาการมีคุณภาพ มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล จึงต้องมีหลักการและวิธีการดำเนินงานที่มีความชัดเจน ดังที่ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2542 : 9) ได้กล่าวถึงหลักการบริหารงานวิชาการไว้ว่า ต้องมีเป้าหมายหลักและวัตถุประสงค์ของสถานศึกษาที่ชัดเจน ต้องมีเทคนิควิธีการในการบริหารงานวิชาการ มีการประเมินผลงานทางวิชาการ

ส่วนบรูส์ (Bruce, 1978) ได้กล่าวถึงหลักการบริหารงานวิชาการไว้ 2 ประการ คือ

1. หลักแห่งประสิทธิภาพ (Efficiency) หมายถึง การได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นโดยไม่เพิ่มการลงทุน นั่นคือ นักเรียนสามารถสำเร็จการศึกษาตามกำหนดของหลักสูตร โดยไม่ออกกลางคัน เรียนเกินเวลาและช้ากว่ากำหนด

2. หลักแห่งประสิทธิผล (Effectiveness) ผลผลิตได้ตามจุดหมายที่วางไว้ นั่นคือ นักเรียนมีคุณภาพตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร มีความรู้ความสามารถ ทักษะ คุณธรรม และการจัดการได้

ดังนั้น หลักการในการบริหารงานวิชาการให้ประสบความสำเร็จและบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่สถานศึกษาได้วางไว้นั้น สถานศึกษาต้องมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนและมีเทคนิคที่เหมาะสมในการบริหารจัดการ โดยต้องยึดหลักประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และมีการประเมินผลด้านการบริหารงานวิชาการของสถานศึกษาอย่างสม่ำเสมอ เพื่อปรับปรุงและพัฒนาการบริหารงานวิชาการให้มีความก้าวหน้าต่อไป

การบริหารงานวิชาการให้ประสบความสำเร็จและมีคุณภาพต้องอาศัยความสามารถและประสบการณ์ของผู้บริหารเป็นสำคัญ ผู้บริหารจึงมีบทบาทและมีหน้าที่หลักในการ

วางแผนการบริหารงานวิชาการ ผู้บริหารจึงควรมีหลักการวางแผนการบริหารงานวิชาการดังนี้ (Thomas J.Segiovanni and others, 1980 : 267-268)

1. ผู้บริหารควรมีความรับผิดชอบการวางแผนงานทุกระดับ นับตั้งแต่ งานวิชาการระดับสถานศึกษา ระดับคณะ ตลอดจนครอบคลุมถึงการเรียนการสอนของครูอาจารย์ โดยการจัดให้มีการประชุมปรึกษาหารือ หรือระหว่างผู้บริหารและคณะครูอาจารย์ เพื่อจะได้วางแผนการบริหารงานได้ถูกต้อง

2. ผู้บริหารควรมีส่วนร่วมในการวางแผนงานร่วมกับกลุ่มงานต่าง ๆ และ คณะครูอาจารย์ในสถานศึกษา

3. ผู้บริหารควรมีทักษะในการวางแผน นับเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้บริหาร ที่จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถและมีทักษะในการวางแผนและสามารถชี้แนะแก่ครูอาจารย์ได้

4. ผู้บริหารควรเข้าใจการวางแผนการบริหารงาน ซึ่งการวางแผนเป็น กระบวนการที่สำคัญในการบริหารงานต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

การบริหารงานวิชาการ มีขอบข่ายการบริหารเพื่อให้การบริหาร สถานศึกษามีความคล่องตัว รวดเร็วและสอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน สถานศึกษาและสังคม (ชุมชน) รวมทั้งการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องรวมทั้งหมด 12 ด้าน ดังต่อไปนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546 ; ภารดี อนันต์นาวิ, 2555 ; สัมมา รัตนชัย, 2556)

1. การพัฒนาหลักสูตร ประกอบด้วย 1) การวิเคราะห์หลักสูตร แกนกลางระดับประเทศที่ได้กำหนดเกี่ยวกับมาตรฐานการเรียนรู้และสาระการเรียนรู้ 2) การวิเคราะห์ สภาพแวดล้อม และประเมินสถานภาพสถานศึกษาเพื่อกำหนดวิสัยทัศน์ ภารกิจ เป้าหมาย คุณลักษณะที่พึงประสงค์ โดยการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย รวมทั้งคณะกรรมการสถานศึกษา 3) จัดทำ โครงสร้างหลักสูตรและสาระต่าง ๆ ที่กำหนดให้มีในหลักสูตรสถานศึกษาที่สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ เป้าหมายและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ โดยพยายามบูรณาการเนื้อหาสาระ ทั้งในกลุ่มสาระการ เรียนรู้เดียวกันและระหว่างกลุ่มสาระการเรียนรู้ตามความเหมาะสม 4) นำหลักสูตรไปใช้ในการจัดการ เรียนการสอน และบริหารจัดการการใช้หลักสูตรให้เหมาะสม 5) นิเทศการใช้หลักสูตร 6) ติดตามและ ประเมินผลการใช้หลักสูตร และ 7) ปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตรตามความเหมาะสม

2. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย 1) การรวบรวม วิเคราะห์ และกำหนดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เหมาะสมกับหน่วยการเรียนรู้ที่กำหนด โดยคำนึงถึง กิจกรรมที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ 2) ส่งเสริมให้ครูจัดกระบวนการเรียนรู้ โดยจัดเนื้อหาสาระและ กิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจ ความถนัดของผู้เรียน ฝึกทักษะกระบวนการคิด การจัดการ การ เผชิญสถานการณ์ การประยุกต์ใช้ความรู้เพื่อป้องกันและแก้ปัญหา การเรียนรู้จากประสบการณ์จริง และการปฏิบัติจริง การส่งเสริมให้รักการอ่านและใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง การผสมผสานความรู้ต่าง ๆ ให้

สมดุลกัน ปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงาม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่สอดคล้องกับเนื้อหาสาระ กิจกรรม ทั้งนี้โดยจัดบรรยากาศ สิ่งแวดล้อมและแหล่งเรียนรู้ให้เอื้อต่อการจัดกระบวนการเรียนรู้และการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือเครือข่ายผู้ประกอบการ ชุมชน ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรียน การสอนตามความเหมาะสม 3) การกำหนดวิธีการประเมินผลการเรียนในแต่ละหน่วยการเรียนรู้หรือ รายวิชาตามแนวคิดในปัจจุบันต้องการให้มีการประเมินผลการเรียนตามสภาพจริง 4) การจัดทำ แผนการจัดการเรียนรู้และการควบคุมดูแลและส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตาม แผนการสอน โดยการเยี่ยมชั้นเรียนหรือการประชุมปรึกษาหารือกันเป็นระยะ และ 5) การร่วมมือ แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการเรียนการสอนโดยการนิเทศภายในการพัฒนาบุคลากร การส่งเสริมด้าน สื่อการเรียนการสอนและการแสวงหาความช่วยเหลือจากแหล่งภายนอกสถานศึกษา

3. การวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน ประกอบด้วย

1) การวิเคราะห์มาตรฐานการเรียนรู้ของหน่วยการเรียนรู้ รายวิชาและกิจกรรมการเรียนการสอน รวมทั้งการร่วมกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน เพื่อการพิจารณาในการเตรียมการขั้นต่อไป ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงตัว บ่งชี้ที่กำหนดในมาตรฐานการเรียนรู้ 2) การกำหนดวิธีการและสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวัดและ ประเมินผลการเรียนรู้และการเตรียมการในการสร้างเครื่องมือและกำหนดวิธีการที่เป็นระบบ 3) การ ควบคุมดูแลและส่งเสริมให้มีการประเมินผลการเรียนตามวิธีการและเครื่องมือที่ได้กำหนดไว้ รวมทั้ง การดูแลให้มีการบันทึกผลการเรียนการสอน การบันทึก การสังเกตและการรวบรวมผลงานของ นักเรียนตามช่วงเวลาที่กำหนดไว้อย่างสม่ำเสมอ 4) การจัดทำหลักฐานการศึกษาที่กระทรวง กรม หน่วยงานต้นสังกัดได้กำหนดไว้ 5) การนำผลการประเมินไปใช้ในการแก้ไขข้อบกพร่องของผู้เรียนแต่ ละคนอย่างสม่ำเสมอ และ 6) การกำหนดรูปแบบระยะเวลาการรายงานผลการเรียนรู้ การรายงาน ผู้ปกครองระหว่างปีและการรายงานผลของสถานศึกษาปลายปีต่อสาธารณชนและหน่วยงานต้นสังกัด

4. การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา ประกอบด้วย 1) ศึกษา วิเคราะห์ และวิจัย การบริหาร การจัดการและการพัฒนาคุณภาพงานวิชาการในภาพรวมของ สถานศึกษา 2) ส่งเสริมให้ครูศึกษา วิเคราะห์ และวิจัย เพื่อพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้ให้แก่กลุ่ม สาระการเรียนรู้ 3) ประสานความร่วมมือในการศึกษา วิเคราะห์และวิจัย ตลอดจนการเผยแพร่ผลงาน การวิจัยหรือพัฒนาคุณภาพการเรียนการสอน และงานวิชาการกับสถานศึกษา บุคคล ครอบครั วองค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่น

5. การพัฒนาสื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ประกอบด้วย

1) ศึกษาและวิเคราะห์ความจำเป็นในการใช้สื่อและเทคโนโลยีเพื่อการจัดการเรียนการสอนและการ บริหารงานวิชาการ 2) ส่งเสริมให้ครูผลิต พัฒนาสื่อ และนวัตกรรมการเรียนการสอน 3) จัดหาสื่อและ เทคโนโลยีเพื่อใช้ในการจัดการเรียนการสอนและการพัฒนางานด้านวิชาการ 4) ประสานความร่วมมือ ในการผลิต จัดหา และพัฒนาสื่อและการใช้สื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีเพื่อการจัดการเรียนการ

สอน และการบริหารงานวิชาการกับสถานศึกษา บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันอื่น และ 5) การประเมินผลการพัฒนาการใช้สื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

6. การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ ประกอบด้วย 1) สำรวจแหล่งเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพการศึกษาทั้งในสถานศึกษา ชุมชน และท้องถิ่น 2) จัดทำเอกสารเผยแพร่แหล่งการเรียนรู้แก่ครู สถานศึกษาอื่น บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันอื่นที่จัดการศึกษาในบริเวณใกล้เคียง 3) จัดตั้งและพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ รวมทั้งพัฒนาให้เกิดองค์ความรู้ และประสานความร่วมมือสถานศึกษาอื่น บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษาในการจัดตั้ง ส่งเสริม และพัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่ใช้ร่วมกัน และ 4) ส่งเสริมและสนับสนุนให้ครูใช้แหล่งเรียนรู้ทั้งในและนอกโรงเรียน ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ โดยครอบคลุม ภูมิปัญญาท้องถิ่น

7. การนิเทศการศึกษา ประกอบด้วย 1) จัดระบบการนิเทศงานวิชาการ และการเรียนการสอนภายในสถานศึกษา 2) ดำเนินการนิเทศงานวิชาการและการเรียนการสอนในรูปแบบหลากหลายและเหมาะสมกับสถานศึกษา 3) ประเมินผลการจัดระบบและกระบวนการนิเทศการศึกษาในสถานศึกษา 4) ติดตามและประสานกับหน่วยงานที่รับผิดชอบ เพื่อพัฒนาระบบและกระบวนการนิเทศงานวิชาการและการเรียนการสอนของสถานศึกษา และ 5) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และประสบการณ์การจัดระบบนิเทศการศึกษาในสถานศึกษากับสถานศึกษาอื่นหรือเครือข่ายการนิเทศการศึกษา

8. งานแนะแนวการศึกษา ประกอบด้วย 1) จัดระบบการแนะแนวทางวิชาการและวิชาชีพในสถานศึกษา โดยเชื่อมโยงกับระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนและกระบวนการเรียนการสอน 2) ดำเนินการแนะแนวการศึกษา โดยความร่วมมือของครูทุกคนในสถานศึกษา 3) ติดตามและประเมินผลการจัดการระบบและกระบวนการแนะแนวการศึกษาในสถานศึกษา และ 4) ประสานความร่วมมือและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และประสบการณ์ด้านการแนะแนวศึกษากับสถานศึกษา หรือเครือข่ายการแนะแนว

9. การพัฒนาระบบการประกันคุณภาพการศึกษา ประกอบด้วย 1) จัดระบบโครงสร้างองค์กรให้รองรับการจัดระบบการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา 2) กำหนดเกณฑ์การประเมิน เป้าหมายความสำเร็จของสถานศึกษาตามมาตรฐานการศึกษาและตัวชี้วัดของกระทรวง เป้าหมายความสำเร็จของหน่วยงานที่รับผิดชอบสถานศึกษา หลักเกณฑ์และวิธีการประเมินของสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา 3) วางแผนการพัฒนาคุณภาพการศึกษาตามระบบการประกันคุณภาพการศึกษาให้บรรลุผลตามเป้าหมายความสำเร็จของสถานศึกษา 4) ดำเนินการพัฒนาตามแผนและติดตาม ตรวจสอบ และประเมินคุณภาพภายใน เพื่อปรับปรุงพัฒนาอย่างต่อเนื่อง 5) ประสานความร่วมมือกับสถานศึกษา และหน่วยงานอื่นในการ

ปรับปรุง และพัฒนาระบบประกันคุณภาพภายใน และการพัฒนาคุณภาพการศึกษาตามระบบการประกันคุณภาพการศึกษา 6) ประสานงานกับหน่วยงานที่รับผิดชอบสถานศึกษาโดยตรง เพื่อการประเมินคุณภาพการศึกษาของสถานศึกษาตามระบบการประกันคุณภาพการศึกษา และ 7) ประสานงานกับสำนักงานรับรองมาตรฐานการศึกษาและประเมินคุณภาพการศึกษาในการประเมินสถานศึกษาเพื่อเป็นฐานในการพัฒนาอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง

10. การส่งเสริมความรู้ทางวิชาการแก่ชุมชน ประกอบด้วย 1) การศึกษาและสำรวจความต้องการ สนับสนุนงานวิชาการแก่ชุมชน 2) จัดให้ความรู้ เสริมสร้างความคิดและเทคนิค ทักษะทางวิชาการ เพื่อการพัฒนาทักษะวิชาชีพ และคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชนและท้องถิ่น 3) การส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนและท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวิชาการของสถานศึกษาและที่จัดโดยบุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา และ 4) ส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ระหว่างบุคคล ครอบครัว ชุมชน และท้องถิ่น

11. การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาและองค์กรอื่น ประกอบด้วย 1) ประสานความร่วมมือและให้ความช่วยเหลือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาของรัฐ เอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งที่จัดการศึกษาขั้นพื้นฐานและระดับอุดมศึกษา ทั้งบริเวณใกล้เคียงหน่วยงานที่รับผิดชอบสถานศึกษาและหน่วยงานต่างพื้นที่ และ 2) สร้างเครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับองค์กรต่าง ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ

12. การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา ประกอบด้วย 1) สำรวจและศึกษาข้อมูลการจัดการศึกษารวมทั้งความต้องการในการได้รับการสนับสนุนด้านวิชาการของบุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษา 2) ส่งเสริม สนับสนุนการพัฒนาวิชาการและการพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้ในการจัดการศึกษาของบุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษา และ 3) จัดให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการจัดการศึกษาของบุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษา

การบริหารงานวิชาการจึงเป็นงานหลัก ส่วนการบริหารงานบุคลากร การบริหารงานงบประมาณ และการบริหารทั่วไป เป็นงานรองที่ช่วยให้งานหลักมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น เป้าหมายสูงสุดของการบริหารงานวิชาการคือการมุ่งพัฒนาคุณภาพของผู้เรียนให้เป็นที่ไปตามเจตนารมณ์ของการศึกษา คือ เป็นผู้มีความสมบูรณ์ทั้งทางด้านสติปัญญา ร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และคุณธรรมจริยธรรม ตลอดจนจรรยาบรรณในการดำเนินชีวิต โดยสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข และสำหรับขอบข่ายการบริหารงานวิชาการทั้ง 12 ด้าน ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจะเสนอเป็นรายละเอียดปลีกย่อยในหัวข้อแนวคิดการบริหารวิชาการต่อไป

2. การบริหารงานบุคคลากร

การบริหารงานบุคคลากรในสถานศึกษาในสถานศึกษา เป็นภารกิจหลักที่มุ่งส่งเสริมและสนับสนุนให้สถานศึกษาสามารถปฏิบัติงานเพื่อตอบสนองภารกิจของสถานศึกษา โดยการดำเนินงานด้านการบริหารงานด้านบุคคลากรให้เกิดความคล่องตัว อิสระ และอยู่ภายใต้กฎหมาย ระเบียบ หลักธรรมาภิบาล ข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา ควรได้รับการพัฒนาให้มีความรู้ ความสามารถและขวัญกำลังใจ ได้รับการยกย่อง เชิดชูเกียรติ มีความมั่นคงและก้าวหน้าในวิชาชีพ ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาของผู้เรียนเป็นสำคัญ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546 : 52 - 53)

กระทรวงศึกษาธิการ (2546 : 52-53) ได้กำหนดขอบข่ายของการบริหารงานด้านบุคคลากรไว้ ดังต่อไปนี้

1. การวางแผนอัตรากำลังและการกำหนด ประกอบด้วย 1) การวิเคราะห์และวางแผนอัตรากำลังคน 2) การกำหนดตำแหน่ง และ 3) การเลื่อนตำแหน่งบุคลากรทางการศึกษาและวิทยฐานะข้าราชการครู

2. การสรรหาและบรรจุแต่งตั้ง ประกอบด้วย 1) ดำเนินการสรรหาเพื่อบรรจุบุคคลเข้ารับราชการครูและบุคลากรทางการศึกษาในสถานศึกษา กรณีได้รับมอบอำนาจจากอนุกรรมการข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา เขตพื้นที่การศึกษา เขตพื้นที่การศึกษา 2) การจ้างลูกจ้างประจำและลูกจ้างชั่วคราว 3) การแต่งตั้ง ย้าย โอนข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา 4) การบรรจุกลับเข้ารับราชการ และ 5) การรักษาราชการแทนและรักษาการในตำแหน่ง

3. การเสริมสร้างประสิทธิภาพในการปฏิบัติราชการ ประกอบด้วย 1) การพัฒนาข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา 2) การเลื่อนขั้นเงินเดือนข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา 3) การเพิ่มค่าจ้างลูกจ้างประจำและลูกจ้างชั่วคราว 4) การดำเนินการเกี่ยวกับบัญชีถือจ่ายเงินเดือน 5) เงินวิทยฐานะและค่าตอบแทนอื่น ๆ 6) งานทะเบียนประวัติ 7) งานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ 8) การขอมิบัติประจำตัวเจ้าหน้าที่ของรัฐ และ 9) งานขอหนังสือรับรองงานและขออนุญาตให้ข้าราชการไปต่างประเทศ งานขออนุญาตลาอุปสมบท งานขอพระราชทานเพลิงศพ การลาศึกษาต่อ ยกย่องเชิดชูเกียรติและให้ได้รับวิทยพัฒน์และการจัดสวัสดิการ ดำเนินการตามกฎหมาย ระเบียบ หลักเกณฑ์ และวิธีการที่เกี่ยวข้อง

4. วินัยและการรักษาวินัย ประกอบด้วย 1) กรณีผิดวินัยไม่ร้ายแรง เป็นอำนาจหน้าที่ของผู้บริหารสถานที่ 2) กรณีความผิดวินัยร้ายแรง เป็นอำนาจของผู้มีอำนาจสั่งบรรจุและแต่งตั้งตามมาตรา 53 แห่งกฎหมายระเบียบข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา 3) การอุทธรณ์ 4) การร้องทุกข์ และ 5) การเสริมสร้างและการป้องกันการกระทำผิดวินัย

5. งานออกจากราชการ ประกอบด้วย 1) การลาออกจากราชการ 2) การให้ออกจากราชการกรณีไม่พันทดลองปฏิบัติหน้าที่ราชการ หรือไม่ผ่านการเตรียมความพร้อม และพัฒนาอย่างเข้มต่ำกว่าเกณฑ์ที่คณะกรรมการครูและบุคลากรทางการศึกษา (ก.ค.ศ.) กำหนด 3) การออกจากราชการกรณีขาดคุณสมบัติทั่วไป 4) การให้ออกจากราชการไว้ก่อน 5) การให้ออกจากราชการเพราะเหตุรับราชการนานหรือเหตุทดแทน 6) กรณีมีมลทินมัวหมอง และ 7) กรณีได้รับโทษจำคุก โดยคำสั่งของศาลหรือรับโทษจำคุก โดยพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุกในความผิดที่ได้กระทำโดยประมาทหรือความผิดลหุโทษ

การบริหารงานบุคลากรมีความสำคัญเป็นลำดับที่สองรองจากการบริหารงานวิชาการ (จันทรานี สงวนนาม, 2551 : 40) หากสถานศึกษาใดประกอบไปด้วยบุคลากรทางการศึกษาที่เป็นมืออาชีพ คือ มีความรู้ความสามารถ มีความรับผิดชอบ มีคุณธรรมและจรรยาบรรณที่เหมาะสมกับการจัดการศึกษา ย่อมส่งผลให้สถานศึกษาแห่งนั้นทั้งมีคุณภาพและประสิทธิภาพในการสร้างคน ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศชาติ จึงเป็นการบริหารที่สร้างโอกาสและความท้าทายของผู้บริหารสถานศึกษา เนื่องจากบุคลากรที่อยู่ในสถานศึกษามีความหลากหลาย มีความแตกต่างด้านแนวคิดและมุมมอง ผู้บริหารจึงต้องมีการบริหารงานบุคลากรที่มีความหลากหลาย มีความเป็นมืออาชีพ สอดคล้องกับบริบทของแต่ละสถานศึกษา จึงจะทำให้การบริหารประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

3. การบริหารงานงบประมาณ

การบริหารงานด้านงบประมาณของสถานศึกษาควรมุ่งเน้นความเป็นอิสระในการบริหารจัดการให้มีความคล่องตัว โปร่งใส ตรวจสอบได้ ยึดหลักการบริหารที่มุ่งเน้นผลสัมฤทธิ์และบริหารงบประมาณแบบมุ่งเน้นผลงาน ให้มีการจัดหาผลประโยชน์จากทรัพย์สินของสถานศึกษา รวมทั้งจัดหารายได้จากการบริการมาใช้บริหารจัดการ เพื่อประโยชน์ทางการศึกษา ส่งผลให้เกิดคุณภาพที่ดีขึ้นต่อผู้เรียน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546 : 23)

การบริหารงานด้านงบประมาณ มีขอบข่ายการบริหารที่สำคัญ ดังนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546 : 23-24 ; สัมมา รุชนีธย์ 2556 : 100)

1. การจัดตั้งงบประมาณ ประกอบด้วย การจัดระบบข้อมูลสารสนเทศ และดัชนีชี้วัดความสำเร็จ การวิเคราะห์แผนกลยุทธ์และพัฒนานโยบายทางการศึกษาให้เชื่อมโยงกับดัชนีชี้วัดความสำเร็จ การจัดทำแผนกลยุทธ์หรือแผนการพัฒนาศึกษา และการวิเคราะห์ความเหมาะสมในการเสนอของบประมาณ

2. การบริหารการจัดสรรงบประมาณในสถานศึกษา ประกอบด้วย การขออนุมัติแผนการใช้ การจัดสรรงบประมาณการบริหารการเงิน ได้แก่ การเบิก การรับ การเก็บ

การจ่าย และการนำส่งเงิน การบริหารการบัญชี ได้แก่ การทำบัญชี การทำทะเบียนการเงิน การรายงาน การติดตามตรวจสอบการใช้จ่ายเงิน และการรายงานผลการใช้งบประมาณ

3. การตรวจสอบติดตามและประเมินประสิทธิภาพการใช้งบประมาณ ประกอบด้วย การกำหนดแผนการตรวจสอบค่าใช้จ่าย การตรวจสอบวิเคราะห์ประเมินความเพียงพอและประสิทธิภาพของการควบคุมภายใน การตรวจสอบระบบ การดูแลรักษาและความปลอดภัยของทรัพย์สิน การวิเคราะห์การประเมินคุณภาพการปฏิบัติงาน ประสิทธิภาพ ประสิทธิผล ความประหยัดและคุ้มค่าในการใช้ทรัพยากรของหน่วยงาน

4. การบริหารการระดมทรัพยากรและการจัดการสินทรัพย์ ประกอบด้วย การจัดการทรัพยากร การระดมทรัพยากร การจัดหารายได้และผลประโยชน์ กองทุน กุ๊ยมเพื่อการศึกษา กองทุนสวัสดิการเพื่อการศึกษา และการจัดหาผลประโยชน์จากสินทรัพย์

5. การบริหารการเงินและงบประมาณการเบิกเงินจากกองคลัง การรับเงิน การเก็บรักษาเงิน การจ่ายเงิน การนำส่งเงิน และการกันเงินไว้เบิกเหลือในปี

6. การบริหารงานบัญชี ประกอบด้วย การจัดทำบัญชีการเงิน การจัดทำรายงานทางการเงินและงบประมาณการเงิน การจัดทำและจัดหาแบบพิมพ์บัญชี การทำทะเบียนการเงินและการรายงานผลการใช้งบประมาณ

7. การบริหารงานพัสดุและครุภัณฑ์ ประกอบด้วย การกำหนดคุณลักษณะเฉพาะของครุภัณฑ์ การควบคุมดูแลบำรุงรักษาและจำหน่ายพัสดุ การจัดซื้อจัดจ้าง การเปลี่ยนแปลงแก้ไขรายการ การสั่งซื้อ สั่งจ่าย และการนำส่งเงิน

สรุปว่า การบริหารงบประมาณในสถานศึกษาเป็นการวางแผนการดำเนินงานเกี่ยวกับรายรับและรายจ่ายในการใช้งบประมาณและสินทรัพย์ โดยมีการควบคุมการบริหารจัดการและวางแผนทางการเงินตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้ รวมทั้งการระดมทรัพยากร การรายงานผลการใช้งบประมาณ เพื่อความโปร่งใสและสามารถตรวจสอบได้ บรรลุวัตถุประสงค์ตามกิจกรรมแผนงาน โครงการที่สถานศึกษาและผู้เกี่ยวข้องร่วมกันกำหนดให้เกิดประสิทธิภาพประสิทธิผลและยังประโยชน์สูงสุดต่อนักเรียน

4. การบริหารงานทั่วไป

การบริหารงานทั่วไปเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดระบบบริหารองค์กร ให้บริการและบริหารงานอื่น ๆ ให้บรรลุผลตามมาตรฐาน คุณภาพและเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยมีบทบาทหลักในการส่งเสริม สนับสนุน และอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในการให้บริการการศึกษาทุกรูปแบบ มุ่งพัฒนาสถานศึกษาให้ใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีอย่างเหมาะสม ส่งเสริมในการบริหาร และการจัดการศึกษาของสถานศึกษา ตามหลักการบริหารที่มุ่งเน้นผลสัมฤทธิ์ของงานเป็นหลัก

โดยเน้นความโปร่งใส ความรับผิดชอบที่ตรวจสอบได้ ตลอดจนการมีส่วนร่วมของบุคคล ชุมชน และองค์กรที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การจัดการศึกษามีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

การบริหารงานทั่วไปเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดระบบบริหารองค์กร ให้การบริหารงานอื่น ๆ บรรลุผลตามเป้าหมายที่วางไว้ โดยมีขอบข่ายการบริหารที่สำคัญ ดังนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546 : 65-73)

1. การดำเนินงานธุรการ ประกอบด้วย 1) ศึกษาวิเคราะห์สภาพงาน ธุรการของสถานศึกษา และระเบียบ กฎหมาย แนวปฏิบัติที่เกี่ยวข้อง 2) วางแผนออกแบบระบบงาน ธุรการ ลดขั้นตอนการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพ โดยอาจนำระบบเทคโนโลยีมาใช้ในการดำเนินงาน ให้เหมาะสม 3) จัดบุคลากรรับผิดชอบและพัฒนาให้มีความรู้ ความสามารถในการปฏิบัติงานธุรการ ตามระบบที่กำหนดไว้ 4) จัดหาระบบ hardware และ software ให้สามารถรองรับการปฏิบัติงาน ด้านธุรการได้ตามระบบที่กำหนดไว้ 5) ดำเนินการงานธุรการตามระบบที่กำหนดไว้ โดยยึดหลักความ ถูกต้อง รวดเร็ว ประหยัด และคุ้มค่า และ 6) ติดตาม ประเมินผลและปรับปรุงงานธุรการให้มี ประสิทธิภาพ

2. งานเลขานุการคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วย 1) รวบรวมข้อมูล ประมวล วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลที่จะใช้ในการประชุมคณะกรรมการ สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน 2) สนับสนุนข้อมูล รับทราบหรือดำเนินการตามมติของคณะกรรมการ สถานศึกษา 3) ดำเนินงานด้านธุรการในการจัดประชุมคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน 4) จัดทำ รายงานการประชุมและแจ้งมติที่ประชุมให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อรับทราบดำเนินการหรือถือปฏิบัติแล้วแต่ กรณี และ 5) ประสานการดำเนินงานตามมติประชุมในเรื่องการอนุมัติ อนุญาต สั่งการเร่งรัด การดำเนินการและรายงานผลการดำเนินการให้คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานทราบ

3. การพัฒนาระบบเครือข่ายข้อมูลสารสนเทศ ประกอบด้วย 1) สำรอง ระบบเครือข่ายข้อมูลสารสนเทศ 2) จัดทำทะเบียนเครือข่ายข้อมูลสารสนเทศ 3) จัดระบบฐานข้อมูล ของสถานศึกษา เพื่อใช้ในการบริหารภายในสถานศึกษาให้สอดคล้องกับระบบฐานข้อมูลของเขตพื้นที่ การศึกษา 4) พัฒนาคู่มือสำหรับผู้รับผิดชอบระบบเครือข่ายข้อมูลสารสนเทศให้มีความรู้ความสามารถ และทักษะในการปฏิบัติงาน 5) จัดระบบเครือข่ายข้อมูลสารสนเทศกับสถานศึกษาอื่น เขตพื้นที่ การศึกษา และส่วนกลาง 6) นำเสนอและเผยแพร่ข้อมูลสารสนเทศเพื่อการบริหาร การบริการ และการประชาสัมพันธ์ และ 7) ประเมินและประสานงานระบบเครือข่ายข้อมูลสารสนเทศ และปรับปรุงพัฒนาเป็นระยะ ๆ

4. การประสานงานและพัฒนาเครือข่ายการศึกษา ประกอบด้วย 1) จัด ให้มีระบบการประสานงานและเครือข่ายการศึกษา 2) พัฒนาคู่มือให้มีความรู้ ความสามารถในการพัฒนาเครือข่ายการศึกษา 3) ประสานงานกับเครือข่ายการศึกษา เพื่อแสวงหาความร่วมมือ

และความช่วยเหลือเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนงานการศึกษาของสถานศึกษา 4) เผยแพร่ข้อมูลให้กับเครือข่ายการศึกษาให้บุคลากรในสถานศึกษาและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทราบ 5) กำหนดแผนโครงการหรือกิจกรรม เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเครือข่ายการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับสถานศึกษา และ 6) ให้ความร่วมมือและสนับสนุนทางวิชาการแก่เครือข่ายการศึกษาของสถานศึกษาและสำนักงานการศึกษาเอกชนอย่างต่อเนื่อง

5. การจัดระบบการบริหารและพัฒนาองค์กร ประกอบด้วย การจัดระบบการบริหารและการพัฒนาองค์กร

6. งานเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ประกอบด้วย 1) สำรวจข้อมูลด้านเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาของสถานศึกษา 2) วางแผนกำหนดนโยบายและแนวทางการนำนวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาไปใช้ในการบริหารและพัฒนาการศึกษาของสถานศึกษา 3) ระดมจัดหาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาให้งานด้านต่าง ๆ ของสถานศึกษา 4) สนับสนุนให้บุคลากรนำนวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาไปใช้ในการบริหารและพัฒนาการศึกษา 5) ส่งเสริมให้มีการพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ความสามารถและทักษะในการผลิต รวมทั้งการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมอย่างมีคุณภาพและประสิทธิภาพ 6) ส่งเสริมให้มีการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา และ 7) ติดตามประเมินผลการใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา เพื่อให้เกิดการใช้ที่คุ้มค่าและเหมาะสมกับกระบวนการเรียนรู้

7. การส่งเสริมสนับสนุนด้านวิชาการ งบประมาณ บุคลากรและบริหารทั่วไป ประกอบด้วย 1) สำรวจปัญหาความต้องการของด้านวิชาการ งบประมาณ บุคลากรและการบริหารทั่วไป 2) จัดระบบส่งเสริม สนับสนุนและอำนวยความสะดวกในการบริหารงานด้านวิชาการ งบประมาณ บุคลากรและการบริหารทั่วไป 3) จัดหาสื่อวัสดุอุปกรณ์และเทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อสนับสนุนและอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงานทุกด้าน 4) ติดตาม ประเมินผล การสนับสนุนและอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงานของบุคลากรในด้านต่าง ๆ และ 5) นำผลการประเมินมาปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้การสนับสนุนและอำนวยความสะดวกด้านต่าง ๆ ให้มีความยืดหยุ่น คล่องตัว และมีประสิทธิภาพ

8. การบริหารจัดการสถานที่และสภาพแวดล้อม ประกอบด้วย 1) กำหนดแนวทางการวางแผนการบริหารจัดการอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมของสถานศึกษา 2) บำรุง ดูแลและพัฒนาอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมของสถานศึกษาให้อยู่ในสภาพที่มั่นคงปลอดภัย เหมาะสม พร้อมทั้งจะใช้ประโยชน์ 3) ติดตามและตรวจสอบการใช้อาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมของสถานศึกษาเพื่อให้เกิดความคุ้มค่าและเอื้อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ และ 4) สรุปประเมินผลและรายงานการใช้อาคารสถานที่และสภาพแวดล้อมของสถานศึกษา

9. การจัดทำสำมะโนผู้เรียน ประกอบด้วย 1) ประสานงานกับชุมชน และท้องถิ่นในการสำรวจข้อมูล จำนวนนักเรียนที่จะเข้ารับบริการทางการศึกษาในเขตบริการของสถานศึกษา 2) จัดทำสำมะโนผู้เรียนที่จะเข้ารับบริการทางการศึกษาของสถานศึกษา 3) จัดระบบข้อมูลสารสนเทศจากการสำมะโนผู้เรียน เพื่อให้สามารถนำข้อมูลมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ 4) เสนอข้อมูลสารสนเทศการสำมะโนผู้เรียนให้เขตพื้นที่การศึกษาทราบ

10. การรับนักเรียน ประกอบด้วย 1) กำหนดแผนการรับนักเรียนของสถานศึกษา โดยประสานงานกับสำนักงานการศึกษาเอกชนจังหวัด 2) ดำเนินการรับนักเรียนตามแผนที่กำหนด 3) ร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน ในการติดตามช่วยเหลือนักเรียนที่มีปัญหาในการเข้าเรียน และ 4) ประเมินผลและรายงานผลการรับเด็กเข้าเรียนให้สำนักงานการศึกษาเอกชนจังหวัดทราบ

11. การส่งเสริมและการประสานงานการจัดการศึกษาในระบบ นอกระบบและตามอัธยาศัย ประกอบด้วย 1) สำรวจความต้องการในการเข้ารับบริการการศึกษาทุกรูปแบบ ทั้งในระบบ นอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย 2) กำหนดแนวทางและความเชื่อมโยงในการจัดการศึกษาและพัฒนาการศึกษาของสถานศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ นอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ตามความต้องการของผู้เรียนและสอดคล้องกับบริบทในพื้นที่ 3) ดำเนินการจัดการศึกษาในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง หรือทั้งสามรูปแบบตามความเหมาะสมและศักยภาพของสถานศึกษา 4) ประสานเชื่อมโยง ประสานความร่วมมือและส่งเสริมสนับสนุนการจัดการศึกษาของบุคคล ชุมชน องค์กร หน่วยงานและสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษา และ 5) ติดตามประเมินผลการส่งเสริมและประสานงานการจัดการศึกษาทั้งในระบบ นอกระบบและตามอัธยาศัย เพื่อปรับปรุงแก้ไขพัฒนาให้มีประสิทธิภาพต่อไป

12. การส่งเสริมกิจการนักเรียน ประกอบด้วย 1) วางแผนกำหนดแนวทางการส่งเสริมการจัดกิจกรรมนักเรียนของสถานศึกษา โดยสนับสนุนให้นักเรียนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผน 2) ดำเนินการจัดกิจกรรมนักเรียนและส่งเสริมสนับสนุนให้นักเรียนได้มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมอย่างหลากหลายตามความถนัดและความสนใจของนักเรียน 3) จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ผู้เรียน คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่านและเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง และ 4) สรุปและประเมินผลเพื่อปรับปรุงแก้ไข การส่งเสริมกิจการนักเรียน เพื่อให้การจัดกิจกรรมเกิดคุณค่าและประโยชน์ต่อผู้เรียนอย่างแท้จริง

13. การประชาสัมพันธ์ ประกอบด้วย 1) ศึกษาความต้องการในการเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลและผลการปฏิบัติงานของสถานศึกษา รวมทั้งความต้องการในการได้รับข่าวสารข้อมูลทางการศึกษาของชุมชน 2) วางแผนการประชาสัมพันธ์ของสถานศึกษา โดยการมีส่วนร่วมของบุคคล ชุมชน องค์กร สถาบันและสื่อมวลชนในท้องถิ่น 3) จัดให้มีเครือข่ายการประสานงาน

ประชาสัมพันธ์ 4) พัฒนาบุคลากรที่รับผิดชอบงานประชาสัมพันธ์ให้มีความรู้ ความสามารถในการดำเนินการประชาสัมพันธ์ผลงานของสถานศึกษา 5) สร้างกิจกรรมการประชาสัมพันธ์ในหลากหลายรูปแบบ โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชาสัมพันธ์ และ 6) ติดตาม และประเมินผลการประชาสัมพันธ์ เพื่อให้ทราบถึงผลที่ได้รับและนำไปดำเนินการปรับปรุงแก้ไขพัฒนาให้เหมาะสมต่อไป

14. การส่งเสริม สนับสนุนและประสานการจัดการศึกษาของบุคคล ชุมชน องค์กรและหน่วยงานอื่น ประกอบด้วย 1) กำหนดแนวทางการส่งเสริม สนับสนุน และประสานการจัดการศึกษาของบุคคล ชุมชน องค์กรและหน่วยงานอื่น 2) ให้คำปรึกษา แนะนำ ส่งเสริม สนับสนุนและประสานงานความร่วมมือในการจัดการศึกษาร่วมกับบุคคล ชุมชน องค์กร หน่วยงาน และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษา

15. การจัดระบบการควบคุมภายในหน่วยงาน ประกอบด้วย 1) วิเคราะห์สภาพปัจจุบันปัญหาตามโครงสร้างและภารกิจสถานศึกษา 2) วิเคราะห์ความเสี่ยงของการดำเนินงาน กำหนดปัจจัยเสี่ยง และจัดลำดับความเสี่ยง 3) กำหนดมาตรการในการป้องกันความเสี่ยงในการดำเนินงานของสถานศึกษา 4) วางแผนการจัดระบบการควบคุมภายในสถานศึกษา 5) ให้บุคลากรที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายนำมาตราการป้องกันความเสี่ยงไปใช้ในการควบคุมการดำเนินงานตามภารกิจ 6) ดำเนินการควบคุมตามหลักเกณฑ์ มาตรการและวิธีการที่สำนักงานตรวจเงินแผ่นดิน กำหนด 7) ประเมินผลการดำเนินการควบคุมภายในตามมาตรการที่กำหนด และ 8) รายงานผลการประเมินการควบคุมภายใน

16. งานบริการสาธารณะ ประกอบด้วย 1) จัดให้มีระบบการบริการสาธารณะ 2) จัดระบบข้อมูลข่าวสารของสถานศึกษาเพื่อให้บริการต่อสาธารณะ 3) ให้บริการข้อมูล ข่าวสารและบริการอื่น ๆ แก่สาธารณชน ตามความเหมาะสมและศักยภาพของสถานศึกษา 4) พัฒนาระบบการให้บริการแก่สาธารณะให้มีประสิทธิภาพและเกิดความพึงพอใจแก่ผู้มารับบริการ 5) ประเมินความพึงพอใจงานบริการสาธารณะจากผู้มาขอรับบริการ และ 6) นำผลการประเมินมาปรับปรุงแก้ไข พัฒนาระบบงานบริการสาธารณะ

17. งานที่ไม่ได้ระบุไว้ในงานอื่น ๆ ประกอบด้วย 1) จัดให้มีบุคลากร รับผิดชอบงานตามความเหมาะสมและศักยภาพของผู้ปฏิบัติงาน 2) ให้ผู้ที่รับผิดชอบงานวางแผนการปฏิบัติงานและดำเนินงานให้เสร็จสิ้นตามภารกิจที่ได้รับมอบหมาย 3) กำกับ และติดตามการดำเนินงานของผู้ที่ได้รับมอบหมาย และ 4) ประเมินผลการปฏิบัติงานของผู้ที่ได้รับมอบหมาย

จากขอบข่ายการบริหารงานทั่วไป สรุปได้ว่าการบริหารงานทั่วไปเป็นการบริหารงานในสถานศึกษาตามขอบข่ายงานที่กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดไว้ข้างต้นให้บรรลุผลตามมาตรฐาน คุณภาพ และเป้าหมายที่วางไว้ โดยการบริหารงานทั่วไปเป็นขอบข่ายงานที่ส่งเสริมและสนับสนุนการบริหารงานวิชาการ การบริหารงานบุคลากร และการบริหารงานงบประมาณ ให้มี

ประสิทธิภาพและประสิทธิผลในสถานศึกษาเพิ่มมากขึ้นและผลิตรายเรียนให้มีคุณภาพสู่สังคมและระดับนานาชาติ

สรุปได้ว่า การบริหารสถานศึกษาทั้ง 4 งาน ที่ได้กล่าวมาข้างต้น เป็นภารกิจหลักของผู้บริหารและบุคลากรทางการศึกษาต้องร่วมมือกันปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายเพื่อนำพาสถานศึกษาไปสู่เป้าหมายตามวัตถุประสงค์และมาตรฐานการจัดการศึกษาของชาติ และมีเป้าหมายหลักในการบริหารด้านการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี คนเก่ง และมีสุข และดำรงตนให้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก

2.3 แนวคิดการบริหารงานวิชาการ

งานวิชาการเป็นงานหลักหรือเป็นภารกิจของสถานศึกษาที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 มุ่งให้กระจายอำนาจในการบริหารจัดการไปให้สถานศึกษาให้มากที่สุด ด้วยเจตนารมณ์ที่จะให้สถานศึกษาดำเนินการได้โดยอิสระ คล่องตัว รวดเร็ว สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน สถานศึกษา ชุมชน ท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย ซึ่งจะเป็นปัจจัยสำคัญให้สถานศึกษามีความเข้มแข็งในการบริหารและการจัดการ สามารถพัฒนาหลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนการวัดผลประเมินผล รวมทั้งการวัดปัจจัยเกื้อหนุนการพัฒนาคุณภาพนักเรียน ชุมชน ท้องถิ่น ได้อย่างมีคุณภาพและประสิทธิภาพ

การบริหารงานวิชาการเป็นงานที่สำคัญสำหรับผู้บริหารสถานศึกษา เนื่องจากการบริหารวิชาการเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทุกชนิดในสถานศึกษา โดยเฉพาะเกี่ยวกับการเรียนการสอนและการปรับปรุงคุณภาพการเรียนการสอน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายหลักของสถานศึกษาและเป็นเครื่องชี้วัดความสำเร็จและความสามารถของผู้บริหาร (ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2542) ผู้บริหารสถานศึกษา จึงต้องตระหนักและเข้าใจในหลักการบริหารจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพสอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล มีระบบการจัดการเรียนการสอนด้วยวิธีการหลากหลาย เพื่อส่งผลให้สถานศึกษามีคุณภาพและมีมาตรฐานเทียบเคียงระดับนานาชาติ

การบริหารงานวิชาการ มีขอบข่ายการบริหารเพื่อให้การบริหารสถานศึกษามีความคล่องตัว รวดเร็วและสอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน สถานศึกษาและสังคม (ชุมชน) รวมทั้งการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องรวมทั้งหมด 12 ด้าน ได้แก่ 1) งานพัฒนาหลักสูตร 2) งานพัฒนากระบวนการเรียนรู้ 3) งานวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน 4) การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา 5) การพัฒนาสื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา 6) การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ 7) การนิเทศการศึกษา 8) งานแนะแนวการศึกษา 9) การพัฒนาระบบการประกันคุณภาพ

การศึกษา 10) การส่งเสริมความรู้ทางวิชาการแก่ชุมชน 11) การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาและองค์กรอื่น ๆ และ 12) การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546 ; ภาวดี อนันต์นาวิ, 2555 ; สัมมา รัตนธัญ, 2556)

ปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2542) ได้กำหนดขอบข่ายการบริหารงานวิชาการ ประกอบด้วย 1) การวางแผนงานวิชาการ 2) การดำเนินงานเกี่ยวกับการเรียนการสอน 3) การบริหารเกี่ยวกับการเรียนการสอน และ 4) การวัดและการประเมินผล

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2543 : 16) ได้กำหนดขอบข่ายการบริหารงานวิชาการ ประกอบด้วย 1) การบริหารงานวิชาการให้สอดคล้องกับจุดหมายของหลักสูตร ธรรมนุญโรงเรียนหรือแผนยุทธศาสตร์ และแผนปฏิบัติการ 2) การจัดการเรียนการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นสำคัญหรือศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ 3) การนำสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีมาใช้ในการเรียนการสอน 4) การจัดกิจกรรมส่งเสริมหลักสูตรและแหล่งเรียนรู้ เพื่อบริการและสนับสนุนการเรียนการสอน 5) การดำเนินการด้านการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ตามสภาพจริงของนักเรียน 6) การจัดกิจกรรมสอนซ่อมเสริม และ 7) การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอนโดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น

กมล สุตประเสริฐ (2545 : 104-106) ได้กำหนดขอบข่ายการบริหารงานวิชาการ ประกอบด้วย 1) การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา 2) การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ 3) การวัดผล ประเมินผล และการเทียบโอนผลการเรียน 4) การประกันคุณภาพภายในและมาตรฐานการศึกษา 5) การพัฒนาและใช้สื่อและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา 6) การพัฒนาและส่งเสริมให้มีแหล่งเรียนรู้ 7) การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา และ 8) การส่งเสริมชุมชนให้มีความเข้มแข็งทางวิชาการ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2550 : 18) ได้กำหนดขอบข่ายการบริหารงานวิชาการ ประกอบด้วย 1) การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา 2) การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ 3) การวัดผลประเมินผล และการเทียบโอนผลการเรียน 4) การประกันคุณภาพภายในและมาตรฐานการศึกษา 5) การพัฒนาและการใช้สื่อเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา 6) การพัฒนาและส่งเสริมให้มีแหล่งเรียนรู้ 7) การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา และ 8) การส่งเสริมชุมชนให้มีความรู้เข้มแข็งทางวิชาการ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2550 : 28-29) ได้กำหนดขอบข่ายการบริหารงานวิชาการ ประกอบด้วย 1) การพัฒนาหรือดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น 2) การวางแผนงานด้านวิชาการ 3) การจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษา 4) การพัฒนาหลักสูตรของสถานศึกษา 5) การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ 6) การวัดผลประเมินผลและดำเนินการเทียบโอนผลการเรียน 7) การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษาในสถานศึกษา 8) การพัฒนาและ

ส่งเสริมให้มีแหล่งเรียนรู้ 9) การนิเทศการศึกษา 10) การแนะแนว 11) การพัฒนาระบบประกันคุณภาพภายในและมาตรฐานการศึกษา 12) การส่งเสริมให้ชุมชนมีความเข้มแข็งทางวิชาการ 13) การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาและองค์กรอื่น 14) การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงานสถานประกอบการและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา 15) การจัดระเบียบและแนวปฏิบัติเกี่ยวกับงานด้านวิชาการของสถานศึกษา 16) การคัดเลือกหนังสือแบบเรียนเพื่อใช้ในสถานศึกษา และ 17) การพัฒนาและใช้สื่อเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

ดังนั้น จากที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า ขอบข่ายการบริหารงานวิชาการ หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ในโรงเรียนที่ทำให้เกิดการเรียนรู้และสามารถนำพาสถานศึกษาให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาตามที่ได้วางไว้ โดยในแต่ละสถานศึกษาสามารถที่จะกำหนดขอบข่ายการบริหารงานวิชาการที่เหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษา ซึ่งสามารถสรุปขอบข่ายการบริหารงานวิชาการได้ดังนี้ 1) การบริหารและการพัฒนาหลักสูตร 2) บทบาทและหน้าที่ของผู้บริหารงานวิชาการ 3) การจัดงานวิชาการในสถานศึกษา 4) การพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้ 5) การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ 6) การพัฒนาสื่อและนวัตกรรมการเรียนการสอน 7) การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา 8) การนิเทศภายในสถานศึกษา 9) การวัดและประเมินผล 10) การประกันคุณภาพการศึกษา 11) การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการ

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ขอบข่ายการบริหารงานวิชาการของกระทรวงศึกษาธิการ (2546) จำนวน 12 ด้าน ได้แก่ 1) งานพัฒนาหลักสูตร 2) งานพัฒนากระบวนการเรียนรู้ 3) งานวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน 4) การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา 5) การพัฒนาสื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา 6) การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ 7) การนิเทศการศึกษา 8) งานแนะแนวการศึกษา 9) การพัฒนาระบบการประกันคุณภาพการศึกษา 10) การส่งเสริมความรู้ทางวิชาการแก่ชุมชน 11) การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาและองค์กรอื่น ๆ และ 12) การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา โดยผู้วิจัยได้ศึกษาและสังเคราะห์งานวิจัยและบทความที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิชาการในประเทศไทย โดยมีหลักเกณฑ์การคัดเลือกงานวิจัย คือ 1) เป็นงานวิจัยที่ตีพิมพ์ในเว็บไซต์ Thailis และเว็บไซต์ฐานข้อมูลวิจัยจังหวัดชายแดนภาคใต้ 2) เป็นงานวิจัยที่ได้กล่าวถึงการบริหารงานวิชาการโดยภาพรวมทั้งประเทศ โดยมีได้จำกัดเพียงงานวิจัยในจังหวัดชายแดนภาคใต้ 3) เป็นงานวิจัยที่ได้กล่าวถึงขอบข่ายการบริหารวิชาการตั้งแต่ 3 ด้านขึ้นไปตามขอบข่ายการบริหารงานวิชาการของกระทรวงศึกษาธิการ จำนวน 12 ด้าน และ 4) เป็นงานวิจัยในประเทศไทยตั้งแต่ปี 2546-2555

จากหลักเกณฑ์การคัดเลือกงานวิจัยดังกล่าวข้างต้น ได้กล่าวถึงขอบข่ายการบริหารงานวิชาเป็นรายด้าน ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 การสังเคราะห์งานวิจัยของการบริหารงานวิชาการ

ร.ก.	เรื่อง	การพัฒนาหลักสูตร	การพัฒนากระบวนการเรียนรู้	การวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน	การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา	การพัฒนาสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา	การพัฒนาแหล่งเรียนรู้	การนิเทศการศึกษา	การแนะแนวการศึกษา	การพัฒนากระบวนการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา	การส่งเสริมความรู้ด้านวิชาการแก่ชุมชน	การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาอื่น	การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา
1	การบริหารงานวิชาการของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาศรีสะเกษ เขต 1 (2555)	✓	✓	✓									
2	การบริหารงานวิชาการของโรงเรียนในอำเภอคูระบุรี เขตพื้นที่การศึกษาพังงา (วารสารศึกษาศาสตร์ ปีที่ 22 ฉบับที่ 1 เดือนตุลาคม 2553 – มกราคม 2554)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
3	การบริหารงานวิชาการของโรงเรียนปัญญานุกูลจังหวัดเชียงราย (2553)	✓	✓	✓	✓	✓	✓			✓			✓
4	การบริหารงานวิชาการของโรงเรียนลูกรักเชียงของ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย (2553)	✓	✓	✓				✓					
5	การบริหารงานวิชาการของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดเทศบาลเมืองสมุทรสงคราม จังหวัดสมุทรสงคราม (2553)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
6	การบริหารงานวิชาการตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการ กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2546 ของโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาขอนแก่น เขต 1 (2548)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
7	การพัฒนาการบริหารงานวิชาการของคณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏ (2551)	✓	✓	✓	✓					✓			

ตารางการสังเคราะห์งานวิจัยของการบริหารงานวิชาการ (ต่อ)

ที่	เรื่อง	การพัฒนาหลักสูตร	การพัฒนากระบวนการเรียนรู้	การวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน	การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา	การพัฒนาสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา	การพัฒนาแหล่งเรียนรู้	การนิเทศการศึกษา	การแนะแนวการศึกษา	การพัฒนาระบบประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา	การส่งเสริมความรู้ด้านวิชาการแก่ชุมชน	การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาอื่น	การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา
28	การบริหารงานวิชาการของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน (2547)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
29	การบริหารงานวิชาการที่ส่งผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนในโรงเรียนระดับประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาระยะปี (2547)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓					
30	การบริหารงานวิชาการอย่างมีคุณภาพของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษา จังหวัดสุพรรณบุรี (2547)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
31	การพัฒนากลยุทธ์การบริหารงานวิชาการในโรงเรียนครูไม่ครบชั้น (วารศึกษาศาสตร์ ปีที่ 23 มิ.ย. - ก.ย. 2555)	✓				✓	✓			✓			✓
32	ความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารงานของผู้บริหารกับการปฏิบัติงานวิชาการของครู ตามทัศนะของครูในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในจังหวัดปัตตานี (2554)	✓	✓	✓		✓				✓			
33	การพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการสำหรับโรงเรียนขนาดเล็ก (2553)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓
34	การศึกษาการดำเนินงานวิชาการของโรงเรียนในกลุ่มจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2547)	✓	✓	✓	✓	✓							

ตารางการสังเคราะห์งานวิจัยของการบริหารงานวิชาการ (ต่อ)

ที่	เรื่อง	การพัฒนาหลักสูตร	การพัฒนากระบวนการเรียนรู้	การวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน	การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา	การพัฒนาสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา	การพัฒนาแหล่งเรียนรู้	การนิเทศการศึกษา	การแนะแนวการศึกษา	การพัฒนาระบบประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา	การส่งเสริมความรู้ด้านวิชาการแก่ชุมชน	การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาอื่น	การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัวยุ วังองค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา
35	การศึกษาการบริหารงานวิชาการโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา สังกัดสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กลุ่ม 1 (2553)	✓	✓	✓		✓							
36	การบริหารงานวิชาการศูนย์การศึกษาพิเศษประจำจังหวัดชัยภูมิ ปีการศึกษา 2554	✓	✓	✓	✓			✓		✓			
37	แนวทางการบริหารงานวิชาการเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษาของโรงเรียนพนมเบญจา สังกัดเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 13 (2553)	✓	✓	✓			✓	✓			✓		
38	ประสิทธิภาพและประสิทธิผลการบริหารงานวิชาการของผู้บริหารสถานศึกษาในโครงการหนึ่งอำเภอ หนึ่งโรงเรียนในฝันในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ (วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ปีที่ 17 ฉบับที่ 2 ก.ค. - ธ.ค. 2549)	✓	✓	✓			✓			✓			
39	การพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2549)	✓	✓	✓	✓	✓	✓						
40	ศึกษามีส่วนร่วมในการบริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามของผู้บริหารและครู สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชนจังหวัดสงขลา (2546)	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓				

ตารางการสังเคราะห์งานวิจัยของการบริหารงานวิชาการ (ต่อ)

ที่.	เรื่อง	การพัฒนาหลักสูตร	การพัฒนากระบวนการเรียนรู้	การวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน	การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา	การพัฒนาสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา	การพัฒนาแหล่งเรียนรู้	การนิเทศการศึกษา	การแนะแนวการศึกษา	การพัฒนากระบวนการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา	การส่งเสริมความรู้ด้านวิชาการแก่ชุมชน	การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาอื่น	การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัวยุติธรรม องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา
41	การศึกษาทักษะการบริหารกับการปฏิบัติงานวิชาการตามกระบวนการ PDCA ของผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม จังหวัดยะลา (2554)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		
42	แนวปฏิบัติที่เป็นเลิศในการบริหารงานวิชาการของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานขนาดเล็ก (2552)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
43	รูปแบบการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร (2554)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
44	การพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อเตรียมผู้เรียนสู่ความเป็นพลเมืองโลก (2554)	✓	✓	✓		✓		✓					
	รวม	43	42	42	30	37	32	32	21	29	25	18	22
	ค่าร้อยละ	97.72	95.45	95.45	68.18	84.09	72.72	72.72	47.72	65.90	56.81	40.90	50.00

จากตารางข้างต้น พบว่า มีงานวิจัยและบทความวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิชาการในประเทศไทยรวมทั้งหมด 44 เรื่อง โดยได้แบ่งแยกเป็นรายด้าน ดังนี้ 1) การพัฒนาหลักสูตร

มีจำนวน 43 งานวิจัย คิดเป็นร้อยละ 97.2 2) งานพัฒนากระบวนการเรียนรู้ มีจำนวน 42 งานวิจัย คิดเป็นร้อยละ 95.45 3) งานวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน มีจำนวน 42 งานวิจัย คิดเป็นร้อยละ 95.45 4) การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา มีจำนวน 30 งานวิจัย คิดเป็นร้อยละ 68.18 5) การพัฒนาสื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา มีจำนวน 37 งานวิจัย คิดเป็นร้อยละ 84.09 6) การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ มีจำนวน 32 งานวิจัย คิดเป็นร้อยละ 72.72 7) การนิเทศการศึกษา มีจำนวน 32 งานวิจัย คิดเป็นร้อยละ 72.72 8) งานแนะแนวการศึกษา มีจำนวน 21 งานวิจัย คิดเป็นร้อยละ 47.72 9) การพัฒนาระบบการประกันคุณภาพการศึกษา มีจำนวน 29 งานวิจัย คิดเป็นร้อยละ 65.90 10) การส่งเสริมความรู้ทางวิชาการแก่ชุมชน มีจำนวน 25 งานวิจัย คิดเป็นร้อยละ 56.81 11) การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาและองค์กรอื่น ๆ มีจำนวน 18 งานวิจัย คิดเป็นร้อยละ 40.90 และ 12) การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา มีจำนวน 22 งานวิจัย คิดเป็นร้อยละ 50.00 โดยค่าร้อยละที่มากที่สุดได้แก่ งานการพัฒนาหลักสูตร ร้อยละ 97.2 รองลงมาเป็นงานพัฒนากระบวนการเรียนรู้ และงานวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน ซึ่งมีร้อยละ 95.45 เท่ากัน รองลงมาเป็นงานการพัฒนาสื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ร้อยละ 84.09 รองลงมาเป็นงานการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ และการนิเทศการศึกษา ซึ่งมีร้อยละ 72.72 เท่ากัน รองลงมาเป็นงานการวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา ร้อยละ 68.18 รองลงมาเป็นงานการพัฒนาระบบการประกันคุณภาพการศึกษา ร้อยละ 65.90 รองลงมาเป็นงานการส่งเสริมความรู้ทางวิชาการแก่ชุมชน ร้อยละ 56.81 รองลงมาเป็นงานการส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา ร้อยละ 50.00 รองลงมาเป็นงานแนะแนวการศึกษา ร้อยละ 47.72 และลำดับสุดท้ายเป็นงานการประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาและองค์กรอื่น ๆ ร้อยละ 40.90

ดังนั้น จากความสำคัญดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอขอบข่ายการบริหารงานวิชาการตามขอบข่ายการบริหารวิชาการของกระทรวงศึกษาธิการ โดยสอดคล้องกับการสังเคราะห์งานวิจัยในประเทศไทย จำนวน 12 ด้าน ดังนี้

2.3.1. การพัฒนาหลักสูตร

หลักสูตร ถือเป็นหัวใจของการจัดการศึกษา เพราะเป็นเครื่องมือสำคัญในการกำหนดแนวทางการจัดการศึกษา เพื่อที่จะพัฒนาผู้เรียนให้มีทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม การจัดการศึกษาที่ดีจึงควรมีความสอดคล้องกับสภาพชีวิตและสังคมของผู้เรียน หลักสูตรจึงจำเป็นต้องปรับปรุงหรือพัฒนาให้มีความทันสมัยต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบันและอนาคต

อยู่เสมอ กระบวนการพัฒนาหลักสูตรจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดการศึกษา (ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์, 2556 : 73)

การพัฒนาหลักสูตรเป็นการปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงหลักสูตร ในการวางแผนพัฒนาหลักสูตรนั้นต้องคำนึงถึงสังคม ปรัชญาการศึกษา และผู้เรียน ตลอดจนกระบวนการเรียนรู้ บุคคลที่ทำหน้าที่วางแผนพัฒนาหลักสูตรจะต้องประกอบด้วยบุคคลหลายฝ่ายร่วมมือร่วมใจกัน นับตั้งแต่ นักการศึกษา นักวิชาการ นักวิจัย ผู้บริหาร ครูผู้สอน ผู้ปกครอง ชุมชน และนักพัฒนาหลักสูตร เพื่อที่จะให้กระบวนการพัฒนาหลักสูตรดำเนินไปจนบรรลุผลสูงสุด (บุญเลี้ยง ทุมทอง, 2554 : 165) ดังนั้น คุณสมบัติที่สำคัญของหลักสูตรคือ หลักสูตรต้องมีการปรับเปลี่ยนตามความต้องการและความเปลี่ยนแปลงของสังคม การพัฒนาหลักสูตรจึงเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลาที่สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป

1. ความหมายของการพัฒนาหลักสูตร

การพัฒนาหลักสูตรเป็นภารกิจที่สำคัญและกว้างขวางในแวดวงวิชาการ จึงมีนักวิชาการที่ให้ความหมายของการพัฒนาหลักสูตรที่มีความหมายหลากหลาย ดังนี้

ทาบ (Taba, 1962 : 454) ได้กล่าวว่า การพัฒนาหลักสูตร หมายถึง การเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงหลักสูตรเดิมให้ได้ผลดียิ่งขึ้น ทั้งในด้านการกำหนดจุดมุ่งหมาย การจัดเนื้อหาวิชา การเรียนการสอน การวัดผลและประเมินผลอื่น ๆ เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายอันใหม่ตามที่ได้วางไว้

เซย์เลอร์ และอเล็กซานเดอร์ (Saylor and Alexander : 1974) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาหลักสูตรว่า หมายถึง การจัดทำหลักสูตรเดิมที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้น หรือเป็นการจัดทำหลักสูตรใหม่โดยไม่มีหลักสูตรเดิมอยู่ก่อน การพัฒนาหลักสูตรอาจหมายถึงการสร้างเอกสารอื่นสำหรับนักเรียนด้วย

สกิลเบ็ก (Skilbeck, 1984 : 2) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาหลักสูตรโรงเรียนว่า หมายถึง การวางแผน การออกแบบ การนำไปใช้ และการประเมินผล การกำหนดการเรียนรู้ของนักเรียน ดำเนินการโดยสถานศึกษา เน้นการตัดสินใจร่วมกันระหว่างบุคลากรภายในสถานศึกษา ไม่ใช่กำหนดจากบุคคลภายนอก และเอ็กเกิลสตัน (Eggleston, 1980 : 7) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาหลักสูตรว่าเป็นการพัฒนาหลักสูตรให้มีความสอดคล้องกับสภาพและความต้องการของนักเรียนในแต่ละโรงเรียน โดยมีการวางแผนในการนำไปใช้และประเมินผลร่วมกัน มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของสถานศึกษา เป็นพันธกิจร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน ครูได้แสดงศักยภาพอย่างเต็มที่ เป็นหลักสูตรที่โรงเรียนได้รับประโยชน์ โรงเรียนเป็นผู้ทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าเป็นเพียงเจ้าของหลักสูตร นอกจากนี้ (Marshcriln and others, 1990 : 48 ; citing Harrison, 1981)

ได้ให้ความหมายของการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาว่า 1) เป็นแผนงานที่สามารถปรับเปลี่ยนได้ 2) เป็นสิ่งที่นำไปปฏิบัติได้จริงและมีผลเกิดขึ้นกับบุคคลที่เกี่ยวข้องจริง และ 3) เป็นประสบการณ์ที่ผู้เกี่ยวข้องได้รับทราบ

ส่วนชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์ (2545 : 35) กล่าวว่า การพัฒนาหลักสูตร หมายถึง ความพยายามจัดประสบการณ์ต่าง ๆ ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ตรงตามจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และพัฒนาตนเองตามที่พึงประสงค์ของสังคม

จากความหมายที่กล่าวมา พอจะสรุปได้ว่า การพัฒนาหลักสูตร หมายถึง การดำเนินการเพื่อให้ได้มาซึ่งแผนประสบการณ์ หรือแผนการจัดการเรียนการสอนที่เกิดจากการตัดสินใจร่วมกัน ระหว่างบุคลากรของสถานศึกษา เพื่อกำหนดการเรียนรู้ของนักเรียนที่ประกอบด้วย จุดประสงค์ เนื้อหาสาระ การจัดการเรียนการสอน กิจกรรมและสื่อต่าง ๆ รวมทั้งการวัดและประเมินผล

2. หลักการพัฒนาหลักสูตร

การพัฒนาหลักสูตรเป็นกระบวนการที่มีขั้นตอนการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ซึ่งการที่จะพัฒนาหลักสูตรให้มีคุณภาพนั้นต้องคำนึงถึงหลักการพัฒนาหลักสูตร ดังนี้ (บุญเลี้ยง ทุมทอง, 2553 : 168 ; ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์, 2556 : 75-76)

1. การพัฒนาหลักสูตรจำเป็นต้องมีผู้นำที่เชี่ยวชาญและมีความสามารถในการพัฒนาหลักสูตรเป็นอย่างดี
2. การพัฒนาหลักสูตรจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือและการประสานงานอย่างดีจากบุคคลที่เกี่ยวข้องทุกระดับ
3. การพัฒนาหลักสูตรจำเป็นต้องมีการดำเนินการเป็นระบบระเบียบแบบแผนต่อเนื่องกันไป เริ่มตั้งแต่การวางจุดมุ่งหมายในการพัฒนาหลักสูตรจนถึงการประเมินผลการพัฒนาหลักสูตร ในการดำเนินงานจะต้องคำนึงถึงจุดเริ่มต้นในการเปลี่ยนแปลงว่า การพัฒนาหลักสูตรที่จุดใด จะเป็นการพัฒนาส่วนย่อยหรือการพัฒนาทั้งระบบ และจุดดำเนินการอย่างไรในขั้นต่อไป การพัฒนาหลักสูตรในแต่ละขั้นตอนดังกล่าวเป็นสิ่งที่ผู้มีหน้าที่ในการพัฒนาหลักสูตรจะต้องร่วมมือกันพิจารณาอย่างรอบคอบ และดำเนินการอย่างมีระเบียบแบบแผนที่ละขั้นตอน
4. การพัฒนาจะต้องรวมถึงผลงานต่าง ๆ ทางด้านหลักสูตรที่ได้สร้างขึ้นใหม่อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นเอกสารหลักสูตร เนื้อหาวิชา การทำการทดสอบหลักสูตรการนำไปใช้หรือการจัดการเรียนการสอน
5. การพัฒนาหลักสูตรที่มีประสิทธิภาพจะต้องมีการฝึกฝนอบรมครูประจำการให้มีความเข้าใจในหลักสูตรใหม่ ความคิดใหม่ แนวทางการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรใหม่

6. การพัฒนาหลักสูตรจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ในด้านการพัฒนาจิตใจและทัศนคติของผู้เรียนด้วย

3. ความสำคัญและความจำเป็นของการพัฒนาหลักสูตร

จากการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 ได้กำหนดแนวการจัดการศึกษาในมาตรา 22 ว่า การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ และในมาตรา 23 กำหนดว่า การจัดการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนและบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษาในเรื่องต่อไปนี้ (1) ความรู้เรื่องเกี่ยวกับตัวเอง และความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคม ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน ชาติ และสังคมโลก รวมถึงความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมไทยและระบบการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (2) ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์เรื่องการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน (3) ความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา (4) ความรู้ และทักษะด้านคณิตศาสตร์ และด้านภาษา เน้นการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง และ (5) ความรู้ และทักษะในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข และในมาตรา 24 กำหนดว่า การจัดกระบวนการเรียนรู้ ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการดังต่อไปนี้ (1) จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล (2) ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา (3) จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่านและเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง (4) จัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ในทุกวิชา (5) ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และอำนวยความสะดวก เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และมีความรอบรู้ รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกันจากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ และ (6) จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลาทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ

จากข้อกำหนดในมาตรา 22, 23 และ 24 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 นำมาสู่การกำหนดคุณภาพมาตรฐานของผู้จบหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการ (2551 : 3) กำหนดไว้ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ดังนี้

1. มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ เห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัยและปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนเองนับถือ ยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

2. มีความรู้ ความสามารถในการสื่อสาร การคิด การแก้ปัญหา การใช้เทคโนโลยี และมีทักษะชีวิต

3. มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี มีสุขนิสัย และรักการออกกำลังกาย

4. มีความรักชาติ มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและพลโลก ยึดมั่นในวิถีชีวิต และการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

5. มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย การอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม มีจิตสาธารณะที่มุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามในสังคม และอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข

ดังนั้น จากข้อกำหนดในมาตรา 22, 23 และ 24 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 พอจะสรุปได้ว่า การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษามีความสำคัญและมีความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของผู้เรียน ชุมชน และสังคม เพื่อมุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคนให้เป็นมนุษย์ที่มีความสมดุลทั้งทางด้านร่างกาย ความรู้ คุณธรรม มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและพลเมืองโลก ยึดมั่นในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มีความรู้และทักษะพื้นฐาน รวมทั้งเจตคติที่จำเป็นต่อการศึกษาต่อ การประกอบอาชีพและการศึกษาตลอดชีวิต โดยมุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญบนพื้นฐานความเชื่อว่าทุกคนสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้เต็มตามศักยภาพ

4. กระบวนการในการพัฒนาหลักสูตร

การพัฒนาหลักสูตรเป็นกระบวนการหรือขั้นตอนของการตัดสินใจหาทางเลือกการเรียนการสอนที่เหมาะสมเข้าด้วยกันจนเป็นระบบที่สามารถปฏิบัติได้ นักพัฒนาหลักสูตรต้องคำนึงถึงภูมิหลังขององค์ประกอบต่าง ๆ อย่างละเอียดและรอบคอบก่อนตัดสินใจเลือกทางใดทางหนึ่ง และเมื่อตัดสินใจเลือกแล้วก็ต้องคำนึงถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งจะมีผลกระทบต่อสิ่งอื่น ๆ (ประสาทเนืองเฉลิม, 2556 : 9) กระบวนการพัฒนาหลักสูตรจึงเป็นกระบวนการวางแผนและพัฒนา

ประสบการณ์การเรียนรู้ต่าง ๆ ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์และประสิทธิภาพสูงสุดต่อผู้เรียน ดังที่ (Taba, 1962 : 345-425 อ้างถึงในประสาธต์ เนิ่งเฉลิม, 2556 : 10-12) ได้เสนอกระบวนการพัฒนาหลักสูตรที่ตอบสนองความต้องการของผู้เรียน ซึ่งประกอบด้วย 7 ขั้นตอน ดังนี้

1. การวินิจฉัยความต้องการของผู้เรียน ต้องเริ่มจากการวิเคราะห์สภาพปัญหาการเรียนการสอน จุดบกพร่องและภูมิหลังของผู้เรียน จึงทำให้ผู้สอนทราบสภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของผู้เรียน เพื่อที่จะได้นำข้อมูลเกี่ยวกับผู้เรียนมาประมวลผลและทำการวิเคราะห์แนวทางแก้ไข ปัญหา ซึ่งการวินิจฉัยความต้องการของผู้เรียนอาจทำได้โดยการสังเกตทั้งภายในห้องเรียนและนอกห้องเรียน การสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับผู้เรียน หรือแม้แต่การพูดคุยถามประเด็นที่ผู้เรียนสนใจ

2. การกำหนดจุดมุ่งหมาย ซึ่งการกำหนดจุดมุ่งหมายจะช่วยให้นักพัฒนาหลักสูตรได้แสวงหาแนวทางในการจัดเนื้อหาสาระ และการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้ใกล้เคียงกับความต้องการ

3. การเลือกเนื้อหา เนื้อหาที่กำหนดในแต่ละหัวข้อจะต้องมาจากจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ โดยส่วนใหญ่การคัดเลือกเนื้อหาสาระมักมาจากองค์ความรู้ต่าง ๆ และงานวิจัยทางการศึกษาร่วมสมัย เนื้อหามักได้รับการเรียบเรียงจากเรื่องที่ยากไปหาเรื่องที่ยาก เป็นเนื้อหาที่ผู้เรียนควรรู้ และเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต

4. การเรียงลำดับเนื้อหา โดยส่วนใหญ่มักเรียงลำดับเนื้อหา ก่อนหลังตามลำดับความยากง่าย และความลึกซึ้งของเนื้อหาที่แปรผันตามความพร้อมของวัยผู้เรียน บางเนื้อหาสาระอาจสลับกันได้ เช่น วิทยาศาสตร์ แต่บางเนื้อหาต้องเรียงลำดับก่อน - หลัง เช่น คณิตศาสตร์และภาษาไทย

5. การเลือกประสบการณ์การเรียนรู้ นักพัฒนาหลักสูตรจะต้องเลือกประสบการณ์การเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้เรียน โดยจำเป็นที่จะต้องมีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เกิดจากสภาพปัญหาการเรียนการสอน หรือจากการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม เพื่อที่จะได้มีการพัฒนานวัตกรรมการเรียนการสอนและทดลองใช้กับผู้เรียน ซึ่งการพัฒนาและทดลองใช้นวัตกรรมการเรียนการสอนนี้จะต้องอาศัยศาสตร์หรือกระบวนการทางการวิจัยสังคมศาสตร์

6. การเรียงลำดับประสบการณ์การเรียนรู้ นักพัฒนาหลักสูตรจะต้องหาวิธีการที่จัดและเรียงลำดับให้กิจกรรมการเรียนรู้มีความผสมกลมกลืนกันอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งปกติจะพบว่าการเรียงลำดับประสบการณ์การเรียนรู้มักเริ่มจากขั้นเตรียม ขั้นนำ ขั้นสอน และขั้นสรุป ส่วนกระบวนการจัดการเรียนการสอนที่อิงประสบการณ์และทฤษฎีทางการสอนก็จะมีการประยุกต์ขั้นการสอนลึกลงไปให้มีความละเอียดมากขึ้น

7. การกำหนดรูปแบบของการประเมินผลและแนวทางในการปฏิบัติตามจุดมุ่งหมาย ซึ่งนักพัฒนาหลักสูตรจะต้องคำนึงถึงการที่จะบรรลุจุดมุ่งหมายของหลักสูตรนั้นควรทำอย่างไร

รูปแบบการประเมินผลที่ดี คือ การที่ผู้สอนใช้เทคนิควิธีการสอนที่หลากหลาย เหมาะสมกับรูปแบบการเรียนรู้ของผู้เรียน การประเมินผลการเรียนรู้จะเป็นสิ่งที่ช่วยบ่งชี้ว่าหลักสูตรได้รับการดำเนินการตอบสนองเป็นไปตามจุดมุ่งหมายมากน้อยเพียงไร ควรปรับปรุงวิธีการจัดหลักสูตรและการเรียนการสอนอย่างไรให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น บางครั้งอาจใช้ประเมินหลักสูตรเพื่อพิจารณาว่าจะดำเนินการต่อหรืองดใช้หลักสูตรนั้น

การพัฒนาหลักสูตรเป็นกระบวนการต่อเนื่องตั้งแต่การจัดทำหลักสูตรฉบับร่าง ทดลองใช้ จัดทำหลักสูตรฉบับจริง ปรับปรุงกระบวนการใช้ และปรับปรุงตัวหลักสูตร ซึ่งอาจจะต้องหมุนเวียนกระทำซ้ำต่อเนื่องจนกว่าจะเปลี่ยนหลักสูตรทั้งหมดให้มีความเหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม การพัฒนาหลักสูตรแบ่งออกเป็นขั้นตอนใหญ่ 4 ขั้นตอน ดังนี้ (ประสาท เนื่องเฉลิม, 2556 : 12-14 ; บุญเลี้ยง ทุมทอง, 2553 : 178)

ขั้นตอนที่ 1 ขั้นเตรียมการ ข้อมูลที่สำคัญ คือ ความจำเป็นและความต้องการของสังคมที่มีต่อการจัดการศึกษาประเภทและระดับนั้น ๆ ปรัชญาการศึกษาทำให้สามารถเตรียมการสร้างหลักสูตรได้เหมาะสม แนวคิดทางจิตวิทยาจะช่วยนำทางให้จัดหลักสูตรได้เหมาะสมสอดคล้องกับธรรมชาติของผู้เรียน

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นจัดทำและวางแผนการใช้หลักสูตร จากการประมวลความรู้โดยใช้ข้อมูลจากขั้นที่แล้วผนวกกับความรู้ ความคิดของผู้เชี่ยวชาญด้านเนื้อหาวิชา นักทฤษฎีการสอน ซึ่งจะช่วยในการกำหนดหลักการ จุดหมาย และโครงสร้างของเนื้อหาวิชา รวมทั้งลักษณะของการจัดประสบการณ์การเรียนการสอน สิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือ องค์ประกอบของการใช้หลักสูตร ความเข้าใจและการยอมรับของผู้บริหารสถานศึกษา ความพร้อมของหน่วยงานสนับสนุน ซึ่งการวางแผนในเรื่องเหล่านี้จะช่วยทำให้ทราบสภาพความพร้อมและสามารถแก้ปัญหาได้ล่วงหน้าอย่างเป็นระบบ

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นดำเนินการใช้หลักสูตรหรือกระบวนการเรียนการสอนหรือวิธีการ เพื่อให้การเรียนการสอนเป็นไปตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรอย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นจะต้องจัดหาและปรับปรุงกระบวนการสอน การจัดชั้นเรียน การใช้อุปกรณ์ การวัดผลประเมินผล และการจัดกิจกรรมเสริมทางวิชาการ ตลอดจนการสอนซ่อมเสริม ให้การนำหลักสูตรไปใช้เกิดประโยชน์สูงสุด

ขั้นตอนที่ 4 ขั้นตรวจสอบผลของการใช้หลักสูตร เป็นการประเมินคุณค่าของหลักสูตรว่ามีคุณภาพเป็นอย่างไร ความมุ่งหมายเป็นอย่างไร เนื้อหาวิชาและประสบการณ์ตรงกับ ความมุ่งหมายหรือไม่ การเรียนการสอนมีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้าง และการประเมินผลเป็นอย่างไร ควรจะแก้ไขจุดหมายของหลักสูตรอย่างไร หรือควรรหาทางปรับปรุงกระบวนการใช้หลักสูตรหรือไม่

หลักสูตรเมื่อได้รับการพัฒนาและนำมาทดลองใช้ จำเป็นที่จะต้องได้รับการประเมินเพื่อปรับหรือตัดสินใจผลการใช้หลักสูตร การประเมินหลักสูตรใด ๆ โดยทั่วไปแล้วจะมีจุดมุ่งหมาย

คล้ายคลึงกันอยู่ 3 ประการสำคัญ คือ 1) เพื่อหาคุณค่าของหลักสูตร โดยดูว่าหลักสูตรที่จัดขึ้นสามารถตอบสนองตามวัตถุประสงค์ที่หลักสูตรนั้นต้องการหรือไม่ 2) เพื่อตัดสินใจว่าการวางเค้าโครงรูปแบบระบบของหลักสูตร ตลอดจนการบริหารงาน การสอนตามหลักสูตร เป็นไปในทางที่ถูกต้องหรือไม่ และ 3) เพื่อวัดว่าคุณภาพของผู้เรียนนั้นเป็นอย่างไร หลักสูตรที่ดีย่อมได้รับการสะท้อนผ่านการเรียนการสอนว่าพิมพ์เขียวที่ได้เตรียมไว้นั้น เมื่อนำมาปฏิบัติในระดับห้องเรียนแล้วสามารถเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะของผู้เรียนได้ตามที่กำหนดไว้ตามจุดมุ่งหมายมากน้อยเพียงไร และเกิดการพัฒนายังไง การติดตามการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ นักการศึกษานิยมใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือในการทดลองและเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

5. การนำหลักสูตรไปใช้

เมื่อดำเนินการพัฒนาหลักสูตรเสร็จสมบูรณ์แล้ว ขั้นตอนต่อมาคือการนำหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นไปสู่กระบวนการสอนในห้องเรียน การนำหลักสูตรไปใช้เป็นขั้นตอนสำคัญของการพัฒนาหลักสูตร เป็นการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย ตั้งแต่ระดับกระทรวงศึกษาธิการสู่ระดับสถานศึกษา โดยในแต่ละฝ่ายมีความรับผิดชอบในการนำหลักสูตรไปใช้ที่แตกต่างกัน นับตั้งแต่ขั้นการวางแผน การเตรียมการในการประชาสัมพันธ์หลักสูตร การเตรียมบุคลากรที่เกี่ยวข้อง การนำหลักสูตรไปใช้ และการวัดผลประเมินผลการนำหลักสูตรไปใช้ หากสถานศึกษาได้ดำเนินการตามขั้นตอนข้างต้น สถานศึกษาสามารถมีหลักสูตรสถานศึกษาที่มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพสูงสุดตรงตามความมุ่งหมายของหลักสูตรทุกประการ

5.1 ความหมายของการนำหลักสูตรไปใช้

การนำหลักสูตรไปใช้เป็นกระบวนการแปลงหลักสูตรสู่กระบวนการสอนในห้องเรียน เป็นงานที่มีขอบเขตกว้างขวาง นักการศึกษาจึงให้ความหมายของคำว่า การนำหลักสูตรไปใช้แตกต่างกันดังนี้

สุมิตร คุณาสุกร (2520 : 130) ได้กล่าวว่า การนำหลักสูตรไปใช้เป็นกระบวนการที่ทำให้หลักสูตรกลายเป็นการปฏิบัติจริง และเป็นขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการพัฒนาหลักสูตรและมีกิจกรรมที่กระทำได้ คือ 1) การแปลงหลักสูตรไปสู่การสอน 2) การจัดปัจจัยและสภาพต่าง ๆ ภายในโรงเรียนให้บรรลุเป้าหมายของหลักสูตร และ 3) การสอนของครู

สังต์ อุทรานันท์ (2532 : 260) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการนำหลักสูตรไปใช้ว่าเป็นขั้นตอนของการนำหลักสูตรไปสู่การเรียนการสอนในห้องเรียน ได้แก่ การจัดเอกสารประกอบหลักสูตร การเตรียมบุคลากร การบริหารและบริการหลักสูตร และการนิเทศการใช้หลักสูตร

อำภา บุญช่วย (2537 : 20) ได้ให้ทัศนะว่า การนำหลักสูตรไปใช้ หมายถึง กระบวนการจัดกิจกรรมและประสบการณ์เรียนรู้ ให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามจุดมุ่งหมายของ หลักสูตร หลักสูตรจะไม่มีคามหมายใด ๆ หากผู้มีหน้าที่จัดการศึกษาปล่อยไว้ให้เป็นเพียงข้อความ อยู่ในคู่มือหลักสูตร กิจกรรมการเรียนการสอนจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการนำหลักสูตรไปใช้

บุญเลี้ยง ทุมทอง (2553 : 263) กล่าวว่า การนำหลักสูตรไปใช้ หมายถึง การ ดำเนินงานและกิจกรรมต่าง ๆ ในอันที่จะทำให้หลักสูตรที่สร้างขึ้นดำเนินไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้บรรลุ เป้าหมาย นับแต่การเตรียมบุคลากร อาคาร สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ สภาพแวดล้อม และการจัดการ เรียนการสอนในโรงเรียน

สุนทร โคตรบรรเทา (2553 : 102) ได้ให้ความเห็นว่าการนำหลักสูตรไปใช้เป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาหลักสูตร เป็นการนำเอาการเปลี่ยนแปลงที่คาดหวังไปสู่ความจริง กล่าวให้ เข้าใจง่ายคือกิจกรรมหลักสูตรคือ กิจกรรมการเปลี่ยนแปลง

ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์ (2556 : 259) กล่าวว่า การนำหลักสูตรไปใช้ เป็นการแปลง หลักสูตรไปสู่การปฏิบัติจริงในห้องเรียน ซึ่งประกอบไปด้วยงานที่สำคัญ คือ การบริหารและบริการ หลักสูตร งานดำเนินการเรียนการสอนตามหลักสูตร และงานสนับสนุนและส่งเสริมการใช้หลักสูตร

จากความหมายของการนำหลักสูตรไปใช้ข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การนำ หลักสูตรไปใช้ หมายถึง การดำเนินงานในการนำหลักสูตรที่สร้างขึ้นไปสู่กระบวนการการเรียนการสอนตามสถานการณ์จริงในห้องเรียน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามเจตนารมณ์ของหลักสูตรที่ได้วางไว้

5.2 หลักการที่สำคัญในการนำหลักสูตรไปใช้

การนำหลักสูตรไปใช้ มีหลักการที่สำคัญ ดังนี้ (บุญเลี้ยง ทุมทอง, 2554 : 266-267)

1. จะต้องมีการวางแผนและเตรียมการในการนำหลักสูตรไปใช้ โดยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับหลักสูตรควรจะได้ศึกษาวิเคราะห์ ทำความเข้าใจหลักสูตรที่จะนำไปใช้ให้มีความเข้าใจตรงกัน เพื่อให้การปฏิบัติเป็นไปในทำนองเดียวกัน
2. จะต้องมืองค์คณะบุคคลทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นที่จะต้องทำหน้าที่ประสานงานกันเป็นอย่างดีในแต่ละขั้นตอนของการนำหลักสูตรไปใช้
3. การนำหลักสูตรไปใช้จะต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบเป็นไปตามขั้นตอนที่วางแผนและเตรียมการไว้
4. การนำหลักสูตรไปใช้จะต้องคำนึงถึงปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้การนำหลักสูตรไปใช้ประสบความสำเร็จได้ ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ก็คือ งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ เอกสารหลักสูตรต่าง ๆ ตลอดจนสถานที่ต่าง ๆ ที่จะเป็นแหล่งให้ความรู้ประสบการณ์ต่าง ๆ

5. ครูเป็นบุคลากรที่สำคัญที่สุดในการนำหลักสูตรไปใช้ ดังนั้นครูจะต้องได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่และจริงจัง เริ่มตั้งแต่การอบรมให้ความรู้ ความเข้าใจทักษะ และเจตคติเกี่ยวกับการใช้หลักสูตรอย่างเข้มแข็ง การให้การสนับสนุนปัจจัยต่าง ๆ แก่ครู ได้แก่ การติดตามประเมินผลการปฏิบัติการสอนของครูอย่างเป็นระบบ และการพัฒนาตัวครูเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการสอน การเผยแพร่เอกสารการสอนที่เป็นประโยชน์ การพาไปทัศนศึกษา การเชิญวิทยากรมาให้ความรู้ และการสร้างขวัญกำลังใจในการปฏิบัติงาน ฯลฯ

6. ควรจัดตั้งให้มีหน่วยงานที่มีผู้อำนวยการพิเศษ ทำหน้าที่นี้เทศ ติดตามผลการนำหลักสูตรไปใช้ และควรปฏิบัติงานร่วมกับครูอย่างใกล้ชิด

7. หน่วยงานและบุคลากรในฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการนำหลักสูตรไปใช้ไม่ว่าจะเป็นส่วนกลางหรือท้องถิ่น ต้องปฏิบัติงานในบทบาทหน้าที่ของตนเองที่รับผิดชอบอย่างเต็มที่ และเต็มความสามารถ ลักษณะเช่นนี้จะเป็นตัวบ่งชี้ว่าการนำหลักสูตรไปใช้จะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว

8. การนำหลักสูตรไปใช้สำหรับผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ทุกหน่วยงาน จะต้องมีการติดตามและประเมินผลเป็นระยะ ๆ ซึ่งจะต้องกำหนดไว้ในแผนปฏิบัติการ ทั้งนี้ เพื่อจะได้นำข้อมูลต่าง ๆ มาประเมิน วิเคราะห์ เพื่อพัฒนาการนำหลักสูตรไปใช้ให้มีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น

จากที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การนำหลักสูตรไปใช้ให้ประสบความสำเร็จได้นั้น จะต้องมีการวางแผนและการเตรียมการอย่างเป็นระบบ นับตั้งแต่การนำหลักสูตรไปใช้ในด้านวิธีการ สื่อ การประเมินผล การจัดการอบรมผู้ที่จะไปพัฒนาครู การอบรมผู้ใช้หลักสูตรในท้องถิ่น การนำหลักสูตรไปใช้ของครู และการติดตามประเมินผลการใช้หลักสูตรของครู เป็นต้น โดยสถานศึกษาจะต้องมีความพร้อมด้านงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และเอกสารหลักสูตรต่าง ๆ ให้แก่ครู เนื่องจากครูเป็นบุคลากรที่สำคัญที่สุดในการนำหลักสูตรไปใช้ ครูจึงต้องได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่และครอบคลุมทุกทักษะในการเป็นครูอย่างมืออาชีพ ดังนั้น การนำหลักสูตรไปใช้ของสถานศึกษาจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว ต้องอาศัยความสามารถและความรับผิดชอบอย่างเต็มที่ของหน่วยงานและบุคลากรที่รับผิดชอบต่อสถานศึกษา และมีการวางแผนการปฏิบัติงานที่ชัดเจน เพื่อปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตรให้มีประสิทธิภาพต่อไป

5.3 องค์ประกอบของการนำหลักสูตรไปใช้

การนำหลักสูตรไปใช้เกี่ยวข้องกับการจัดทำหลักสูตรขึ้นใหม่ โดยการแทนที่หลักสูตรที่มีอยู่เดิม มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาหลักสูตรให้มีความเหมาะสมกับสถานการณ์ในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไป จึงจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนบางสิ่งบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตร เช่น การ

ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้บริหารและครู ขอบเขตการเรียนรู้ของผู้เรียน และการจัดตารางเรียน เป็นต้น และองค์ประกอบที่สำคัญของการนำหลักสูตรไปใช้มีดังนี้

1. การวางแผน (Planning) การนำหลักสูตรใหม่เข้าแทนที่หลักสูตรเดิม จะประสบความสำเร็จได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับองค์การวางแผนในการใช้หลักสูตร ได้แก่ การประชาสัมพันธ์หลักสูตร และการเตรียมบุคลากร การเตรียมวัสดุอุปกรณ์ เตรียมระบบการบริหารจัดการหลักสูตร และการเตรียมชุมชนท้องถิ่น เป็นต้น

2. การเปลี่ยนแปลง (Change) การนำหลักสูตรไปใช้ จะเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงหลายส่วน ซึ่งส่วนใหญ่มนุษย์ต้องการเปลี่ยนแปลง แต่ในขณะเดียวกันมักกลัวการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงที่มาเร็วหรือถ้ารู้สึกว่ามี การควบคุมหรือมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงนั้นน้อย มนุษย์จึงเคยชินกับการรักษาสถานภาพเดิม และชอบแก้ไขเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมใหม่แบบค่อยเป็นค่อยไป (สุนทร โคตรบรรเทา, 2553 : 87) การเปลี่ยนแปลงจะดำเนินไปได้ด้วยดี หากมีการส่งเสริมสิ่งที่สำคัญ (หรรษา นิลวิเชียร, 2547 : 137) ได้แก่ 1) ความเข้าใจธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง 2) มีการวางแผนและความร่วมมือของผู้ที่เกี่ยวข้อง 3) มีระบบการสร้างขวัญและกำลังใจ 4) มีกระบวนการนำการเปลี่ยนแปลงไปสู่การปฏิบัติ 5) มีบรรยากาศขององค์กรที่โปร่งใสและมีสิ่งแวดล้อมที่เกื้อหนุนต่อการเปลี่ยนแปลง 6) มีการสนับสนุนด้านทรัพยากร 7) มีข้อบ่งชี้ของการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนคือไม่มากหรือเร็วเกินไป 8) การประเมินผลจะต้องไม่คาดหวังผลสำเร็จที่เร็วเกินไป และ 9) มีคณะทำงานที่มีความตั้งใจและความสามารถ

3. ความร่วมมือ (Co-operative) ความร่วมมือของบุคลากรที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย เป็นสิ่งสำคัญต่อความสำเร็จในการนำหลักสูตรไปใช้ โดยเฉพาะบทบาทของครูในการทำความเข้าใจ และปฏิบัติงานตามหลักสูตรใหม่ จะส่งผลต่อความสำเร็จในการนำหลักสูตรไปใช้

4. การสื่อสาร (Communication) การเปลี่ยนแปลงการใช้หลักสูตรต้องอาศัยระบบการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเข้าใจระหว่างกัน ผู้บริหารสถานศึกษา ครู และคณะทำงานด้านหลักสูตรต้องมีการประชุมพบปะและสนทนากันอย่างต่อเนื่อง เพื่อความสำเร็จในการนำหลักสูตรไปใช้ การสื่อสารมีช่องทางที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และควรใช้ทั้งสองช่องทางตามแต่ละโอกาสที่เหมาะสม และปัจจุบันช่องทางการสื่อสารโดยการใช้เครือข่ายคอมพิวเตอร์ก็เป็นประโยชน์และมีประสิทธิภาพมาก การสื่อสารสามารถทำได้หลายระดับ ได้แก่ การสื่อสารในแนวตั้งทั้งจากบนสู่ล่าง และจากล่างไปสู่บน (upward or downward) และการสื่อสารในแนวนอนระหว่างกลุ่มเพื่อนครู การสื่อสารในองค์กรสามารถทำได้หลายวิธี เช่น การเยี่ยมเยียนพูดคุยกับคณะครู บันทึกข้อความ จดหมาย การบรรยายหรือรายงานผลการวิจัย การประชุมเชิงปฏิบัติการ กล้องแสดงความคิดเห็น และสำรวจความคิดเห็นของคณะครู เป็นต้น นอกจากนี้ สุนทร โคตรบรรเทา (2553 : 90) ได้กล่าวว่า การสื่อสารเป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อน เป็นการส่งข้อเท็จจริง แนวคิด ค่านิยม ความรู้สึก และ

เจตคติจากบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่งไปยังบุคคลอื่นหรือกลุ่มอื่น ดังนั้น ผู้เชี่ยวชาญหลักสูตรต้องแน่ใจว่าเครือข่ายการสื่อสารต้องสมบูรณ์แบบและช่องทางในการสื่อสารต้องเกิดขึ้นในทุกระดับของระบบสถานศึกษา ระบบที่ดีมีประสิทธิผล ต้องไม่แข็งกร้าวหรือเข้มงวดจนเกินไป แต่ให้สมาชิกกลุ่มประชากรต่าง ๆ มีโอกาสและช่องทางในการสื่อสาร และภารตี อนันต์นารี (2555 : 151-152) กล่าวว่า ลักษณะของการติดต่อสื่อสารที่ดี มีดังนี้ 1) เรื่องที่ถ่ายทอดจะต้องมีลักษณะกระจ่างแจ่มชัด เจน เข้าใจง่าย ไม่ใช้ถ้อยคำคลุมเครือหรือแปลความหมายได้หลายทาง 2) ตรวจสอบวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการติดต่อสื่อสารแต่ละครั้ง 3) พิจารณาเตรียมการก่อนที่จะติดต่อสื่อสารให้เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมบรรยากาศของที่ประชุมความสัมพันธ์ในองค์การ ขนบธรรมเนียมประเพณี และแนวทางที่เคยทำมา 4) พึงระมัดระวังน้ำเสียง อากัปกริยาและคำพูดที่มีความหมายกำกวมและกระทบกระเทือนอารมณ์ผู้ฟัง 5) การติดต่อสื่อสารที่ดีจะต้องมีลักษณะมุ่งใจ เข้าใจความต้องการไว้ตอบสนองความต้องการของบุคคลในหน่วยงาน 6) พิจารณาความต้องการ ทักษะ ขององค์การให้อ่องแท้ เพราะการให้ข้อมูลและข่าวสารเกี่ยวกับองค์การแต่ละแห่งไม่เหมือนกัน 7) ต้องจัดการติดต่อสื่อสารให้ดำเนินไปด้วยความสะดวกรวดเร็ว จัดทำให้อ่องและดำเนินไปด้วยความสม่ำเสมอทั่วทั้งหน่วยงาน จัดให้มีความสะดวก ทั้งการติดต่อสื่อสารจากบนลงล่างและการติดต่อจากล่างไปบน และ 8) สายการเดินทางของข่าวสาร ควรเป็นแนวตรงที่สุดเท่าที่สามารถจะทำได้ ลักษณะที่ดีของข่าวสารควรเป็นข่าวสารที่เป็น การพูด ควรจะมีลักษณะการใช้คำพูดด้วยอารมณ์แจ่มใส วางสีหน้าท่าทางในลักษณะที่น่านิยมและ สอดคล้องกับเรื่องที่พูด เสียงพอดิ ฯลฯ

5. การสนับสนุน (Support) การนำหลักสูตรไปใช้จำเป็นต้องมีปัจจัยเกื้อหนุนต่าง ๆ เช่น วัสดุอุปกรณ์ เวลา ทรัพยากร งบประมาณ และการบริการต่าง ๆ เป็นต้น โดยเฉพาะการสนับสนุนด้านงบประมาณ โดยเงินมีความจำเป็นสำหรับซื้ออุปกรณ์และสนับสนุนทางด้านมนุษย์ ซึ่งมักถูกมองข้ามสำหรับความพยายามในการนำหลักสูตรไปใช้ แต่เงินอย่างเดียวไม่ใช่คำตอบ สาขาวิชาการศึกษาจำเป็นต้องมีการปฏิรูปและมีโครงการใหม่ ซึ่งเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก มีการกำหนดโดยผู้เชี่ยวชาญที่ทราบว่าจะอะไรดีที่สุดและล้มเหลว สิ่งปรุ่่งแต่งที่ขาดไปคือความศรัทธา ซึ่งเป็นศรัทธาในตัวคนและระบบการสนับสนุนที่คนต้องการ (สุนทร โคตรบรรเทา, 2553 : 97)

นอกจากองค์ประกอบที่กล่าวมาแล้ว องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการนำหลักสูตรไปใช้ยังรวมถึง การกระจายอำนาจ การแลกเปลี่ยนวิสัยทัศน์ การเสริมแรง การให้รางวัล การควบคุมจำนวนบุคลากร การควบคุมทรัพยากร และการสร้างเครือข่ายภายนอก

5.4 บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการนำหลักสูตรไปใช้

การนำหลักสูตรไปใช้ให้ประสบความสำเร็จและสามารถตรวจสอบติดตามการประเมินผลหลักสูตรให้มีประสิทธิผลและประสิทธิภาพนั้น ต้องอาศัยความสามารถและความร่วมมือ

ของผู้บริหารโรงเรียน ครูผู้สอน ศึกษานิเทศก์ ชุมชน และหน่วยงานต่าง ๆ ที่ดูแลสถานศึกษา โดยมีรายละเอียดผู้ที่เกี่ยวข้องกับการนำหลักสูตรไปใช้ดังนี้ (บุญเลี้ยง ทุมทอง, 2554 : 284-285)

1. นักวิชาการ ซึ่งได้แก่ ศึกษานิเทศก์ หรือนักวิชาการที่ทำหน้าที่พัฒนาหลักสูตรมีบทบาทในการส่งเสริมการใช้หลักสูตรดังนี้ 1) ช่วยพัฒนาครูให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้หลักสูตร และดำเนินการเรียนการสอนตามเจตนารมณ์ของหลักสูตร 2) ทำการนิเทศและติดตามผลการใช้หลักสูตรในหน่วยงานที่ใช้หลักสูตร และ 3) ให้การสนับสนุนและส่งเสริมการดำเนินการใช้หลักสูตร โดยการให้บริการวัสดุหลักสูตร และให้กำลังใจแก่ผู้นำหลักสูตรไปใช้

2. ผู้บริหารโรงเรียน ควรมีบทบาทในการส่งเสริมและสนับสนุนการใช้หลักสูตรดังนี้ 1) ทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักสูตรที่โรงเรียนใช้อย่างชัดเจน 2) ให้บริการวัสดุและสื่อการเรียนการสอนชนิดต่าง ๆ แก่ครู และ 3) ดำเนินการนิเทศและติดตามผลการใช้หลักสูตรภายในโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอ 4) กระตุ้นและส่งเสริมครูในการใช้หลักสูตรอย่างถูกต้อง เช่น การจัดอบรมหรือจัดประชุมสัมมนา เป็นต้น และ 5) ให้กำลังใจและบำรุงขวัญแก่ครูผู้ใช้หลักสูตรอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อเป็นแบบอย่างแก่ครูคนอื่น ๆ

3. หัวหน้าหมวดวิชาหรือหัวหน้าสาขาวิชา ควรจะดำเนินการส่งเสริมการใช้หลักสูตรดังนี้ 1) ศึกษารายละเอียดและทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักสูตรที่ตนเองรับผิดชอบอย่างชัดเจน 2) ช่วยวางแผนและจัดทำแผนการเรียนการสอนที่สอดคล้องกับหลักสูตรที่ตนเองรับผิดชอบ 3) จัดหาวัสดุหลักสูตร และสื่อการเรียนการสอนและให้บริการแก่ครูคนอื่นที่อยู่ภายในสายเดียวกัน 4) ดำเนินการนิเทศและติดตามผลการใช้หลักสูตรที่อยู่ในความรับผิดชอบของตนเองอย่างสม่ำเสมอ และ 5) ประสานงานการใช้หลักสูตรกับหมวดวิชาอื่น หรือสาขาวิชาอื่นเพื่อให้การใช้หลักสูตรในโรงเรียนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

4. ครูผู้สอน ในฐานะเป็นผู้ใช้หลักสูตรโดยตรงมีส่วนที่จะช่วยสนับสนุนให้การใช้หลักสูตรภายในโรงเรียนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพดังนี้ 1) ศึกษาหลักสูตรเพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับหลักสูตรที่ตนเองใช้อย่างกระจ่างชัด 2) ปรับปรุงหลักสูตรที่ใช้อยู่ให้มีความเหมาะสมกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น 3) สอนให้ถูกต้องกับเจตนารมณ์ของหลักสูตรที่ใช้อยู่ 4) พยายามคิดค้นหาวิธีการที่เหมาะสมหรือวิธีการที่มีประสิทธิภาพและนำมาใช้ และ 5) บุคลากรอื่น ๆ ภายในโรงเรียน นักเทคโนโลยีทางการศึกษา นักวัดผลและนักแนะแนว ฯลฯ ต่างก็มีบทบาทในการสนับสนุนและส่งเสริมการใช้หลักสูตรโดยปฏิบัติหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบอย่างเต็มที่ และให้ความช่วยเหลือหรือให้บริการแก่ครูผู้ใช้หลักสูตรอย่างเต็มที่

นอกจากนี้ ผู้ปกครองและชุมชนก็มีบทบาทในการส่งเสริมและสนับสนุนการใช้หลักสูตรในด้านการจัดหางบประมาณ การจัดหาวัสดุอุปกรณ์ สื่อการเรียนรู้ สนับสนุนการใช้แหล่ง

เรียนรู้ภูมิปัญญาในชุมชน ตลอดจนช่วยประชาสัมพันธ์เผยแพร่เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับหลักสูตรให้แก่ประชาชนในชุมชน

6. การบริหารจัดการหลักสูตร

การบริหารหลักสูตรเป็นการดำเนินงานเกี่ยวกับหลักสูตรเพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยมีการเตรียมการเกี่ยวกับหลักสูตร ได้แก่ การวางแผนเกี่ยวกับการใช้หลักสูตร โดยการตรวจสอบหลักสูตรแม่บทก่อนนำไปใช้ การประชาสัมพันธ์หลักสูตร การเตรียมความพร้อมด้านต่าง ๆ เช่น บุคลากร อาคารสถานที่ งบประมาณ การจัดหาวัสดุอุปกรณ์ การจัดทำโครงการสอน เป็นต้น (ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2553 : 49) ดังนั้น สถานศึกษาจึงมีหน้าที่สำคัญในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา การวางแผนและดำเนินการใช้หลักสูตร การเพิ่มพูนคุณภาพการใช้หลักสูตรด้วยการวิจัยและพัฒนา การปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตร จัดทำระเบียบการวัดและประเมินผล ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาต้องพิจารณาให้สอดคล้องกับหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานและรายละเอียดที่เขตพื้นที่การศึกษา หรือหน่วยงาน ต้นสังกัดอื่น ๆ ในระดับท้องถิ่นได้จัดทำเพิ่มเติม รวมทั้งสถานศึกษาสามารถเพิ่มเติมในส่วนที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และความต้องการของผู้เรียน โดยทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551 : 33)

กมล ภูประเสริฐ (2545 : 9-10) กล่าวว่า การบริหารหลักสูตร ได้แก่ การวิเคราะห์หลักสูตรแกนกลางระดับประเทศ ซึ่งได้กำหนดเกี่ยวกับมาตรฐานการเรียนรู้และสาระการเรียนรู้ทั้ง 8 กลุ่มสาระ การวิเคราะห์หลักสูตรแกนกลางมีประโยชน์ต่อสถานศึกษา โดยการช่วยให้บุคลากรของสถานศึกษาได้ศึกษาหลักสูตรแกนกลางโดยละเอียด เพื่อการจัดทำมาตรฐานการเรียนรู้และสาระการเรียนรู้รายปีและรายภาคเรียนต่อไป และยังสามารถช่วยให้สถานศึกษามีแนวทางในการจัดทำมาตรฐานการเรียนรู้และสาระการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับชุมชนและท้องถิ่นของตนดังนี้

1. การกำหนดมาตรฐานการเรียนรู้และสาระการเรียนรู้ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม ทรัพยากร สภาพการดำรงชีวิตและปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและท้องถิ่นโดยตรง แต่เนื่องจากมาตรฐานการเรียนรู้ในหลักสูตรแกนกลางจะเขียนไว้ค่อนข้างจะครอบคลุม ดังนั้น อาจกำหนดเฉพาะสาระการเรียนรู้เฉพาะท้องถิ่นที่จำแนกตามช่วงชั้น

2. การจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา เป็นการนำผลในข้อ 1 มาจัดทำเป็นหลักสูตรสถานศึกษา โดยการกำหนดมาตรฐานการเรียนรู้และสาระการเรียนรู้เป็นรายปี กำหนดเวลาเรียนให้เหมาะสม สำหรับระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 – มัธยมศึกษาปีที่ 3 ส่วนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 – มัธยมศึกษาปีที่ 6 จะต้องกำหนดมาตรฐานการเรียนรู้และสาระการเรียนรู้เป็นรายภาค และกำหนดหน่วยกิตให้เหมาะสม

3. การจัดทำหน่วยการเรียนรู้โดยเฉพาะในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 – มัธยมศึกษาปีที่ 3 ต้องนำเอกสารสาระการเรียนรู้ตามข้อ 1 ที่เกี่ยวเนื่องกันมาบูรณาการเป็นหน่วยการเรียนรู้ย่อย ๆ เพื่อสะดวกแก่การจัดการเรียนการสอนที่สัมพันธ์กัน แต่หน่วยการเรียนรู้จะประกอบด้วยมาตรฐานการเรียนรู้ สาระการเรียนรู้และเวลาเรียน ซึ่งเมื่อรวมทุกหน่วยการเรียนรู้เข้าด้วยกันจะสมบูรณ์ตามหลักสูตรที่กำหนดไว้เป็นรายภาคหรือรายปี แต่ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 – มัธยมศึกษาปีที่ 6 ต้องทำเป็นรายวิชา นอกจากนั้นยังต้องดำเนินงานอื่น ๆ ตามที่กำหนดด้วย

การบริหารจัดการหลักสูตรมีหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในแต่ละระดับ ตั้งแต่ระดับชาติ ระดับท้องถิ่น จนถึงระดับสถานศึกษา โดยในระดับชาติ มีบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบในการพัฒนา สนับสนุน ส่งเสริม การใช้และพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาและการจัดการเรียนการสอนของสถานศึกษามีประสิทธิภาพสูงสุด อันจะส่งผลให้การพัฒนาคุณภาพผู้เรียนบรรลุตามมาตรฐานการเรียนรู้ที่กำหนดไว้ในระดับชาติ ส่วนระดับท้องถิ่น ได้แก่ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา และหน่วยงานต้นสังกัดอื่น ๆ เป็นหน่วยงานที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนคุณภาพการจัดการศึกษา เป็นตัวกลางที่จะเชื่อมโยงหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานที่กำหนดในระดับชาติให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การจัดทำหลักสูตรของสถานศึกษา ส่งเสริมการใช้และพัฒนาหลักสูตรในระดับสถานศึกษาให้ประสบความสำเร็จ และสถานศึกษามีหน้าที่สำคัญในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา โดยต้องพิจารณาให้สอดคล้องกับหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน และรายละเอียดที่เขตพื้นที่การศึกษา หรือหน่วยงานต้นสังกัดอื่น ๆ ในระดับท้องถิ่นได้จัดทำเพิ่มเติม รวมทั้งสถานศึกษาสามารถเพิ่มเติมในส่วนที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และความต้องการของผู้เรียน โดยทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551 : 35)

สงัด อุทรานันท์ (2532 : 263-267) กล่าวว่า งานบริหารและบริการหลักสูตร มีขอบเขตของงาน คือ

1. งานเตรียมบุคลากรผู้ใช้หลักสูตร เพื่อให้เข้าใจจุดหมาย หลักการ โครงสร้าง แนวการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและวิธีวัดผลประเมินผลของหลักสูตร การเตรียมบุคลากรอาจทำได้หลายวิธี เช่น การอบรมสัมมนา การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ การประสานงานกับหน่วยงานผลิตครูในการเตรียมนักศึกษาครู การอบรมครูประจำการ การประชุมชี้แจงหลักสูตรต่อชุมชนและผู้ปกครองนักเรียน ตลอดจนเผยแพร่เอกสารทางวิชาการต่าง ๆ ในท้องที่ที่รับผิดชอบ

2. การจัดครูเข้าสอนตามหลักสูตร โดยจะต้องพิจารณาอยู่ 2 ประการ คือ การคัดเลือกบุคลากรที่เหมาะสม โดยพิจารณาความรู้ความสามารถ ความถนัด อารมณ์ นิสัยใจคอ หากมีการจัดผู้สอนที่จบในสาขาวิชาที่ตรงกับวิชาที่สอนจะเป็นผลดีที่สุดต่อผู้เรียน ซึ่งต้องมีการเตรียม

บุคลากรก่อนทำการสอน โดยการประชุมอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อชี้แจงให้เข้าใจในหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนที่ถูกต้องก่อนเปิดภาคเรียน

3. การบริหารและบริการวัสดุหลักสูตร เป็นภารกิจของหน่วยงานส่วนกลางและสถานศึกษาเองที่จะต้องดำเนินการบริหารและบริการสื่อหลักสูตร ได้แก่ เอกสารหลักสูตร สื่อการเรียนการสอน และเครื่องมือวัดประเมินผล รวมทั้งจัดเตรียมงบประมาณสนับสนุนการผลิตสื่อต่าง ๆ แก่ผู้สอนให้ไปถึงผู้ใช้หลักสูตรหรือผู้สอนให้ครบและทันตามกำหนดเวลาของแต่ละภาคเรียน

4. การบริการหลักสูตรภายในโรงเรียน ได้แก่ การจัดสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้สอน เช่น การให้บริการห้องเรียนเฉพาะวิชา อาทิ ห้องเรียนวิทยาศาสตร์ ห้องเรียนคอมพิวเตอร์ ห้องเรียนทางภาษา ห้องเรียนพุทธศาสนา ห้องแนะแนว ห้องปฏิบัติการวิชาการงานอาชีพ ห้องสมุด สื่อการเรียนการสอน เครื่องมือวัดประเมินผล ซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้บริหารสถานศึกษาที่จะต้องพยายามจัดให้มีขึ้นรวมทั้งชี้แนะแหล่งวิชาการจากบุคคลและหน่วยงานต่าง ๆ ภายนอกโรงเรียนด้วย

นอกจากนี้ ปรียาพร อนุตรโรจน์วงศ์ (2542 : 43) กล่าวว่า การบริหารหลักสูตรได้นำกระบวนการการบริหารงานมีประโยชน์ต่อการทำงาน ดังนี้

1. ช่วยให้การบริหารหลักสูตรสะดวกและรวดเร็วขึ้น เพราะมองเห็นงาน ปัญหาของ ความซ้ำซ้อน และสามารถมอบหมายงานได้ถูกต้อง
2. ช่วยให้ผู้บริหารสามารถนำเทคนิคต่าง ๆ มาใช้ในการปรับปรุงการทำงานให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงและความก้าวหน้าของงาน
3. ช่วยให้สถานศึกษาได้ขยายเติบโตและก้าวหน้า มองเห็นปัญหา ทำให้งานบรรลุวัตถุประสงค์ได้ตามที่วางไว้
4. ช่วยส่งเสริมตัวบุคคลในการทำงาน การจัดหน่วยงาน การบริหารงาน ได้งานเหมาะกับบุคคล เพื่อให้บุคคลปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจ
5. ช่วยให้ผู้บริหารได้ใช้ความคิดสร้างสรรค์ กระตุ้นให้บุคคลในองค์การทำงานอย่าง มีอิสระมีความคิดริเริ่ม

6. ช่วยในการจัดหมวดหมู่ของงาน ให้เป็นไปตามความเหมาะสม และรวดเร็ว

7. ช่วยให้มีการประเมินผลและติดตามผลการปฏิบัติงาน

จากการนำหลักสูตรไปใช้ที่ได้กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่า การนำหลักสูตรไปใช้เป็นการแปลงหลักสูตรไปสู่การสอนในห้องเรียน เป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากบุคคลหลายฝ่าย และเป็นกิจกรรมที่มีขั้นตอนการปฏิบัติหลายขั้นตอน วิธีการของกระบวนการนำหลักสูตรไปใช้ จึงเป็นหัวใจหลักสำคัญของการพัฒนาหลักสูตร เพราะฉะนั้นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการนำหลักสูตรไปใช้ ควรศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับการนำหลักสูตรไปใช้ให้ถ่องแท้ เพื่อให้การใช้หลักสูตรมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ทุกประการ

2.3.2 การพัฒนากระบวนการเรียนรู้

การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่สำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุกคน เนื่องด้วยการเรียนรู้ทำให้มนุษย์ได้รับประสบการณ์อันเป็นประโยชน์ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข การเรียนรู้สามารถเกิดขึ้นได้ทั้งภายนอกและภายในระบบโรงเรียน การเรียนรู้จึงเป็นกิจกรรมและกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและครอบคลุมช่วงเวลายาวนานตลอดชีวิตของบุคคลทุกเพศทุกวัย (บุญเลี้ยง ทุมทอง, 2556 : 5) การเรียนรู้ที่นั่นเกิดได้ทุกหนทุกแห่งในการดำเนินชีวิตประจำวัน อาจเกิดขึ้นได้จากการลองผิดลองถูก เกิดจากการวางเงื่อนไขความสัมพันธ์ระหว่างประสบการณ์เดิมกับสิ่งใหม่ ๆ เกิดจากการเลียนแบบ หรือเกิดจากความต้องการเป็นแรงผลักดัน เพื่อให้เกิดความอยากรู้อยากเห็น และเมื่อเกิดการอยากรู้อยากเห็นแล้วก็จะลงมือกระทำการต่าง ๆ อาจเกิดปัญหาหรือข้อผิดพลาดต่าง ๆ ผู้เรียนก็ได้ใช้การเรียนรู้เพื่อเป็นข้อมูลในการนำไปใช้ในหนทางที่ถูกต้อง (จำเนียร ศิลปะวานิช, 2538 : 62) ดังนั้น การเรียนรู้ของผู้เรียนในการใช้ชีวิตประจำวันสามารถเรียนรู้ได้จากการดูแบบอย่างของคนในครอบครัว อาทิ พ่อ แม่ พี่น้อง เรียนรู้ได้จากสังคมภายนอก และสังคมภายในโรงเรียน โดยเฉพาะรูปแบบการสอนของครูในห้องเรียน อาจต้องอาศัยการทดลองให้ปฏิบัติจริง การเรียนรู้ที่ได้รับของผู้เรียนในแต่ละคนจึงมีความแตกต่างกัน เนื่องจากผู้เรียนแต่ละคนก็มีประสบการณ์การเรียนรู้และความสามารถที่ต่างกัน การเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริงจะทำให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้อย่างเต็มความสามารถและความรู้จะฝังแน่นอยู่ในสมองของผู้เรียน เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้องและมีประสิทธิภาพ

2.3.2.1 ความหมายของการเรียนรู้

การเรียนรู้ หมายถึง พฤติกรรมที่ถูกเปรียบเทียบระหว่างก่อนเรียนและหลังเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลง ถ้าเกิดการเปลี่ยนแปลงแสดงว่าได้มีการรับความรู้ใหม่เข้ามา (จำเนียร ศิลปะวานิช, 2538 : 63)

การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง จากพฤติกรรมเดิมไปเป็นพฤติกรรมใหม่ที่ค่อนข้างถาวร เป็นผลที่ได้จากประสบการณ์ ผลจากการตอบสนองตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ เป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งความรู้ ความรู้สึก และทักษะ (Hilliard R. Ernest and Bower H. Gordon, 1975 : 2 ; ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2542 : 72)

การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเนื่องมาจากประสบการณ์หรือกิจกรรมที่จัดขึ้น โดยผ่านการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือการฝึกหัด รวมทั้งเปลี่ยนแปลงความรู้ของผู้เรียน และพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงนี้จะต้องเป็นพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร ไม่ใช่เป็นพฤติกรรมที่

เกิดจากผู้เรียนมีวุฒิภาวะหรือได้รับยาเสพติดหรือได้รับอุบัติเหตุ (สุรางค์ โคว์ตระกูล, 2541 : 187 ; พะยอม วงศ์สารศรี, 2545 : 70)

นอกจากนี้ (บุญเลี้ยง ทุมทอง, 2556 : 6) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดีจากการเลียนแบบ ถ่ายโอน หรือกระทำอย่างซ้ำ ๆ กัน โดยการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนั้นเป็นผลมาจากสิ่งแวดล้อม ประสบการณ์ หรือการฝึกฝนที่แต่ละบุคคลเผชิญและได้รับ

จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงจากพฤติกรรมเดิมไปสู่พฤติกรรมใหม่ อันเนื่องมาจากการเรียนรู้ผ่านสิ่งแวดล้อม หรือการฝึกฝน และประสบการณ์ที่ได้รับ และพฤติกรรมนั้นจะต้องเป็นพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวรติดตัวไปตลอด

2.3.2.2 แนวคิดการจัดกระบวนการเรียนรู้

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 ได้กำหนดแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ ในมาตรา 24 ไว้ดังนี้

1. จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล
2. ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา
3. จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่านและเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง
4. จัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ในทุกวิชา
5. ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนและมีความรอบรู้ รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกันจากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ
6. จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลาทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ

นอกจากนี้ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551 : 23) ได้ให้ความสำคัญกับการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนสำคัญ ผู้เรียน

จะต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลาย เป็นเครื่องมือที่จะนำพาตนเองไปสู่เป้าหมายของหลักสูตร กระบวนการเรียนรู้ที่จำเป็นสำหรับผู้เรียน อาทิ กระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ กระบวนการสร้างความรู้ กระบวนการคิด กระบวนการทางสังคม กระบวนการเผชิญสถานการณ์และแก้ปัญหา กระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง กระบวนการปฏิบัติ ลงมือทำจริง กระบวนการวิจัย กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง กระบวนการพัฒนาลักษณะนิสัย ซึ่งกระบวนการเหล่านี้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้ที่ผู้เรียนควรได้รับการฝึกฝน พัฒนา เพราะจะสามารถช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ดี บรรลุเป้าหมายของหลักสูตร ดังนั้น ผู้สอนจึงจำเป็นต้องศึกษาทำความเข้าใจในกระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ เพื่อให้สามารถเลือกใช้ในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยผู้สอนต้องทราบจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ ดังที่บลูม (Bloom, 1956) ได้จำแนกพฤติกรรมออกเป็น 3 ด้าน คือ 1) ด้านสติปัญญา (Cognitive Domain) เป็นความสามารถทางด้านสมองในการคิดเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ซึ่งมีพฤติกรรมแยกย่อยเป็น 6 ชั้น คือ ความรู้ ความจำ ความเข้าใจ การนำไปใช้ การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ และการประเมินค่า 2) ด้านจิตใจหรือความรู้สึก (Affective Domain) เป็นความสามารถในการรู้สึกต่อสิ่งต่าง ๆ รวมถึงทัศนคติ ความเชื่อถือหรือค่านิยม โดยมีพฤติกรรมที่แยกย่อยออกเป็น 5 ชั้น คือ การรับรู้ การให้ความสนใจและตอบสนอง การประเมินและสร้างคุณค่า การจัดระบบ และการสร้างลักษณะนิสัย และ 3) ด้านทักษะหรือการปฏิบัติ (Psychomotor Domain) เป็นความสามารถในด้านการปฏิบัติหรือการเคลื่อนไหวร่างกาย แยกเป็นพฤติกรรมย่อย 5 ชั้น คือ การเลียนแบบ การทำตามแบบ การหาความถูกต้อง การทำอย่างต่อเนื่อง และการทำโดยธรรมชาติ ส่วนบุญเลี้ยง หุมทอง (2556 : 8) ได้แบ่งประเภทของการเรียนรู้โดยภาพรวมเป็น 2 ประเภท คือ 1) การเรียนรู้ด้วยตนเอง และ 2) การเรียนรู้จากสถาบันการศึกษา

จากที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า แนวทางในการจัดการเรียนรู้ในสถานศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด ต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ โดยจัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับความถนัด ความสนใจของผู้เรียน ฝึกทักษะกระบวนการคิด การจัดการเผชิญสถานการณ์ การประยุกต์ความรู้มาใช้ ฝึกปฏิบัติจริง พร้อมทั้งปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม ค่านิยมและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ จัดบรรยากาศสภาพแวดล้อม สื่อการเรียน เพื่อส่งเสริมและปลูกฝังผู้เรียนให้มีความสนใจต่อการเรียนรู้ตลอดเวลา ทั้งขณะที่ผู้เรียนอยู่ในและนอกสถานศึกษา นอกจากนี้สถานศึกษาต้องส่งเสริมการจัดการกระบวนการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพ โดยการส่งเสริมให้ครูผู้สอนทำวิจัยเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ สถานศึกษาจึงควรบริหารการจัดการเรียนรู้ โดยเริ่มต้นจากการวางแผนการจัดการเรียนรู้ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การประเมินผลการเรียนรู้ และการปรับปรุงการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ เพื่อมุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข

2.3.2.3 หลักการของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้

การศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตบุคคลและสังคมให้มีคุณภาพ มีความเจริญงอกงาม ซึ่งจะเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน สามารถพึ่งตนเองได้ และสามารถแข่งขันในระดับนานาชาติ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 กำหนดหลักการในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งความรู้ หรือสังคมแห่งการเรียนรู้ เพื่อให้คนไทยทั้งปวงได้รับโอกาสเท่าเทียมกันทางการศึกษา พัฒนาคนให้มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต อันเป็นเงื่อนไขไปสู่สังคมเศรษฐกิจฐานความรู้ที่พึงประสงค์ ให้คนไทยมีคุณภาพชีวิตและสังคมบูรณาการอย่างสมดุลระหว่างปัญญาธรรม คุณธรรม และวัฒนธรรม มุ่งสร้างพื้นฐานที่ดีในวัยเด็ก ปลูกฝังความเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมตั้งแต่วัยการศึกษาขั้นพื้นฐาน และพัฒนาความรู้ความสามารถเพื่อการทำงานที่มีคุณภาพ (ดวงกมล สิ้นเพ็ง, 2553 : 2) และหลักการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 ระบุไว้ในมาตรา 24 ว่า ครูต้องให้ความสำคัญกับผู้เรียน ผู้เรียนเป็นเสมือนภารกิจหลักที่ครูต้องดูแลและให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของผู้เรียน และจัดให้มีการเรียนรู้ตลอดเวลา ภายใต้สิ่งแวดล้อมตามสภาพ และเปิดโอกาสให้นักเรียนได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียม โดยเชื่อว่าทุกคนสามารถพัฒนาได้ โดยการพัฒนานั้นต้องเป็นไปตามธรรมชาติ ครูจึงต้องจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับธรรมชาติของผู้เรียน ส่งเสริมให้ผู้เรียนเติบโตเต็มที่เต็มตามศักยภาพของตนเอง (ไพฑูริย์ สิ้นลาร์ตัน, 2554 : 87-88)

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2547 : 8-9) ได้เสนอแนะวิธีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ไว้ดังนี้ 1) พัฒนาคุณภาพการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ 2) วิจัยและพัฒนาการจัดการเรียนรู้ เพื่อให้ให้นักเรียนมีทักษะกระบวนการคิดอย่างเป็นระบบ 3) ส่งเสริมนิสัยรักการอ่านและยกระดับความสามารถในการอ่าน 4) สร้างรูปแบบการจัดการศึกษาปฐมวัยและการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อเป็นต้นแบบ 5) ส่งเสริมและพัฒนาด้านการศึกษาพิเศษ โดยเน้นรูปแบบการเรียนร่วม 6) พัฒนาแหล่งเรียนรู้ทั้งในและนอกสถานศึกษา ประสานสถานประกอบการชุมชน เพื่อใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ 7) พัฒนาระบบประกันคุณภาพภายในสถานศึกษาเพื่อรองรับการประเมินคุณภาพภายนอก นอกจากนี้ การพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์นั้น ครูต้องมีความรักเมตตา และเอาใจใส่ต่อผู้เรียน ดำเนินการสอนอย่างเป็นระบบ โดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ เน้นฝึกปฏิบัติจริง สอดคล้องกับ ดวงกมล สิ้นเพ็ง (2553 : 2) ได้กล่าวว่า การจัดการศึกษาของชาติมีเป้าหมายในการพัฒนาคนไทยทุกคนให้เป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข โดยมีการพัฒนาที่เหมาะสมกับช่วงวัย พัฒนาคนตามธรรมชาติ และเต็มตามศักยภาพ ตรงตามความต้องการ ทั้งในด้านสุขภาพร่างกาย และจิตใจ ให้มีกำลังกายกำลังใจที่สมบูรณ์ มีความรู้และทักษะที่จะเป็นและเพียงพอ

ในการดำรงชีวิตและพัฒนาสังคม มีทักษะการเรียนรู้ด้วยตนเอง รักที่จะเรียนรู้ สามารถปรับตัวได้ มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี มีทักษะทางสังคม มีความรับผิดชอบ มีคุณธรรม มีจิตสาธารณะและจิตสำนึกในเกียรติภูมิของความเป็นไทย รักแผ่นดินไทย เป็นสมาชิกที่ดีของชุมชนและสังคมในฐานะพลเมืองไทย และพลเมืองโลก

จากที่กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่า การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ มีวัตถุประสงค์หลักในการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายของครูผู้สอน ครูจึงต้องมีกระบวนการสอนที่เป็นระบบ สอดคล้องกับธรรมชาติของผู้เรียน มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่านและเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง

2.3.2.4 การจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 กล่าวไว้ในมาตรา 22 ว่า การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่า ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ และในมาตรา 24 ได้กล่าวถึงการจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการดังนี้

1. จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล
2. ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา
3. จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่านและเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง
4. จัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ในทุกวิชา
5. ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนและมีความรอบรู้ รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกันจากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ
6. จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลาทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ

นอกจากนี้ มาตรฐานการศึกษาแห่งชาติ มาตรฐานที่ 2 ด้านการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนเป็นสำคัญ ระบุว่าผู้เรียนได้เห็นแบบอย่างที่ดี ได้ฝึกการคิด ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรงที่หลากหลายตรงตามความต้องการ และมีความสุขในการเรียนรู้ ครูอาจารย์รู้จักผู้เรียนเป็นรายบุคคล เตรียมการสอนและใช้สื่อที่ผสมผสานความรู้สากลกับภูมิปัญญาไทย จัดบรรยากาศเอื้อต่อการเรียนรู้ จัดหาและพัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย และพัฒนาความคิดของผู้เรียนอย่างเป็นระบบและสร้างสรรค์

ตัวบ่งชี้ตามมาตรฐานที่ 2 ที่สำคัญประการหนึ่งคือ การจัดหลักสูตรการเรียนรู้ และสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาตามธรรมชาติ และเต็มตามศักยภาพ ได้แก่ มีการจัดหลักสูตรที่หลากหลายตามความเหมาะสมของกลุ่มผู้เรียนทุกระบบ สอดคล้องตามความต้องการของผู้เรียนและท้องถิ่น สนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของผู้เรียน ผู้เรียนมีโอกาสเข้าถึงหลักสูตรต่าง ๆ ที่จัดไว้อย่างทั่วถึง สภาพแวดล้อมเอื้อต่อการเรียนรู้ สื่อเพื่อการเรียนรู้ และการให้บริการเทคโนโลยีสารสนเทศทุกรูปแบบที่เอื้อต่อการเรียนรู้ด้วยตนเอง และการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

ดังนั้น เพื่อให้ผู้เรียนมีคุณภาพตามที่สังคมต้องการ คือ ได้เด็กเก่ง ดี และมีความสุข การเรียนการสอนเพื่อตอบสนองความต้องการของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนี้ (เอกรินทร์ สีมหาศาล, 2546 : 263-264)

1. การจัดการเรียนการสอนจะต้องให้สอดคล้องกับสภาพความต้องการของท้องถิ่น โดยมุ่งจัดการเรียนการสอนให้ผู้เรียนได้เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น

2. การจัดการเรียนการสอนจะต้องสนองตอบความต้องการ ความถนัด ความสามารถ และความสนใจของผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียน เพื่อเป็นการส่งเสริมความสามารถเฉพาะของบุคคล นำความรู้ไปใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดี

3. การจัดการเรียนการสอนต้องเน้นกระบวนการเรียนรู้สู่การปฏิบัติ เพื่อพัฒนากระบวนการทำงาน กระบวนการคิดอย่างเป็นระบบ รู้จักวางแผนการทำงานก่อนการลงมือปฏิบัติจริง สามารถปฏิบัติงานอย่างเป็นขั้นตอน มีการประเมินผลระหว่างการทำงานตลอดเวลา เพื่อปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องที่อาจเกิดขึ้นได้อย่างทันต่อเหตุการณ์

4. การจัดการเรียนการสอนต้องเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ มุ่งเน้นการจัดการเรียนการสอนให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ปฏิบัติกิจกรรมเป็นรายบุคคล รายกลุ่ม เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนมีบทบาท มีส่วนร่วมในการวางแผนการเรียน การสร้างความรู้ และการปฏิบัติกิจกรรม

จากที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นวิธีการสำคัญที่สามารถสร้างและพัฒนาผู้เรียนให้เกิดคุณลักษณะต่าง ๆ ตามที่ต้องการ

โดยส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความเป็นเอกลักษณ์ในท้องถิ่น เรียนในสิ่งที่ตอบสนองความถนัดและความสนใจของผู้เรียนที่หลากหลาย มุ่งเน้นการเรียนรู้สู่การปฏิบัติ ส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักเรียนรู้ด้วยตนเอง มีการประเมินผลการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ เพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนให้เป็นคนดี เก่ง และมีความสุข

2.3.2.4.1 ความหมายของการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

การเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เป็นการจัดการเรียน การสอนที่เน้นให้ผู้เรียนสร้างความรู้ใหม่ สร้างสิ่งประดิษฐ์ใหม่ โดยใช้กระบวนการทางปัญญา (กระบวนการคิด) กระบวนการทางสังคม (กระบวนการกลุ่ม) ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ได้ โดยครูมีบทบาทเป็นอำนวยความสะดวกในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้ผู้เรียน (พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์ และเพยาว์ ยินดีสุข, 2548)

ทิตินา แคมมณี (2552 : 120) กล่าวว่า การจัดการเรียนการสอน โดยให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เป็นการจัดการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นตัวตั้ง โดยคำนึงถึงความเหมาะสมกับผู้เรียนและประโยชน์สูงสุดที่ผู้เรียนควรได้รับ และมีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีบทบาทสำคัญในการเรียนรู้ ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้อย่างตื่นตัวและได้ใช้ กระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ อันจะนำผู้เรียนไปสู่การเกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง

นอกจากนี้ บุญเลี้ยง ทุมทอง (2556 : 270) กล่าวว่า การจัด กิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ หมายถึง การจัดกิจกรรมที่ให้โอกาสผู้เรียนมีส่วนร่วม กิจกรรมมากที่สุดด้วยความมุ่งหวังที่จะทำให้ผู้เรียนได้พัฒนากระบวนการเรียนคิดสร้างสรรค์ความรู้ได้ ด้วยตนเอง โดยมีปฏิสัมพันธ์แบบมีส่วนร่วมกับผู้สอนและผู้เรียนด้วยกัน เพื่อพัฒนากาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ในบริบทที่มีอยู่และเกิดขึ้นตามสภาพจริง และพัฒนาศักยภาพในการเรียนรู้ที่จะ คิดวิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ วางแผน และตัดสินใจแก้ปัญหาได้ด้วยตนเองเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่จะ ทำให้คุณภาพของชีวิตดีขึ้น

จากที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การจัดการเรียนรู้ที่เน้น ผู้เรียนเป็นสำคัญ หมายถึง การจัดการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้มากที่สุด ซึ่งเป็นการพัฒนาทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ตลอดจนการคิดวิเคราะห์ วางแผน และแก้ปัญหาได้ด้วยตนเองเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้เรียนให้ดีขึ้น โดยครูมีบทบาทหลักสำคัญใน การอำนวยความสะดวกและชี้แนะผู้เรียนตามความเหมาะสม

2.3.2.4.2 แนวคิดการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

แนวคิดในการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ มีแนวคิดจากปรัชญา Constructivism ที่เชื่อว่าการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในผู้เรียน ผู้เรียนเป็นผู้สร้างความรู้จากการสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่พบเห็นกับความรู้ความเข้าใจที่มีอยู่เดิม เป็นปรัชญาที่มีข้อสันนิษฐานว่าความรู้ไม่สามารถแยกออกจากความอยากรู้ ความรู้ได้มาจากการสร้างเพื่ออธิบายแนวคิด Constructivism เน้นให้ผู้เรียนสร้างความรู้ ผ่านกระบวนการคิดด้วยตนเอง โดยผู้สอนไม่สามารถช่วยผู้เรียนปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางปัญญาได้ โดยจัดสภาพการณ์ให้ผู้เรียนเกิดความขัดแย้งทางปัญญา (Cognitive Structure) ของผู้เรียนได้ แต่ผู้สอนสามารถช่วยผู้เรียนปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางปัญญาได้ โดยจัดสภาพการณ์ให้ผู้เรียนเกิดความขัดแย้งทางปัญญา และเกิดภาวะไม่สมดุลขึ้น (Unequilibrium) ซึ่งเป็นสถานะที่ประสบการณ์ใหม่ไม่สอดคล้องกับประสบการณ์เดิม ผู้เรียนต้องพยายามปรับข้อมูลใหม่กับประสบการณ์ที่มีอยู่เดิม แล้วสร้างเป็นความรู้ใหม่ (สไวทักซาว, 2542 : 5) ดังนั้น การใช้แนวคิด Constructivism ในการจัดการเรียนการสอนผู้สอนต้องพยายามเชื่อมโยงเนื้อหาความรู้ให้เข้ากับประสบการณ์เดิมของผู้เรียนและเป้าหมายของผู้เรียน จึงอาจกล่าวได้ว่า การสอนตามแนวคิด เป็นการสอนที่ให้ผู้เรียนสามารถสร้างสรรค์ความรู้ด้วยตนเอง โดยการจัดการศึกษาที่เอื้อต่อการเรียนรู้ไม่ว่าจะเป็นบรรยากาศในการเรียนรู้ สภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยให้ผู้เรียนมีโอกาสเลือกและวางแผนในการเรียนรู้ด้วยตนเองที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจในการเรียน โดยที่การจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญเกิดขึ้นจากพื้นฐานความเชื่อที่ว่า การจัดการศึกษามีเป้าหมายสำคัญที่สุด คือ การจัดการให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้สูงสุดตามกำลังหรือศักยภาพของแต่ละคน (ดุชฎี มัชฌิมภาโร, 2553 : 4-5)

ความจริงแล้ว ประเทศไทยได้มีแนวคิดการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญมาตั้งแต่ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 แล้ว เพียงแต่อาจจะยังมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับแนวคิด teacher-centered ซึ่งแนวคิดนี้ได้รวมลักษณะของการจัดการเรียนการสอนแบบเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญเข้าไว้แล้ว หากครูเข้าใจหลักและกระบวนการสอนที่มุ่งให้เกิดผลกับผู้เรียนเป็นสำคัญ ดังนั้น การจัดการเรียนการสอนเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ จึงเป็นสิ่งที่ไม่เบ็ดเสร็จในตัวเอง และไม่เป็นหนึ่งเดียวที่จะใช้ได้ในทุกอย่าง การจัดการศึกษาจะต้องมีความยืดหยุ่นและชัดเจนขึ้น เมื่อนำแนวคิดต่าง ๆ มาปรับใช้ในกระบวนการของการพัฒนาหลักสูตรและกระบวนการจัดการเรียนการสอน (ไพฑูริย์ สีนลรัตน์, 2554 : 67-68)

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นหัวใจของการปฏิรูประบบและกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งให้ผู้เรียนเรียนเพื่อรู้ ทำได้ และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เพื่อศักยภาพและคุณภาพของชีวิตและสังคม การปฏิรูประบบและกระบวนการเรียนรู้มีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการศึกษา ครูผู้สอนต้องตระหนักว่าตัวเองเป็นหัวใจของการ

ปฏิรูปและช่วยกันพัฒนาให้เกิดการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญให้ได้ โดยให้มีการพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไป จนสามารถทำให้เพิ่มพูนมากขึ้นตามลำดับ (บุญเลี้ยง ทุมทอง, 2556 : 269) ในขณะเดียวกัน สุคนธ์ สินธพานนท์ และคณะ (2545 : 19-20) ได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ตามความหมายที่คณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้ได้สรุปว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง แนวทางที่จะได้มาซึ่งความรู้จากการคิด วิเคราะห์วางแผน ปฏิบัติจริง ปรับปรุงให้เหมาะสม สรุปและสร้างความรู้ด้วยตนเอง กระบวนการเรียนรู้มีหลายลักษณะ บุคคลอาจจะมีกระบวนการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน การเรียนเนื้อหาสาระต่างกันก็ใช้กระบวนการเรียนรู้ที่ต่างกันอย่าง การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ จึงมีองค์ประกอบที่สำคัญคือ 1) ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน 2) มุ่งประโยชน์สูงสุดแก่ผู้เรียน 3) ผู้เรียนได้พัฒนาเต็มตามศักยภาพ 4) ผู้เรียนมีทักษะในการแสวงหาความรู้จากแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย และ 5) ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้ได้ในชีวิตจริง นอกจากนี้ ทิศนา ขัมมณี (2552 : 119) ได้กล่าวว่า แนวคิดการจัดการเรียนการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางนั้น เริ่มมาตั้งแต่มีการใช้คำว่า “instruction” หรือ “การเรียนการสอน ” แทนคำว่า “teaching” หรือ “ การสอน ” โดยมีแนวคิดว่าการสอนต้องคำนึงถึงการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นสำคัญและช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยวิธีการต่าง ๆ มิใช่เพียงการถ่ายทอดความรู้เท่านั้น เช่น การให้ผู้เรียนได้เรียนรู้โดยการกระทำ (learning by doing) แต่เนื่องจากการเรียนการสอนโดยยึดครูเป็นศูนย์กลาง เป็นวิธีที่สะดวกและง่ายกว่า รวมทั้งครูมีความเคยชินกับการปฏิบัติแบบเดิม ประกอบกับไม่ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมให้ปฏิบัติตามแนวคิดใหม่อย่างเพียงพอ การสอนโดยครูเป็นศูนย์กลางจึงยังคงยึดครองอำนาจอยู่อย่างเหนียวแน่นมาจนปัจจุบัน

จากที่กล่าวมา พอจะสรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนสำคัญ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นในการส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้เรียนช่วยเหลือตนเองมากที่สุดเพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้และประสบการณ์ ส่วนผู้สอนมีหน้าที่ในการกำกับ ดูแล ส่งเสริม และควบคุมกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียน นอกจากนี้ผู้สอนเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้บรรลุวัตถุประสงค์ของหลักสูตรและบรรลุตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ผู้สอนจะต้องออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับผู้เรียนและสอดคล้องกับสภาพจริง มีวิธีการสอนที่หลากหลาย และนำมาออกแบบในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน และสามารถนำความรู้มาปฏิบัติได้จริง เพื่อให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์จากการเรียนรู้และพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนเก่ง ดี และมีสุข

2.3.2.4.3 หลักการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

การจัดการเรียนการสอนโดยให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เป็นการจัดการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นตัวตั้ง โดยคำนึงถึงความเหมาะสมกับผู้เรียนและประโยชน์สูงสุดที่

ผู้เรียนควรได้รับ และมีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีบทบาทสำคัญในการเรียนรู้ ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้อย่างตื่นตัวและได้ใช้กระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ อันจะนำผู้เรียนไปสู่ การเกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง ดังนั้น การมีส่วนร่วมอย่างตื่นตัวที่จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง ได้ดี ควรเป็นการตื่นตัวที่เป็นไปอย่างรอบด้านทั้งทางด้านกาย สติปัญญา สังคม และอารมณ์ เพราะ พัฒนาการทั้ง 4 ด้าน มีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน และส่งผลต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน ดังรายละเอียด ต่อไปนี้ (ทิตานา แคมมณี, 2552 : 20)

1. การมีส่วนร่วมอย่างตื่นตัวทางกาย (active participation : physical) คือ การให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ที่ช่วยให้ผู้เรียนได้เคลื่อนไหวร่างกาย ทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่หลากหลาย เหมาะสมกับวัย วุฒิภาวะของผู้เรียน เพื่อช่วยให้ร่างกายและ ประสบการณ์รับรู้ตื่นตัว พร้อมทั้งจะรับรู้และเรียนรู้ได้ดี

2. การมีส่วนร่วมอย่างตื่นตัวทางปัญญา (active participation : intellectual) คือ การให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ที่ช่วยให้ผู้เรียนได้มีการเคลื่อนไหว ทางสติปัญญาหรือสมอง ได้คิด ได้กระทำโดยใช้ความคิด เป็นการใช้สติปัญญาของตนสร้างความหมาย ความเข้าใจในสิ่งที่เรียนรู้

3. การมีส่วนร่วมอย่างตื่นตัวทางอารมณ์ (active participation : emotional) คือ การให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ที่ช่วยให้ผู้เรียนได้มีการเคลื่อนไหวทาง อารมณ์หรือความรู้สึก เกิดความรู้สึกต่าง ๆ อันจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่ดีในเรื่องที่เรียนรู้ อารมณ์และความรู้สึกของบุคคลจะช่วยให้การเรียนรู้มีความหมายต่อตนเองและต่อการปฏิบัติมากขึ้น

4. การมีส่วนร่วมอย่างตื่นตัวทางสังคม (active participation : social) คือ การให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ที่ช่วยให้ผู้เรียนมีการเคลื่อนไหวทางสังคม หรือมีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้อื่นและสิ่งแวดล้อมรอบตัว เนื่องจากการเรียนรู้เป็นกระบวนการ ทางสังคม การได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกันและกัน จะช่วยขยายขอบเขตของการเรียนรู้ของบุคคลให้ กว้างขึ้น และการเรียนรู้จะเป็นกระบวนการที่สนุก มีชีวิตชีวามากขึ้น หากผู้เรียนได้มีโอกาส ปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น

จากพัฒนาการทั้ง 4 ด้าน พอจะสรุปได้ว่า หลักการจัดการเรียนรู้ ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ต้องจัดการเรียนรู้ที่ตอบสนองความต้องการของผู้เรียนทั้ง 4 ด้าน จะขาดด้าน ใดด้านหนึ่งไม่ได้ เพราะจะทำให้พัฒนาการของผู้เรียนไม่สมบูรณ์ ครูผู้สอนจึงต้องจัดการเรียนการสอน ไปสู่การเรียนรู้อย่างตื่นตัว เพื่อนำไปสู่การเกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริง โดยมีการดำเนินการ 2 ประการ สำคัญคือ 1) ครูต้องคิดจัดเตรียมกิจกรรมและประสบการณ์ที่จะเอื้อให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมอย่างตื่นตัว และได้ใช้กระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมเพื่อนำไปสู่การเกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริงตามจุดประสงค์ ที่ตั้งไว้ และ 2) ในขณะที่ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอน ครูควรลดบทบาทของตนเองลงและ

เปลี่ยนแปลงบทบาทจากการถ่ายทอดความรู้ไปเป็นผู้อำนวยความสะดวก ช่วยให้ผู้เรียนดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ได้อย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ

ทิสนา แคมมณี (2552) และบุญเลี้ยง ทุมทอง (2556) ได้กำหนดหลักการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ดังนี้ 1) หลักการเรียนรู้โดยยึดครูเป็นสำคัญ (Teacher Centered Instruction) โดยมีการจัดการเรียนรู้โดยตรง (Direct Instruction) ประกอบด้วย การจัดการเรียนรู้ทางตรงแบบใช้ผลการวิจัย (Research Based Direct Instruction) และการจัดการเรียนรู้ทางตรงแบบใช้ทฤษฎีการเรียนรู้ (Learning Theory-Based Direct Instruction) 2) หลักการจัดการเรียนรู้โดยยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ (Student-Centered Instruction) ประกอบด้วย 2.1) แบบเน้นตัวผู้เรียน 2.2) แบบเน้นความรู้ความสามารถ 2.3) แบบเน้นประสบการณ์ 2.4) แบบเน้นปัญหา 2.5) แบบเน้นทักษะกระบวนการ และ 2.6) แบบเน้นบูรณาการ

2.3.2.4.4 บทบาทของผู้บริหารในการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

ผู้บริหารมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนให้ครูจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เนื่องจากครูเป็นบุคลากรหลักและมีบทบาทสำคัญที่สุดในการจัดการเรียนการสอน ดังนั้น ผู้บริหารโรงเรียนมีบทบาทสำคัญในการบริหารครู ดังนี้ (ดุขฎิ มัชฌิมภาวิโร, 2553 : 168-171)

1. บทบาทในการสนับสนุนสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ซึ่งครอบคลุมถึงการสนับสนุนสิ่งที่เอื้อต่อบรรยากาศการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ คือ 1) การพัฒนาหลักสูตร 2) การจัดหาแหล่งการเรียนรู้ 3) การวิจัยในชั้นเรียน 4) การจัดหาสื่อ วัสดุ อุปกรณ์ และเครื่องมือเครื่องใช้ 5) การจัดสรรงบประมาณสนับสนุน 6) การเผยแพร่ผลงาน และ 7) การให้ขวัญและกำลังใจ

2. บทบาทในการสนับสนุนการนิเทศการจัดการเรียนการสอน ซึ่งผู้บริหารสถานศึกษาสามารถจัดกิจกรรมนิเทศเพื่อพัฒนาครูให้ปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลดังนี้ 1) การปรึกษาหารือและสร้างความตระหนักในการนิเทศการจัดการเรียนการสอน 2) การวางแผนการนิเทศการจัดการเรียนการสอน 3) การดำเนินการนิเทศการจัดการเรียนการสอน และ 4) การประเมินผลการนิเทศการจัดการเรียนการสอน

3. บทบาทในการกำกับ ติดตาม และประเมินผล ซึ่งผู้บริหารโรงเรียนสามารถดำเนินการได้ดังนี้ 1) การสร้างความตระหนักในความสำคัญของการกำกับ ติดตาม และประเมินผล 2) การวางแผนกำกับ ติดตาม และประเมินผล 3) การดำเนินการกำกับ ติดตาม และประเมินผล และ 4) การสรุปผลการดำเนินการ

จากที่กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ผู้บริหารสถานศึกษาและครูต้องเข้าใจว่าผู้เรียนทุกคนมีพื้นฐานความรู้ที่แตกต่างกัน แต่ทุกคนสามารถเรียนรู้ได้เท่าเทียมกัน และการเรียนรู้เกิดได้ทุกที่ ทุกเวลา และทุกสถานการณ์ ดังนั้น ครูผู้สอน ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักสำคัญในการจัดการเรียนการสอน ต้องพยายามออกแบบการจัดการเรียนรู้ที่มีความหลากหลาย เหมาะกับความต้องการของผู้เรียนในแต่ละวัย เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

2.3.3 การวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน

การจัดการเรียนการสอนมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ จุดมุ่งหมายของการเรียน การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และการวัดและการประเมินผล (ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2542 : 165) การวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้เป็นกระบวนการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน โดยใช้ผลการประเมินเป็นข้อมูลและสารสนเทศที่แสดงพัฒนาการ ความก้าวหน้าและความสำเร็จทางการเรียนของผู้เรียน ตลอดจนข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาและเรียนรู้อย่างเต็มศักยภาพ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551 : 26) การวัดผลประเมินผลที่ส่งผลสะท้อนการเรียนรู้อย่างแท้จริงต่อผู้เรียน ประกอบไปด้วย 3 ด้าน คือ 1) ด้านพุทธิพิสัย (Cognitive Domain) เป็นการวัดการสังเคราะห์และการประเมินค่า 2) จิตพิสัย (Affective Domain) เป็นการวัดการพัฒนาการตั้งแต่การรับรู้ การตอบสนอง การสร้างคุณค่า การจัดระบบและการสร้างคุณลักษณะนิสัย และ 3) ด้านทักษะพิสัย (Psychomotor Domain) เป็นการวัดทางทักษะหรือการฝึกปฏิบัติต่าง ๆ ให้เกิดความชำนาญและนำไปปฏิบัติได้จริง จุดมุ่งหมายของการวัดผลทั้ง 3 ด้าน จะต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กัน จึงจะทำให้เกิดผลต่อผู้เรียนอย่างแท้จริง สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 ระบุให้สถานศึกษาจัดการประเมินผู้เรียนโดยพิจารณาจากพัฒนาการของผู้เรียน ความประพฤติ การสังเกตพฤติกรรมการเรียน การร่วมกิจกรรมและการทดสอบควบคู่ไปในกระบวนการเรียนการสอนตามความเหมาะสมของแต่ละรูปแบบการศึกษา ดังนั้น การประเมินผลผู้เรียน จึงต้องประเมินเพื่อพัฒนาผู้เรียนทั้งด้านความรู้ ทักษะด้านต่าง ๆ คุณธรรมจริยธรรม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ การประเมินผลการเรียนรู้จึงต้องใช้วิธีการที่หลากหลาย เพื่อให้สอดคล้องกับสิ่งที่ผู้สอนต้องการประเมิน

2.3.3.1 ความหมายของการวัดผล และประเมินผล

การวัด (Measurement) หมายถึง กระบวนการที่กำหนดปริมาณหรือคุณภาพเป็นตัวเลขหรือสัญลักษณ์ให้กับสิ่งหนึ่งสิ่งใดตามวิธีการหรือเครื่องมือที่กำหนดขึ้น เช่น การนับจำนวนและความถี่ของสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือการใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ หรือการใช้เครื่องมือทาง

สังคมศาสตร์ ไปเก็บเครื่องมือจากกลุ่มเป้าหมายให้ออกมาเป็นตัวเลข (กังวล เทียนกัณฑ์เทศน์, 2532 ; ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2542 ; สมนึก ภัททิยธนี, 2546 ; พิษณุ พองศรี , 2551 ; และพิชิต ฤทธิจรรย์, 2555)

การประเมินผล (Evaluation) เป็นการพิจารณาตัดสินหรือลงความเห็นเกี่ยวกับคุณภาพ คุณค่า ความจริงและการกระทำของสิ่งหนึ่งสิ่งใด โดยอาศัยข้อมูลหรือรายละเอียดจากการวัด การสังเกต การตรวจผลงาน การสัมภาษณ์ หรือการทดสอบประกอบการพิจารณา (กังวล เทียนกัณฑ์เทศน์, 2532 ; ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2542 ; สมนึก ภัททิยธนี, 2546 ; พิษณุ พองศรี, 2551 ; พิชิต ฤทธิจรรย์, 2555)

จากที่กล่าวมา พอจะสรุปได้ว่า การวัดผลและประเมินผล หมายถึง กระบวนการตัดสินหรือชี้ขาดคุณค่าของสิ่งหนึ่งสิ่งใด โดยนำผลจากการวัดมาเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนดไว้

2.3.3.2 หลักการวัดผลและประเมินผล

การวัดผลและประเมินผลของผู้เรียน สถานศึกษาต้องรับผิดชอบในการวัดผล และประเมินผลให้เป็นไปอย่างเหมาะสม มีคุณภาพ และมีประสิทธิภาพ ให้ผลของการประเมินผล ถูกต้องตามสภาพความรู้ความสามารถที่แท้จริงของผู้เรียน สถานศึกษาจะต้องมีการจัดการอย่างเป็นระบบและมีกระบวนการปฏิบัติงานที่มีคุณภาพ สามารถรองรับการประเมินภายในและการประเมินภายนอกตามระบบการประกันคุณภาพการศึกษาได้ จึงต้องอาศัยหลักการวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้ไว้ดังนี้ (เอกรินทร์ สัมหาศาล, 2546 : 77-78) 1) สถานศึกษาเป็นผู้รับผิดชอบการประเมินผล การเรียนของผู้เรียน โดยเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วม 2) การวัดผลและประเมินผล การเรียนต้องสอดคล้องและครอบคลุมมาตรฐานการศึกษาที่กำหนดในหลักสูตร 3) การประเมินผล การเรียนต้องประกอบด้วย การประเมินผลเพื่อพัฒนาผู้เรียน ปรับปรุงการจัดการเรียนการสอน และการประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียน 4) ผู้สอนต้องประเมินผลด้วยวิธีการที่หลากหลาย และเหมาะสมกับสิ่งที่ต้องการประเมินตามธรรมชาติของรายวิชาและระดับช่วงชั้นของผู้เรียน 5) สถานศึกษาต้องจัดให้มีการประเมินความสามารถของผู้เรียนในด้านการอ่าน การคิด วิเคราะห์ และการเขียนสื่อความในแต่ละช่วงชั้น การประเมินคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนในแต่ละช่วงชั้น และการประเมินคุณภาพผู้เรียนในระดับชาติในแต่ละช่วงชั้น 7) สถานศึกษาต้องเปิดโอกาสให้ผู้เรียนหรือผู้ปกครอง ตรวจสอบผลของการประเมินผลการเรียนได้ตลอดเวลา และ 8) สถานศึกษาต้องจัดให้มีการเทียบโอนผลการเรียนระหว่างสถานศึกษา และรูปแบบการศึกษาต่าง ๆ ที่ผู้เรียนผ่านการศึกษามาแล้ว สอดคล้องกับสมนึก ภัททิยธนี (2546 : 16-17) ได้กล่าวถึงหลักการวัดผลเบื้องต้น ดังนี้ 1) ต้องวัดให้ตรงกับจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอน 2) เลือกใช้เครื่องมือวัดที่ดีและเหมาะสม 3) ระวังความคลาดเคลื่อนหรือความผิดพลาดของการวัด 4) ประเมินผลการวัดให้ถูกต้อง และ 5) ใช้ผลการ

วัดให้คุ้มค่า นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวการวัดผลและประเมินผลที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญของ เอกรินทร์ สีมหาศาล (2546 : 77-78) ที่ยึดหลักสำคัญ 3 ประการ คือ 1) ต้องใช้เครื่องมือหลากหลาย ในการวัด เช่น การใช้แบบสังเกตพฤติกรรม แบบวัดคุณลักษณะ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ แบบ ตรวจผลงาน แบบประเมินทักษะกระบวนการ แบบประเมินการฝึกทักษะการพูด การเขียน การอ่าน การฟัง และแบบทดสอบ เป็นต้น 2) ต้องเก็บรวบรวมข้อมูลการวัด เช่น จากผู้สอน จากเพื่อนในชั้น เรียน จากเพื่อนร่วมกลุ่มทำงาน จากผู้ปกครอง จากบุคคลที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรม เช่น ผู้ให้สัมภาษณ์ และจากการสะท้อนของผู้เรียนเอง และ 3) ต้องวัดผลให้ครบทุกด้าน โดยวัดความสามารถของผู้เรียน วัดความดีหรือความประพฤติของผู้เรียน วัดความสุขของผู้เรียน และต้องเก็บรวบรวมอย่างเป็นระบบ

2.3.3.3 ระดับของการวัดผลและประเมินผล

การวัดและการประเมินผลของผู้เรียนต้องอยู่บนหลักฐาน 2 ประการ คือ การประเมินเพื่อพัฒนาผู้เรียน และเพื่อตัดสินผลการเรียน ในการพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้ของผู้เรียนให้ประสบความสำเร็จนั้น ผู้เรียนจะต้องได้รับการพัฒนาและประเมินตามตัวชี้วัดเพื่อให้บรรลุ ตามมาตรฐานการเรียนรู้ สะท้อนสมรรถนะสำคัญ และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน ซึ่งเป็น เป้าหมายหลักในการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ แบ่งออกเป็น 4 ระดับ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551 : 26-27) ดังต่อไปนี้

1. การประเมินผลระดับชั้นเรียน เป็นการประเมินผลการเรียนรู้และ พัฒนาการของผู้เรียนระหว่างเรียน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อตรวจสอบว่าผู้เรียนมีพัฒนาการ ความก้าวหน้าในการเรียนรู้ อันเป็นผลมาจากการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนหรือไม่เพียงใด ดังนั้น การประเมินจึงต้องใช้วิธีการที่หลากหลาย เน้นการปฏิบัติให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสาระการ เรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียน และสามารถดำเนินการอย่างต่อเนื่องควบคู่ไปในกิจกรรมการ เรียนรู้ของผู้เรียน เช่น การซักถาม การสังเกต การตรวจการบ้าน การประเมินโครงการ การประเมิน ชิ้นงาน/ภาระงาน แฟ้มสะสมงาน การใช้แบบทดสอบ ฯลฯ โดยผู้สอนเป็นผู้ประเมินเองหรือเปิด โอกาสให้ผู้เรียนประเมินตนเอง เพื่อนประเมินเพื่อน และผู้ปกครองร่วมประเมิน

2. การประเมินผลระดับสถานศึกษา เป็นการประเมินเพื่อตรวจสอบ ความก้าวหน้าของผู้เรียนเป็นรายปี/รายภาค สถานศึกษาสามารถนำผลการเรียนรู้ของผู้เรียนใน สถานศึกษาเปรียบเทียบกับเกณฑ์ระดับชาติและระดับเขตพื้นที่การศึกษา เพื่อเป็นข้อมูลในการ ปรับปรุงพัฒนาการเรียนการสอนและคุณภาพของผู้เรียนให้เป็นที่ไปตามมาตรฐานการเรียนรู้ตาม หลักสูตร รวมทั้งนำผลการประเมินไปพิจารณาตัดสินผลการเรียน ตลอดจนนำผลไปจัดทำแผนพัฒนา คุณภาพการศึกษาของสถานศึกษาตามแนวทางการประกันคุณภาพการศึกษา และรายงานผล

การศึกษาต่อคณะกรรมการสถานศึกษา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ผู้ปกครองและชุมชน

3. การประเมินผลระดับเขตพื้นที่การศึกษา เป็นการประเมินการศึกษาตามมาตรฐานการเรียนรู้ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาของเขตพื้นที่การศึกษา ดำเนินการโดยเขตพื้นที่การศึกษา หรือด้วยความร่วมมือกับหน่วยงานต้นสังกัดและหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

4. การประเมินผลระดับชาติ สถานศึกษาต้องจัดให้ผู้เรียนทุกคนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 เข้ารับการประเมินคุณภาพระดับชาติตามที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด ผลจากการประเมินใช้เป็นข้อมูลในการเทียบเคียงคุณภาพการศึกษาในระดับต่าง ๆ เพื่อนำไปใช้ในการวางแผนยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษา ตลอดจนเป็นข้อมูลสนับสนุนการตัดสินใจในระดับนโยบายของประเทศ

สถานศึกษาจึงต้องจัดทำระเบียบว่าด้วยการวัดและประเมินผล การเรียนของสถานศึกษาให้สอดคล้องและเป็นไปตามหลักเกณฑ์และแนวปฏิบัติที่เป็นข้อกำหนดของหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อให้บุคลากรที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายถือปฏิบัติร่วมกัน

2.3.3.4 การเทียบโอนผลการเรียน

การเทียบโอนผลการเรียน เป็นการนำผลการเรียนซึ่งเป็นความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ของผู้เรียนในการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยมาประเมินเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรใดหลักสูตรหนึ่ง

แนวทางการดำเนินการเทียบโอนผลการเรียน ให้เป็นไปตามระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการเทียบโอนผลการเรียน ดังนี้

1. ผู้ขอเทียบโอนต้องขึ้นทะเบียนเป็นนักเรียน หรือนักศึกษาของสถานศึกษาใดสถานศึกษาหนึ่ง โดยสถานศึกษาดังกล่าวดำเนินการเทียบโอนผลการเรียนในภาคแรกที่ขึ้นทะเบียนเป็นนักเรียนหรือนักศึกษา ยกเว้นกรณีมีเหตุผลจำเป็น

2. จำนวนหมวดวิชา รายวิชา จำนวนหน่วยการเรียนรู้ที่จะรับเทียบโอน และอายุของผลการเรียนที่จะนำมาเทียบโอน ให้อยู่ในดุลยพินิจของคณะกรรมการบริหารหลักสูตรและวิชาการของสถานศึกษา ทั้งนี้ เมื่อเทียบโอนแล้วผู้ขอเทียบโอนต้องมีเวลาเรียนอยู่ในสถานศึกษาที่รับเทียบโอนไม่น้อยกว่า 1 ภาคเรียน

3. ในกรณีมีเหตุผลจำเป็นระหว่างเรียน ผู้เรียนสามารถแจ้งความจำนงขอไปศึกษาบางรายวิชาในสถานศึกษาอื่น แล้วนำผลมาเทียบโอนได้ โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการบริหารหลักสูตรและวิชาการของสถานศึกษา

4. การเทียบโอนผลการเรียนให้ดำเนินการในรูปของคณะกรรมการเทียบโอนผลการเรียน จำนวนไม่น้อยกว่า 3 คน แต่ไม่เกิน 5 คน

5. การเทียบโอนให้ดำเนินการ ดังนี้ 5.1) กรณีผู้ขอเทียบโอนมีผลการเรียนมาจากหลักสูตรต่าง ๆ ให้นำหมวดวิชา รายวิชาที่มีจุดประสงค์และเนื้อหาสอดคล้องกันไม่น้อยกว่าร้อยละ 60 มาเทียบโอนผลการเรียนได้ และพิจารณาให้ระดับผลการเรียนให้สอดคล้องกับหลักสูตรที่รับเทียบโอน และ 5.2) กรณีการเทียบโอนความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ ให้พิจารณาจากเอกสาร หลักฐาน (ถ้ามี) โดยให้มีการประเมินด้วยเครื่องมือที่หลากหลาย และให้ระดับผลการเรียนตามเกณฑ์การประเมินผลการเรียนของหลักสูตรที่รับเทียบโอน

สถานศึกษาสามารถเทียบโอนผลการเรียนของผู้เรียนในกรณีต่าง ๆ ได้แก่ การย้ายสถานศึกษา การเปลี่ยนรูปแบบการศึกษา การย้ายหลักสูตร การออกกลางคันและขอกลับเข้ารับการศึกษาต่อ การศึกษาจากต่างประเทศและขอเข้าศึกษาต่อในประเทศ

2.3.4 การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา

การวิจัยเป็นกระบวนการที่สำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาการเรียนการสอนในสถานศึกษา สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 ในมาตรา 24 (5) ได้ระบุให้สถานศึกษาส่งเสริมให้ครูผู้สอนสามารถใช้ในการวิจัยเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ส่วนมาตรา 30 ได้ระบุให้สถานศึกษาพัฒนากระบวนการเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งส่งเสริมให้ผู้สอนสามารถวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้เรียนในแต่ละระดับการศึกษา และมาตรา 67 ยังได้ระบุให้รัฐต้องส่งเสริมให้มีการวิจัยและพัฒนาการผลิตและการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา รวมทั้งการติดตามตรวจสอบและประเมินผลการใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา เพื่อให้เกิดการใช้ที่คุ้มค่าและเหมาะสมกับกระบวนการเรียนรู้ของคนไทย นอกจากนี้ เพื่อให้งานการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีทางการศึกษาได้ดำเนินไปอย่างสะดวกและได้ผลสมบูรณ์ยิ่งขึ้น มาตรา 68 ยังได้กล่าวถึงแนวนโยบายในการปฏิบัติด้วยว่า “หลักเกณฑ์ และวิธีการจัดสรรเงินกองทุนเพื่อการผลิต การวิจัย และพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง”

จากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติที่ได้บัญญัติไว้ข้างต้น ชี้ให้เห็นว่ารัฐได้ให้ความสำคัญกับการวิจัยทางการศึกษา และให้สถานศึกษาส่งเสริมครูผู้สอนให้ยึดกระบวนการวิจัยในการจัดกระบวนการเรียนรู้ จึงอาจกล่าวได้ว่า การวิจัยทางการศึกษาเป็นกระบวนการที่มีจุดมุ่งหมายสำคัญในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน เป็นจุดมุ่งหมายปลายทางของหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 การวิจัยทางการศึกษาจึงเป็นเครื่องมืออันสำคัญยิ่งในการช่วยพัฒนา

การศึกษาทุกระดับตั้งแต่ระดับการศึกษาปฐมวัยไปจนกระทั่งอุดมศึกษา ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบ นอกระบบ หรือการศึกษาตามอัธยาศัยก็ตาม

2.3.4.1 ความหมายของการวิจัย

การวิจัย หมายถึง การศึกษาค้นคว้าทางวิชาการอย่างมีระเบียบแบบแผนและเป็นระบบ เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลหรือหลักการบางอย่างที่เป็นองค์ความรู้หรือข้อเท็จจริงในมิติใหม่ที่ไม่เหมือนก่อน และเป็นวิธีการหรือกระบวนการแก้ปัญหาแบบใหม่ที่เชื่อถือได้ อันจะนำไปสู่ความก้าวหน้าทางวิชาการ (สุชาติ โสภประยูรและวรรณี โสภประยูร, 2547)

2.3.4.2 ความสำคัญของการวิจัย

การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษามีความจำเป็นและมีความสำคัญต่อผู้บริหารในการดำเนินการกิจของโรงเรียน โดยมีสภาพและปัญหาการวิจัยหลายประการ (ธีระ รุญเจริญ, 2555 : 375) ดังนี้ 1) ปริมาณการวิจัยในโรงเรียนยังมีจำนวนน้อย ส่วนมากจะเน้นไปทางการขอเลื่อนขั้นหรือตำแหน่ง 2) บุคลากรส่วนมากคิดว่า การวิจัยเป็นสิ่งที่ปฏิบัติในระดับอุดมศึกษา 3) ผู้บริหารโรงเรียนและครูจำนวนมากยังคิดว่า การวิจัยปฏิบัติปกติมีมากอยู่แล้ว จึงไม่มีเวลาในการทำวิจัย และการวิจัยไม่ค่อยมีประโยชน์และไม่คุ้มค่า 4) ผู้บริหารโรงเรียนและครูยังขาดความรู้ในการวิจัย จึงไม่ค่อยกล้าทำวิจัย และ 5) การขาดการสนับสนุน ส่งเสริม และพัฒนาของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น จากสภาพและปัญหาที่ได้กล่าวมาข้างต้น การวิจัยจึงมีความสำคัญและมีความจำเป็น ดังนี้ 1) การวิจัยเป็นการแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันอย่างมีแบบแผน ผู้บริหารโรงเรียนจึงต้องแสวงหาเทคนิคในการบริหารจัดการที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ ส่วนครูก็ต้องแสวงหาแนวทางในการจัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับธรรมชาติและศักยภาพของนักเรียนแต่ละคน 2) การใช้แนวทางการวิจัยจะนำไปสู่การฝึกฝนในการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ และนำไปสู่ความเชื่อถือได้มากขึ้น 3) การวิจัยจะนำไปสู่การพัฒนา “ความมีเหตุ มีผล” สามารถได้รับคำตอบที่พิสูจน์ได้ 4) การวิจัยเป็นการฝึกความคิดได้อย่างแตกฉานมีระบบแบบแผนและขั้นตอนที่ชัดเจน 5) ผลการวิจัยจะนำไปสู่การพัฒนาของการบริหาร และการจัดการศึกษาได้อย่างยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ และมีประสิทธิผลในการดำเนินการ และ 6) การวิจัยมีคุณค่า ดังนี้ 6.1) ทำให้ผู้บริหารโรงเรียนและครูได้ทราบข้อเท็จจริง เพื่อนำมาปรับปรุงหรือพัฒนาภารกิจที่รับผิดชอบได้ดียิ่งขึ้น 6.2) เปิดโอกาสให้มีการศึกษาค้นคว้าวิทยาการใหม่ ๆ 6.3) เป็นการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ตรงจุดประหยัดเวลาและงบประมาณ 6.4) ช่วยวางแผนการดำเนินงานแต่ละอย่างได้ถูกต้องและประสบความสำเร็จ 6.5) กระตุ้นความตระหนัก และความสนใจอย่างมีชีวิตชีวา และ 6.6) ส่งเสริมการสร้างผลงานเพื่อความก้าวหน้าของโรงเรียนและตนเอง สอดคล้องกับ บุญชม ศรีสะอาด (2549 : 17) ได้

กล่าวถึงหลักการแก้ปัญหาและพัฒนาผู้เรียน ดังนี้ 1) ผู้สอนต้องมีความจริงจัง และมุ่งมั่นในการช่วยเหลือผู้เรียน มีความเมตตากรุณาอย่างสูง มีความสุขที่ได้ช่วยพัฒนาผู้เรียนและภาคภูมิใจที่แก้ปัญหาผู้เรียนได้ 2) ต้องคำนึงถึงผลดีที่เกิดขึ้นกับผู้เรียนในระยะยาว 3) ผู้เรียนต้องมีความเข้าใจ และเห็นความสำคัญของการแก้ปัญหาของตน ครูผู้วิจัยต้องค้นหาวิธีการเทคนิคที่จะช่วยให้ผู้เรียนที่มีปัญหาเข้าใจสภาพปัญหาของตน เห็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแก้ไขปัญหาดังกล่าว และ 4) ต้องศึกษาในเรื่องที่จะทำการวิจัยอย่างถ่องแท้ เพื่อมิให้เกิดความผิดพลาด

2.3.4.3 บทบาทของผู้บริหารกับการวิจัย

ผู้บริหารสถานศึกษามีบทบาทสำคัญในการนำนโยบายการวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษาไปปฏิบัติจริงภายในโรงเรียน โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อพัฒนาคุณภาพการเรียนของผู้เรียนให้มีคุณภาพ โดยผู้บริหารโรงเรียนมีบทบาทเกี่ยวกับการวิจัย (ธีระ รุญเจริญ, 2555 : 377-378) ดังนี้ 1) ฐานะผู้นำการวิจัย 1.1) สร้างบรรยากาศการวิจัยในโรงเรียน โดยกำหนดการวิจัยให้เป็นนโยบายที่สำคัญอย่างหนึ่งของโรงเรียนและจัดนิทรรศการและเผยแพร่ผลงานวิจัยของครูและนักเรียน 1.2) จัดให้มีหน่วยงานและคณะกรรมการวิจัยประจำโรงเรียน 1.3) จัดหาทุนการวิจัย โดยการจัดทำงบประมาณประจำปีและแสวงหาแหล่งทุนต่าง ๆ มาใช้ 1.4) จัดการฝึกอบรมการวิจัยให้แก่ครู เพื่อไปใช้วิจัยในชั้นเรียนได้ดียิ่งขึ้น 1.5) ส่งบุคลากรไปร่วมศึกษาอบรมและกิจกรรมการวิจัยเท่าที่โอกาสอำนวยและให้นำมาเสนอเผยแพร่แก่บุคลากรอื่น 1.6) จัดดำเนินการวิจัยโดยตนเอง อย่างน้อยเข้าร่วมเป็นผู้วิจัยในโครงการต่าง ๆ 1.7) ให้รางวัลแก่ครูและนักเรียนที่มีผลการวิจัยดีในรูปแบบต่าง ๆ 2) ฐานะนักวิจัย 2.1) พัฒนาศักยภาพตนเองในการวิจัย โดยการศึกษาต่อระดับที่สูงขึ้น หรือเข้าร่วมฝึกอบรมการวิจัยอย่างต่อเนื่อง 2.2) เป็นหัวหน้าโครงการวิจัยเกี่ยวกับการบริหารและการจัดการศึกษา อย่างน้อยร่วมเป็นผู้วิจัย 2.3) เสนอผลการวิจัยทั้งในด้านเอกสารและการนำเสนอผลการวิจัยในการประชุมทางวิจัย (Symposium)

2.3.4.4 การวิจัยในชั้นเรียน (Classroom Action Research)

การวิจัยในชั้นเรียนเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ดำเนินการโดยครูหรือคณะครู อาจารย์ผู้สอนวิชาการหนึ่ง ๆ ร่วมกันทำการศึกษาค้นคว้าหรือวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ของเด็กนักเรียนภายในห้องเรียนของตน เพื่อนำผลหรือคำตอบมาเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ (สุชาติ โสมประยูรและวรรณ โสมประยูร, 2547 : 18) ไม่ว่าจะเป็นด้านพฤติกรรมของผู้เรียน เช่น ปัญหาหนีเรียน ปัญหาท้อถอยในห้องเรียน ปัญหาทำผิดกฎ ระเบียบ ข้อบังคับของโรงเรียน ปัญหาทะเลาะวิวาท ก้าวร้าว ปัญหาการปรับตัวเข้าหาเพื่อนไม่ได้ ปัญหาการพูดโกหก

ปัญหาการขโมยของ ปัญหาการเล่นการพนัน ปัญหาการใช้สารเสพติด หรือปัญหาด้านการเรียน เช่น ปัญหาการอ่าน และปัญหาการเรียนคณิตศาสตร์ (บุญชม ศรีสะอาด, 2549) เป็นต้น

การวิจัยในชั้นเรียนเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ซึ่งมีความสำคัญและความจำเป็น (ธีระ รุญเจริญ, 2555 : 388) ดังนี้ 1) ให้โอกาสครูในการสร้างองค์ความรู้ ทักษะการทำวิจัย การประยุกต์ใช้ การตระหนักถึงทางเลือกที่สามารถเป็นไปได้และเปลี่ยนแปลงโรงเรียนได้ดีขึ้น 2) เป็นการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ นอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงหรือสะท้อนผลการทำงาน 3) เป็นประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติโดยตรง เนื่องจากช่วยพัฒนาตนเองด้านวิชาชีพ 4) ช่วยทำให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและเกิดการเปลี่ยนแปลงในองค์กร 5) เป็นการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติในการวิจัย ทำให้กระบวนการวิจัยมีความเป็นประชาธิปไตย ทำให้เกิดการยอมรับในความรู้ของผู้ปฏิบัติ 6) ช่วยตรวจสอบวิธีการทำงานของครูที่มีประสิทธิผล และ 7) ทำให้ครูเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent)

ภุริ วงศ์วิเชียร (2546) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อแรงจูงใจในการทำวิจัยในชั้นเรียนของครูผู้สอนโรงเรียนประถมศึกษาจังหวัดสงขลา พบว่า ครูเห็นประโยชน์ในการทำวิจัยในชั้นเรียนและมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับแรงจูงใจในการทำวิจัยของครู พยากรณ์แรงจูงใจในการทำวิจัยในชั้นเรียนของครู ได้แก่ การเล็งเห็นความสำคัญของครู การสนับสนุนจากผู้บริหาร ส่วนลัทธิดีดี แพรสายทาง (2548) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการส่งเสริมการวิจัยในชั้นเรียนของครูในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี พบว่า ผู้บริหารควรกำหนดเป็นนโยบายในการทำวิจัยในชั้นเรียนและกำกับติดตามอย่างต่อเนื่อง ควรให้การยอมรับและยกย่องครูที่ทำวิจัยในชั้นเรียน รวมทั้งควรส่งเสริมสนับสนุนให้ครูได้มีการเผยแพร่ผลงานวิจัยในชั้นเรียนของตน และควรสนับสนุนให้ครูทำงานเป็นทีม และควรสนับสนุนให้ครูได้มีการพัฒนางานวิจัยในชั้นเรียนของตนเพื่อให้เกิดการพัฒนางานในหน้าที่ครู และธนิดา ธนะสีรังกุล (2548) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างปัญหากับความต้องการในการดำเนินการวิจัยในชั้นเรียนของครูผู้สอน สังกัดสำนักงานการศึกษา จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า ความต้องการของครูเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ให้ขวัญกำลังใจและงบประมาณสนับสนุน ควรจัดการอบรมอย่างต่อเนื่อง มีการติดตามผล และควรจัดนิทรรศการผลงานการวิจัยเพื่อให้ครูได้เผยแพร่ผลงานของครู ควรจัดที่ปรึกษาในการทำวิจัยให้ครู และให้ครูทำงานวิจัยคู่กับการเรียนการสอนและใช้เวลาในการทำวิจัยแก่ครูอย่างเต็มที่

จากแนวคิดและงานวิจัยข้างต้น สรุปได้ว่า การวิจัยในชั้นเรียนเป็นเครื่องมือที่สำคัญของผู้บริหารและครูผู้สอนในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนร่วมกัน โดยผู้บริหารต้องมีหน้าที่หลักในการส่งเสริมสนับสนุน ให้คำแนะนำ กระตุ้นและให้กำลังใจแก่ครูผู้ทำวิจัยในชั้นเรียน และช่วยหางบประมาณสนับสนุน เพื่อให้ครูมีกำลังใจในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่ประสบอยู่ในห้องเรียน และโรงเรียน โดยใช้กระบวนการวิจัยเข้ามาช่วยและสามารถพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพ ส่วนครูผู้สอน

ต้องทราบสภาพปัญหาของผู้เรียนและสามารถปรับปรุงแก้ไขผู้เรียนได้ตรงจุด จนทำให้ผู้เรียนมีการพัฒนาตนเองได้อย่างเต็มศักยภาพ

2.3.5 การพัฒนาสื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

หัวใจของการบริหารการศึกษาก็คืองานวิชาการ ในขณะที่เดียวกันงานวิชาการก็เป็นเส้นเลือดใหญ่ที่ทำให้หัวใจทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์และส่งผลไปยังการเรียนการสอน โดยการเรียนการสอนมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 3 ประการ คือ ผู้สอน (ครู อาจารย์) ผู้เรียน (นักเรียน นักศึกษา) และ สื่อการเรียนการสอน (สันติ บุญภิรมย์, 2547 : 96) สื่อการเรียนการสอนนับว่ามีบทบาทสำคัญอย่างมากในการจัดการเรียนการสอนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากเป็นตัวกลางที่ช่วยให้การสื่อสารระหว่างผู้สอนและผู้เรียนดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจความหมายของเนื้อหาบทเรียนได้ตรงกับที่ผู้สอนต้องการ ดังนั้น ก่อนการสอนทุกครั้งครูจึงต้องเลือกใช้สื่อให้ตรงกับวัตถุประสงค์ของการสอนและจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้กับผู้เรียนได้ โดยต้องมีการวางแผนอย่างเป็นระบบ เพื่อให้กระบวนการเรียนการสอนดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ (กิดานันท์ มลิทอง, 2548 : 99) ส่วนเทคโนโลยีเพื่อศึกษาก็มีความสำคัญอย่างมากเช่นกัน เป็นกระบวนการต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ เพิ่มคุณภาพในการสอน และช่วยให้การสื่อสารกับผู้เรียนกระจำง้างยิ่งขึ้น โดยใช้กระบวนการเฉพาะหรือเทคโนโลยีพิเศษเพื่อการสอนให้เหมาะสมกับรูปแบบการเรียนรู้ของผู้เรียนแต่ละคนหรือผู้เรียนเองอาจเป็นผู้เลือกสรรกระบวนการหรือเทคโนโลยีเพื่อให้เหมาะสมกับความต้องการและเอื้ออำนวยความสะดวกในการเรียนของตน ดังนั้น เทคโนโลยีทางการศึกษาจึงเป็นตัวช่วยและสนับสนุนการเรียนการสอนเพื่อให้ทั้งผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้สูงสุดและผู้สอนสามารถทำการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดเช่นกัน (กิดานันท์ มลิทอง, 2548 : 9)

2.3.5.1 ความหมายของสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีการศึกษา

สื่อการสอน หมายถึง ตัวกลางที่ช่วยในการส่งข้อมูลประเภทต่าง ๆ จากผู้สอนไปยังผู้เรียนเพื่อให้ผู้สอนและผู้เรียนสามารถสื่อสารกันได้ตรงตามวัตถุประสงค์ของการเรียนการสอน (อำภา บุญช่วย, 2537 ; ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2542 ; กิดานันท์ มลิทอง, 2548)

นวัตกรรม หมายถึง แนวความคิดการปฏิบัติหรือการนำสิ่งใหม่ ๆ ที่ยอมรับในวงการศึกษามาเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมวิธีการที่ทำอยู่เดิมให้ทันสมัย เพื่อใช้ให้ได้ผลดียิ่งขึ้น (บุญเกื้อ ควรหาเวช, 2542 ; กิดานันท์ มลิทอง, 2543 ; จงรักษ์ แจ่มยุบล, 2545) ส่วนนวัตกรรมทางการศึกษา หมายถึง กระบวนการ แนวคิด แนวทาง หรือวิธีการใหม่ ๆ ทางการศึกษาที่จะช่วยให้การศึกษาและการเรียนการสอนมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น ผู้เรียนสามารถเกิดการเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็วและมี

ประสิทธิผลสูงกว่าเดิม ทำให้เกิดแรงจูงใจและประหยัดเวลาในการเรียน (กิตานันท์ มลิทอง, 2542 ; ทิศนา แชนมณี, 2552)

เทคโนโลยีการศึกษา หมายถึง การนำความรู้ ความคิด และวิธีการทาง วิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้อย่างเป็นระบบเพื่อให้ผู้เรียนบรรลุเป้าหมายของการศึกษาตามปรัชญา นโยบาย และแผนการศึกษาชาติด้วยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างประหยัดที่สุด (กมล เวียสุวรรณและ นิตยา เวียสุวรรณ, 2539 ; นิพนธ์ ศุขปรีดี, 2545)

2.3.5.2 ความสำคัญและประโยชน์ของสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีการศึกษา

สื่อการเรียนการสอนเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญต่อการเรียนการสอน นอกเหนือจากผู้สอนและผู้เรียน ดังนั้น สื่อการเรียนการสอนที่ผู้สอนและผู้เรียนได้นำมาใช้ประกอบ ในการเรียนการสอน จึงมีความสำคัญและประโยชน์ (สันติ บุญภิรมย์, 2547 : 97-98) ดังนี้

1. สื่อการเรียนการสอนกับประโยชน์ของผู้เรียน ได้แก่ 1.1) ช่วยกระตุ้นและ เร้าความสนใจของผู้เรียน ให้ติดตามเนื้อหาสาระตั้งแต่ต้นจนกระทั่งจบ 1.2) ช่วยให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจตามสื่อที่นำเสนอ 1.3) ช่วยให้ผู้เรียนสามารถจดจำและประทับใจความรู้สึกไว้ได้นาน 1.4) ช่วยทำให้ผู้เรียนมีความเข้าใจในเนื้อหาสาระได้ถูกต้องและรวดเร็ว 1.5) ช่วยแก้ปัญหาความ แตกต่างระหว่างผู้เรียนได้ 1.6) ช่วยก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะระหว่างผู้เรียนกับผู้เรียนด้วยกัน เอง และระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน 1.7) ช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ 1.8) ช่วยให้ผู้เรียน มีโลกทัศน์กว้างขวางทางการศึกษา และ 1.9) ช่วยให้ผู้เรียนได้เกิดความคิดริเริ่มและความคิด สร้างสรรค์ ส่งผลต่อความเจริญก้าวหน้าของผู้เรียน

2. สื่อการเรียนการสอนกับประโยชน์ของผู้สอน ได้แก่ 2.1) ช่วยให้ผู้สอนเกิด ความเชื่อมั่นและมีความพร้อมในการสอน 2.2) ช่วยลดภาระในการบรรยายลงได้มาก โดยผู้เรียน สามารถทำความเข้าใจจากสื่อ 2.3) ช่วยให้ผู้สอนมีความกระตือรือร้นในการผลิตสื่อรูปแบบใหม่ ๆ ตามความเหมาะสม 2.4) ช่วยให้ผู้สอนมีความเชี่ยวชาญในการใช้สื่อชนิดต่าง ๆ ตามความเหมาะสม และ 2.5) ช่วยส่งเสริมให้ผู้สอนคนอื่น ๆ ในโรงเรียนมีความตื่นตัวที่จะนำเอาสื่อมาใช้ประกอบในการ สอนของตนเอง

สำหรับประเทศไทย รัฐบาลได้ตระหนักถึงความสำคัญกับเทคโนโลยี การศึกษา โดยบรรจุไว้ในหมวด 9 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 เพื่อให้ สถาบันการศึกษาต่าง ๆ ดำเนินการใช้เทคโนโลยีการศึกษาอย่างเต็มสมรรถภาพ และรัฐบาลยังเน้น การใช้ไอซีทีเพื่อปฏิรูปการเรียนรู้ให้มีคุณภาพดีกว่าเดิม ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากหลายโครงการ (กิตานันท์ มลิทอง, 2548 : 21) ดังนี้ 1) โครงการศึกษาสายสามัญด้วยระบบทางไกลผ่านดาวเทียม โดยใช้โรงเรียนวังไกลกังวลเป็นสถานที่ใช้ในการเรียนการสอนและถ่ายทอดสดผ่านดาวเทียมไปยัง

โรงเรียนเครือข่ายทั่วประเทศ 2) โครงการหนึ่งอำเภอหนึ่งโรงเรียนในฝัน โดยคัดเลือกอำเภอละ 1 โรงเรียน ให้มีการใช้ไอซีทีเป็นสื่อหรือเครื่องมือในการพัฒนาการเรียนการสอน 3) สถาบันการศึกษาต่าง ๆ ในระดับอุดมศึกษา เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยรามคำแหงได้จัดให้มีหลักสูตรอีเลิร์นนิ่งเพื่อเป็นมหาวิทยาลัยออนไลน์ 4) โครงการห้องเรียนไอที เพื่ออบรมให้นักเรียนได้พัฒนาความรู้และทักษะในการใช้คอมพิวเตอร์และการสื่อสารบนอินเทอร์เน็ต และ 5) โครงการสร้างความรู้บนเว็บ เพื่อเป็นแหล่งการเรียนรู้และแหล่งการค้นหาความรู้

2.3.5.3 ประเภทของสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีการศึกษา

สื่อการเรียนการสอนมิใช่เป็นเพียงวัสดุอุปกรณ์ที่มนุษย์ใช้เทคโนโลยีประดิษฐ์ขึ้นมาเท่านั้น แต่ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในโลกสามารถนำมาใช้เป็นการสอนได้ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น แร่ธาตุ หิน แหล่งน้ำ ฯลฯ สิ่งมีชีวิตทั้งคน สัตว์ พืชพันธุ์ไม้ต่าง ๆ หรือสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นโดยฝีมือมนุษย์ หรือแม้แต่เทคนิควิธีการ เช่น การแสดง การจัดนิทรรศการ การสาธิต ฯลฯ สิ่งเหล่านี้นำมาเป็นการสอนเพื่อผลแห่งการเรียนรู้ได้ทั้งสิ้น (กิดานันท์ มลิทอง, 2548 : 101) สื่อต่าง ๆ เหล่านี้เป็นตัวกลางส่งผ่านข้อมูลสารสนเทศจากผู้สอนไปยังผู้เรียน นักวิชาการได้จำแนกประเภทของสื่อต่าง ๆ (กมล เวียสุวรรณ และนิตยา เวียสุวรรณ, 2539 ; ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2542 ; กิดานันท์ มลิทอง, 2548 ; สันติ บุญภิรมย์, 2552) ดังนี้

1. สื่อโสตทัศน เป็นสื่อที่นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มของสื่อการเรียนการสอน โดยเป็นสื่อที่ถ่ายทอดข้อมูลการเรียนรู้ด้วยเสียงและภาพ สื่อที่ใช้กันมาตั้งแต่ดั้งเดิม เช่น หนังสือตำราเรียน ภาพ ของจริง ของจำลอง ฯลฯ ส่วนสื่อโสตทัศนที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ได้แก่ 1) สื่อใช้เครื่องฉาย (Projected materials and equipment) เช่น เครื่องฉายข้ามศีรษะ เครื่องฉายสไลด์ เครื่องฉายภาพยนตร์ เครื่องเล่นวีดีโอและวีซีดี เป็นต้น 2) สื่อไม่ใช้เครื่องฉาย (Nonprojected materials) ได้แก่ 1) สื่อภาพ (Illustrative materials) วัสดุลายเส้น และวัสดุมีทรง เช่น ภาพกราฟฟิก กราฟ แผนภาพ แผนที่ ของจริง ของจำลอง ฯลฯ 2) กระดานสาธิต (Demonstration boards) เช่น กระดานชอล์ก กระดานนิเทศ กระดานแม่เหล็ก กระดานผ้าสำลี ฯลฯ และ 3) กิจกรรม (Activities) การศึกษานอกสถานที่ การจัดนิทรรศการ การจัดสถานการณ์จำลอง เป็นต้น

2. สื่อแบ่งตามประสบการณ์การเรียนรู้ เป็นสื่อที่พัฒนาโดยเอ็ดการ์ เดล (Edgar Dale, 1969 : 42-43) ประกอบด้วย 3 ส่วน คือ การเรียนรู้โดยการกระทำ การเรียนรู้ด้วยภาพ และการเรียนรู้ด้วยนามธรรม โดยสร้างเป็น “กรวยประสบการณ์” (Cone of Experience) เพื่อเป็นแนวทางในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อโสตทัศนประเภทต่าง ๆ เกี่ยวกับประสบการณ์การเรียนรู้ ดังนี้ 1) ประสบการณ์ตรง เป็นการเรียนรู้ที่ให้ผู้เรียนได้พบกับสถานการณ์จริงด้วยการเห็นสัมผัสจับต้อง ลิ้มรส ได้ยิน และได้กลิ่น เช่น สัมผัสขนสัตว์เพื่อรับรู้ความอ่อนนุ่ม รับประทานมะนาว

เพื่อรับรู้รสเปรี้ยว ฯลฯ หรือด้วยการกระทำของตนเอง เช่น การจัดดอกไม้ การทำสวนครัว ทำกับข้าว เป็นต้น 2) ประสบการณ์รอง เป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้เรียนจากสิ่งที่ใกล้เคียงความเป็นจริงที่สุด เนื่องจากไม่สามารถนำของจริงมาได้ เช่น หุ่นจำลองชนิดต่าง ๆ 3) ประสบการณ์นาฏกรรมหรือการแสดง เป็นการแสดงบทบาทสมมติหรือการแสดงละครถึงเหตุการณ์ที่ผ่านมาในอดีต เป็นการจำลองสถานการณ์ เช่น การแสดงแสงสีเสียง 4) การสาธิต เป็นการแสดงให้ผู้เรียนได้ชม และพิจารณาสังเกต โดยมีคำอธิบายการกระทำเป็นลำดับขั้นตอน เช่น การตัดเย็บเสื้อผ้า การปรุงอาหาร 5) การศึกษานอกสถานที่ เป็นการให้ผู้เรียนพบเห็นและเรียนรู้จากประสบการณ์ภายนอกสถานที่ เช่น เยี่ยมชมอุทยานประวัติศาสตร์เพื่อดูวัตถุและสถานที่โบราณ ไปสวนสัตว์เพื่อดูสัตว์นานาชนิด ฯลฯ 6) นิทรรศการ เป็นการจัดแสดงสิ่งของต่าง ๆ การจัดป้ายนิเทศ ฯลฯ เพื่อให้สาระประโยชน์และความรู้แก่ผู้เรียน โดยผู้เรียนได้ไปชมและอ่านสาระสำคัญต่าง ๆ จึงทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ เช่น การจัดนิทรรศการยาเสพติด การจัดนิทรรศการโรคเอดส์ 7) โทรทัศน์ เป็นสื่อการเรียนการสอนที่ให้ทั้งภาพและเสียง สามารถเคลื่อนไหวได้ และให้ความรู้กับผู้เรียนได้ ทั้งที่เป็นโทรทัศน์การศึกษาและโทรทัศน์การสอน 8) ภาพยนตร์ เป็นภาพเคลื่อนไหวและเสียงที่บันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ลงบนแผ่นฟิล์ม (ในปัจจุบันเป็นการใช้แผ่นวีซีดี/ดีวีดี) เพื่อให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ทั้งภาพและเสียง 9) การบันทึกเสียง วิทยุ และภาพนิ่ง เป็นสื่อการเรียนการสอนที่ให้ประสบการณ์ในด้านการฟัง หรือการดูภาพกับผู้เรียน เช่น แผ่นเสียง แผ่นซีดี เทปบันทึกเสียง รวมถึงวิทยุเพื่อการศึกษา และภาพนิ่งชนิดต่าง ๆ เช่น รูปภาพ สไลด์ ภาพวาด เป็นต้น 10) ทัศนสัญลักษณ์ เป็นการนำเสนอสัญลักษณ์แทนความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ อาจจะเป็นข้อมูลที่ต้องการให้เรียนรู้ หรือพวกวัสดุกราฟฟิคทุกชนิด เช่น แผนภูมิ แผนภาพ กราฟ หรือเครื่องหมายต่าง ๆ เป็นต้น และ 11) วจนสัญลักษณ์ เป็นสัญลักษณ์ในลักษณะที่เกี่ยวกับตัวหนังสือในภาษาเขียนและเสียงของคำพูดในภาษาพูด ซึ่งสามารถทำให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์มากที่สุด

3. สื่อแบ่งตามทรัพยากรการเรียนรู้ เป็นสื่อที่ โดแนลด์ พี. อีลี (Donald P. Ely, 1972 : 36-43) ได้จำแนกสื่อการเรียนการสอนตามทรัพยากรการเรียนรู้ (Learning Resources) โดยยึดหลักการแบ่งตามวัตถุประสงค์ เพื่อจุดมุ่งหมายทางการศึกษาและเพื่อการประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน ซึ่งได้จำแนกไว้ 5 รูปแบบ ได้แก่ 1) คน (People) หมายถึง บุคคลสองประเภท ประเภทแรก คือ คนที่มีหน้าที่ในการอำนวยความสะดวกทางการศึกษาเพื่อให้การจัดการศึกษาบรรลุไปตามจุดมุ่งหมายของการศึกษา ได้แก่ ครู ผู้บริหาร ผู้แนะนำการศึกษา ผู้ช่วยสอนหรือผู้ที่อำนวยความสะดวกด้านต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ส่วนประเภทที่สอง คือ คนที่อยู่นอกระบบโรงเรียน สามารถช่วยเสริมในการเรียนรู้ได้ โดยการเชิญมาเป็นวิทยากรในฐานะเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ เช่น นักการเมือง นักธุรกิจ ช่างซ่อมรถยนต์ เป็นต้น 2) วัสดุ (Materials) หมายถึง วัสดุการศึกษาที่มีการบรรจุเนื้อหาบทเรียนไว้เสร็จสรรพ เช่น หนังสือ สไลด์ แผนที่ แผ่นซีดี เป็นต้น

3) อาคารสถานที่ (Setting) หมายถึง ตัวตึก ที่ว่าง สิ่งแวดล้อม ฯลฯ สถานที่สำคัญในการศึกษา ได้แก่ ติ๊กเรียน และสถานที่อื่น ๆ ที่ออกแบบมาเพื่อการเรียนการสอนโดยรวม เช่น ห้องสมุด หอประชุม ฯลฯ และสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชน เช่น โรงงาน ตลาด สถานที่ทางประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น

4) เครื่องมือและอุปกรณ์ (Tools and Equipment) หมายถึง เครื่องมือเครื่องใช้ด้านโสตทัศนูปกรณ์ และอื่น ๆ ที่นำมาประกอบหรืออำนวยความสะดวกในการเรียนการสอน เช่น เครื่องฉายข้ามศีรษะ เครื่องถ่ายเอกสาร เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น และ 5) กิจกรรม (Activities) หมายถึง การดำเนินงานที่จัดเพื่อร่วมกับทรัพยากรอื่น ๆ หรืออาจจะเป็นเทคนิควิธีการพิเศษ เพื่อการเรียนการสอน เช่น การสอนแบบโปรแกรม เกม และการจำลอง การจัดทัศนศึกษา เป็นต้น

2.3.5.4 หลักการใช้สื่อการสอน

การสอนในแต่ละครั้งผู้สอนต้องวางแผนและตัดสินใจว่าจะใช้สื่อการสอนประเภทใด การสอนเพื่อให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้จากการถ่ายทอดเนื้อหาของสื่อที่ดีที่สุด ผู้สอนจำเป็นต้องมีหลักในการใช้สื่อการสอนตามลำดับ (กิดานันท์ มลิทอง, 2548 : 114-115) ดังนี้

- 1) เตรียมตัวผู้สอน ผู้สอนต้องตรวจสอบให้แน่ชัดว่าสื่อที่ผู้สอนต้องการใช้ในการสอนนั้นมีเนื้อหาที่ครบถ้วนหรือไม่เพียงใด หากมีเนื้อหาบกพร่องในส่วนใดก็สามารถเพิ่มเติมเนื้อหาส่วนนั้นได้ตามความเหมาะสม
- 2) เตรียมจัดสภาพแวดล้อม เป็นการจัดเตรียมวัสดุ เครื่องมือ และอุปกรณ์ที่จำเป็นต้องใช้ให้พร้อม ตลอดจนต้องเตรียมสถานที่หรือห้องเรียนให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม
- 3) เตรียมพร้อมผู้เรียน เป็นการให้ความคิดรวบยอดแก่ผู้เรียนว่าเนื้อหาในสื่อเป็นอย่างไร เพื่อให้ผู้เรียนเตรียมพร้อมในการฟัง ดู หรืออ่านเนื้อหาจากสื่อให้เข้าใจได้ดีและสามารถจับประเด็นสำคัญของเนื้อหาได้
- 4) การใช้สื่อ ผู้สอนต้องใช้สื่อให้เหมาะสมกับขั้นตอนที่เตรียมไว้แล้ว เพื่อให้การสอนดำเนินไปอย่างราบรื่น และต้องควบคุมการเสนอสื่อให้ถูกต้อง และ
- 5) การประเมินติดตามผล หลังจากผู้สอนได้เสนอสื่อไปแล้ว ควรมีการประเมินและติดตามผล โดยให้ผู้เรียนตอบคำถาม อภิปราย หรือเขียนรายงาน เพื่อเป็นการทดสอบผู้เรียนว่าเข้าใจบทเรียนและเรียนรู้จากสื่อที่เสนอไปนั้นอย่างถูกต้องหรือไม่ เพื่อผู้สอนจะได้ทราบจุดบกพร่องในการสอนและดำเนินการปรับปรุงแก้ไขต่อไป

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การพัฒนาสื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีการศึกษา นับได้ว่าเป็นบทบาทสำคัญของบุคลากรทางการศึกษา ทั้งในและนอกสถานศึกษา ทั้งยังเป็นการบ่งบอกให้รู้ว่า ผู้บริหารการศึกษาทุกระดับและทุกประเภทต้องให้ความสนใจอย่างจริงจังต่อความเจริญก้าวหน้าของการศึกษา โดยเฉพาะผู้บริหารสถานศึกษา ต้องให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบริหารงานวิชาการ ด้านการพัฒนาสื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีการศึกษา โดยการส่งเสริมและสนับสนุนให้คณะครูอาจารย์ได้ใช้สื่อในการประกอบการสอนและพัฒนาการสอน

ให้มีความหลากหลาย เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้และประสบการณ์ที่หลากหลาย สามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้

2.3.6 การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้

ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 มาตรา 25 ได้กำหนดว่า รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การกีฬาและนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งการเรียนรู้อื่นอย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับส่ววิทย์ มูลคำ และอรทัย มูลคำ (2545 : 107-108) ได้กล่าวว่า แหล่งเรียนรู้ดังกล่าวครอบคลุมถึงสถาบันของชุมชนที่มีอยู่แล้วในชีวิตและการทำมาหากินในชุมชน สถานที่หรือสถาบันที่รัฐและประชาชนจัดตั้งขึ้น สื่อเทคโนโลยีที่มีอยู่ในโรงเรียนและชุมชน สื่อเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโรงเรียนและชุมชน และบุคคลที่มีความรู้ต่าง ๆ ในชุมชน ในขณะที่รุ่ง แก้วแดง (2546 : 156-157) ได้กล่าวว่า แหล่งเรียนรู้ในชุมชนต้องจัดให้สอดคล้องกับหลักสูตรของผู้เรียน เช่น วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านศาสนาและศิลปะ ป่าไม้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านชีววิทยาและสิ่งแวดล้อม โบราณสถานและพิพิธภัณฑ์เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี สถานีอนามัยเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านสาธารณสุข องค์การบริหารส่วนตำบลเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการปกครอง เป็นต้น

2.3.6.1 ความหมายของแหล่งเรียนรู้

แหล่งเรียนรู้ หมายถึง ศูนย์ที่ประกอบด้วยข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ และกิจกรรมที่มีกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งแตกต่างจากกระบวนการเรียนการสอนที่มีครูเป็นผู้สอนหรือศูนย์กลางการเรียนรู้ เป็นการเรียนรู้ที่มีกำหนดเวลาเรียนยืดหยุ่นสอดคล้องกับความต้องการและความพร้อมของผู้เรียน การประเมินและการวัดผลการเรียนมีลักษณะเฉพาะที่สร้างขึ้นให้เหมาะสมกับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นรูปแบบเดียวกันกับการประเมินผลในห้องเรียน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2546 : 54)

2.3.6.2 ความสำคัญและประโยชน์ของการใช้แหล่งเรียนรู้

การนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนและท้องถิ่นมาใช้ประกอบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ สามารถช่วยให้ครูและนักเรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนและท้องถิ่นมากขึ้น ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างการนำความรู้จากโรงเรียนไปใช้ในชุมชนและนำความรู้จากแหล่งต่าง ๆ ในชุมชนและท้องถิ่นกลับไปใช้ในชั้นเรียน เป็นการเพิ่มพูนประสบการณ์ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้

การสอนให้กว้างขวางและน่าสนใจมากยิ่งขึ้น จึงทำให้แหล่งเรียนรู้มีความสำคัญและมีประโยชน์ในการประกอบกิจกรรมการเรียนรู้ ดังนี้ 1) ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรง และได้รับการพัฒนาทักษะทางสังคม 2) ช่วยทำให้สาระการเรียนรู้ดึงดูดใจผู้เรียน สนุกสนาน และน่าสนใจ 3) ช่วยทำให้ผู้สอนและผู้เรียนมีความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นและชุมชน และสามารถนำสาระที่ได้รับจากชุมชนและท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ 4) ช่วยแก้ปัญหาให้ผู้สอนเกี่ยวกับการขาดแคลนทรัพยากรทางการศึกษาต่าง ๆ 5) เปิดโอกาสให้สังคมได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามแนวทางปฏิรูปการศึกษา 6) ช่วยส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการเรียนรู้และชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนและท้องถิ่นกับชีวิตประจำวันของผู้เรียน ซึ่งผู้เรียนสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ 7) ฝึกให้ผู้เรียนเกิดความคุ้นเคยกับสภาพแวดล้อมรอบตัว สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้ และผู้เรียนได้สัมผัสกับสังคมอย่างแท้จริง 8) ช่วยสร้างความเข้าใจที่ดีในด้านเศรษฐกิจ สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม และสร้างเอกภาพและภราดรภาพในสังคม 9) ช่วยให้ผู้เรียนมีโลกทัศน์ที่กว้างขึ้นและได้รับประสบการณ์ตรงตามหลักสูตรและจุดมุ่งหมายของการศึกษา และ 10) ช่วยให้โรงเรียนและชุมชนมีความใกล้ชิดกันมากขึ้น เกิดความร่วมมือระหว่างกันและช่วยกันแก้ปัญหาที่จะเกิดขึ้นกับผู้เรียนร่วมกัน (พจนีย์ เทียมศักดิ์, 2543 ; ประจักษ์ บุญอารีย์, 2544 ; ชัยวัฒน์ บุญทริก, 2544 ; Shaver, 1991 ; Mani, 1994)

2.3.6.3 ประเภทของแหล่งเรียนรู้

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2547 : 1-4) ได้จัดประเภทของแหล่งเรียนรู้ไว้ 2 ประเภท คือ 1) จัดตามลักษณะของแหล่งเรียนรู้ ได้แก่ แหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติ แหล่งเรียนรู้ที่มนุษย์สร้างขึ้นและบุคคล และ 2) จัดตามแหล่งที่ตั้งของแหล่งเรียนรู้ ได้แก่ แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน และแหล่งเรียนรู้ในชุมชน โดยสามารถแยกรายละเอียดได้ ดังนี้ 1) แหล่งเรียนรู้ภายในโรงเรียน ประกอบไปด้วย ร้านค้าสหกรณ์ แปลงเกษตร โปรแกรมสำเร็จรูป ฯลฯ ส่วนแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดในโรงเรียนคือ ห้องสมุด และ 2) แหล่งเรียนรู้ภายนอกโรงเรียน ประกอบไปด้วยแหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ในชุมชนและธรรมชาติ โดยแหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ประกอบไปด้วยสถาบันของชุมชนที่มีอยู่แล้วและสามารถมองเห็นได้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น วัด โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญในวัด ตลาด ร้านขายของ ลำคลอง ป่า ฯลฯ หรือสถาบันที่รัฐและประชาชนจัดตั้งขึ้น เช่น อุทยานการศึกษาในวัดและในชุมชน ศูนย์ศิลปาชีพ ศูนย์หัตถกรรมชุมชน หอสมุด ฯลฯ หรือสื่อเทคโนโลยีที่มีอยู่ในโรงเรียนและชุมชน เช่น วิทยุทัศน์ ภาพสไลด์ โปรแกรมสำเร็จรูป ภาพยนตร์ หุ่นจำลอง ของจริง ฯลฯ หรือสื่อเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโรงเรียนและชุมชน เช่น หนังสือสารานุกรม วารสาร ตำรายาพื้นบ้าน ฯลฯ หรือบุคคลที่มีความรู้ด้านต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ผู้นำทางศาสนา เกษตรกร ศิลปิน ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ฯลฯ ส่วนแหล่งเรียนรู้ในธรรมชาติ

ประกอบด้วย สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น ภูเขา แม่น้ำ ป่าไม้ ต้นไม้ สวน ไร่นา ดิน หิน ทราย ฯลฯ หรือมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ เช่น บุคคลต่าง ๆ และสัตว์ทุกชนิด เป็นต้น (สุวิทย์ มูลคำ และอรทัย มูลคำ, 2545)

2.3.6.4 การพัฒนาห้องสมุดให้เป็นแหล่งเรียนรู้

ห้องสมุดเป็นศูนย์รวมของวิชาการทั้งปวง เป็นแหล่งรวมหนังสือ เอกสาร สิ่งพิมพ์และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ และให้บริการวัสดุสารสนเทศ ความรู้ ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เป็นสถานที่สำคัญสำหรับผู้สอนในการศึกษาค้นคว้าเพื่อใช้ประโยชน์ในการจัดการเรียนการสอน และเป็นประโยชน์สำหรับผู้เรียนในการค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมและทำรายงานตามที่ครูได้มอบหมายและสามารถค้นหาความรู้ด้านอื่น ๆ อีกมากมายที่ผู้เรียนสนใจ นอกจากนี้ห้องสมุดยังเป็นสถานที่ปลูกฝังให้ทุกคนได้รักการอ่านและการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และเรียนรู้วิถีทางการต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง โดยเฉพาะผู้เรียนแล้ว เป็นการส่งเสริมนิสัยให้ใฝ่รู้ใฝ่เรียน และมีนิสัยรักการอ่าน เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข

ห้องสมุดเป็นส่วนที่ช่วยส่งเสริมด้านวิชาการให้กับสถานศึกษา เป็นแหล่งที่ครู อาจารย์และนักเรียนนักศึกษาได้ศึกษาค้นคว้า การดำเนินการพัฒนาให้ทันสมัยจึงควรจะควบคู่ไปกับการบริการ ดังนั้น การพัฒนาห้องสมุดจึงควรดำเนินการ ดังนี้ 1) การพัฒนาด้านเทคนิค ได้แก่ การนำเครื่องมือต่าง ๆ มาใช้เพื่อแบ่งเบาภาระงานในห้องสมุด เช่น การนำคอมพิวเตอร์มาใช้ในการอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ทำให้การบริการสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น 2) การพัฒนาด้านบริการ โดยครอบคลุมการบริการการให้ยืมหนังสือนอกเวลา และการบริการให้ยืมหนังสือต่างห้องสมุด 3) การพัฒนาด้านบุคคล จัดให้มีการศึกษาและพัฒนาบุคลากรต่าง ๆ ของเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานในห้องสมุด เพื่อให้มีความรู้ความสามารถในการให้บริการดำเนินไปด้วยดี 4) การประชาสัมพันธ์ห้องสมุด เป็นการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้เกี่ยวกับกิจกรรมส่งเสริมการอ่านและการใช้ห้องสมุด ตลอดจนการตื่นตัวและการเห็นคุณค่าของการใช้ห้องสมุด รวมทั้งการเพิ่มปริมาณและการใช้บริการห้องสมุด (ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2542 : 205)

จากที่กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่า ห้องสมุดมีความสำคัญต่อสถานศึกษา เป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลสารสนเทศต่าง ๆ เพื่อให้บริการแก่ครูอาจารย์และนักเรียนนักศึกษา และบุคคลทั่วไปได้ศึกษาค้นคว้าและหาความรู้ การใช้บริการห้องสมุดเป็นประจำจะทำให้ผู้อ่านมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มองเห็นความสำคัญของการอ่าน ทำให้ใฝ่รู้ใฝ่เรียน มีนิสัยรักการอ่าน เมื่ออ่านเป็นประจำก็ทำให้มีความรู้เพิ่มมากขึ้น และหากสามารถเผยแพร่ความรู้ที่ได้ศึกษาค้นคว้าดังกล่าวได้ก็ถือว่าเป็นการช่วยเหลือสังคมและประเทศชาติ

2.3.7 การนิเทศการศึกษา

การนิเทศการศึกษาเป็นการแสดงถึงการปรับปรุงสถานการณ์ทางการเรียนการสอน (Teaching-learning situation) และเงื่อนไขที่มีผลต่อการสอน โดยเฉพาะการจัดการศึกษาในปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมของสังคม ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ตลอดจนระบบการจัดการศึกษา การจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษาจึงต้องแปรเปลี่ยนไปตามระบบการศึกษา ดังนั้น การเรียนการสอนในโรงเรียนจึงเป็นหน้าที่หลักของครู ซึ่งครูต้องใช้เวลาทุ่มเทกับการสอนนักเรียน ส่งผลทำให้โอกาสในการศึกษาค้นคว้า และนำความรู้ใหม่ ๆ มาใช้ในการปฏิบัติงาน มีค่อนข้างจำกัด จึงทำให้มีกิจกรรมหนึ่งในการบริหารการศึกษาที่เกี่ยวกับงานวิชาการโดยเฉพาะ คือ การนิเทศการศึกษา ซึ่งผู้ที่ทำหน้าที่ในการนิเทศการศึกษา หรืออาจจะเรียกว่า “ศึกษานิเทศก์” สามารถช่วยเหลือผู้บริหารได้มาก ทั้งที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนและงานอื่น ๆ (ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2542 ; ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์, 2545 ; สันติ บุญภิรมย์, 2547)

2.3.7.1 ความหมายของการนิเทศการศึกษา

การนิเทศการศึกษา หมายถึง กระบวนการจัดการบริหารการศึกษาร่วมกับครู และบุคลากรทางการศึกษาด้วยความช่วยเหลือ แนะนำ ส่งเสริมให้เกิดการปรับปรุงการเรียนการสอนของครู และเพิ่มคุณภาพของบทเรียนให้เป็นที่มาของจุดหมายของการศึกษา เพื่อพัฒนาให้นักเรียนให้มีคุณภาพอย่างเต็มศักยภาพ พร้อมทั้งจัดให้มีกิจกรรมอื่น ๆ ควบคู่ไปด้วย เช่น กิจกรรมการเสริมสร้างขวัญและกำลังใจ กิจกรรมมนุษยสัมพันธ์ (ไพโรจน์ กลิ่นกุหลาบ, 2542 ; ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2542 ; ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์, 2545 ; สันติ บุญภิรมย์, 2547)

2.3.7.2 ความสำคัญและความจำเป็นของการนิเทศการศึกษา

ในยุคโลกาภิวัตน์มีการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว อาทิ ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งนวัตกรรมต่าง ๆ สถานศึกษาในฐานะเป็นหน่วยงานหลักที่รับผิดชอบด้านการจัดการศึกษา จึงจำเป็นต้องมีการพัฒนาและปรับปรุงโรงเรียนให้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย การนิเทศการศึกษาจึงมีความสำคัญและมีความจำเป็น ดังนี้ 1) การนิเทศการศึกษามีความสำคัญต่อระบบการศึกษา กล่าวคือ เมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลง หลักสูตรการศึกษา ก็ต้องมีการเปลี่ยนแปลงในด้านเนื้อหาให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพสังคม ผู้บริหารและผู้นิเทศจึงมีบทบาทอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยต้องเผยแพร่แนวคิดใหม่ ๆ ให้ครูผู้สอนดำเนินการสอนอย่างมีประสิทธิภาพ การนิเทศยังช่วยเกิดมาตรฐานการศึกษา เพราะเป็นการควบคุมดูแลระบบการศึกษาและการเรียนการสอนในโรงเรียน ดังนั้น หากพบข้อบกพร่องใด ๆ ในโรงเรียนก็มีการช่วยเหลือ แนะนำ และแก้ปัญหาต่าง ๆ จนได้มาตรฐานตามที่

ต้องการ และ 2) การนิเทศการศึกษาช่วยให้โรงเรียนมีความพร้อมในด้านต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น อาทิ การนิเทศด้านเทคนิคการสอนของครู การเป็นผู้นำ การจัดการเรียนการสอน การช่วยเหลือเด็กที่มีปัญหา ในด้านการเรียน เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของนักเรียน และช่วยเหลือในการจัดกิจกรรมที่มีความหลากหลายและน่านวัตกรรมใหม่ ๆ มาเผยแพร่แก่ครู (เยาวพา เตชะชศุภต์, 2542 : 86-87) สอดคล้องกับ วิจิตร วรุตบางกูร และคณะ (2542 : 87) ได้กล่าวถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการนิเทศ การศึกษาอันเนื่องมาจากเหตุผลโดยสรุป ดังนี้ 1) สภาพสังคมมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา การศึกษาจึงต้องมีการเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมเช่นกัน 2) การนิเทศ การศึกษาจะช่วยทำให้ครูมีความรู้ที่ทันสมัยตลอดเวลา เนื่องจากความรู้ในปัจจุบันมีการเพิ่มสาขาวิชา ต่าง ๆ อยู่เสมอ แนวคิดการจัดการเรียนการสอนก็ต้องเพิ่มขึ้นตามไปด้วย 3) การแก้ไขปัญหาและ อุปสรรคต่าง ๆ ในการเรียนการสอน จำเป็นต้องได้รับการแนะนำและช่วยเหลือจากผู้ชำนาญการด้าน นิเทศ จึงจะทำให้การแก้ปัญหาต่าง ๆ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และ 4) การศึกษาของประเทศไม่สามารถ ที่จะรักษามาตรฐานไว้ได้ หากปราศจากการควบคุมดูแลด้วยการนิเทศการศึกษา นอกจากนี้ ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2542) และรุ่งชัชดาพร เวหะชาติ (2552) ได้กล่าวถึงความจำเป็นของการ นิเทศ ดังนี้ 1) ศึกษาพิเศษก็มีจำนวนจำกัด ไม่สามารถนิเทศได้ทั่วถึง และเจาะลึกถึงการเรียนการสอน ในห้องเรียน 2) การจัดศึกษาพิเศษก็ไม่เพียงพอให้ครบตามสาขาในวิชาชีพความชำนาญ 3) การนิเทศ ภายในสถานศึกษาเป็นการพัฒนาและปรับปรุงคุณภาพการศึกษา และเป็นการใช้ทรัพยากรใน สถานศึกษาให้เกิดประโยชน์สูงสุด 4) การนิเทศการศึกษาสามารถสร้างความใกล้ชิดคุ้นเคยกันและ เกิดสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน และ 5) การประสานงานในสถานศึกษาจะมีความสะดวกและมีการ ประชาสัมพันธ์อย่างทั่วถึง

จากที่กล่าวมา พอจะสรุปได้ว่า การนิเทศการศึกษา เป็นการช่วยเหลือ แนะนำ ส่งเสริมครูผู้สอนให้ได้ปฏิบัติหน้าที่การสอนของตนเองให้ประสบความสำเร็จ เนื่องจาก การนิเทศการศึกษาเป็นการปฏิบัติงานที่ต้องอาศัยศาสตร์และศิลป์ เพื่อให้คณะครูเกิดความศรัทธาและ เชื่อมั่นในความสามารถของผู้นิเทศ และพร้อมปฏิบัติตาม เพื่อเป้าหมายที่เหมือนกัน คือ การพัฒนา ผู้เรียนให้มีความรู้ ความสามารถ และมีทักษะครบถ้วน ตามหลักสูตรที่ได้กำหนดไว้ในแต่ละระดับและ ประเภทของการศึกษา

2.3.7.3 ความมุ่งหมายของการนิเทศการศึกษา

การศึกษาเป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีความสำคัญที่สุดในการพัฒนามนุษย์ให้บรรลุ ไปตามวัตถุประสงค์ การที่จะทำให้การศึกษาเป็นไปตามความต้องการดังกล่าว ผู้บริหารสถานศึกษา ต้องใช้การนิเทศการศึกษาเข้าไปช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของ สังคม ดังนั้น ความมุ่งหมายของการนิเทศภายในสถานศึกษา (ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2542 ;

สมคิด บางโม, 2544 ; ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์, 2545) มีดังนี้ 1) เพื่อช่วยเหลือ สนับสนุน ให้คำแนะนำ เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน พัฒนาปรับปรุงกระบวนการเพื่อให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ทางการเรียนของนักเรียน 2) เพื่อช่วยเหลือครูผู้สอนให้เข้าใจหลักสูตรในแต่ละระดับ สามารถนำไป จัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับนักเรียน 3) เพื่อพัฒนาครูผู้สอนให้มีความรู้ ทักษะ และ ประสบการณ์อันจะนำไปใช้ในการจัดการเรียนการสอน โดยผ่านกระบวนการประชุม อบรม สัมมนา และปฏิบัติการเพิ่มพูนความรู้และทักษะอยู่เสมอ 4) เพื่อส่งเสริมขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงาน ของครู 5) เพื่อแนะนำครูผู้สอนใหม่ และการจัดการปฐมนิเทศในการเริ่มต้นเปิดภาคเรียน 6) เพื่อช่วย เสริมสร้างครูผู้สอนให้มีคุณลักษณะความเป็นผู้นำ 7) เพื่อแบ่งเบาภาระความรับผิดชอบให้บุคลากรแต่ ละฝ่ายรับผิดชอบร่วมกัน 8) เพื่อช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้กับครูผู้สอน 9) เพื่อช่วยในการ ประชาสัมพันธ์ความเข้าใจระหว่างสถานศึกษากับชุมชนหรือผู้ปกครองเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวทาง การศึกษาและการจัดกิจกรรมของสถานศึกษา และ 10) เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการจัดการเรียน การสอนในสถานศึกษา

2.3.7.4 หลักการสำคัญของการนิเทศภายในสถานศึกษา

หลักการนิเทศภายในสถานศึกษา เป็นแนวปฏิบัติที่ผู้นิเทศต้องนำไปปฏิบัติ ขณะทำการนิเทศ และเพื่อให้การนิเทศภายในสถานศึกษาบรรลุผลตามความมุ่งหมายที่วางไว้อย่างมี ประสิทธิภาพ ผู้นิเทศต้องมีหลักการนิเทศภายในสถานศึกษา ดังนี้

1. การนิเทศควรมีการบริหารงานอย่างเป็นระบบและมีการวางแผนการ ดำเนินงานเป็นโครงการ
2. การนิเทศต้องถือหลักการมีส่วนร่วมในการทำงาน มีความเป็น ประชาธิปไตย และเคารพในความคิดเห็นของผู้อื่น
3. การนิเทศเป็นงานสร้างสรรค์ เป็นการแสวงหาความสามารถพิเศษของแต่ละบุคคลให้แต่ละบุคคลได้แสดงออก และพัฒนาความสามารถเหล่านั้นได้อย่างเต็มที่
4. การนิเทศเป็นการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเรียนการสอนของครูผู้สอน โดยครูได้เรียนรู้ว่าปัญหาของตนเองเป็นอย่างไร และจะมีวิธีการแก้ปัญหานั้นอย่างไร
5. การนิเทศเป็นการสร้างสภาพแวดล้อมในการทำงานให้ดีขึ้น และสร้าง มนุษย์สัมพันธ์ที่ดีต่อการทำงาน
6. การนิเทศเป็นการสร้างความผูกพันและความมั่นคงต่องานอาชีพ รวมทั้ง ความมั่นใจในความสามารถของตนเอง ทำให้มีความพึงพอใจในการทำงาน
7. การนิเทศเป็นการพัฒนาและส่งเสริมวิชาชีพครู ทำให้เกิดความรู้สึกร ักภูมิใจในการเป็นครู

จากหลักการนิเทศการศึกษาที่กล่าวไว้ข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การนิเทศการศึกษา เป็นการสนับสนุนส่งเสริม กระตุ้นให้ครู และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการจัดการศึกษาทุกฝ่ายในการร่วมมือร่วมใจปฏิรูปวิธีการจัดการเรียนการสอนและวิธีการบริหารจัดการศึกษาที่มุ่งสู่ความสำเร็จตามมาตรฐานต่าง ๆ ของโรงเรียนและบุคลากรของโรงเรียนให้มีการพัฒนาสู่ระดับที่สูงขึ้น และคงรักษาระดับดังกล่าวไว้อย่างต่อเนื่อง

2.3.7.5 การบริหารการนิเทศภายในสถานศึกษา

กมล ภูประเสริฐ (2545 : 13-14) กล่าวว่า การบริหารการนิเทศภายในสถานศึกษา ได้แก่ การจัดให้มีการดำเนินงานดังนี้ 1) การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการนิเทศภายใน ที่มีหลักการให้บุคลากรทุกคนร่วมกันรับผิดชอบในการนำสถานศึกษาไปสู่มาตรฐานการศึกษา เพื่อให้สถานศึกษาสามารถพึ่งตนเองได้ในทางวิชาการ ครูแต่ละคนเป็นผู้นิเทศและเป็นผู้รับการนิเทศตามความสามารถเฉพาะตัวในแต่ละด้าน 2) การกำหนดวิธีการและระยะเวลาการนิเทศภายใน โดยใช้วิธีการแบบกัลยาณมิตร เช่น การแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิด การแลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจจากการอ่าน ค้นคว้า การเข้าร่วมประชุม อบรม สัมมนา และการปฏิบัติการในระดับต่าง ๆ เป็นต้น 3) การควบคุมดูแลและส่งเสริมให้มีการดำเนินการนิเทศภายในอย่างสม่ำเสมอ และ 4) การร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น และถือว่าเป็นปัญหาของสถานศึกษา สอดคล้องกับฐะปะนีย์ นาครทรรพ (2526 : 21) ได้กล่าวถึงการดำเนินงานบริหารการนิเทศในสถานศึกษา ดังนี้ 1) การปฐมนิเทศครูใหม่ เกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติในสถานศึกษา ระเบียบวิธีสอนและแผนงานรวมของสถานศึกษา 2) การประชุมครู โดยเฉพาะหัวหน้าแผนกวิชาเป็นผู้นำประชุมและนิเทศงานการเรียนการสอน 3) การประชุมครูทั้งสถานศึกษา เพื่อวางแผนงานร่วมกันและรับมอบงานที่ปฏิบัติ 4) การจัดให้หัวหน้าแผนกหรือคณะวิชาสังเกตการสอน ตรวจสอบที่กการสอนและนิเทศการสอนแก่ครูในแผนกวิชาหรือคณะวิชาเป็นรายบุคคล 5) การจัดประชุมปฏิบัติการในวันหยุดราชการ เพื่อปรับปรุงการเรียนการสอน 6) การส่งเสริมความรู้ของครู เพื่อให้เกิดพัฒนาการทางวิชาชีพ 7) การประชุมปลายภาค เพื่อประเมินผลการเรียนการสอนตลอดปี 8) การจัดสัมมนาครูแผนกหรือคณะวิชาต่าง ๆ ร่วมกับกลุ่มสถานศึกษา เพื่อเพิ่มพูนความรู้และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางการศึกษา 9) การประชุมเพื่อปรับปรุงโครงการสอนและจัดทำแผนการสอนวิชาต่าง ๆ 10) การวิเคราะห์วิจัยเกี่ยวกับการสอน 11) การประชุมพิจารณาคัดเลือกหนังสืออ่านประกอบวิชาต่าง ๆ ที่อาจค้นได้จากหนังสือในห้องสมุด และ 12) การประชุมคณะกรรมการบริหารสถานศึกษา

จากที่กล่าวมา พอจะสรุปได้ว่า การนิเทศการศึกษาเป็นหน้าที่หลักของผู้บริหารในการกำกับ ดูแล และเอาใจใส่ในการจัดการเรียนการสอนของครู การนิเทศเป็นวิธีการที่สามารถควบคุมและดูแลการเรียนการสอนได้ดีที่สุด เนื่องจากการนิเทศเป็นการค้นหาศักยภาพของครู

กระตุ้นให้ครูเกิดความคิดสร้างสรรค์ในการหาแนวทางที่ดีที่สุดมาทำการสอน ทำให้ครูรับผิดชอบงานมากขึ้น ผู้บริหารจึงควรพบปะครูเป็นรายบุคคลและประชุมครูอย่างสม่ำเสมอ มีการเยี่ยมชั้นเรียน จัดให้มีการสาธิตหรือการประชุมเชิงปฏิบัติการ การปฏิบัติร่วมกับครูในชั้นเรียน และการประชุมอบรมครูอย่างต่อเนื่อง

2.3.8. การแนะแนวการศึกษา

การแนะแนวการศึกษาเป็นงานหลักสำคัญอีกงานหนึ่งในการบริหารงานวิชาการที่ส่งเสริมและพัฒนาความสามารถของผู้เรียนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล สามารถค้นพบและพัฒนาศักยภาพของผู้เรียน เสริมสร้างทักษะชีวิต วุฒิภาวะทางอารมณ์ การเรียนรู้ในเชิงพหุปัญญา และการสร้างสัมพันธภาพที่ดี ครูผู้สอนทุกคนจึงต้องทำหน้าที่แนะแนวให้คำปรึกษาในด้านชีวิตของนักเรียน การศึกษาต่อและการพัฒนาตนเองสู่โลกอาชีพและการมีงานทำ (กรมวิชาการ, 2545 : 2) กระทรวงศึกษาธิการได้เสนอแนะแนวทางในการปฏิบัติการแนะแนวการศึกษาไว้ดังนี้ 1) จัดระบบการแนะแนวทางวิชาการและวิชาชีพภายในสถานศึกษา โดยเชื่อมโยงกับระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน และกระบวนการเรียนการสอน 2) ดำเนินการแนะแนวการศึกษา โดยความร่วมมือของครูทุกคนในสถานศึกษา 3) ติดตามและประเมินผลการจัดการระบบและกระบวนการแนะแนวการศึกษาในสถานศึกษา และ 4) ประสานความร่วมมือและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และประสบการณ์ด้านการแนะแนวการศึกษา กับสถานศึกษาหรือเครือข่ายการแนะแนวภายในเขตพื้นที่การศึกษา (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2546 : 33-38)

2.3.8.1 ความหมายของการแนะแนวการศึกษา

การแนะแนวการศึกษา หมายถึง กระบวนการช่วยเหลือและชี้แนะนักเรียนให้รู้จักและเข้าใจตนเอง ทั้งภายในและภายนอกห้องเรียน เพื่อให้สามารถปรับตัวและดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างถูกต้องและมีความสุข และส่งเสริมให้นักเรียนได้พัฒนาสูงสุดตามศักยภาพของแต่ละคนทุก ๆ ด้าน (ภาวิดา ธาราศรีสุทธิ, 2550 ; รุ่งรัชดากร เวหะชาติ, 2552)

2.3.8.2 จุดมุ่งหมายและหลักการของการแนะแนวการศึกษา

กระทรวงศึกษาธิการ (2542 : 21-22) ได้กำหนดเป้าหมายของการแนะแนวการศึกษาไว้ 4 ข้อ คือ 1) ส่งเสริมสมรรถภาพทางการเรียนให้ประสบความสำเร็จ 2) ส่งเสริมให้นักเรียนรู้จักวางแผนด้านการศึกษาเป็นปัจจุบันและอนาคตอย่างมีประสิทธิภาพ 3) ช่วยเหลือนักเรียนให้สามารถปรับตัวทางด้าน การเรียนอย่างดี และ 4) ส่งเสริมลักษณะนิสัยใฝ่รู้ใฝ่เรียนแก่นักเรียน เพื่อให้มีความก้าวหน้าทางด้าน การเรียนและชีวิต ในขณะที่พนม ลิมอารีย์ (2548 : 11) ได้กล่าวถึง

หลักการที่สำคัญของการแนะแนวการศึกษาให้ได้ผลดีและมีประสิทธิภาพมี 10 ประการ ดังนี้

- 1) การจัดบริการแนะแนวให้กับนักเรียนในสถานศึกษา ต้องจัดด้วยความเสมอภาคและเท่าเทียมกัน
- 2) การจัดบริการแนะแนวให้มีการปฏิบัติอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง
- 3) ผู้ทำงานแนะแนวต้องยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคลของนักเรียนและลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละคน
- 4) การแนะแนวเป็นกระบวนการปรับพฤติกรรมและพัฒนาการของมนุษย์ จึงต้องใช้กลยุทธ์ที่มีความหลากหลาย
- 5) ผู้ดำเนินการแนะแนวต้องเคารพสิทธิและเสรีภาพของบุคคลแต่ละคน
- 6) การแนะแนวเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการศึกษา จึงควรสอดแทรกให้อยู่ในกระบวนการจัดการเรียนรู้ของสถานศึกษา
- 7) ผู้ทำงานด้านแนะแนวต้องเป็นผู้ที่มีความชำนาญการด้านแนะแนว
- 8) ผู้ทำงานด้านแนะแนวต้องเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีความเป็นประชาธิปไตย ยอมรับฟังความเห็นของผู้อื่น และทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ดี
- 9) การจัดบริการแนะแนวที่มีประสิทธิภาพต้องได้รับความร่วมมือจากบุคคลหลายฝ่าย และ
- 10) ผู้ทำงานแนะแนวต้องเป็นผู้ที่เก็บรักษาความลับได้ นอกจากนี้ ภาวิตา ธาราศรีสุทธิ (2550 : 218) ได้กล่าวถึงขอบข่ายงานบริการการแนะแนว 5 ประการ ดังนี้ 1) บริการรวบรวมข้อมูลหรือสำรวจนักเรียนเป็นรายบุคคล 2) บริการสนเทศ 3) บริการให้คำปรึกษา 4) บริการจัดวางบุคคล และ 5) บริการติดตามผล และกระทรวงศึกษาธิการ (2546) ได้กล่าวถึงการแนะแนวในสถานศึกษามีขอบข่ายสาระสำคัญ 3 ด้าน ดังนี้ 1) การแนะแนวการศึกษามุ่งหวังให้ผู้เรียนพัฒนาการเรียนได้เต็มศักยภาพ มีนิสัยใฝ่รู้ใฝ่เรียน และวางแผนการเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ 2) การแนะแนวด้านอาชีพช่วยให้ผู้เรียนรู้จักโลกของงานที่หลากหลาย มีเจตคติที่ดีในการทำงาน ได้รับประสบการณ์ และฝึกงานตามความถนัดและความสนใจของตนเอง และ 3) การแนะแนวเพื่อพัฒนาบุคลิกภาพ ช่วยให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของตัวเองและผู้อื่น มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี เข้าใจสิ่งแวดล้อมและสามารถปรับตัวให้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข

2.3.8.2 ประโยชน์ของการจัดบริการแนะแนวในโรงเรียน

การจัดบริการแนะแนวในโรงเรียน หากโรงเรียนสามารถให้บริการแก่นักเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ จะเกิดประโยชน์ ดังนี้ 1) ช่วยให้นักเรียนได้รู้จักและเข้าใจตนเองอย่างถ่องแท้ ทำให้สามารถปรับตัวอยู่ในสังคมได้เป็นอย่างดี รู้จักเลือกและตัดสินใจได้อย่างฉลาดและเหมาะสม สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่ตนประสบได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถวางแผนอนาคตของตนเองและสามารถนำตนเองไปสู่เป้าหมายชีวิตตามที่วางไว้ และช่วยส่งเสริมนักเรียนให้มีการพัฒนาทุกด้านของชีวิต 2) ช่วยให้คณะครูได้รู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคล เข้าใจว่านักเรียนทุกคนมีความแตกต่างกันในด้านต่าง ๆ เช่น สติปัญญา สภาพร่างกาย ความถนัด ความสนใจ ค่านิยม ทำให้ทางโรงเรียนสามารถจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม 3) ช่วยให้บิดามารดาและผู้ปกครองของนักเรียนรู้จักและเข้าใจเด็กของตนดีขึ้น ยอมรับสภาพความเป็นจริงเกี่ยวกับบุตรหลานของตนในฐานะ

ที่เป็นบุคคลคนหนึ่งซึ่งแตกต่างจากบุคคลอื่น ๆ และให้ความร่วมมือกับทางโรงเรียนในการส่งเสริมพัฒนาบุตรหลานของตน และ 4) ช่วยให้ประเทศชาติได้ประชากรที่มีคุณภาพ ไม่เป็นผู้ที่จะก่อให้เกิดปัญหาสังคมและช่วยเพิ่มพูนเศรษฐกิจของประเทศ เนื่องจากเด็กได้เรียนและได้ประกอบอาชีพที่สอดคล้องกับความสามารถ ความถนัด และความสนใจของตนเอง (พนม ลีมาอารีย์, 2548 : 14)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การแนะแนวการศึกษาเป็นขอบข่ายของงานวิชาการที่สำคัญอย่างยิ่งในสถานศึกษา ช่วยส่งเสริมผู้เรียนให้มีสมรรถภาพทางการเรียน รู้จักวางแผนด้านการศึกษา มีนิสัยใฝ่รู้ใฝ่เรียน มีความสามารถปรับตัวในการอยู่กับสังคมภายในและนอกโรงเรียน และพัฒนาทุกด้านของการดำเนินชีวิตส่งผลให้นักเรียนอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข

2.3.9 การพัฒนาระบบการประกันคุณภาพการศึกษา

การประกันคุณภาพการศึกษา เป็นกระบวนการทางการศึกษาที่จะช่วยสร้างความสำเร็จและความพึงพอใจให้กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้ปกครอง ประชาชน และสังคมว่าสามารถจัดการศึกษาได้อย่างมีคุณภาพ และเป็นที่ยอมรับของสังคม สามารถผลิตผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ เจตคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม ฉะนั้นปัจจัยและกระบวนการจัดการศึกษาในโรงเรียนให้มีความมาตรฐานจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญ (ภาวิดา ธาราศรีสุทธิ, 2550 : 192) การประกันคุณภาพการศึกษายังเป็นกระบวนการที่จะผลักดันให้สถาบันการศึกษามุ่งมั่นพัฒนาผลผลิตให้เข้าสู่เกณฑ์มาตรฐาน และสร้างความมั่นใจให้กับสาธารณชนได้ว่าผลผลิตเหล่านั้นมีคุณภาพจริงมั่นใจได้ว่าจะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข (ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์, 2545 : 117)

2.3.9.1 ความหมายของการประกันคุณภาพการศึกษา

การประกันคุณภาพการศึกษา หมายถึง กระบวนการพัฒนาคุณภาพการบริหารจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนอย่างมีคุณภาพและเป็นระบบตรงตามมาตรฐานทางการศึกษาและสร้างความมั่นใจให้กับสังคมว่าการจัดการศึกษามีคุณภาพและเกิดประโยชน์สูงสุดต่อผู้เรียน ประกอบด้วย การประกันคุณภาพภายในและการประกันคุณภาพภายนอก (เข็มทอง ศิริแสงเลิศ, 2540 ; สงบ ลักษณะ, 2542 ; อุทุมพร จามรมาน, 2543 ; สมคิด พรหมจ้อย และสุพักตร์ พิบูลย์, 2544 ; ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์, 2545 ; สันติ บุญภิรมย์, 2547)

2.3.9.2 ความสำคัญของการประกันคุณภาพการศึกษา

การจัดการศึกษาที่มีคุณภาพย่อมทำให้ทรัพยากรมนุษย์มีศักยภาพ มีคุณภาพ และมีประสิทธิภาพ สังคมที่มีประชากรมีคุณธรรมนำความรู้ย่อมส่งผลต่อความเจริญก้าวหน้าของ

ประเทศไทย ดังนั้น ต้องอาศัยมาตรฐานที่กำหนดขึ้นอย่างมีทิศทางและเป้าหมายที่พึงประสงค์ การประกันคุณภาพการศึกษาจึงมีความสำคัญ ดังนี้ (ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์, 2545 : 118)

1. ทำให้สถานศึกษามีแนวทางการปฏิบัติงานและพัฒนาอย่างมีทิศทาง และมีเป้าหมายที่ชัดเจน
2. ทำให้ผู้เรียนมีคุณภาพตามเกณฑ์มาตรฐานที่กำหนด เพราะมีการจัดประกันคุณภาพทั้งปัจจัยตัวป้อน กระบวนการ และผลผลิต
3. ทำให้สถานศึกษามีระบบการบริหารที่มีคุณภาพ ประกอบด้วย การควบคุม การตรวจสอบ และการประเมินคุณภาพ
4. ทำให้สถานศึกษาบริหารงานอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล และประหยัดทรัพยากรการบริหาร
5. ทำให้สาธารณชนรับรู้ข้อมูลข่าวสารของสถานศึกษาอย่างโปร่งใสและสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสถานศึกษาของชุมชนได้

จึงสามารถสรุปได้ว่า การประกันคุณภาพการศึกษามีความสำคัญและมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อสถานศึกษา และมีความจำเป็นต้องมีการประกันคุณภาพอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ได้มาตรฐานที่พึงประสงค์และต้องพัฒนาไปสู่มาตรฐานสูงสุด และต้องรักษามาตรฐานให้คงที่ไว้ตลอดไปด้วย

2.3.9.3 มาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษา

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติการศึกษา พ.ศ. 2542 ที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 ได้บัญญัติไว้ในหมวด 6 เรื่อง มาตรฐานและการประกันคุณภาพ ตั้งแต่มาตรา 47 – 51 ซึ่งมีรายละเอียดของเนื้อหาที่สำคัญดังนี้ (จรัส นองมาก, 2544 : 5-13)

มาตรา 47 ได้กล่าวถึงความสำคัญของระบบการประกันคุณภาพที่จะนำมาใช้เพื่อประกันคุณภาพ และมาตรฐานของสถานศึกษา ระบบการประกันคุณภาพมีสองลักษณะ คือ การประกันคุณภาพภายใน และการประกันคุณภาพภายนอก ซึ่งรายละเอียดในเรื่องของระบบ หลักเกณฑ์ และวิธีการประกันคุณภาพการศึกษาให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา 48 การประกันคุณภาพภายในเป็นเรื่องของสถานศึกษาและหน่วยงานต้นสังกัด การดำเนินงานของสถานศึกษา อาจแยกกล่าวเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้ 1) ต้องจัดให้มีระบบการประกันคุณภาพ 2) ต้องดำเนินการต่อเนื่องเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารปกติ และ 3) ต้องจัดทำรายงานประจำปีเสนอต่อหน่วยงานต้นสังกัด หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และเปิดเผยต่อสาธารณชน เพื่อนำไปสู่การพัฒนา และการเตรียมรับการประเมินภายนอก

มาตรา 49 การประเมินคุณภาพสถานศึกษาจากองค์กรภายนอกจะดำเนินการโดยสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา ซึ่งเป็นองค์การมหาชน มีหน้าที่พัฒนาเกณฑ์วิธีการปฏิบัติ และดำเนินการให้มีการตรวจสอบคุณภาพของสถานศึกษา ซึ่งสถานศึกษาทุกแห่งจะต้องได้รับการประเมินอย่างน้อยหนึ่งครั้งในรอบห้าปี (เกณฑ์กำหนดเวลาการประเมินในรอบแรก ตามที่กำหนดในบทเฉพาะกาล มาตรา 72 ให้มีการประเมินภายนอกครั้งแรก ภายในหกปี นับตั้งแต่ พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มีผลบังคับใช้)

สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษาจะต้องจัดทำ รายงานผลการประเมินสถานศึกษา เสนอหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และสาธารณชนทราบ ซึ่งทำให้ สถานศึกษาทราบข้อมูลว่าควรปรับปรุงในด้านใดบ้าง และต้นสังกัดที่รับผิดชอบสถานศึกษาจะต้อง ส่งเสริมและสนับสนุนในเรื่องใดบ้างอย่างไร

มาตรา 50 เป็นบทบังคับให้สถานศึกษาสนับสนุนการดำเนินงานของ สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษาเกี่ยวกับการประเมินคุณภาพภายนอก ตามที่กำหนดในมาตรา 49 กล่าวคือ สถานศึกษาจะต้องจัดเตรียมเอกสารหลักฐาน บุคลากรใน โรงเรียน กรรมการสถานศึกษา นักเรียน ผู้ปกครองนักเรียนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับสถานศึกษา เพื่อให้ข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวกับกิจกรรมการประเมินคุณภาพภายนอก ตามที่สำนักงานรับรองมาตรฐาน และประเมินคุณภาพการศึกษา หรือบุคคล หรือหน่วยงานที่สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมิน คุณภาพการศึกษามอบหมายให้เป็นผู้ประเมินสถานศึกษาร้องขอ

มาตรา 51 การประเมินผลการดำเนินงานของสถานศึกษา โดยสำนักงาน รับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษาในแต่ละมาตรฐานจะมีเกณฑ์เพื่อพิจารณาว่าคุณภาพ อยู่ในระดับใด หากประเมินแล้ว บางด้านยังไม่ผ่านเกณฑ์ ผู้ประเมินก็จะเสนอแนะให้สถานศึกษานั้น ปรับแก้ เพราะหากปล่อยไว้จะเกิดผลเสียหายต่อสถานศึกษาและบุคลากรในสถานศึกษา

จากมาตราทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า มาตรา 47 เป็นการ กล่าวนำในเรื่องระบบการประกันคุณภาพภายในและระบบการประกันคุณภาพภายนอก เพื่อมุ่ง พัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา มาตรา 48 กล่าวถึงการประกันคุณภาพภายใน ซึ่งเป็นเรื่อง ของหน่วยงานต้นสังกัดและสถานศึกษา มาตรา 49 กล่าวถึงการประกันคุณภาพภายนอก เป็นอำนาจ หน้าที่ของสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) มาตรา 50 ให้ อำนาจแก่สำนักงานรับรองมาตรฐานและการประเมินคุณภาพการศึกษา ในการขอข้อมูลและเอกสาร หลักฐานต่าง ๆ จากสถานศึกษา เพื่อประโยชน์ในการประเมินภายนอก และมาตรา 51 เป็นบทบังคับ สถานศึกษาให้ปรับปรุง แก้ไข ส่วนที่ยังดำเนินการไม่บรรลุตามเกณฑ์มาตรฐานที่กำหนด ทั้งนี้ เพื่อมุ่ง พัฒนาคุณภาพการศึกษาและต่อเนื่องเป็นเป้าหมายสำคัญ

2.3.9.4 ระบบการประกันคุณภาพการศึกษา

การประกันคุณภาพการศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ การประกันคุณภาพภายในและการประกันคุณภาพภายนอก

2.3.9.4.1 การประกันคุณภาพภายใน

1. ความหมายของการประกันคุณภาพภายใน

การประกันคุณภาพภายใน หมายถึง ระบบการประเมินผลและติดตามตรวจสอบคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษาจากภายใน โดยบุคลากรของสถานศึกษานั้นเอง หรือโดยหน่วยงานต้นสังกัดที่มีหน้าที่ดูแลสถานศึกษานั้น (พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ)

2. หลักการประกันคุณภาพภายใน

โรงเรียนจะต้องพัฒนาระบบประกันคุณภาพภายในให้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการบริหารจัดการศึกษา โดยอาศัยหลักการดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2543 : 11) 1) เป้าหมายสำคัญของการประกันคุณภาพการศึกษาคือการพัฒนาผู้เรียน 2) การประกันคุณภาพการศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการบริหาร และ 3) ถือว่าบุคลากรทุกคนรวมทั้งที่เกี่ยวข้อง เช่น คณะกรรมการสถานศึกษา มีหน้าที่ร่วมรับผิดชอบในการประกันคุณภาพตั้งแต่การวางแผน การติดตามประเมินผล การพัฒนาปรับปรุง การช่วยคิด ช่วยทำ ช่วยผลักดัน ฯลฯ

3. กระบวนการประกันคุณภาพ

กระบวนการโดยทั่วไปมี 3 ขั้นตอน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2543 : 7) ประกอบด้วย 1) การควบคุมคุณภาพ เป็นการกำหนดมาตรฐานคุณภาพการศึกษาของสถานศึกษา เพื่อพัฒนาสถานศึกษาให้เข้าสู่มาตรฐาน 2) การตรวจสอบคุณภาพ เป็นการตรวจสอบและติดตามผลการดำเนินงานของสถานศึกษาให้เป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนด และ 3) การประเมินคุณภาพ เป็นการประเมินคุณภาพการศึกษาของสถานศึกษา โดยสถานศึกษาและหน่วยงานต้นสังกัดในระดับเขตพื้นที่การศึกษาฯ และระดับกระทรวง

นอกจากนี้ กระบวนการประกันคุณภาพภายในตามแนวคิดของหลักการบริหารที่เป็นกระบวนการครบวงจร (PDCA) ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน

ขั้นตอนที่ 1 การร่วมกันวางแผน (Planning)

ขั้นตอนที่ 2 การร่วมกันปฏิบัติตามแผน (Doing)

ขั้นตอนที่ 3 การร่วมกันตรวจสอบ (Checking)

ขั้นตอนที่ 4 การร่วมกันปรับปรุง (Action)

2.3.9.4.2 การประกันคุณภาพภายนอก

สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.) ซึ่งจัดตั้งโดยพระราชกฤษฎีกา พ.ศ. 2543 ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 โดยเป็นองค์กรมหาชน เพราะเป็นกิจการบริหารสาธารณะ และมีหน้าที่ 6 ประการ คือ 1) พัฒนาระบบการประกันคุณภาพภายนอก 2) พัฒนามาตรฐานและเกณฑ์สำหรับประเมิน 3) ให้การรับรองผู้ประเมินภายนอก 4) กำกับดูแล กำหนดมาตรฐาน และให้การรับรองมาตรฐานการประเมินคุณภาพภายนอก 5) พัฒนาและฝึกอบรมผู้ประเมินภายนอก จัดทำหลักสูตรการฝึกอบรมและสนับสนุนให้องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ หรือวิชาการเข้ามามีส่วนร่วม และ 6) จัดการประเมินคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาประจำปีเสนอต่อคณะรัฐมนตรี หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และสาธารณชน

1. ความหมายของการประกันคุณภาพภายนอก

การประกันคุณภาพภายนอก หมายถึง การประเมินผลและการติดตามตรวจสอบคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษาจากภายนอก โดยสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษาหรือบุคคลหรือหน่วยงานภายนอกที่สำนักงานดังกล่าวรับรอง เพื่อเป็นการประกันคุณภาพและให้มีการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา (พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ)

2. หลักการสำคัญของการประกันคุณภาพภายนอก

2.1 มุ่งให้การพัฒนาคุณภาพการศึกษา ไม่มุ่งตัดสิน จับผิด หรือให้คุณให้โทษ

2.2 ยึดหลักความเที่ยงตรง เป็นธรรม โปร่งใส มีหลักฐาน ข้อมูลตามสภาพความเป็นจริงและมีความรับผิดชอบที่ตรวจสอบได้

2.3 มุ่งสร้างความสมดุลระหว่างเสรีภาพทางการศึกษากับจุดมุ่งหมายและหลักการศึกษานาชาติโดยมีเอกภาพในเชิงนโยบาย หลากหลายการปฏิบัติ สถานศึกษาสามารถกำหนดเป้าหมายเฉพาะและพัฒนาคุณภาพการศึกษาให้เต็มศักยภาพของสถานศึกษาและผู้เรียน

2.4 มุ่งส่งเสริมและประสานงานในลักษณะกัลยาณมิตร มากกว่าการกำกับและควบคุม

2.5 ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการประเมินคุณภาพ และพัฒนาการจัดการศึกษาจากทุกฝ่าย

3. วัตถุประสงค์ของการประกันคุณภาพภายนอก

การประกันคุณภาพภายนอกมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ (ธีระ รุญเจริญ, 2555 : 86)

3.1 เพื่อตรวจสอบ ยืนยันสภาพจริงในการดำเนินงานของสถานศึกษาและประเมินคุณภาพการศึกษาตามมาตรฐานการศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพ ตามกรอบแนวทางและวิธีการที่สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษากำหนดและสอดคล้องกับระบบการประกันคุณภาพภายใน

3.2 เพื่อให้ได้ข้อมูลซึ่งช่วยสะท้อนให้เห็นจุดแข็งจุดอ่อนของสถานศึกษา เจาะลึกของความสำเร็จและสาเหตุของปัญหา

3.3 เพื่อช่วยเสนอแนะแนวทางปรับปรุงและพัฒนาคุณภาพการศึกษา

3.4 เพื่อส่งเสริมให้มีการพัฒนาคุณภาพและประกันคุณภาพภายในอย่างต่อเนื่อง

3.5 เพื่อรายงานผลการประเมินคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษาต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสาธารณชน

4. แนวทางการดำเนินการทั่วไป

การประเมินคุณภาพภายนอก เป็นการประเมินสถานศึกษาทุกระดับ ทุกสังกัด รวมทั้งโรงเรียนนานาชาติ (อาจสามารถขอเทียบการประเมิน) ใช้ผู้ประเมินภายนอก ซึ่งอาจเป็นบุคคลหรือหน่วยงานที่มีคุณสมบัติประเมินภายนอกและสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.) รับรอง มีขั้นตอนหลักในการประเมิน ประกอบไปด้วย 3 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นตอนก่อนการตรวจเยี่ยมสถานศึกษา 2) ขั้นตอนระหว่างการตรวจเยี่ยมสถานศึกษา และ 3) ขั้นตอนหลังการตรวจเยี่ยมสถานศึกษา ส่วนเกณฑ์ที่ใช้ในการตัดสินคุณภาพในระดับพื้นฐาน ประกอบไปด้วย 3 ระดับ ได้แก่ 1) ระดับ 3 (ดี) หมายความว่า ผลการประเมินได้มาตรฐานคุณภาพในระดับดี 2) ระดับ 2 (ผ่านเกณฑ์ขั้นต่ำ) หมายความว่า ผลการประเมินได้มาตรฐานคุณภาพระดับผ่าน หรือได้ผลต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐาน แต่มีร่องรอยของความพยายาม และ 3) ระดับ 1 (ควรปรับปรุง) หมายความว่า ผลการประเมินไม่ผ่านเกณฑ์ขั้นต่ำ “มีร่องรอยของความพยายาม” อนึ่ง การประกันคุณภาพภายนอกที่มีประสิทธิภาพนั้น กระบวนการประกันคุณภาพภายในของสถานศึกษาจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากชุมชน ผู้ปกครอง คณะกรรมการโรงเรียน องค์กรต่าง ๆ ในเขตพื้นที่การศึกษา เข้ามาร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมผลักดันให้สถานศึกษามีคุณภาพ เนื่องจากประชาชนทุกคน ตั้งแต่ นักเรียน นิสิต นักศึกษา ครู อาจารย์ ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้ปกครอง ชุมชน ตลอดจนองค์กรหน่วยงานของรัฐและเอกชน จะได้รับผลประโยชน์จากการจัดการศึกษาที่มีคุณภาพ มีกระบวนการที่คอยจะรักษาคุณภาพ และมีการปรับปรุงให้มีมาตรฐานที่ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นกระบวนการที่สำคัญในการสร้างคนที่มีคุณภาพให้แก่ประเทศไทย (ธีระ รุญเจริญ, 2555 : 86-89)

จากที่กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่า การประกันคุณภาพการศึกษามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสถานศึกษา เป็นส่วนหนึ่งของการบริหารงานวิชาการให้มีคุณภาพ ซึ่งสถานศึกษาทุกแห่งต้องจัดให้มีขึ้น เพื่อสร้างความเชื่อมั่น ความศรัทธาให้กับผู้เรียนและผู้ที่เกี่ยวข้องทั่วไป และเป็นหลักประกันทางการศึกษาว่าสถานศึกษาได้จัดการศึกษาให้มีคุณภาพอยู่ในระดับใดตามเกณฑ์การประเมินของสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) เป็นภารกิจที่สถานศึกษาต้องกระทำอย่างต่อเนื่องและมีการพัฒนาที่ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง หากสถานศึกษาใดไร้ซึ่งความสามารถ ความล้มเหลวทางการศึกษาก็จะตามมา ดังนั้น หลักการที่สำคัญยิ่งของการประกันคุณภาพการศึกษา ผู้บริหารสถานศึกษาต้องมีความสามารถในการจัดทำมาตรฐานการศึกษาในระยะเริ่มต้น แล้วการดำเนินการในขั้นต่อไป ก็มักจะเกิดขึ้นตามมา โดยมีเป้าหมายเพื่อมุ่งสู่คุณภาพการจัดการศึกษาของสถานศึกษาต่อไป

2.3.10 การส่งเสริมความรู้ทางวิชาการแก่ชุมชน

ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 มาตรา 29 ได้กำหนดให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัวยุวมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนโดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษา อบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน

จากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติข้างต้น ชี้ให้เห็นว่าสถานศึกษามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการจัดการศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัวยุวมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งในชุมชน โดยเฉพาะโรงเรียนเปรียบเสมือนองค์กรแห่งการเรียนรู้ หรือชุมชนแห่งการเรียนรู้ เป็นองค์การที่ให้บริการที่ผูกพันกับเรื่องการสอนและการเรียนรู้เป็นหลัก เป้าหมายสุดท้าย (Ultimating Goal) ของโรงเรียนก็คือการเรียนรู้ของนักเรียน (Student Learning) เป็นองค์การที่เกี่ยวข้องกับความเจริญก้าวหน้า การขยายศักยภาพและสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่อย่างต่อเนื่อง เป็นองค์การหรือชุมชนที่ไม่เคยอึดตัว โดยเชื่อว่าความรู้จะมีใช้เป็นเพียงสิ่งที่มีไว้เพื่อการชิมชั้บหรือการสะสมเท่านั้น แต่จะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดขึ้นมาใหม่ได้ ดังนั้น ในบรรดาองค์การประเภทต่าง ๆ โรงเรียนจึงควรเป็นองค์การแห่งการเรียนรู้มากกว่าองค์การประเภทใด ๆ (Hoy and Miskel , 2001 ; Ubben et., 2001 ; ธีระ รุญเจริญ, 2555) สอดคล้องกับวิโรจน์ สารรัตนะ (2546 : 11) กล่าวว่า องค์กรแห่งการเรียนรู้เป็นองค์การที่สมาชิกในองค์กรมีความตื่นตัวและมีแรงบันดาลใจ

ที่จะพัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างต่อเนื่อง มีความคิดริเริ่มที่จะสร้างสรรค์สิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นกับองค์กร ซึ่งการที่จะทำให้องค์การบรรลุผลตามสภาพดังกล่าวนี้ จะต้องมีการคิดอย่างเป็นระบบ จึงจะทำให้การพัฒนาโรงเรียนเป็นองค์การแห่งการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต้องประกอบไปด้วย 10 ระบบย่อย ดังนี้ 1) ความมีประสิทธิภาพของโรงเรียน 2) ความเป็นองค์การวิชาชีพ 3) การตัดสินใจร่วมและวิสัยทัศน์ร่วม 4) กลุ่มบริหารตนเองและการติดต่อสื่อสาร 5) การมุ่งใจเพื่อสร้างสรรค์ 6) ผู้นำแห่งการเปลี่ยนแปลง 7) วัฒนธรรมและบรรยากาศองค์การเชิงสร้างสรรค์ 8) การบริหารเพื่อการเปลี่ยนแปลงและนวัตกรรม 9) การบริหารหลักสูตรและการสอน และ 10) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

การที่จะสร้างโรงเรียนให้เป็นองค์การแห่งการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล หลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนก็มีความสำคัญ ผู้บริหารโรงเรียนจะต้องสร้างมนุษยสัมพันธ์กับบุคลากรภายในโรงเรียนและบุคคลในชุมชนรอบโรงเรียน ผู้บริหารควรคำนึงถึงหลัก 6 ประการ (ธีระ รุญเจริญ, 2555 : 276) คือ 1) ผู้บริหารทุกระดับควรถือว่า โรงเรียนเป็นของประชาชน 2) ผู้บริหารการศึกษาควรอยู่ใกล้ชิดกับประชาชน หากถูกเชิญให้เข้าร่วมงานทางวัฒนธรรมและศาสนาก็ควรเข้าร่วม 3) ควรเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมเห็นกิจการของโรงเรียนตามสมควร 4) ควรแนะนำให้ครูออกไปพบปะกับผู้ปกครองของนักเรียนตามสถานการณ์อันฉวย 5) ช่วยส่งเสริมและพัฒนาชาวบ้านให้มีการศึกษาทั้งด้านวิชาสามัญและวิชาชีพ และ 6) เมื่อได้รับการช่วยเหลือทางการเงินมายังโรงเรียน ควรให้เกียรติแก่ผู้ให้โดยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ประกาศให้ชุมชนทราบ เป็นต้น สอดคล้องกับจำเนียร ศิลปะวานิช (2538 : 241-242) ที่ได้กล่าวถึงความสำคัญและความจำเป็นในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนดังนี้ 1) เพื่อให้ประชาชนเข้าใจจุดมุ่งหมายในการดำเนินงานต่าง ๆ ของโรงเรียน 2) เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมและเป็นส่วนหนึ่งของโรงเรียน 3) เพื่อให้ประชาชนสนับสนุนและช่วยเหลือโรงเรียน 4) เพื่อให้ประชาชนเห็นภาพพจน์ของครู และ 5) เพื่อให้เด็กในชุมชนมีความเจริญงอกงามและมีความประพฤติดี

โรงเรียนเป็นสถาบันของสังคมและชุมชนเพื่ออบรมสั่งสอนให้แก่บุตรหลาน เมื่อลูกหลานเติบโตได้ศึกษาเล่าเรียนและสำเร็จการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นก็ต้องนำความรู้และประสบการณ์มาพัฒนาถิ่นเกิด จึงจำเป็นต้องอาศัยอยู่ในชุมชน ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของสังคมและชุมชน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2543 : 15-16) ได้กล่าวถึงบทบาทของชุมชนที่มีส่วนในการจัดการศึกษาดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนทั้งที่บ้าน โรงเรียน และแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ 2) กำหนดนโยบายและเป้าหมายในการจัดการศึกษาแก่สถานศึกษา 3) การประชาสัมพันธ์สนับสนุนกิจกรรมทางการศึกษา ร่วมสร้างความรู้ความเข้าใจและเจตคติที่ถูกต้องแก่ผู้เรียน ครู ผู้ปกครองและผู้ที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ไปสู่การปฏิบัติร่วมกัน และ 4) การตรวจสอบและประเมินผล การปฏิบัติงานของ

โรงเรียน การพัฒนาการจัดการเรียนการสอนของครูและผลสัมฤทธิ์ของนักเรียน ตลอดจนการปรับปรุงบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมภายในโรงเรียน ดังนั้น ผู้บริหารสถานศึกษาจึงมีบทบาทสำคัญในการนำชุมชนและสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของโรงเรียนให้มีคุณภาพและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับงานวิจัยของวิสุทธิ วิจิตรพัชรภรณ์ (2547 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาแบบกระจายอำนาจในการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานตามแนวทางพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 พบว่า การพัฒนาคุณภาพการศึกษา ผู้บริหารโรงเรียนควรบริหารโดยการกระจายอำนาจไปยังบุคคลที่เกี่ยวข้องตามอำนาจหน้าที่ที่กฎหมายกำหนดหรือระเบียบที่โรงเรียนกำหนด โดยทุกฝ่ายร่วมกันเสนอแนะแนวทางปฏิบัติในการพัฒนาโรงเรียนและมีการแบ่งหน้าที่การรับผิดชอบที่ชัดเจน

2.3.11 การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาและองค์กรอื่น ๆ

ในการจัดการศึกษาจำเป็นต้องให้ประชาชน องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งนับว่าเป็นแนวทางหนึ่งในการปรับปรุงและเสริมสร้างการปฏิบัติงานในองค์กรให้มีประสิทธิภาพ เพราะการประสานความร่วมมือซึ่งกันและกันจะทำให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นที่ยอมรับกันว่า โรงเรียนที่มีประสิทธิภาพและมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงนั้นจะต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียน บ้าน และชุมชนเป็นอย่างดี ดังนั้นการประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาและองค์กรอื่น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่สถานศึกษาต้องดำเนินการ ซึ่งปัจจัยที่สนับสนุนส่งเสริมการประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาและองค์กรอื่น สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ การมีส่วนร่วม และที่สำคัญก็คือ ผู้บริหารโรงเรียนจะต้องเห็นความสำคัญและสนองนโยบายของรัฐในเรื่องนี้ ผู้บริหารต้องมีมนุษยสัมพันธ์และสร้างความสัมพันธ์กับสถานศึกษาและองค์กรอื่น ๆ ให้แน่นแฟ้น เพื่อเป็นการประสานความร่วมมือทางด้านวิชาการกับสถาบันอื่น กล่าวโดยภาพรวมก็คือ การแลกเปลี่ยนความรู้ทางวิชาการนั่นเอง ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ดีสำหรับการศึกษาในยุคปัจจุบัน เพราะการศึกษามีการพัฒนาอย่างไม่หยุดยั้ง การร่วมมือกันในการศึกษานั้น ย่อมเป็นสิ่งดีกับทุก ๆ ฝ่าย โดยเฉพาะกับตัวของนักเรียนเอง ซึ่งการประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาอื่นนั้น สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2547) ได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ดังนี้

- 1) ประสานความร่วมมือ ช่วยเหลือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาของรัฐ เอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งที่จัดการศึกษาขั้นพื้นฐานและระดับอุดมศึกษา ทั้งบริเวณใกล้เคียงภายในเขตพื้นที่การศึกษา ต่างเขตพื้นที่การศึกษา
- 2) สร้างเครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับองค์กรต่าง ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ สอดคล้องกับงานวิจัยของวราวุธ คำภูษา (2542) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการประสานงานการใช้ทรัพยากรของกลุ่มโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานประถมศึกษาจังหวัดสกลนคร พบว่า การดำเนินงานในด้านการจัดทำแผนโครงการส่งเสริมวิชาการ

ชุมชน การเชื่อมโยงเครือข่ายวิชาการของกลุ่มโรงเรียนเพื่อบริการชุมชน การแสวงหาความร่วมมือระหว่างโรงเรียนในกลุ่ม และการเผยแพร่ผลงานของครูและนักเรียนอยู่ในระดับมาก ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาที่คือควรจัดบริการและหมุนเวียนให้โรงเรียนภายในกลุ่มใช้ทรัพยากรร่วมกัน และมีการปรึกษาหารือกันอยู่เสมอ ส่วนศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2542) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า สิ่งที่สำคัญมากที่สุดในการกำหนดกระบวนการและแบบแผนของการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานที่สำคัญที่สุดคือการกำหนดเป้าหมายและความหมายของการมีส่วนร่วมตรงกันระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาในชุมชน คือ ผู้นำชุมชน ผู้บริหารโรงเรียน คณะกรรมการโรงเรียน คณะครูและผู้ปกครองนักเรียน และสุชาติ คงเจริญ (2544) ได้ศึกษาเรื่อง ความสามารถในการบริหารตามเกณฑ์มาตรฐานการบริหารโรงเรียนของผู้บริหารโรงเรียน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า ด้านการประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษาอยู่ในระดับมาก นอกจากนี้ ไพฑูรย์ จันทะเกา (2545) ได้ศึกษาเรื่อง การดำเนินงานตามเกณฑ์มาตรฐานการบริหารโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า มีการประสานงานด้านความร่วมมือของทุกฝ่ายเพื่อพัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษาของโรงเรียนอยู่ในระดับมาก และอำพร สุนทรธรรม (2545) ได้ศึกษาเรื่อง แนวทางการให้ชุมชนมีส่วนร่วมต่อการปฏิบัติงานวิชาการในโรงเรียนประถมศึกษา พบว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในงานวิชาการโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง แนวทางในการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมต่องานวิชาการประกอบด้วย การร่วมคิด การร่วมวางแผน การร่วมปฏิบัติ การร่วมประเมินผลและการร่วมกันใช้ผลประโยชน์ในงานวิชาการ ด้านงานหลักสูตรและการนำหลักสูตรไปใช้ ด้านงานวัสดุประกอบหลักสูตร และสื่อการเรียนการสอน ด้านการเรียนการสอน ด้านการวัดผลประเมินผล ด้านงานห้องสมุด และด้านงานนิเทศภายใน ในขณะที่ศิริพร เมฆวิทยา (2548) ได้ศึกษาเรื่อง การบริหารงานวิชาการของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสระแก้ว เขต 1 พบว่า ด้านการประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาอื่นอยู่ในระดับมาก และโรงเรียนขนาดใหญ่มีการดำเนินงานมากกว่าโรงเรียนขนาดเล็ก และวัลภา พงษ์พันธ์ (2548) ได้ศึกษาเรื่อง ความต้องการและแนวทางการพัฒนาในการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาของโรงเรียนเอกชนในเขตพื้นที่การศึกษาระยองเขต 1 พบว่า การพัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษาปัจจัยสำคัญประการหนึ่งก็คือ การประสานงานเพื่อพัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษาของผู้เกี่ยวข้อง

จากวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาอื่นที่กล่าวมาข้างต้น ชี้ให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของผู้บริหารสถานศึกษาในการบริหารจัดการในด้านการประสานความร่วมมือกับสถานศึกษาอื่นในด้านการพัฒนาวิชาการให้มี

คุณภาพ เพื่อส่งผลต่อคุณภาพการจัดการศึกษาในโรงเรียนและส่งผลสัมฤทธิ์ที่มีประสิทธิภาพของผู้เรียน

2.3.12 การส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา

สถานศึกษามีหน้าที่และบทบาทสำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา โดยเฉพาะการจัดการศึกษาในโลกปัจจุบัน ซึ่งเป็นโลกแห่งการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงอย่างมากทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและคมนาคม สถานศึกษาทุกแห่งสามารถที่จะส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการระหว่างกันได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว โดยเฉพาะงานวิชาการเป็นภารกิจหลักของสถานศึกษาที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 มุ่งให้กระจายอำนาจในการบริหารจัดการไปสู่สถานศึกษาให้มากที่สุด ด้วยเจตนารมณ์ที่จะให้สถานศึกษาดำเนินการได้โดยอิสระ คล่องตัว รวดเร็ว สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน สถานศึกษา ชุมชน ท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย ซึ่งจะเป็ปัจจัยสำคัญทำให้สถานศึกษา มีความเข้มแข็งในการบริหารและการจัดการ สามารถพัฒนาหลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนการวัดผล ประเมินผล รวมทั้งการวัดปัจจัยเกื้อหนุน การพัฒนาคุณภาพนักเรียน ชุมชน ท้องถิ่น ได้อย่างมีคุณภาพและมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 มาตรา 29 ได้กำหนดให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนโดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน ในขณะเดียวกัน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2547) ได้ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการปฏิบัติดังนี้

- 1) สสำรวจและศึกษาข้อมูลการจัดการศึกษารวมทั้งความต้องการในการได้รับการสนับสนุนด้านวิชาการของบุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษา
- 2) ส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาวิชาการและการพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้ในการจัดการศึกษาของบุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา และ
- 3) จัดให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการจัดการศึกษาของบุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษา

นอกจากนี้ ชุมชนก็มีบทบาทในการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2542) ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมในการจัดและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนทั้งที่บ้านและที่โรงเรียน รวมทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ 2) การกำหนดนโยบาย เป้าหมายในการจัดการศึกษาแก่สถานศึกษา 3) การประชาสัมพันธ์สนับสนุนกิจกรรมทางการศึกษา ร่วมสร้างความรู้ ความเข้าใจ และเจตคติที่ถูกต้องแก่ผู้เรียน ครู ผู้ปกครอง และผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ นำไปสู่การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ 4) การเป็นผู้สนับสนุนทรัพยากรและบุคลากรในการจัดการศึกษา และ 5) การตรวจสอบการจัดการศึกษา เป็นการตรวจสอบจากผลการปฏิบัติงานของโรงเรียน ในเรื่องการวัดผลการปฏิบัติ การพัฒนาตนเองของครู และนักเรียน การปรับปรุงบรรยากาศการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การบริการและการปฏิบัติงานของโรงเรียน

จากการศึกษาวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา มีนักรักศึกษาได้ศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ชูศักดิ์ ชาญช่าง (2544) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง พฤติกรรมผู้บริหารที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการโรงเรียนประถมศึกษา พบว่า ผู้บริหารที่จะส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาแก่ชุมชนต้องดำเนินการด้วยการสร้างแรงจูงใจให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับทางโรงเรียนแล้วให้ความรู้แก่ชุมชน และโรงเรียนต้องกำหนดเป้าหมายด้านการส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาแก่ชุมชน ส่วนอำนาจ สุนทรธรรม (2545) ได้ศึกษาเรื่อง แนวทางการให้ชุมชนมีส่วนร่วมต่อการปฏิบัติงานวิชาการในโรงเรียนประถมศึกษา พบว่า แนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการปฏิบัติงานวิชาการ ซึ่งประกอบด้วย การร่วมคิด การร่วมวางแผน การร่วมปฏิบัติ การร่วมประเมินผลและการร่วมรับผลประโยชน์ในงานวิชาการด้านงานหลักสูตรและการนำหลักสูตรไปใช้ ด้านงานวัสดุประกอบหลักสูตร และสื่อการเรียนการสอน ด้านการเรียนการสอน ด้านการวัดประเมินผล ด้านงานห้องสมุด ด้านงานนิเทศภายในและด้านงานอบรมทางวิชาการอยู่ในระดับปานกลาง เพราะคณะกรรมการส่วนใหญ่มีวุฒิทางการศึกษาอยู่ในระดับประถมศึกษา ซึ่งทำให้ไม่กล้าที่จะแสดงความคิดเห็น ในขณะที่สัญญา ทองจินดา (2546) ได้ศึกษาเรื่อง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์ต่อการปฏิบัติงานของครูประจำศูนย์การเรียนชุมชนในภูมิภาคตะวันตก พบว่า การให้คำปรึกษา แนะนำและส่งเสริมความรู้ทุกประเภทในศูนย์การเรียนชุมชน และการจัดกิจกรรมตามแผนการที่วางไว้จะทำให้ผู้เรียนมีความรู้มากขึ้น การประสานงานกับบุคคล หน่วยงาน ทั้งภาครัฐและเอกชน ตลอดจนผู้รู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดำเนินงานในรูปของเครือข่ายการเรียนรู้อื่นๆ มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก นอกจากนี้ อรรถพร ผดุงศักดิ์ชัยกุล (2547) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมและแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาของโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า แนวทางการเสริมสร้างความรู้แก่ชุมชนในด้านการศึกษา ได้แก่ ให้ความรู้เรื่องบริหารจัดการการปฏิรูปการศึกษาแก่ชุมชน จัดกิจกรรมร่วมกับชุมชน และให้บุคลากรในชุมชนที่มีความรู้เข้ามาเป็นกรรมการโรงเรียน จัดอบรมให้ความรู้ด้านวิชาการแก่ชุมชน สร้าง

สัมพันธ์ภาพอันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ส่วนอติษฐ์ ภูติษฐ์จุลเศรษฐ์ (2548) ได้ศึกษาเรื่อง มิติการมีส่วนร่วมของชุมชนที่ส่งผลต่อคุณภาพการศึกษาด้านความพึงพอใจของชุมชนของโรงเรียนในสังกัดเทศบาลสมุทรปราการ พบว่า การสร้างความรู้ความเข้าใจในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา มีการดำเนินการคือ ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมประเมินผล ในขณะที่ยั่งยืน ศรีวิชัยมูล (2549) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดกิจกรรมเพื่อบริการชุมชนของกลุ่มโรงเรียนประถมศึกษาในจังหวัดเชียงราย พบว่า ประธานกลุ่มโรงเรียนเห็นด้วยกับการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน โดยเฉพาะกิจกรรมวันสำคัญต่าง ๆ ในรอบปี เพราะกิจกรรมเหล่านี้สามารถสร้างความเข้าใจอันดีต่อชุมชน และได้ให้การสนับสนุนอาคารสถานที่ การให้ความรู้แก่ชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เสียงตามสาย ประกาศของโรงเรียน และการให้การอบรมความรู้ด้านต่าง ๆ แก่ชุมชน ทำให้ประชาชนมีความรู้กว้างขวาง สามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้อีกด้วย ส่วนอภิชัย กุลชา (2549) ได้ศึกษาเรื่อง ความพึงพอใจของผู้ปกครองนักเรียนที่มีต่อการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนมัธยมศึกษาในจังหวัดสมุทรปราการ พบว่า ผู้บริหารโรงเรียนต้องพัฒนาการเรียนการสอนให้ผู้ปกครองมีความพึงพอใจ สร้างความสัมพันธ์กับผู้ปกครองให้มากขึ้น โดยให้ผู้ปกครองมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอนมากขึ้น จัดคณะทำงานผู้ปกครองเข้ามาช่วยในการจัดการศึกษาของโรงเรียน มีการประชุมให้ความรู้ด้านการจัดการเรียนการสอนแก่ผู้ปกครองมากขึ้น และชาญณรงค์ โพธิ์สุขเกษม (2550) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีต่อจุดปฏิบัติการเรียนรู้วิทย์ชุมชนเพื่อชุมชน ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม พบว่า ประชาชนมีส่วนร่วมที่มีต่อจุดปฏิบัติการเรียนรู้วิทย์ชุมชนในระดับน้อยที่สุด องค์กรภาคเอกชนไม่เห็นความสำคัญของการเผยแพร่ความรู้ทางวิทย์ชุมชน ขาดความร่วมมือและมีส่วนร่วมในการดำเนินงานระดับน้อยที่สุด นอกจากนี้ ประชาชนขาดการศึกษา ไม่มีความรู้ และไม่รู้ว่าจะเข้าร่วมได้อย่างไร ต้องการให้รัฐจัดการให้ความรู้เผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนทราบอย่างสม่ำเสมอ

จากการศึกษาวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน สถานประกอบการและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา สรุปได้ว่า แนวทางการบริหารจัดการของสถานศึกษาให้มีคุณภาพ เกิดประสิทธิผลและประสิทธิภาพ ต้องอาศัยความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย โดยใช้กระบวนการประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การประชาสัมพันธ์ การจัดนิทรรศการให้ความรู้ และการอบรมให้ความรู้แก่บุคคล ครอบครัว หน่วยงาน องค์กร สถานประกอบการ และสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวต้องอาศัยวิธีการแบบค่อยเป็นค่อยไป และมีวิธีการที่หลากหลาย ต้องใช้ศาสตร์และศิลป์ในการบริหารจัดการให้ประสบความสำเร็จ อันส่งผลที่ดีต่อระบบการจัดการศึกษาสืบไป

2.4 กระบวนการบริหาร

การบริหารเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยศาสตร์และศิลป์ของผู้บริหารในการนำพาองค์กรเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่วางไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยอาศัยกระบวนการวางแผน การจัดองค์การ การนำและบังคับบัญชา และการควบคุม ซึ่งจะทำให้งานดำเนินไปได้ได้อย่างเรียบร้อยและกระบวนการเหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด (วิโรจน์ สารรัตน์, 2545 ; ปราชญา กล้าผจญและสมศักดิ์ คงเที่ยง, 2545 ; วิทยา ตำนธำรงกุล, 2546 ; สุนทร โคตรบรรเทา, 2552 ; Holt, 1993 ; Wagner & Hollenbeck, 1995) สำหรับกระบวนการบริหารและการจัดการในอิสลามมีแหล่งที่มาหลักจากอัลกุรอานและสุนนะฮ์ โดยเฉพาะองค์กรอิสลามนั้นมิได้มีวัตถุประสงค์เพื่อองค์กรอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ยังเป็นสื่อสำคัญในการทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร กล่าวคือ คำว่า “องค์กร” ในอิสลาม มิได้มีความหมายเฉพาะแค่เพียงชื่อขององค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ เท่านั้น แต่ยังมีความหมายครอบคลุมถึงกลุ่มชน สังคม และประเทศชาติ องค์กรที่ดีจึงเป็นองค์กรที่มีความพร้อมทุกด้านของการบริหารจัดการ มีการยกระดับการพัฒนาสู่ความเป็นเลิศ ดังนั้น หน้าที่สำคัญขององค์กรถึงแม้ว่าจะมีการติดต่อประสานงานกับองค์กรอื่น ๆ แต่องค์กรอิสลามยังมีคุณลักษณะพิเศษเฉพาะและมีคุณธรรมจริยธรรมในการปฏิบัติงานที่แตกต่างจากองค์กรอื่นที่มีใช่อิสลาม (al-Bur‘T Wa Mursī, 1990 : 170) อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมองว่ากระบวนการบริหารจัดการขององค์กรอิสลามและองค์กรการบริหารทั่วไปมีกรอบการบริหารงานที่ไม่ค่อยมีความแตกต่างกันนัก โดยใช้กรอบกระบวนการบริหาร (Management Process) ของนักบริหาร (Mescon and Khedouri, 1985 ; Holt, 1990 ; Dubrin, 1994 ; Robbins, 1998 ; Gary, 2004 ; al-Bur‘T Wa Mursī, 1990 ; al-Dhāhiyān, 1991 ; al-Mizjajī al-‘Ash‘arī, 2000) ซึ่งได้แบ่งกระบวนการบริหารหลักออกเป็น 4 ประการ คือ การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การนำ (Leading) และการควบคุม (Controlling) กระบวนการบริหารดังกล่าวสอดคล้องกับ al-Bur‘T Wa Mursī (1990 : 170) ซึ่งได้กล่าวว่า “กระบวนการบริหารองค์กร เป็นกระบวนการบริหารที่ต้องอาศัยความพร้อมและความสมบูรณ์แบบของกระบวนการบริหารจัดการในองค์กร โดยเริ่มต้นการปฏิบัติงานด้วยการวางแผนเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ ต่อมาก็ก้าวสู่ขั้นการจัดองค์การ ที่ต้องดำเนินการตามแผนที่ได้วางไว้อย่างเป็นระบบ ตามหน้าที่และความรับผิดชอบของทุกคนที่ได้รับมอบหมาย ต่อมาเข้าสู่ขั้นการชี้แนะและการสั่งการตามอำนาจของผู้นำองค์กร โดยเป็นการชี้แนะและสั่งการในช่วงของระยะเวลา รูปแบบ ปริมาณ และคุณภาพที่เหมาะสม ต่อมาก็เข้าสู่ขั้นการควบคุมและดูแลอย่างเป็นระบบ เพื่อเตรียมการสู่การปรับปรุงและแก้ไขให้มีการพัฒนาต่อไป” ดังนั้น การดำเนินการตามกระบวนการบริหารในองค์กรจึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง

สำหรับงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยได้นำกระบวนการ PDCA มาใช้ควบคุมการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจังหวัดชายแดนภาคใต้เพื่อสร้างผู้เรียนสู่ความเป็น

มนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยเป็นการบริหารงานวิชาการที่ต้องอาศัยกระบวนการวิเคราะห์ SWOT (SWOT Analysis) ของโรงเรียนเป็นลำดับแรกก่อน ประกอบด้วย 1) Strengths – จุดแข็งหรือข้อได้เปรียบ 2) Weaknesses – จุดอ่อนหรือข้อเสียเปรียบ 3) Opportunities - โอกาสที่จะดำเนินการได้ และ 4) Threats - อุปสรรค ข้อจำกัด หรือปัจจัยที่คุกคามการดำเนินงานของโรงเรียน ขึ้นต่อมาเป็นการดำเนินการวางแผน ลงมือปฏิบัติ ประเมินตรวจสอบ และดำเนินการปรับปรุงให้เหมาะสม โดยในการวางแผน ต้องจัดลำดับขั้นตอนให้ชัดเจน ประกอบด้วย สิ่งที่ต้องปฏิบัติ วัตถุประสงค์ กลุ่มเป้าหมาย วิธีการดำเนินงาน สถานที่ดำเนินการ และผลที่คาดว่าจะได้รับ เมื่อวางแผนทุกอย่างดีแล้ว ลำดับต่อไปเป็นขั้นตอนการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ทุกประการ ปรับเปลี่ยนกระบวนการปฏิบัติตามความเหมาะสม ต่อมาเป็นการประเมินผลการปฏิบัติงานตามแผนที่วางไว้ว่ามีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากน้อยเพียงใด อาจบันทึกไว้เพื่อสะดวกในการนำมาปรับปรุงและแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ และขั้นตอนสุดท้ายเป็นการปรับปรุงและแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยในขั้นตอนสุดท้ายอาจจะประสบความสำเร็จตามแผนที่วางไว้หรืออาจจะมีข้อบกพร่องที่ควรปรับปรุง ผู้บริหารต้องดำเนินการปรับปรุงและแก้ไข และกระทำเป็นวงจรการบริหารคุณภาพจนประสบความสำเร็จและบรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมายที่วางไว้ทุกประการ

กระบวนการบริหาร PDCA ซึ่งประกอบด้วย Plan (วางแผน) Do (ปฏิบัติ) Check (ตรวจสอบ) และ Act (การปรับปรุงแก้ไข) เป็นกระบวนการบริหารที่ได้เผยแพร่อย่างกว้างขวางในปี 1950 โดย Edwards W. Deming นักบริหารส่วนใหญ่ได้เรียกวงจรนี้ว่า “วงจร Deming” โดยวงจร Deming เป็นวงจรการบริหารที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างหลากหลาย นับตั้งแต่การบริหารกิจการต่าง ๆ การดำเนินชีวิตของบุคคลให้ประสบความสำเร็จ การทำงานให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล และการบริหารงานในองค์กรของรัฐและเอกชนทั้งในและต่างประเทศ

โครงสร้างการบริหารงานให้ประสบความสำเร็จ มีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผลตามวงจร PDCA ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน โดยมีรายละเอียดในแต่ละด้านดังนี้

2.4.1 ขั้นตอนการวางแผน (Planning)

เป็นการกำหนดเป้าหมาย/วัตถุประสงค์ในการดำเนินงานวิธีการและขั้นตอนที่จำเป็น เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมาย การวางแผนจะต้องทำความเข้าใจกับเป้าหมาย/วัตถุประสงค์ให้ชัดเจน เป้าหมายที่กำหนดต้องเป็นไปตามนโยบาย วิสัยทัศน์และพันธกิจขององค์กรเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาที่เป็นไปในแนวทางเดียวกันทั่วทั้งองค์กร การวางแผนในบางด้านอาจจำเป็นต้องกำหนดมาตรฐานของวิธีการทำงานหรือเกณฑ์มาตรฐานต่าง ๆ ไปพร้อมกันด้วยข้อกำหนดที่เป็นมาตรฐานนี้จะช่วยให้การวางแผนมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพราะใช้เป็นเกณฑ์ในการตรวจสอบการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามมาตรฐานที่ได้ระบุไว้ในแผน การวางแผนช่วยให้ผู้บริหารรับรู้สภาพปัจจุบันและการ

เปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคตโดยอาศัยประสบการณ์ ทักษะ และความรู้ที่แต่ละคนสั่งสมมาอย่างลงตัว

การวางแผน หมายถึง กระบวนการคิดและการจัดการของปัจเจกบุคคลและกลุ่มคน ในการวางแผนการปฏิบัติงานในอนาคตให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ด้วยความประสงค์ของอัลลอฮ์ ﷻ โดยมีการมอบหมาย (ตะวักกัล) งานต่าง ๆ ต่อพระองค์ และศรัทธาต่อกฎการกำหนดสภาพการณ์ของพระองค์ในผลของการปฏิบัติงานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น (al-Bannā, 1958 ; al-Tairi, 1413 H ; al-Bur‘ī Wa Mursī, 1990 ; al-Dhāhiyān, 1991 ; al-Mizjajī al-‘Ash‘arī, 2000)

การเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบันเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว การคิดและการวางแผนอย่างรอบคอบสามารถเชื่อมระหว่างปัญหาปัจจุบันและผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคต นับเป็นสิ่งสำคัญสำหรับสถาบันการศึกษา การวางแผนจึงเป็นกิจกรรมที่ต้องให้ความสำคัญ กระบวนการวางแผนจะต้องรวมถึงการพิจารณาเกี่ยวกับสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่มีอยู่ อาทิ ทรัพยากรมนุษย์ บุคลากร และงบประมาณ โดยจะต้องมั่นใจว่าองค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้มีการอยู่ร่วมกันอย่างลงตัว

อัลกุรอานได้กล่าวถึงการวางแผนในด้านต่าง ๆ มากมาย ดังที่ได้กล่าวถึงด้านเศรษฐกิจอย่างเป็นระบบของนบียูสุฟ ﷻ เพื่อรักษาชีวิตของชาวอียิปต์ให้รอดพ้นจากวิกฤตอันน่ากลัว โดยเฉพาะความสามารถในการทำนายอย่างชาญฉลาดของท่าน การวางแผนอย่างแยบยลของนบียูสุฟ ﷻ ได้ปรากฏอยู่ในอัลกุรอาน ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرَوْهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا مَحْصَنُونَ ﴿٤٨﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْرِضُونَ ﴿٤٩﴾﴾ (يوسف : 47-49)

ความว่า “เขากล่าวว่า พวกท่านจะเพาะปลูก 7 ปีต่อเนื่องกัน สิ่งที่พวกท่านเก็บเกี่ยวได้จงปล่อยมันไว้ในรวงของมัน เว้นแต่ส่วนน้อยที่ท่านจะกินมัน หลังจากนั้น 7 ปีแห่งความแร้นแค้นจะติดตามมา มันจะกินสิ่งที่พวกท่านสะสมไว้สำหรับมัน นอกจากส่วนน้อยนี้พวกท่านจะเก็บไว้ทำพันธุ์ หลังจากนั้น ปีที่มวลชนจะได้รับฝนติดตามมา และในปีนั้น พวกเขาจะได้ค้ำองุ่น (ยูสุฟ : 47-49)

จากอายะฮ์ข้างต้น Samī ‘Abd al-Rahmān (n.d. : 153-156) ได้กล่าวว่า “นักตีฟสิริส่วนใหญ่ได้ลงความเห็นในช่วงความสมบูรณ์ของธรรมชาติจะเกิดขึ้นติดต่อกันนาน 7 ปี

และช่วงที่แห้งแล้งจะมาเยือนในอีก 7 ปีต่อมา นบียุสฟู رضي الله عنه จึงมีแนวคิดในการบริหารจัดการระบบการอุปโภคและบริโภคของประชาชนในประเทศอียิปต์ตามความจำเป็นและห้ามมิให้ฟุ่มเฟือย เพื่อที่จะนำสิ่งอุปโภคบริโภคที่หลงเหลือไปใช้ใน ช่วงที่ความแห้งแล้งจะมาเยือนในช่วง 7 ปีหลัง นับเป็นการบริหารจัดการอย่างชาญฉลาดของท่าน โดยมีการคำนวณให้มีความสอดคล้องกันระหว่างผลผลิตที่ได้รับและสิ่งจำเป็นจะต้องใช้จ่ายไป”

และส่วนหนึ่งจากรูปแบบการวางแผนในอัลกุรอาน โดยพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรงบัญชาให้ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ลุกขึ้นมาประกาศเชิญชวนสู่อิสลาม และให้ละทิ้งการกราบไหว้รูปปั้น ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿يَا أَيُّهَا الْمَدْيَنِيُّ ۝۱ قُمْ فَأَنْذِرْ ۝۲ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ ۝۳ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ۝۴ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ۝۵﴾ (المدثر : 1 - 5)

ความว่า “โอผู้ห่มกายเอ๋ย จงลุกขึ้น แล้วประกาศตักเตือน และแต่พระเจ้าของเจ้า จงให้ความเกรียงไกร (ต่อพระองค์) และเสื้อผ้าของเจ้า จงทำให้สะอาด และสิ่งสกปรกก็จงหลบหลีกให้ห่างเสีย”

(อัลมุดดัษชิร : 1-5)

และพระองค์ได้บัญชาให้ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ประกาศเชิญชวนสู่อิสลามอย่างเปิดเผย หลังจากที่ประกาศเชิญชวนแบบลับเป็นระยะเวลา 3 ปี ณ บ้านของฮัรกอ ม บิน อบี ฮัรกอ ม ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿فَأَصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ۝۹۴﴾

(الحجر : 94)

ความว่า “ดังนั้น จงประกาศอย่างเปิดเผยในสิ่งที่เจ้าถูกบัญชา และจงผินหลังให้พวกมุชริกีน” (อันหิจญร : 94)

และพระองค์ยังได้บัญชาให้ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ เริ่มต้นประกาศเชิญชวนกับครอบครัวและญาติใกล้ชิด เพราะทำให้พวกเขาเชื่อและศรัทธาได้เร็วกว่ากลุ่มอื่น ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ۝۲۱۴ وَأَخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ۝۲۱۵﴾

(الشعراء : 214-215)

ความว่า “จงตักเตือนวงศาคนญาติของเจ้าที่ใกล้ชิด และจงลด
ปีกของเจ้าแก่บรรดาผู้ศรัทธา” (อิซซอระรออ : 214-215)

ส่วนการวางแผนในสุนนะฮ์มีการกำหนดแผนปฏิบัติงานต่าง ๆ มากมาย ตาม
ภาระหน้าที่ที่รับผิดชอบอย่างเต็มความสามารถและสิ้นสุดลงด้วยการมอบหมายการงานต่าง ๆ ต่อ
พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ เพียงผู้เดียว ดังที่ท่านนบี ﷺ ได้กล่าวว่า

((لَا يُلَدِّعُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ)) (البخاري : 5782)

ความว่า “มุอมีนไม่ควรทำความผิดในเรื่องเดียวกันจำนวนสอง
ครั้งสองครา” (บันทึกโดย al-Bukhariy : 5782)

หะดีษข้างต้นชี้ให้เห็นว่า การวางแผนปฏิบัติงานควรคำนึงถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน
อดีต และควรระมัดระวังมิให้ความผิดพลาดเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าในอนาคต ควรมีการปรับปรุงและมี
การเปลี่ยนแปลงระบบการทำงานให้ดีขึ้น

และท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้สอนสะอูดุ บิน อบี วัฏกอค เกี่ยวกับการวางแผนใน
อนาคต ดังที่ท่านสะอูดุ บิน อบี วัฏกอค ได้เล่าว่า

((كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَغُودِي عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ مِنْ
وَجَعٍ اشْتَدَّ بِي فَقُلْتُ إِنِّي قَدْ بَلَغَ بِي مِنَ الْوَجَعِ وَأَنَا دُو مَالٍ وَلَا يَرِيئِي
إِلَّا ابْنَةٌ أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلثِي مَالِي قَالَ لَا فَقُلْتُ بِالشَّطْرِ فَقَالَ لَا ثُمَّ قَالَ
الثُّلُثُ وَالثُّلُثُ كَثِيرٌ أَوْ كَثِيرٌ إِنَّكَ أَنْ تَذَرَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ
تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّمُونَ النَّاسَ ...)) (البخاري : 1234)

ความว่า “ท่านเราะฮ์สูล ﷺ ได้มาเยี่ยมเยียนฉันในปีหัจญ์อำลา
ขณะที่ฉันเจ็บป่วยอย่างหนัก ฉันได้กล่าวแก่ท่านเราะฮ์สูล ﷺ ว่า ฉัน
กำลังได้รับความเจ็บป่วยอย่างหนัก ในขณะที่ฉันมีทรัพย์สิน
มากมาย โดยไม่มีผู้ใดเป็นผู้รับมรดกนอกจากลูกสาวของฉัน โอ้
ท่านเราะฮ์สูล ﷺ ฉันจะต้องบริจาคทรัพย์สินของฉันจำนวนเศษสอง
ส่วนสามของทรัพย์สินทั้งหมดที่ฉันมีอยู่กระนั้นหรือ ? ท่านเราะฮ์สูล
ﷺ ตอบว่า ไม่ หรือฉันบริจาคจำนวนครึ่งหนึ่งจากทรัพย์สินทั้งหมด
ของฉัน ท่านเราะฮ์สูล ﷺ ตอบว่า ไม่ หรือฉันบริจาคจำนวนเศษหนึ่ง

ส่วนสามจากทรัพย์สินทั้งหมดของฉัน ท่านเราะฮ์สูล ﷺ กล่าวว่า การบริจาคเศษหนึ่งส่วนสามนั้นถือว่ายิ่งมาก เจ้าต้องละทิ้งมรดกของเจ้าให้ผู้อยู่เบื้องหลังมีความมั่งคั่งดีกว่าให้พวกเขาอยู่อย่างยากจนขัดสนซึ่งต้องเพียรขอจากมนุษย์”

(บันทึกโดย al-Bukhāriy : 1234)

หะดีษข้างต้นชี้ให้เห็นว่าการวางแผนในการสำรองทรัพย์สินนั้นเป็นสิ่งสำคัญและเป็นสิ่งที่จำเป็น (วาญิบ) ที่มนุษย์ต้องปฏิบัติ โดยมนุษย์ต้องอาศัยความสามารถและความพยายามของตัวเอง ก่อนที่จะมอบหมายกิจการต่าง ๆ ให้กับพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ เพื่อให้พวกเขาดำรงชีวิตอยู่ในโลกอย่างง่ายง่ายและหลีกเลี่ยงจากการขอบริจาคทานจากเพื่อนมนุษย์ ซึ่งอิสลามไม่ส่งเสริมและสนับสนุนให้ดำเนินชีวิตด้วยการขอผู้อื่น ผู้ที่เป็นมือบอนยอมดีกว่ามือล่าง ดังนั้น การวางแผนในอนาคตจึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

การวางแผนของท่านเราะฮ์สูล ﷺ ประกอบไปด้วยการวางแผนในสมัยมักกะฮ์และมะดีนะฮ์ โดยการวางแผนในนครมักกะฮ์นั้น ท่านเราะฮ์สูล ﷺ ได้เริ่มต้นด้วยการประกาศเชิญชวนสู่อิสลามแบบลับ ต่อมาก็ได้ประกาศเชิญชวนแบบเปิดเผย การอพยพไปยังประเทศหะบะชะฮ์ (อับซิเลีย) การทำสนธิสัญญาครั้งแรกและครั้งที่สอง การอพยพไปยังเมืองยัฮริบ ส่วนการวางแผนในนครมะดีนะฮ์ ท่านเราะฮ์สูล ﷺ ได้ให้ความสำคัญกับการสร้างประเทศ เริ่มต้นด้วยการสร้างมัสญิดกุบวา สร้างมัสญิดอันนะบะวีย สร้างความเป็นพี่น้องระหว่างมุฮัฎริบีนและอันศอรฺ และออกพระราชบัญญัติบริหารนครมะดีนะฮ์ การดำเนินการตามแผนของท่านเราะฮ์สูล ﷺ อาศัยการปฏิบัติที่ค่อยเป็นค่อยไป และอาศัยความอดทนเป็นพื้นฐานหลัก มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่และมอบหมายงานต่าง ๆ ต่อพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ เพียงผู้เดียว

การวางแผนในองค์กรและหน่วยงานอิสลามเป็นพื้นฐานหลักที่ทำให้สังคมอิสลามบรรลุวัตถุประสงค์ในการพัฒนาให้มีประสิทธิภาพ โดยมีข้อควรคำนึงถึงที่สำคัญดังนี้ 1) องค์กรอิสลามถือว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสร้างคุณประโยชน์ให้แก่บรรดามุสลิมและช่วยให้สังคมสามารถขับเคลื่อนไปสู่ความเจริญและทำให้เกิดสันติสุข 2) การวางแผนในองค์กรอิสลามทำให้เกิดการพัฒนาบนหน้าแผ่นดินตามคำบัญชาของพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ที่ทรงบังเกิดมนุษย์มาจากดินและให้พวกเขาพำนักอยู่บนแผ่นดิน 3) ต้องมีความเป็นวิชาการในการวางแผนและคาดหวังว่าสามารถทำให้บรรลุเป้าหมายได้ และ 4) ต้องมีเป้าหมายที่ชัดเจนและมีการตั้งเจตนาอย่างแท้จริง ดังนั้น การวางแผนจึงมีความจำเป็นที่ทุกองค์กรจะต้องปฏิบัติและพยายามวางแผนให้สอดคล้องกับจุดอ่อนและจุดแข็งขององค์กร (al-Bur'ī Wa Mursī, 1990 : 174-178)

ดังนั้น การบริหารจัดการในสถานศึกษา ต้องมีการวางแผนด้านการบริหารงาน วิชาการให้เป็นระบบ ครอบคลุมการบริหารงานวิชาการทั้ง 12 ด้าน เพื่อให้การบริหารงานวิชาการใน ด้านต่าง ๆ มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลตามแผนที่วางไว้ทุกประการ

2.4.2 ขั้นตอนการปฏิบัติ (Doing)

เป็นการปฏิบัติให้เป็นไปตามแผนที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งก่อนที่จะปฏิบัติงานใดๆ จำเป็นต้อง ศึกษาข้อมูลและเงื่อนไขต่าง ๆ ของสภาพงานที่จะลงมือปฏิบัติให้ถ่องแท้ก่อน ในกรณีที่เป็นงาน ประจำที่เคยปฏิบัติหรือเป็นงานเล็กน้อยอาจใช้วิธีการเรียนรู้ ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง แต่ถ้าเป็นงานใหม่ หรืองานใหญ่ที่ต้องใช้บุคลากรจำนวนมากอาจต้องจัดให้มีการฝึกอบรม ก่อนที่จะปฏิบัติจริง การ ปฏิบัติจะต้องดำเนินการไปตามแผน วิธีการ และขั้นตอน ที่ได้กำหนดไว้และจะต้องเก็บรวบรวมและ บันทึกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานไว้ด้วยเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการดำเนินงานในขั้นตอนต่อไป

การปฏิบัติงานให้ประสบความสำเร็จและมีความชัดเจนต้องอาศัยผู้บริหารในการ แบ่งภาระงานสู่ระบบย่อยและแบ่งความรับผิดชอบให้กับผู้ปฏิบัติ โดยมีโครงสร้างการปฏิบัติงานที่ ชัดเจนตามความเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม การจัดการแบ่ง ภาระงานจึงทำให้ผู้ปฏิบัติงานรู้หน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองและมีการปรับปรุงสู่การปฏิบัติงานที่ ดีขึ้นตามลำดับ (al-Bur'ī Wa Mursī, 1990 ; al-Dhāhiyān, 1991 ; al-Mizājī al-'Ash'arī, 2000)

การแบ่งโครงสร้างการปฏิบัติงานต้องอาศัยพื้นฐานหลักของศาสนาและอะกีดะฮ์ที่ สมบูรณ์ ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٍ أَمْ مَنْ
 أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارٍ جَهَنَّمَ ۗ وَاللَّهُ لَا
 يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٩﴾ (التوبة : 109)

ความว่า “ผู้ที่วางรากฐานอาคารของเขาบนความยำเกรงต่ออัลลอฮ์ และบนความโปรดปรานนั้น ดีกว่าหรือว่าผู้ที่วางรากฐานอาคารของเขาบนริมขอบเหวที่จะพังทลายลง แล้วมันก็พัง นำเขาลงไปนรก และอัลลอฮ์นั้นจะไม่ชี้แนะทางแก่กลุ่มคนที่อธรรม” (อัตเตาบะฮ์ : 109)

เมื่อผู้ปฏิบัติงานมีพื้นฐานความยำเกรงและมีอะกีตะฮฺที่เข้มแข็งแล้วการปฏิบัติงานในองค์กรจึงต้องอาศัยความร่วมมือและมีความรักความเมตตาต่อกันเสมือนเป็นเรือนร่างเดียวกัน ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้กล่าวว่า

((تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَرَاحِيهِمْ وَتَوَادُّهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عُضْوًا تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ جَسَدِهِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَّى))
(رواه البخاري : 6019)

ความว่า “เปรียบเทียบความเมตตา ความรัก และความผูกพันของผู้ศรัทธา ประหนึ่งดังเรือนร่างเดียวกัน หากอวัยวะส่วนหนึ่งส่วนใดเจ็บปวดส่วนที่เหลือทั้งหมดก็ทำให้เจ็บปวดไปด้วย โดย การรอดหลับและอดนอน” (บันทึกโดย al-Bukhāriy : 6019)

หะดีษบทนี้ ชี้ให้เห็นว่าท่านนบีฮัมมัด ﷺ ได้เปรียบเทียบความรัก ความเมตตา และความผูกพันของบรรดาผู้ศรัทธา ประหนึ่งดังเรือนร่างเดียวกัน การทำงานในองค์กรก็เช่นกัน ต้องมีความรักและความเมตตาต่อกัน พยายามทำความดีต่อกัน ติดต่อเชื่อมสัมพันธ์โดยไม่ตัดขาดจากกัน และหากใครเดือดร้อนและได้รับความลำบากก็ต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การปฏิบัติดังกล่าวสามารถทำให้องค์กรมีความเป็นเอกภาพและมีความสันติสุข

โครงสร้างการปฏิบัติงานในองค์กรต้องมีความชัดเจนและมีการแบ่งงานตามความถนัดของแต่ละคน ผู้ปฏิบัติงานต้องทราบหน้าที่และกรอบงานของตน และพยายามปฏิบัติตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายโดยมิให้ขาดตกบกพร่อง และหากสามารถช่วยเหลืองานอื่นในองค์กรได้ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ดีเพื่อป้องกันมิให้ความผิดพลาดเกิดขึ้นในองค์กร ผู้ปฏิบัติงานทุกคนจึงต้องมีความฉลาดและมองเป้าหมายขององค์กรว่าจะมีแนวโน้มไปทางไหนและนอกจากภาระงานของตนแล้วผู้ปฏิบัติงานสามารถช่วยเหลือการงานอย่างอื่นได้ตามความเหมาะสม โดยมิให้งานในหน้าที่หลักที่รับผิดชอบเกิดความบกพร่อง ดังนั้น ทุกครั้งที่มีการปฏิบัติงาน ผู้ปฏิบัติงานต้องมีการตั้งเจตนาที่ดีในการปฏิบัติต่าง ๆ เพื่อให้ได้รับความพึงพอใจจากพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ และได้รับผลตอบแทนที่ดีจากพระองค์

อิสลามให้ความสำคัญกับการบริหารงานในองค์กรนับตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของการประกาศเชิญชวนสู่อิสลาม และให้ความสำคัญกับการจัดการแบบค่อยเป็นค่อยไปที่ละขั้นตอนเกี่ยวกับโครงสร้างของการประกาศเชิญชวน โดยท่านเราะสูล ﷺ ได้ประกาศเชิญชวนครอบครัวเป็นลำดับแรก ต่อมาก็เผยแพร่สู่บรรดาเศาะหาบะฮ์ ﷺ และเครือญาติใกล้ชิด ต่อมาก็ได้เผยแพร่ไปยังเผ่าต่างๆ ในตลาดและฤดูการประกอบพิธีหัจญ์ ต่อมาก็ได้ขยายไปยังเมืองที่อยู่ใกล้นครมักกะฮ์ จนกระทั่งเริ่มต้นการจัดการองค์กรอิสลามอย่างเป็นทางการเมื่อท่านเราะสูล ﷺ ได้เดินทางไปยังนครมะดีนะฮ์ โดยท่านได้สร้างมัสญิดกุบวาและมัสญิดอันนะบะวียะฮ์ สร้างความเป็นพี่น้องแห่งอิสลาม

ระหว่างมุฮาญีรีนและอันศอรฺ และออกพระราชบัญญัติบริหารนครมะดีนะฮฺ เป็นต้น (al-Bur'it Wa Mursi, 1990 : 180)

ผู้บริหารในองค์กรอิสลามมีหน้าที่หลักในการบริหารจัดการให้การปฏิบัติงานต่างๆ ในองค์กรสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยมีได้ใช้อำนาจในการบริหารจัดการ แต่ใช้ระบบการประชุม การจัดการ การเรียนรู้ และประสบการณ์ ผู้บริหารองค์กรต้องบริหารจัดการแบบค่อยเป็นค่อยไปและมีความยุติธรรมในการแบ่งงานและการแต่งตั้งผู้ปฏิบัติหน้าที่ เนื่องจากการปฏิบัติงานของผู้บังคับบัญชาในองค์กรนั้น พวกเขาเหล่านั้นมีความรู้ความสามารถที่แตกต่างกัน การมอบหมายให้ผู้ปฏิบัติงานในแต่ละตำแหน่งจึงต้องใช้หลักการบริหารจัดการที่ดีและมีความยุติธรรมโปร่งใส และสามารถตรวจสอบได้ ดังที่พระองค์อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيُبْلِغَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٥﴾ (الأنعام : 165)

ความว่า “และพระองค์นั้นคือผู้ที่ทรงให้พวกเจ้าเป็นผู้สืบแทนในแผ่นดิน และได้ทรงเชิดชูบางคนของพวกเจ้าเหนือกว่าอีกบางคนหลายชั้น เพื่อที่พระองค์จะทรงทดสอบพวกเจ้าในสิ่งที่พระองค์ได้ทรงประทานแก่พวกเจ้า แท้จริงพระเจ้าของเจ้านั้น เป็นผู้รวดเร็วในการลงโทษและแท้จริงพระองค์นั้นเป็นผู้ทรงภัยโทษผู้ทรงเอ็นดูเมตตา” (อัลอันอาม : 165)

และพระองค์ยังตรัสอีกว่า

﴿ أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ إِنَّهُنَّ مَعِيشَتُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾ (الزخرف : 32)

ความว่า “พวกเขาเป็นผู้แบ่งปันความเมตตาแห่งพระเจ้าของเจ้า กระนั้นหรือ เราต่างหากที่ เป็นผู้จัดสรรการทำมาหากินของพวกเขา ระหว่างพวกเขาในการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ และเราได้เชิดชูบางคนในหมู่พวกเขาเหนือกว่าอีกบางคนหลายชั้น เพื่อบางคนในหมู่

พวกเขาจะได้เอาอีกบางคนมาใช้งาน และความเมตตาของ
พระเจ้านั้นดียิ่งกว่าที่พวกเขาสะสมไว้” (อชชูครุฟ : 32)

นอกจากนี้พระองค์ยังได้ตรัสอีกว่า

﴿ قَبْدًا بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ أَخِيهِ
كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَٰٓ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ
يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَاءٍ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴿٧٦﴾

(يوسف : 76)

ความว่า “ดั่งนั้น เขาได้เริ่มค้นในยามของพวกเขาก่อนยามของ
น้องชายของเขา แล้วเขาก็ได้เอามันออกมาจากยามของน้องชาย
ของเขา เช่นนั้นแหละเราได้ให้ยูสุฟใช้กลอุบาย เขาจะเอาน้องชาย
ของเขาไว้ไม่ได้ในศาสนาของกษัตริย์ นอกจากว่าอัลลอฮฺจะทรง
ประสงค์ เราจะเชิดชูฐานะหลายชั้นแก่ผู้ที่เราประสงค์ และเหนือ
ทุก ๆ ผู้ที่มีความรู้คือผู้ทรงรอบรู้” (ยูสุฟ : 76)

การบริหารจัดการแบบค่อยเป็นค่อยไปจึงมีความจำเป็นและผู้บริหารต้องทราบถึง
ความแตกต่างระหว่างบุคคลและพยายามให้พวกเขาได้ปฏิบัติงานอย่างมีความสุขและยึดมั่นกับองค์กร
การที่องค์กรมีผู้ปฏิบัติงานที่มีความรู้ความสามารถนับเป็นจุดดีและจุดได้เปรียบขององค์กร อิสลาม
ไม่ได้ห้ามความสามารถและความแตกต่างระหว่างบุคคล เพราะบรรดานบีและเราะสุลของอัลลอฮฺ ﷺ
ก็ยังมี ความแตกต่างเช่นกัน ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ
الَّذِينَ عَلَىٰ بَعْضٍ وَّءَاتَيْنَا دَاوُدَ زُبُورًا ﴿٥٥﴾ (الإسراء : 55)

ความว่า “และพระเจ้าของเจ้าทรงรู้ดียิ่งถึงสิ่งที่อยู่ในชั้นฟ้าทั้งหลาย
และแผ่นดิน และโดยแน่นอนเราได้เลือกนบีบางคนให้ดีเด่นกว่าอีก
บางคน และเราได้ให้ซะบูร์แก่ดาวิด” (อัลอิสรออ : 55)

และพระองค์ยังได้ตรัสอีกว่า

﴿ تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِّنْهُمْ مَّن كَلَّمَ اللَّهُ

وَرَفَعَ بَعْضُهُمْ دَرَجَاتٍ ... ﴿البقرة : 253﴾

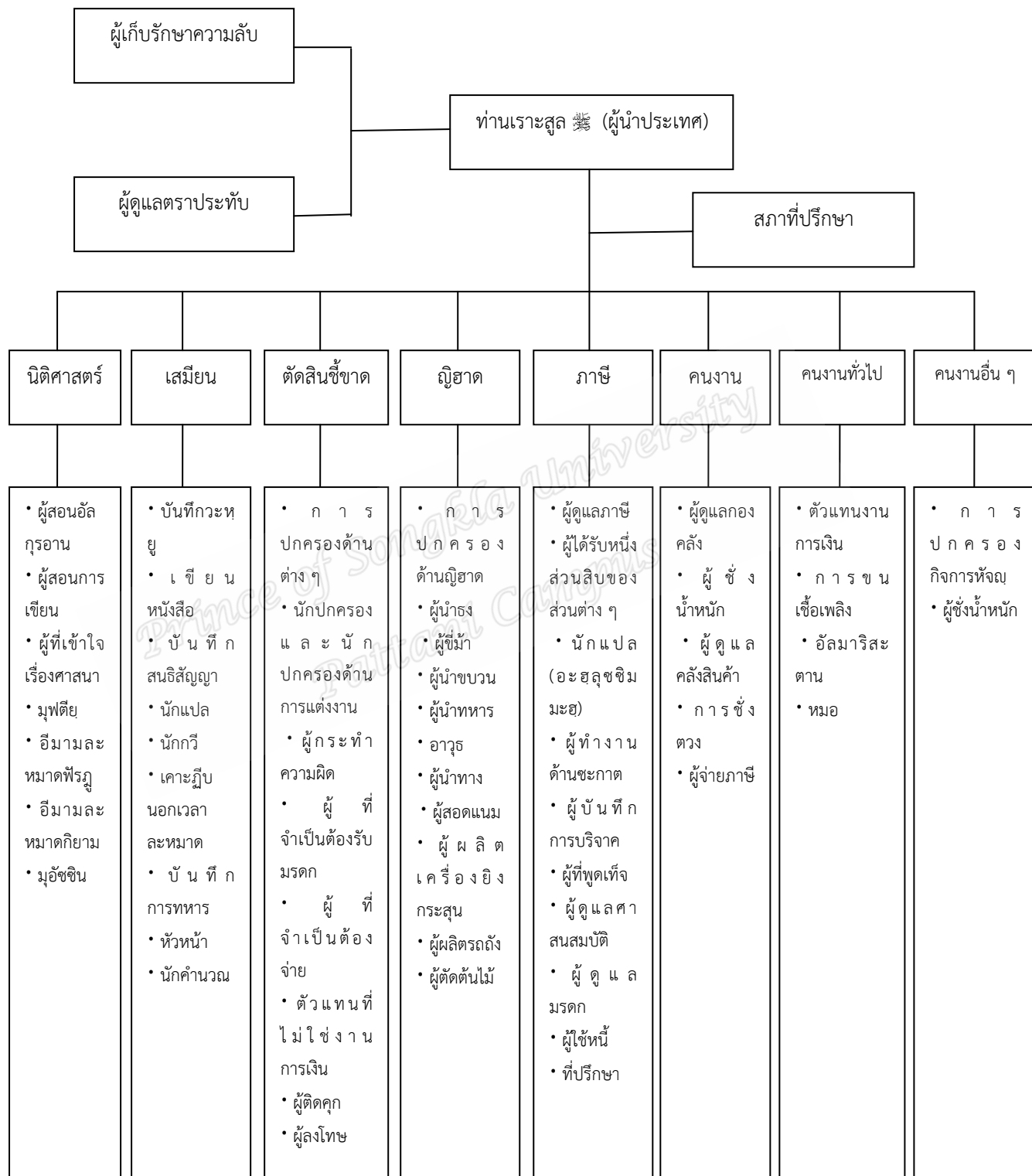
ความว่า “บรรดาเราะสุลเหล่านั้น เราได้ให้บางคนในหมู่พวกเขา
ดีเด่นกว่าอีกบางคน ในหมู่พวกเขานั้น ผู้ที่อัลลอฮ์ตรัสด้วย และได้
ทรงยกบางคนในหมู่พวกเขาขึ้นหลายชั้น...” (อัลบะเกาะเราะฮฺ :
253)

ดังนั้น ผู้บริหารองค์กรจึงมีบทบาทสำคัญในการจัดการองค์กรให้ดำเนินไปอย่างมี
ประสิทธิภาพและเป็นเอกภาพ ดังที่ al-Mizjajī (1992 : 10-11) ได้กล่าวถึงบทบาทที่สำคัญในการ
จัดการองค์กรให้ก้าวสู่ความเป็นเลิศดังนี้ 1) ต้องคอยรักษาจิตวิญญาณแห่งความสามัคคีระหว่างกลุ่ม
ผู้ปฏิบัติงานในองค์กร และให้ห่างไกลจากเรื่องที่น่าไปสู่ความบาดหมางใจระหว่างกัน 2) ปฏิบัติการ
งานต่าง ๆ ที่ไม่ขัดกับทบทบัญญัติของศาสนา 3) ปฏิบัติงานในองค์กรที่ประกอบไปด้วยสามประการ
หลักที่สำคัญ คือ บุคคล งบประมาณ และศาสตร์และศิลป์ (ความสามารถ) ในการปฏิบัติงาน ภายใต้
การอิมานะฮ์ต่อพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ เพียงองค์เดียว 4) ต้องปฏิบัติงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ได้
วางไว้ และ 5) ปฏิบัติงานตามบทบาทของระบบการบริหารจัดการตามหลักการอิสลาม

ท่านเราะสุล ﷺ เป็นแบบอย่างที่ดียิ่งในการบริหารจัดการและการประสานงานอย่าง
เป็นระบบ ดังที่ท่านได้วางระบบในการอพยพ (หิจญเราะฮฺ) ไปยังนครมะดีนะฮ์ดังนี้ 1) ดำเนินการ
ให้อะลีญ์ ﷺ นอนแทนท่าน ณ เตี้ยนอนของท่านในค้ำคินที่ท่านอพยพ 2) ให้อบู บักร ﷺ เป็นสหาย
ร่วมเดินทางไปกับท่าน 3) ให้อับดุลเลาะฮฺ บิน อีรกีอฎู นำทางออกจากเมืองมักกะฮ์ 4) ให้อับดุลเลาะฮฺ บิน ออบี บักร ทำหน้าที่สอดส่องดูแลความคืบหน้าของกลุ่มกูร็อยฮ์เพื่อรายงานให้ท่านเราะ
สุล ﷺ และอบู บักร ﷺ รับทราบ 5) ให้อัสมาอฺ บินตฺ ออบี บักร ทำหน้าที่ส่งอาหาร ณ ถ้ำที่ท่านกำลัง
หลบภัย 6) ให้อามิรฺ บิน พุฮัยเราะฮฺ ทำหน้าที่เลี้ยงแพะในตอนกลางวัน และนำสัตว์ไปยังถ้ำในตอน
เย็น เพื่อให้ท่านเราะสุล ﷺ และอบู บักร ﷺ จะได้ดื่มนมและลบรอยเท้าของอับดุลเลาะฮฺและ
อัสมาอฺด้วยรอยเท้าของแพะ และ 7) ท่านเราะสุล ﷺ และอบู บักร ﷺ ได้พำนักในถ้ำเป็นระยะเวลา
3 วัน ต่อมาก็ได้เดินทางไปยังกูปาออย่างปลอดภัยและได้รับการต้อนรับอย่างดี

จากจุดเริ่มต้นจนกระทั่งจุดสิ้นสุดในการอพยพของท่านเราะสุล ﷺ และอบู บักร
ﷺ ชี้ให้เห็นว่า เป็นบทเรียนอันทรงคุณค่าสำหรับผู้บริหารองค์กรอิสลามทุกคนเพื่อที่จะนำมาเป็น
แบบอย่างในด้านการบริหารจัดการและการประสานงานอย่างเป็นระบบ กระบวนการจัดการและ
การประสานงานต่าง ๆ ของท่านเราะสุล ﷺ ดำเนินไปอย่างราบรื่นและไม่ทำให้เกิดปัญหาแต่อย่างใด
เนื่องจากท่านได้มีการวางแผนในการจัดการไว้เป็นอย่างดี พร้อมได้ปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ และได้
มอบหมายการทำงานต่าง ๆ แต่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ เพียงผู้เดียว

แผนภาพที่ 3 โครงสร้างการบริหารองค์กรในสมัยท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ

ที่มา : al-Dhahiyān (1991 : 116)

2.4.3 ขั้นตอนการตรวจสอบ (Checking)

เป็นขั้นตอนการเพื่อประเมินผลว่ามีการปฏิบัติงานตามแผน หรือไม่มีปัญหาเกิดขึ้นในระหว่างการปฏิบัติงานหรือไม่ ขั้นตอนนี้มีความสำคัญ เนื่องจากในการดำเนินงานใด ๆ มักจะเกิดปัญหาแทรกซ้อนที่ทำให้การดำเนินงานไม่เป็นไปตามแผนอยู่เสมอ ซึ่งเป็นอุปสรรค ต่อประสิทธิภาพ และคุณภาพของการทำงาน การติดตาม การตรวจสอบ และการประเมินปัญหาจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องกระทำควบคู่ไปกับการดำเนินงาน เพื่อจะได้ทราบข้อมูลที่เป็นประโยชน์ในการปรับปรุงคุณภาพของการทำงานต่อไปในการตรวจสอบ และการประเมินการปฏิบัติงานจะต้องตรวจสอบด้วยการปฏิบัติ นั้น เป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดไว้หรือไม่ทั้งนี้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพของงาน

การตรวจสอบ เป็นการประเมินและติดตามการปฏิบัติงานต่าง ๆ ในองค์กรอย่างเป็นระบบ เริ่มตั้งแต่การวางแผนและเข้าสู่การปฏิบัติงานในองค์กร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการปรับปรุง และแก้ไขกระบวนการทำงานต่าง ๆ ให้ดียิ่งขึ้นตามลำดับ เป็นการปฏิบัติงานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายและความรับผิดชอบของแต่ละส่วน (‘Abū Sin, 1984 ; al-Bur‘ī Wa Mursī, 1990 ; al-Dhāhiyān, 1991 ; al-Mizjājī al-‘Ash‘arī, 2000)

กระบวนการบริหารจัดการองค์กรจะยังไม่ประสบความสำเร็จ หากขาดการตรวจสอบและประเมินติดตาม การประเมินการบริหารจัดการองค์กรในอิสลามมีหลายด้าน คือ การประเมินของพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ แก่มนุษย์และกิจการงานต่าง ๆ การประเมินของผู้บังคับบัญชาแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา การประเมินของประชาชนต่อผู้นำของเขา เป็นต้น การประเมินองค์กรอิสลามจึงเป็นการประเมินที่ครอบคลุมและสมบูรณ์ (al-Bur‘ī Wa Mursī, 1990 ; al-Dhāhiyān, 1991 ; al-Mizjājī al-‘Ash‘arī, 2000) ดังนี้

1. การประเมินจากเบื้องบน เป็นการประเมินโดยพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ แก่บรรดาสิ่งถูกสร้างต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์และสิ่งต่าง ๆ รอบตัวมนุษย์ ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿...وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ رَّقِيبًا ﴿٥٢﴾﴾ (الأحزاب : 52)

ความว่า “...และอัลลอฮ์นั้นเป็นผู้ทรงเฝ้ามองทุกสิ่งทุกอย่าง”

(อัลอะฮزاب : 52)

และพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿... إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾﴾ (النساء : 1)

ความว่า “...แท้จริงอัลลอฮฺทรงสอดส่องดูพวกเจ้าอยู่เสมอ”
(อันนิสาอ : 1)

ดังนั้น ทุก ๆ พฤติกรรม การกระทำ และคำพูดของมนุษย์จะถูกควบคุมและสอดส่องดูแลอย่างละเอียด ดังที่พระองค์อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴾ (ق : 18)

ความว่า “ไม่มีคำพูดคำใดที่เขากล่าวออกมา เว้นแต่ใกล้ ๆ เขานั้นมี (มะลัก) ผู้เฝ้าติดตาม ผู้เตรียมพร้อม (ที่จะบันทึก)” (กอฟ : 18)

จากที่กล่าวมา พอจะสรุปได้ว่า พระองค์อัลลอฮฺ ﷻ เป็นผู้ทรงมีอานุภาพในการประเมินและเฝ้าติดตามโลกนี้ทั้งหมด ซึ่งการประเมินและตรวจสอบของพระองค์กว้างขวางอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด การประเมินของพระองค์ดังกล่าว เป็นการผลักดันให้มุอฺมินพัฒนาตัวเองสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และมีความเป็นเลิศทุกด้าน

2. การประเมินตนเอง เป็นการประเมินและคอยระวังคำพูดและการกระทำต่างๆ ของมนุษย์ให้รอดพ้นจากการทำความผิดต่างๆ ซึ่งการตรวจสอบตัวเองและเป็นการประเมินตนเองอย่างสม่ำเสมอทำให้มนุษย์อยู่ในการทำความดีอยู่เสมอและห่างไกลจากการทำความผิดบาป ดังที่ท่านเราะฮฺสูล ﷺ ได้กล่าวว่า

((الْكَيْسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ ، وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ))

(رواه البخاري : 198)

ความว่า “ผู้ที่ฉลาดคือผู้ที่มีการตรวจสอบตนเองและเตรียมเสียบียงหลังความตาย” (บันทึกโดย al-Bukhāriy : 198)

พระองค์อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى ﴿٣٩﴾ وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى ﴿٤٠﴾
ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى ﴿٤١﴾ ﴾ (النجم : 39-41)

ความว่า “และมนุษย์จะไม่ได้อะไรเลย นอกจากสิ่งที่เขาได้ ขวนขวายเอาไว้ และแท้จริงการขวนขวายของเขาก็จะให้เห็นในไม่

ข้า แล้วเขาก็จะได้รับการตอบแทนด้วยการตอบแทนที่ครบถ้วน สมบูรณ์” (อัลนัจญม : 39-41)

และพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสอีกว่า

﴿ وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَبِيرَهُ فِي عُنُقِهِ ۗ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا ﴿١٣﴾ أَقْرَأُ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾ (الإسراء : 13-14)

ความว่า “และมนุษย์ทุกคน เราได้ให้ภาระงานของเขาแขวนติดไว้ที่คอของเขา และในวันกิยามะฮฺเราจะเอาบันทึกรายงานมาให้เขาพบมัน ในสภาพที่กางแผ่ เจ้าจงอ่านบันทึกของเจ้า พอเพียงเจ้าแล้ววันนี้ที่ จะเป็นผู้ชำระบัญชีของตัวเอง” (อัลอิสรออ : 13-14)

ดังนั้น มนุษย์ทุกคนต้องหมั่นตรวจสอบตนเองอยู่เสมอ ครอบคลุมทั้งคำพูดและการกระทำต่าง ๆ โดยเฉพาะคำพูดต้องพยายามพูดในสิ่งที่ดีและหากพูดไปแล้วทำให้คนรอบข้างรู้สึกไม่ดีก็ ควรจะนิน่เสีย และหมั่นทำความดี ตั้งเจตนาที่ดีในการทำงาน และเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคนรอบข้าง

3. การประเมินโดยองค์กร

การประเมินโดยองค์กรเป็นการปฏิบัติหน้าที่ของผู้บังคับบัญชาในการประเมิน ตรวจสอบ และติดตามการปฏิบัติงานของผู้ใต้บังคับบัญชา โดยใช้ระบบบริหารจัดการเป็นทีม มีความรัก ความเมตตา และความสามัคคีในการปฏิบัติงาน ดังที่ท่านเราะฮูล ﷺ ได้กล่าวว่า

((مَثَلُ الْقَائِمِ عَلَى حُدُودِ اللَّهِ وَالْوَاقِعِ فِيهَا كَمَثَلِ قَوْمٍ اسْتَهْمُوا عَلَى سَفِينَةٍ ، فَأَصَابَ بَعْضُهُمْ أَعْلَاهَا ، وَبَعْضُهُمْ أَسْفَلَهَا ، فَكَانَ الَّذِينَ فِي أَسْفَلِهَا إِذَا اسْتَقُوا مِنَ الْمَاءِ مَرُّوا عَلَى مَنْ فَوْقَهُمْ ، فَقَالُوا : لَوْ أَنَّا خَرَقْنَا فِي نَصِيبِنَا خَرْقًا ، وَلَمْ نُؤْذِ مَنْ فَوْقَنَا ، فَإِنْ يَتْرَكُوهُمْ وَمَا أَرَادُوا هَلَكُوا جَمِيعًا ، وَإِنْ أَخَذُوا عَلَى أَيْدِيهِمْ بَحَّوْا وَبَحَّوْا جَمِيعًا))
(رواه البخاري : 2686)

ความว่า “อุปมาผู้ที่ปฏิบัติงานตามขอบเขตของอัลลอฮ์ (ทำในสิ่งที่พระองค์อัลลอฮ์ทรงใช้และละเว้นสิ่งที่พระองค์ทรงห้าม) และสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในการปฏิบัติงานนั้น เปรียบเสมือนกลุ่มชนหนึ่งที่รวมอาศัยอยู่บนเรือลำเดียวกันและกลุ่มชนส่วนหนึ่งที่อยู่ชั้นบนและอยู่

ชั้นล่างได้ประสพภัยอันตราย สำหรับกลุ่มคนที่อยู่ชั้นล่างเมื่อพวกเขาได้รับความหายนะ ก็จะทำให้เกิดภัยอันตรายกับกลุ่มคนที่อยู่ชั้นบน พวกเขาได้กล่าวว่า หากพวกเราได้เจาะเรือเพียงในส่วนของพวกเขา (ชั้นล่าง) และไม่ได้ทำให้รบกวนกลุ่มคนที่อยู่ชั้นบน และหากทิ้งพวกเขาไว้อย่างนั้นพวกเขาก็จะได้รับความพินาศ และหากไม่ได้ขุดเจาะเรือก็จะทำให้พวกเขาปลอดภัยและทำให้ปลอดภัยทั้งหมด” (บันทึกโดย al-Bukhāriy : 2686)

การประเมินและตรวจสอบองค์กรในอิสลามมิได้มีวัตถุประสงค์ในประเมินและตรวจสอบเพื่อการปรับปรุงและแก้ไขข้อผิดพลาดเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการประเมินและคอยระวังมิให้เกิดข้อผิดพลาดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในองค์กร นอกจากนี้การประเมินในองค์กรมิได้ตรวจสอบและติดตามเพียงการทำงานของผู้ใต้บังคับบัญชาเท่านั้น แต่ยังขยายไปสู่การวางระบบและระเบียบต่างๆ ที่เหมาะสมในการทำงานภายในองค์กร ดังนั้น ผู้นำจึงต้องวางระบบในการปฏิบัติงานต่างๆ ให้ครอบคลุมทั้งคุณยาและอาคิเราะฮ์

4. การประเมินโดยประชาชน

การปฏิบัติงานในองค์กรเป็นการปฏิบัติงานของสมาชิกภายในองค์กรประจำแผนกและฝ่ายต่างๆ เป็นองค์กรที่มีชีวิตในสังคม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำให้เกิดประชาชาติอิสลามที่ดีเลิศและเพื่อทำให้พระนามของอัลลอฮ์สูงส่ง มีความยุติธรรม อิสรภาพ และเสมอภาค ดังนั้น การบริหารในองค์กรจึงต้องน้อมรับการประเมินและการตรวจสอบจากสังคมภายนอก หากองค์กรมีความผิดพลาดในการบริหารงาน สังคมก็สามารถตักเตือนและชี้แนะสู่แนวทางที่ถูกต้อง ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾ ﴾

(التوبة : 71)

ความว่า “และบรรดามุอมีนชายและบรรดามุอมีนหญิงนั้น บางส่วนของพวกเขาต่างเป็นผู้ช่วยเหลืออีกบางส่วน ซึ่งพวกเขาจะใช้ให้ปฏิบัติในสิ่งที่ชอบและห้ามปรามในสิ่งที่ไม่ชอบ และพวกเขาดำรงไว้ซึ่งการละหมาดและจ่ายซะกาต และรักดีต่ออัลลอฮ์ และเราะสูลของพระองค์ คนเหล่านี้แหละอัลลอฮ์จะทรงเอ็นดูเมตตาแก่พวกเขา

แท้จริงอัลลอฮ์นั้นเป็นผู้ทรงเดชานุภาพ ผู้ทรงปรีชาญาณ”
(อิตเตาบะฮฺ : 71)

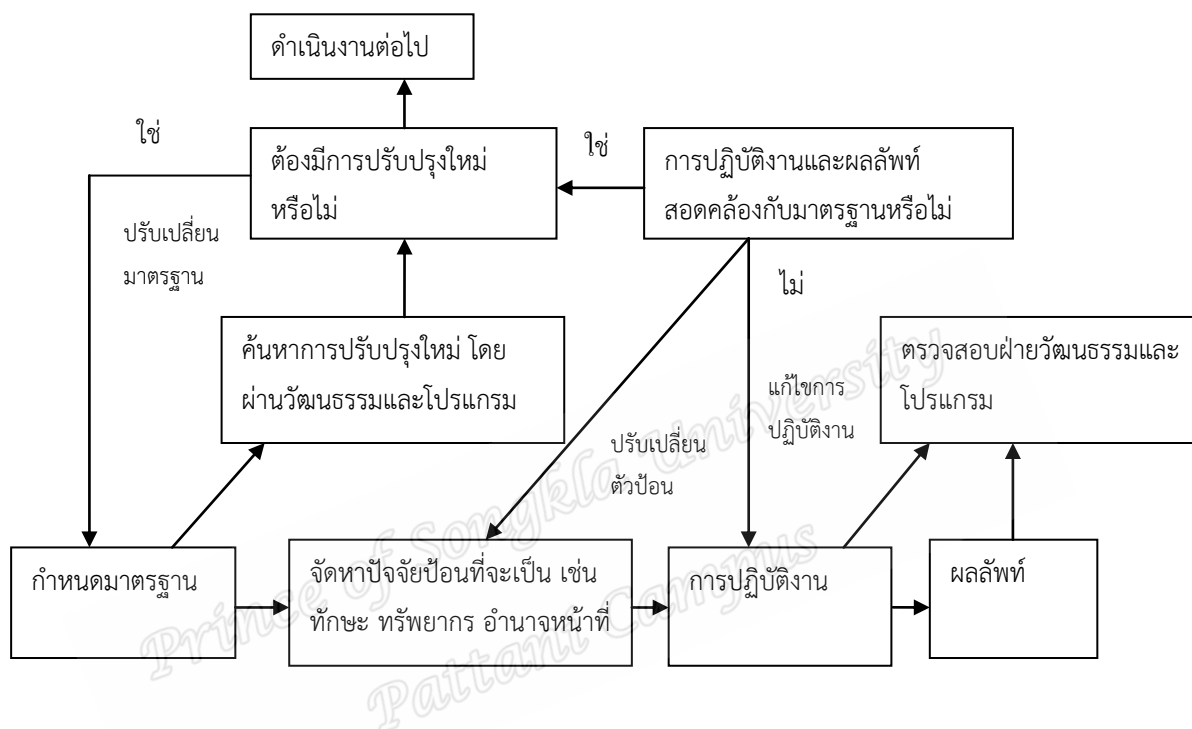
ดังนั้น การปฏิสัมพันธ์ในสังคมอิสลามด้วยการปฏิบัติในสิ่งที่ชอบและห้ามปรามในสิ่งที่ไม่ชอบส่งผลทำให้ทุกคนมีการตรวจสอบตนเอง มีการตักเตือนและชี้แนะซึ่งกันและกัน และให้ความสำคัญกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์กรและสังคม พี่งพาอาศัยต่อกันและกันเสมือนเป็นเรือนร่างเดียวกัน และหากสังคมเห็นองค์การดำเนินการในสิ่งใดที่ผิดพลาดในการบริหารจัดการองค์การ สังคมก็ต้องเร่งแก้ไขและปรับปรุงให้ดีขึ้น ดังที่ท่านเราะฮูล ﷺ ได้กล่าวว่า

((مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيَعِزِّزْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ)) (رواه مسلم : 34)

ความว่า “ผู้ใดเห็นใครประพฤติดิบัญญัติก็จงเปลี่ยนแปลงเขาด้วยมือของเขา หากไม่สามารถทำได้ก็จงตักเตือนเขาด้วยลิ้น และหากไม่สามารถทำได้ก็จงตักเตือนภายในใจ และการตักเตือน (ภายในใจ) ดังกล่าวถือว่าเป็นผู้ที่มีการศรัทธาที่อ่อนแอที่สุด” (บันทึกโดย Muslim : 34)

อุมร์ บิน อัลค็อฏฏอบ رضي الله عنه เป็นแบบอย่างที่ดียิ่งในด้านการประเมินการปฏิบัติงานของผู้ใต้บังคับบัญชาในองค์กร ท่านมีความเด็ดขาดในการตัดสินใจ หากผู้ใดไม่ปฏิบัติตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ท่านก็จะดำเนินการปลดพ้นที่และแต่งตั้งคนอื่นทำหน้าที่แทน หรือบางครั้งหากคนเดิมทำหน้าที่ดีอยู่แล้ว แต่ยังมีอีกคนที่ทำหน้าที่ได้ดีกว่า ท่านก็จะแต่งตั้งคนที่ทำหน้าที่ได้ดีกว่าดำเนินการปฏิบัติงานแทน เพื่อแก้ไขการปฏิบัติงานในองค์กรให้ดียิ่งขึ้น ดังที่ท่านได้กำหนดกระบวนการประเมินโดยสรุปดังนี้ 1) มีการกำหนดมาตรฐานของงานที่ชัดเจน 2) มีการจัดสรรบ่อนเข้า อันรวมถึงทรัพยากรและทักษะ และอำนาจหน้าที่ 3) มีการค้นหาวิธีการปรับปรุงการปฏิบัติงาน รวมทั้งกำหนดมาตรฐานของงานอย่างต่อเนื่อง การค้นหาอาจกระทำโดยผ่านกระบวนการศึกษาวัฒนธรรมที่พึงประสงค์ หรือโดยวิธีการจัดทำโปรแกรมที่ออกแบบเฉพาะ 4) มีการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานเปรียบเทียบกับมาตรฐาน โดยอาจตรวจสอบจากวัฒนธรรมของความมุ่งมั่นและความผูกพันที่มีอยู่ หรือจากกิจกรรมบางอย่างที่ได้รับการออกแบบเฉพาะ เช่น การวัดและประเมินผล การควบคุมคุณภาพเชิงสถิติ และการสำรวจลูกค้า เป็นต้น 5) หากการปฏิบัติงานไม่ได้ผลตามที่มาตรฐานกำหนด ต้องมีการแก้ไขและปรับปรุง 6) หากการปฏิบัติงานได้ผลตามที่มาตรฐานกำหนด ควรศึกษาความเป็นไปได้ในการปรับปรุงและพัฒนาต่อไป และ 7) หากพบวิธีการปรับปรุงกระบวนการทำงาน การกำหนดกลไกตรวจสอบเพื่อ

การแก้ไขข้อผิดพลาดที่เกิดจากวิธีการดังกล่าวเป็นสิ่งที่ควรกระทำ การแก้ไขอาจกระทำในส่วนของ การปฏิบัติงานที่ดำเนินอยู่ ตัวบ่งชี้ หรือในส่วนของมาตรฐานที่กำหนด ควรระลึกอยู่เสมอว่า มาตรฐานเป็นสิ่งที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพราะมาตรฐานจะถูกเปลี่ยนทุกครั้งเมื่อ ค้นพบวิธีการปรับปรุง

แผนภาพที่ 4 กระบวนการควบคุมเพื่อการบริหารองค์กร (T.Q.M.) ที่ปฏิบัติโดยอุมร์ ﷺ

จากที่กล่าวมาข้างต้น ชี้ให้เห็นว่า ผู้นำองค์กรจะต้องให้ความสำคัญกับการกำหนด หน้าที่และบทบาทของผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างชัดเจน และต้องมั่นใจว่ามีคุณสมบัติเหมาะสมเพียงพอที่จะปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าว จึงทำให้พวกเขามีความรับผิดชอบและพร้อมที่จะได้รับการตรวจสอบ ผ่านกระบวนการประเมิน โดยผู้นำต้องตรวจสอบว่าพวกเขาได้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้กำหนดไว้หรือไม่ เพียงใด และหากปฏิบัติหน้าที่อย่างดีตามที่ได้รับมอบหมายและเป็นไปตามวัตถุประสงค์ขององค์กร ก็ถือว่าประสบผลสำเร็จและสามารถขับเคลื่อนองค์กรไปได้ แต่หากบกพร่องในการปฏิบัติงานก็ต้องการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นต่อไป

2.4.4 ขั้นตอนการปรับปรุง (Action)

เป็นขั้นตอนการของการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นหลังจากได้ทำการตรวจสอบแล้ว การปรับปรุงอาจเป็นการแก้ไขแบบเร่งด่วนเฉพาะหน้า หรือการค้นหาสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา เพื่อ

ป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาซ้ำรอยเดิม การปรับปรุงอาจนำไปสู่การกำหนดมาตรฐานของวิธีการทำงานที่ต่างจากเดิมเมื่อมีการดำเนินงานตามวงจร PDCA ในรอบใหม่ข้อมูลที่ได้จากการปรับปรุงจะช่วยให้การวางแผนมีความสมบูรณ์และมีคุณภาพเพิ่มขึ้นได้ด้วย

การปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงกระบวนการทำงานต่าง ๆ ในองค์กรให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเพิ่มมากขึ้น นับเป็นสิ่งที่สำคัญและมีความจำเป็นเพื่อสร้างความก้าวหน้าขององค์กร โดยการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในองค์กรจำเป็นต้องอาศัยผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงานร่วมกันปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿...إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ...﴾ (الرعد : 11)

ความว่า “...แท้จริงอัลลอฮ์จะมีทรงเปลี่ยนแปลงสภาพของชนกลุ่มใด จนกว่าพวกเขาจะเปลี่ยนแปลงสภาพของพวกเขาเอง”
(อิรเราะฮุด : 11)

อายะฮ์ข้างต้น ชี้ให้เห็นว่า พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรงกำชับให้ประชาชาติอิสลามพึงตระหนักว่า ประเด็นการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงต้องอาศัยมนุษย์ที่จะเปลี่ยนแปลงด้วยตัวของพวกเขาเองเท่านั้น โดยผ่านเพื่อนพ้องและสหายที่อยู่ใกล้ชิด เพราะสามารถส่งผลโดยตรงต่อการปรับปรุงและการเปลี่ยนแปลง ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ยังได้ตรัสอีกว่า

﴿ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوْا مَا بِاَنْفُسِهِمْ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ﴾ (الأنفال : 53)

ความว่า “นั่นก็เพราะว่า อัลลอฮ์มิได้ทรงเป็นผู้เปลี่ยนแปลงความกรุณาใด ๆ ที่พระองค์ทรงประทานแก่กลุ่มชนหนึ่งกลุ่มชนใด จนกว่าพวกเขาจะได้เปลี่ยนแปลงสิ่งที่อยู่ในตัวของพวกเขาเอง และแท้จริงอัลลอฮ์นั้นเป็นผู้ทรงได้ยินผู้ทรงรอบรู้” (อัลอัมฟาล : 53)

จากอายะฮ์ข้างต้น อะลีย มัดกูร์ (‘Alī ‘Aḥmad Madkūr : 1989) ได้กล่าวว่า “แท้จริงแล้วการปรับปรุงและการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมเป็นกระบวนการที่จะต้องอาศัยแรงผลักดันจากภายใน (จิตใจ) โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านการยึดมั่น (อะกีดะฮ์) การเป็นแบบอย่างและค่านิยม หากไม่มีการเปลี่ยนแปลงประการดังกล่าวข้างต้น ทำให้เกิดการต่อต้านกับพฤติกรรมภายนอก ทั้งในส่วนของบุคคลและสังคม และมุฮัมมัด อิรเราะฮิด (Muḥammad Bin ‘Aḥmad al-

Rashid : 2003) ได้ให้ความหมายในลักษณะเดียวกันว่า “การปรับปรุงและการเปลี่ยนแปลงสู่แนวทางที่ดีหรือแนวทางที่ไม่ดีนั้น เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยความสามารถของมนุษย์ในการเลือกประการใด ประการหนึ่งจาก 2 ประการ คือ ต้องการทางนำ ความดี และสิ่งที่ดี หรือต้องการการหลงผิด ความชั่ว และสิ่งที่ชั่ว” ดังนั้น การปรับปรุงและการเปลี่ยนแปลงตนเองจึงต้องอาศัยความคิด ความเข้าใจ และการเอนเอียงของมนุษย์ และดำเนินไปตามกฎสภาวการณ์ของอัลลอฮ์ ﷻ ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا ۚ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ سَائِلًا ۚ وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَنَاهَا ۚ وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَّاهَا ۚ وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا ۚ ﴾ (الشمس : 4-7)

ความว่า “และด้วยเวลากลางคืนเมื่อปกคลุมมัน และด้วยชั้นฟ้า และที่พระองค์ทรงสร้างมัน และด้วยแผ่นดิน และที่พระองค์ทรงแผ่มัน และด้วยชีวิต และที่พระองค์ทรงทำให้มันสมบูรณ์ ” (อัซซัมสุ : 4-7)

ดังนั้น เมื่อใดก็ตามที่พบว่าการปฏิบัติงานไม่เป็นไปตามมาตรฐาน ผู้บริหารจำเป็นต้องปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่อง มิฉะนั้นจะทำให้กระบวนการประเมินและตรวจสอบจะไร้ผล การปรับปรุงงานให้สอดคล้องกับมาตรฐานเป็นสิ่งจำเป็น กระบวนการประเมินและตรวจสอบจะเป็นตัวชี้วัดให้เห็นถึงระดับมาตรฐานว่าต่ำเกินไปหรือสูงเกินไป การปรับปรุงแก้ไขจึงต้องสอดคล้องกับมาตรฐาน การทำงานย่อมมีข้อผิดพลาด แต่ไม่ควรผิดพลาดหลายครั้ง เพราะผู้ปฏิบัติงานต้องเรียนรู้จากข้อผิดพลาด และต้องปฏิบัติหน้าที่ที่รับผิดชอบอย่างเต็มความสามารถและสิ้นสุดลงด้วยการมอบหมายการทำงานต่าง ๆ ต่อพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ เพียงผู้เดียว ดังที่ท่านนบี ﷺ ได้กล่าวว่า

((لَا يُدْعَى الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ)) (رواه البخاري : 5782)

ความว่า “มุอิมินไม่ควรทำความผิดในเรื่องเดียวกันจำนวนสองครั้งสองครา” (บันทึกโดย al-Bukhāriy : 5782)

หะดีษข้างต้นชี้ให้เห็นว่า การปฏิบัติงานในองค์กรให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลนั้น ผู้บริหารในองค์กรต้องระมัดระวังมิให้เกิดข้อผิดพลาดซ้ำหลายครั้ง โดยเฉพาะความผิดพลาดในเรื่องเดียวกัน ผู้บริหารจึงต้องมีการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงระบบการทำงานให้ดีขึ้น และมีระบบการบริหารจัดการที่ชัดเจน โปร่งใส และสามารถตรวจสอบได้

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงระบบการทำงานให้ดีขึ้นถือเป็นการส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้ปฏิบัติงานเชิงชวนสู่การทำหน้าที่และละเว้นความชั่ว เพราะผู้ที่เชิญชวนผู้คนสู่การทำหน้าที่นั้น พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรงตอบแทนผลบุญแก่เขาเช่นเดียวกับผู้ที่กระทำความดีดังกล่าว ดังที่ท่านนบี มุฮัมมัด ﷺ ได้กล่าวว่า

((مَنْ دَلَّ عَلَىٰ خَيْرٍ فَلَهُ مِثْلُ أَجْرِ فَاعِلِهِ))

(رواه مسلم : ... 1893)

ความว่า “ผู้ใดชี้แนะไปสู่การทำหน้าที่ ผู้นั้นก็จะได้รับผลตอบแทนเช่นเดียวกับผลตอบแทนของผู้กระทำความดีนั้น”

(บันทึกโดย Muslim : ... 1893)

และมีรายงานจากท่านอับู ฮุรัยเราะฮ์ رضي الله عنه เล่าว่า ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้กล่าวว่า

((مَنْ دَعَا إِلَىٰ هُدًى كَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ أُجُورٍ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْئًا وَمَنْ دَعَا إِلَىٰ ضَلَالَةٍ كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامٍ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَيْئًا))

(رواه مسلم : 2674)

ความว่า “บุคคลใดที่เชิญชวนไปสู่ทางนำ เขาจะได้รับผลบุญประดุจดั่งผลบุญของผู้ที่ปฏิบัติตามเขา โดยไม่ทำให้ผลบุญของพวกเขาลดหย่อนแม้แต่น้อย และบุคคลใดที่เชิญชวนไปสู่การหลงผิด เขาจะได้รับโทษประดุจดั่งโทษของผู้ที่ปฏิบัติตามเขา โดยไม่ทำให้โทษของพวกเขาลดหย่อนแม้แต่น้อย”

(บันทึกโดย Muslim : 2674)

อย่างไรก็ดี สำหรับขั้นตอนการปรับปรุงแก้ไข (Action) เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการในองค์กรให้ดีขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะในบริบทของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้วิจัยมองว่า คุณลักษณะของผู้บริหารโรงเรียนในการนำพาองค์กรโดยใช้กระบวนการบริหาร PDCA ต้องอาศัยผู้นำที่มีคุณลักษณะตามแบบฉบับอิสลาม และบริหารจัดการแบบอิสลาม ดังนั้น กระบวนการบริหารโดยการนำ (Leading) จึงมีความจำเป็นและเป็นส่วนช่วยเสริมทำให้กระบวนการ PDCA มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการปฏิบัติงานเพิ่มมากขึ้น

การนำ (Leading) เป็นศาสตร์และศิลป์ของผู้บังคับบัญชาในการให้คำแนะนำ คำตักเตือน คำสั่ง และระเบียบต่าง ๆ ทั้งด้วยวาจาและการบันทึกที่กำหนดโดยผู้บังคับบัญชามอบหมายให้ผู้ใต้บังคับบัญชาดำเนินการปฏิบัติโดยอาศัยหลักการปฏิบัติที่มีคุณธรรมจริยธรรม มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้การปฏิบัติงานในองค์กรบรรลุเป้าหมายตามที่ได้วางไว้ (al-Bur‘t Wa Mursī, 1990 ; al-Dhāhiyān, 1991 ; al-Mizjājī, 2000)

การนำและการตรวจสอบในองค์กรมีความสำคัญและมีความจำเป็นสำหรับผู้บริหารในการนำองค์กรให้ประสบความสำเร็จ ซึ่งต้องอาศัย 2 ประการหลักที่สำคัญ (al-Bur‘t Wa Mursī, 1990 ; al-Dhāhiyān, 1991 ; al-Mizjājī al-‘Ash‘arī, 2000) ดังนี้

1. อะก็ตะฮฺ

กระบวนการนำในองค์กรผู้นำต้องมีอะก็ตะฮฺที่เข้มแข็งเป็นพื้นฐานหลักในองค์กรและเป็นแบบอย่างให้กับผู้ใต้บังคับบัญชา ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷺ ได้ตรัสว่า

﴿ وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴾ ﴿١٤﴾ (آل عمران : 104)

ความว่า “และจงให้มีขึ้นจากพวกเจ้า ซึ่งคณะหนึ่งที่จะเชิญชวนไปสู่ความดี และใช้ให้กระทำการที่ชอบ และห้ามมิให้กระทำการที่มีชอบ และชนเหล่านี้แหละพวกเขาคือผู้ได้รับความสำเร็จ”

(อาละอิมรอน : 104)

และพระองค์ยังได้ตรัสอีกว่า

﴿ كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ ﴾ ﴿١١٠﴾ (آل عمران : 110)

ความว่า “พวกเจ้านั้นเป็นประชาชาติที่ดียิ่งซึ่งถูกอุบัติขึ้นสำหรับมนุษยชาติ โดยที่พวกเจ้าใช้ให้ปฏิบัติสิ่งที่ชอบและห้ามมิให้ปฏิบัติสิ่งที่มีชอบ และศรัทธาต่ออัลลอฮ์” (อาละอิมรอน : 110)

ดังนั้น การนำในองค์กรจึงเป็นการป้องกันหลักการของศาสนาและป้องกันอะก็ตะฮฺ และคุณธรรมจริยธรรมอิสลาม เพราะการมีอะก็ตะฮฺที่เข้มแข็งทำให้เกิดความสันติในองค์กร ผู้นำจึง

ต้องเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้ใต้บังคับบัญชา เป็นผู้นำที่สามารถนำองค์กรไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ การมีเอกราชที่เข้มแข็งนั้นเป็นคุณลักษณะพิเศษในการนำดังนี้

1. มีเอกภาพในการบัญชา

การนำองค์กรที่มีความเป็นเอกภาพต้องมีผู้นำเพียงคนเดียวในการตัดสินใจกิจการงานต่าง ๆ ส่งผลทำให้เกิดความสะดวกและคล่องตัวในการบริหารจัดการ ดังที่ท่านเราะฮูล رضي الله عنه ได้กล่าวว่

((إذا خرج ثلاثة في سفر فليؤمروا أحدهم)) (رواه أبو داود :

(2608

ความว่า “เมื่อมีกลุ่มบุคคล จำนวน 3 คนได้ออกเดินทาง สูเจ้าจงเลือกผู้นำหนึ่งคนจากกลุ่มพวกเขา” (บันทึกโดย 'Abu Dawūd : 2608)

พระองค์อัลลอฮ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ (الجاثية : 18)

ความว่า “แล้วเราได้ตั้งเจ้าให้อยู่บนแนวทางหนึ่งในเรื่องของศาสนาที่แท้จริง ดังนั้น จงปฏิบัติตามแนวทางนั้น และอย่าได้ปฏิบัติตามอารมณ์ต่ำของบรรดาผู้ไม่รู้” (อัลญาซียะฮ : 18)

และพระองค์อัลลอฮ ﷻ ได้ตรัสอีกว่า

﴿ شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾ (شورى : 13)

ความว่า “พระองค์ได้ทรงกำหนดศาสนาแก่พวกเจ้าเช่นเดียวกับที่พระองค์ได้ทรงบัญชาแก่นูหและที่เราได้วะหยูแก่เจ้าก็เช่นเดียวกับที่เราได้บัญชาแก่อิบรอฮีม และมุซา และอีซาว่า พวกเจ้าจงดำรงศาสนาไว้ให้มั่นคง และอย่าแตกแยกกันในเรื่องของศาสนา แต่เป็น

เรื่องใหญ่แก่พวกตั้งภาคีที่เจ้าเรียกร้อง เชิญชวนพวกเขาไปสู่ศาสนา
นั้น อัลลอฮฺทรงเลือกสำหรับพระองค์ผู้ที่พระองค์ทรงประสงค์ และ
ทรงชี้แนะทางสู่พระองค์แก่ผู้ที่ผินหน้าสู่พระองค์” (ซูรอ : 13)

2. มีการประชุม (ซูรอ) ก่อนที่ออกคำสั่งและระเบียบต่าง ๆ

ผู้นำที่มีความชำนาญการและมีประสบการณ์ในการบริหารจัดการ ต้องจัดให้มีการ
ประชุมกับผู้ใต้บังคับบัญชาในเรื่องสำคัญต่าง ๆ เป็นประจำ เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่เหมาะสมและสามารถ
นำองค์กรไปสู่จุดหมายที่วางไว้ การประชุมจึงมีความจำเป็นดังที่พระองค์อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ
لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ
فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾﴾
(آل عمران : 159)

ความว่า “เนื่องด้วยความเมตตาจากอัลลอฮฺนั่นเอง เจ้า (มุฮัมมัด)
จึงได้สุภาพอ่อนโยนแก่พวกเขา และถ้าหากเจ้าเป็นผู้ประพฤติดุร้าย
ซ้ำ และมีใจแข็งกระด้างแล้วไซ้ร้ แน่นอนพวกเขาก็ย่อมแยกตัว
ออกไปจากรอบ ๆ เจ้ากันแล้ว ดังนั้น จงอภัยให้แก่พวกเขาเถิด และ
จงขออภัยให้แก่พวกเขาด้วย และจงปรึกษาหารือกับพวกเขาใน
กิจการทั้งหลาย ครั้งเมื่อเจ้าได้ตัดสินใจแล้วก็จงมอบหมายแต่อัลลอ
ฮฺเถิด แท้จริงอัลลอฮฺทรงรักใคร่ผู้มอบหมายทั้งหลาย”

(อาละอิมรอน : 159)

3. ความรับผิดชอบต่อหน้าที่

ผู้นำมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบทั้งหมดของผู้ใต้บังคับบัญชา ส่วนผู้ใต้บังคับบัญชาก็
ต้องรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายทั้งหมดเช่นกัน ดังที่อับดุลเลาะฮฺ บิน อุมร์ رضي الله عنه เล่าว่า ท่าน
เราะฮฺลุล رضي الله عنه ได้กล่าวว่า

((كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ الْإِمَامُ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ
وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي أَهْلِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ فِي بَيْتِ
رَوْحِهَا وَمَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا وَالْحَادِمُ رَاعٍ فِي مَالِ سَيِّدِهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ
رَعِيَّتِهِ قَالَ وَحَسِبْتُ أَنْ قَدْ قَالَ وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي مَالِ أَبِيهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ

رَعِيَّتِهِ وَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ)) (رواه البخاري : 853)

ความว่า “ท่านทั้งหลายมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบและท่านทั้งหลายจะถูกสอบสวนเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ของท่าน ผู้นำมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบและจะต้องถูกสอบสวนจากหน้าที่ของเขา สามีมมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบต่อครอบครัวในบ้านของเขาและจะต้องถูกสอบสวนจากหน้าที่ของเขา และภรรยา มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบในบ้านของสามี และจะต้องถูกสอบสวนจากหน้าที่ของเธอ และผู้รับใช้มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบทรัพย์สินของเจ้านาย และจะต้องถูกสอบสวนจากหน้าที่ของเขา และลูกชายมีหน้าที่ดูแลทรัพย์สินของบิดา และเขาจะต้องถูกสอบสวนจากหน้าที่ของเขา ดังนั้นท่านทั้งหลายมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบและท่านทั้งหลายจะต้องถูกสอบสวนเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ของท่าน” (บันทึกโดย al-Bukhāri : 853)

การปฏิบัติหน้าที่ของผู้นำและผู้ใต้บังคับบัญชา ตลอดจนการกระทำทั้งหมดในการดำเนินชีวิตของเขาจะต้องถูกตรวจสอบและถูกบันทึกทั้งสิ้น ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ได้ตรัสว่า

﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٣٦﴾﴾ (الإسراء : 36)

ความว่า “และอย่าติดตามสิ่งที่เจ้าไม่มีความรู้ในเรื่องนั้น แท้จริงหูและตา และหัวใจ ทุกสิ่งเหล่านั้นจะถูกสอบสวน” (อัลอิสรอฮ : 36)

4. ดูแลความเป็นมนุษยธรรมในการนำองค์กร

การนำและการบริหารจัดการในองค์กรต้องอาศัยความรักและความเมตตาความเป็นพี่น้อง ความเป็นเอกภาพ ความสามัคคี ต้องเอาใจเขามาใส่ใจเรา และให้เกียรติซึ่งกันและกัน ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾﴾ (آل عمران : 159)

ความว่า “เนื่องด้วยความเมตตาจากอัลลอฮ์นั่นเอง เจ้า (มุฮัมมัด) จึงได้สุภาพอ่อนโยนแก่พวกเขา และถ้าหากเจ้าเป็นผู้ประพฤติน่าเกลียด ขี้ และไม่มีใจแข็งกระด้างแล้วไซ้ร้ แน่แน่นอนพวกเขาก็ยอมแยกตัวออกไปจากรอบ ๆ เจ้ากันแล้ว ดังนั้น จงอภัยให้แก่พวกเขาเถิด และจงขออภัยให้แก่พวกเขาด้วย และจงปรึกษาหารือกับพวกเขาในกิจการทั้งหลาย ครั้นเมื่อเจ้าได้ตัดสินใจแล้วก็จงมอบหมายแด่อัลลอฮ์เถิด แท้จริงอัลลอฮ์ทรงรักใคร่ผู้มอบหมายทั้งหลาย”

(อาละอิมรอน : 159)

ผู้นำจึงต้องมีความฉลาดหลักแหลมในการสร้างความเอกภาพและความปรองดองเกี่ยวกับระบบการทำงานในองค์กร อย่าให้เกิดความขัดแย้งในองค์กรที่นำไปสู่ความบั่นทอนจิตใจและส่งผลให้การปฏิบัติงานไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ ดังนั้น การปฏิบัติงานในองค์กรจึงต้องอาศัยความประนีประนอมและเข้าใจซึ่งกันและกัน และมีความสามัคคีปรองดองในการทำมาความดีและละเว้นความชั่ว ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾﴾

(التوبة : 71)

ความว่า “และบรรดามุฮัมมัดและบรรดามุฮัมมัดหญิงนั้น บางส่วนของพวกเขาต่างเป็นผู้ช่วยเหลืออีกบางส่วน ซึ่งพวกเขาจะใช้ให้ปฏิบัติในสิ่งที่ชอบและห้ามปรามในสิ่งที่ไม่ชอบ และพวกเขาดำรงไว้ซึ่งการละหมาดและจ่ายซะกาต และรักดีต่ออัลลอฮ์ และเราะสูลุลของพระองค์ คนเหล่านี้แหละอัลลอฮ์จะทรงเอ็นดูเมตตาแก่พวกเขา แท้จริงอัลลอฮ์นั้นเป็นผู้ทรงเดชานุภาพ ผู้ทรงปรีชาญาณ”

(อัตเตาบะฮ์ : 71)

2. ความสามารถและประสบการณ์

ผู้นำในองค์กรต้องพิจารณาไตร่ตรองความสามารถและประสบการณ์ของผู้ใต้บังคับบัญชาในการมอบหมายให้ปฏิบัติงานตรงกับความสามารถและตรงกับตำแหน่งที่เขาสามารถปฏิบัติได้ ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا
 اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ
 عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا
 طَاقَةَ لَنَا بِهِ ۖ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا
 عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴾ (البقرة : 286)

ความว่า “อัลลอฮ์จะไม่ทรงบังคับชีวิตหนึ่งชีวิตใดนอกจากตาม
 ความสามารถของชีวิตนั้นเท่านั้น ชีวิตนั้นจะได้รับการตอบแทนใน
 สิ่งที่เขาได้แสวงหาไว้ และชีวิตนั้นจะได้รับการลงโทษในสิ่งชั่วที่เขา
 ได้แสวงหาไว้ โอ้พระเจ้าของพวกเรา โปรดอย่าเอาโทษแก่เราเลย
 หากพวกเราลืมหือผิดพลาดไป โอ้พระเจ้าของพวกเรา โปรดอย่าได้
 บรรทุกภาระหนักใด ๆ แก่พวกเรา เช่นเดียวกับที่พระองค์ได้ทรง
 บรรทุกมันแก่บรรดาผู้ที่อยู่ก่อนหน้าพวกเรามาแล้ว โอ้พระเจ้าของ
 พวกเรา โปรดอย่าให้พวกเราแบกสิ่งที่ไม่มีกำลังใด ๆ แก่พวกเราที่
 จะแบกมันได้ และโปรดได้ทรงอภัยแก่พวกเราและยกโทษให้แก่
 พวกเรา และเมตตาแก่พวกเราด้วยเถิด พระองค์นั้น คือ ผู้ปกครอง
 ของพวกเรา ดังนั้น โปรดได้ทรงช่วยเหลือพวกเราให้ได้รับชัยชนะ
 เหนือกลุ่มชนที่ปฏิเสธศรัทธาด้วยเถิด” (อัลบะเกาะเราะฮฺ : 286)

เมื่อผู้นำได้เลือกผู้ใต้บังคับบัญชาที่มีความสามารถและประสบการณ์ตรงกับตำแหน่ง
 และหน้าที่การงานแล้ว ผู้นำก็ต้องเลือกผู้ใต้บังคับบัญชาที่มีความยำเกรงและมีศานาและมีความ
 สำนวนตน ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ التَّائِبُونَ الْعَبِيدُونَ الْحَمِيدُونَ الْمَنَّانُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ
 الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ
 وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴾ (التوبة : 112)

ความว่า “บรรดาผู้กลับเนื้อกลับตัว ผู้กระทำการอิบาดะฮฺ ผู้กล่าว
 คำสรรเสริญ ผู้เดินทางเพื่อต่อสู้หรือแสวงหาวิชาความรู้ ผู้รู้กฏ ผู้
 สujud ผู้กำชับให้ทำความดี ผู้ห้ามปรามให้ละเว้นความชั่ว และ
 บรรดาผู้รักษาขอบเขตของอัลลอฮ์และจงแจ้งข่าวดีแก่บรรดาผู้
 ศรัทธาเถิด” (อัตเตาบะฮฺ : 112)

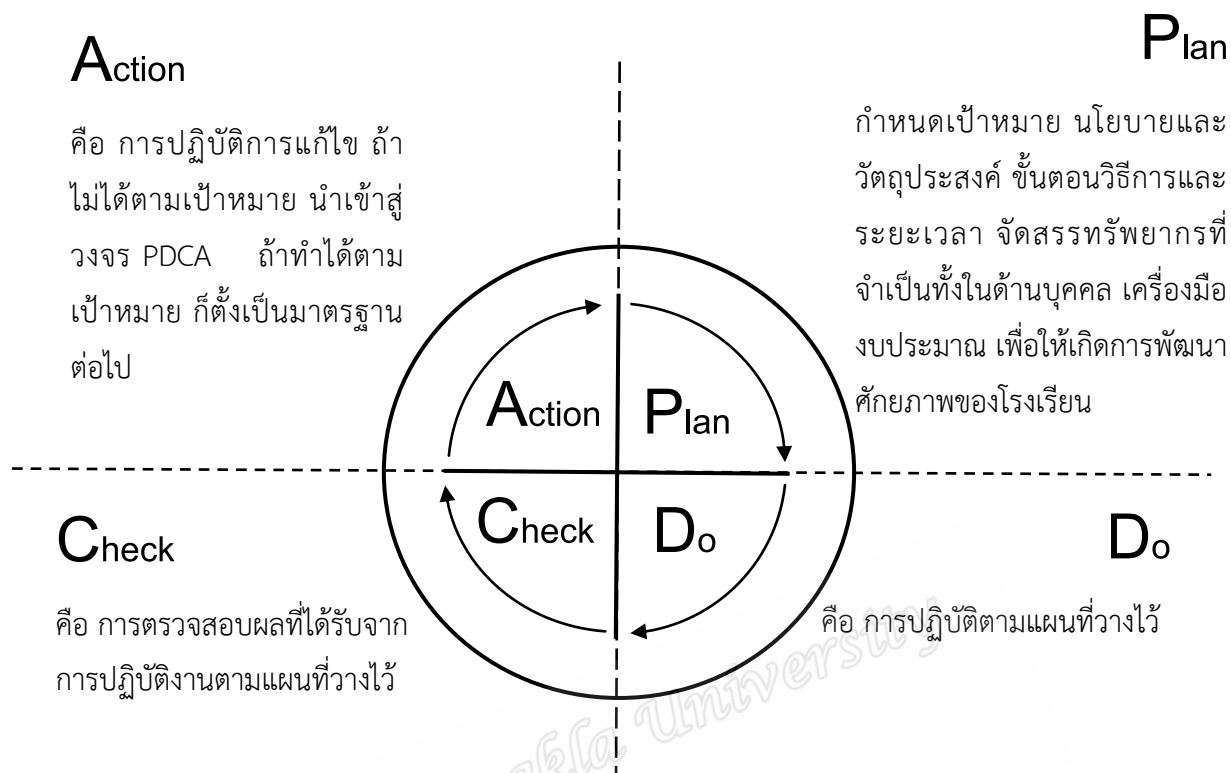
ดังนั้น เมื่อผู้ใต้บังคับบัญชามีความสามารถและประสบการณ์ตรงตามหน้าที่การงานแล้ว ผู้นำเองก็ต้องมีความสามารถและประสบการณ์ในการนำองค์กรเช่นกัน โดยต้องมีคุณลักษณะพื้นฐานที่สำคัญ (al-Bur‘ī Wa Mursī, 1990 ; al-Dhahiyān, 1991 ; ‘Abū al-Fadl, 1996 ; al-Adluni, 2000 ; al-Mizjājī, 2000 ; al-Suwaidān Wa Basharahil, 2004) ดังนี้ 1) ต้องมีความอดทนและสามารถต่อสู้กับปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ได้ ดังที่อัลกุรอานได้กล่าวถึงข้อดีของการอดทนไว้มากมาย เช่นในสุเราะฮฺ (ฮุด : 115 ; อันนะฮฺล : 127 ; อัลกะฮฺฟ : 28 ; กุฮฺฟา : 130 ; อีรฺรุม : 60 ; ศอด : 17 ; ซอฟ : 55, 77 ; อัลเกาะลัม : 48 ; กุฮฺฟ : 39 ; อัลมุซซิมมิล : 10 ; อะหฺกอฟ : 35 ; อัลมะอาริจญ : 5 ; อัลมุคดัซซิม : 7 ; อัลญุญุร : 48) 2) ต้องมีคุณธรรมจริยธรรมสูงส่งและแบบอย่างที่ดีงาม เช่น ความมีสัจจะ ความเป็นที่ไว้วางใจ (อะมานะฮฺ) ความบริสุทธิ์ใจ (อิกลาศ) ความยุติธรรม การให้อภัย การเสียสละ การอดทน การระงับความโกรธ ความแข็งแกร่ง ความกล้าหาญ ความเมตตา ความสามัคคี เป็นต้น 3) ต้องเป็นการนำที่มีข้อมูลที่ถูกต้องและมีหลักฐานที่เชื่อถือได้ 4) ต้องออกระเบียบการบริหารต่าง ๆ ภายในระยะเวลาที่เหมาะสม และผู้ใต้บังคับบัญชาสามารถปรับตัวได้ทัน 5) ต้องมีความมุ่งหมายในการนำและควบคุมเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร มิใช่เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวของผู้นำ และ 6) ต้องมีความยุติธรรมในการนำองค์กร ไม่เข้าข้างครอบครัวและญาติใกล้ชิด

ส่วน al-Mizjājī al-‘Ash‘arī (2000 : 280-283) ได้กล่าวถึงเงื่อนไขในการนำองค์กรของผู้นำ ดังนี้ 1) ต้องเป็นการนำที่อยู่ในหลักการและบทบัญญัติของอิสลาม 2) ต้องเป็นการนำที่เหมาะสมกับสติปัญญาและความสามารถของผู้ใต้บังคับบัญชา 3) ต้องเป็นการนำที่ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติแล้วไม่เกิดอันตรายต่อตนเองและส่วนรวม 4) ต้องเป็นการนำที่สอดคล้องระหว่างงานที่มอบหมายและคุณลักษณะเฉพาะตัวของผู้ใต้บังคับบัญชา 5) ต้องเป็นการนำที่ดำเนินไปตามวัตถุประสงค์ขององค์กร และ 6) ผู้ออกคำสั่งและระเบียบต่าง ๆ หากเกิดพบข้อผิดพลาดหลังจากที่ได้ดำเนินการปฏิบัติแล้วต้องมีการปรับปรุงแก้ไขอย่างเร่งด่วน นอกจากนี้ al-Mizjājī al-‘Ash‘arī (2000) ได้กล่าวถึงการประสานงานในองค์กรที่ทำให้ประสบความสำเร็จดังนี้ 1) ต้องมีความร่วมมือในการทำความดีและละเว้นความชั่ว 2) ต้องเชื่อวัตถุประสงค์ปลายทางและทำงานเป็นทีมเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว 3) ต้องมีผู้นำที่มีประสิทธิภาพและเอาจริงเอาจัง 4) ต้องมีข้อมูลสารสนเทศที่เพียงพอในการปฏิบัติงาน 5) ต้องมีการติดต่อสื่อสารภายในองค์กรที่มีประสิทธิภาพ และ 6) มีการประเมินติดตามอย่างสม่ำเสมอ

จากที่กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่า ผู้นำมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการนำองค์กร การดำเนินกิจการต่าง ๆ จะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวก็อยู่ที่ผู้นำองค์กร ดังนั้น ผู้นำองค์กรอิสลาม จึงต้องเป็นผู้นำที่มีอะกีดะฮฺเข้มแข็ง ศรัทธามั่นต่อพระองค์อัลลอฮฺ ﷻ มีความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ในการทำงาน สามารถเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับ

ผู้ใต้บังคับบัญชา สร้างความรัก ความเมตตา และความสามัคคีในองค์กร รู้หน้าที่และมีความรับผิดชอบต่อองค์กรสูง ปฏิบัติหน้าที่อย่างจริงจังและรับทราบว่าการงานต่าง ๆ ของตัวเองต้องถูกตรวจสอบจากพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ตลอดเวลา และจะต้องได้รับผลตอบแทนทั้งดีและชั่วในวันแห่งการตัดสิน

สรุปโดยภาพรวมแล้ว การบริหารงานในองค์กร ส่วนใหญ่มีการนำหลักการปฏิบัติงาน PDCA เสมอ โดยมีการดำเนินกิจกรรมบางกิจกรรมที่ครบวงจร ในขณะที่บางกิจกรรมอาจจะไม่ครบวงจร ตามลักษณะงานและสภาพแวดล้อมในการทำงาน ในแต่ละองค์กรจะมีวงจร PDCA อยู่หลาย ๆ วง วงใหญ่สุด คือ วงที่มีวิสัยทัศน์และแผนยุทธศาสตร์ขององค์กรเป็นแผนงาน (P) แผนงานวงใหญ่อาจครอบคลุมระยะเวลาต่อเนื่องกันหลายปีจึงจะบรรลุผล การจะผลักดันให้วิสัยทัศน์และแผนยุทธศาสตร์ขององค์กรปรากฏเป็นจริงได้จะต้องปฏิบัติ (P) โดยนำแผนยุทธศาสตร์มากำหนดเป็นแผนการปฏิบัติงานประจำปีของหน่วยงานต่าง ๆ ขององค์กร แผนการปฏิบัติงานประจำปีจะก่อให้เกิดวงจร PDCA ของหน่วยงานขึ้นใหม่ หากหน่วยงานมีขนาดใหญ่ มีบุคลากรที่เกี่ยวข้องจำนวนมาก ก็จะต้องแบ่งกระจาย ความรับผิดชอบไปยังหน่วยงานต่าง ๆ ทำให้เกิดวงจร PDCA เพิ่มขึ้นอีกหลาย ๆ วงโดยมีความเชื่อมโยงและซ้อนกันอยู่ การปฏิบัติงานของหน่วยงาน ทั้งหมดจะรวมกันเป็น (D) ขององค์กร นั้น ซึ่งองค์กรจะต้องทำการติดตามตรวจสอบ (C) และแก้ไขปรับปรุงจุดที่เป็นปัญหาหรืออาจต้องปรับแผนใหม่ ในแต่ละปี (A) เพื่อให้วิสัยทัศน์และแผนยุทธศาสตร์ระยะยาวนั้นปรากฏเป็นจริงและทำให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์รวมขององค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีคุณภาพ รายละเอียดดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 5 กระบวนการบริหารวงจร PDCA

อย่างไรก็ดี นอกจากจะใช้กระบวนการบริหาร PDCA ในการบริหารงานวิชาการในแต่ละด้านแล้ว การนำหลักการบริหารการศึกษาอิสลามมาใช้ในการบริหารงานวิชาการก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน ซึ่งประกอบด้วย 1) การปรึกษาหารือ (ซุรอ) 2) การมอบหมาย (ตะวักกัล) 3) การตักเตือน (นะซีหะฮฺ) 4) ความยุติธรรม (อัดล) 5) ความเป็นที่ไว้วางใจ (อะมานะฮฺ) 6) ความเป็นกิจวัตร (อิสติกอมาฮฺ) 7) ความรับผิดชอบ (มัสอูลียะฮฺ) 8) ความชำนาญ (อิตกอน) 9) การนิเทศตรวจตรา (มูรอเกาะบะฮฺ) 10) ความอดทนมุมานะ (มุญาฮะดะฮฺ) และ 11) คุณธรรมจริยธรรมอันสูงสุด (อิหฺसान) ภายใต้กรอบหลักของอิสลามที่ครอบคลุม อิสลาม อี้มาน และอิหฺसान โดยมีรายละเอียดการประยุกต์ใช้ในแต่ละด้านดังนี้ (นิเลาะ แวอุเซ็ง : 2559)

1. การปรึกษาหารือ (ซุรอ) : สามารถนำไปใช้ได้ในทุกกระบวนการดำเนินงานที่ต้องอาศัยหน้าที่ทางการบริหาร เช่น การวางแผน การจัดโครงสร้าง การนำ การตัดสินใจสั่งการ การควบคุม เป็นต้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อหาทางออกของปัญหาและเพิ่มประสิทธิภาพการดำเนินงานของสถานศึกษา

2. การมอบหมาย (ตะวักกัล) : สามารถนำไปใช้ในทุกขั้นตอนของกระบวนการวางแผนและการปฏิบัติงานทางการศึกษา ผู้บริหารมุสลิมต้องมีการเตรียมการที่ดี และมีความคาดหวังของการปฏิบัติงานให้ประสบความสำเร็จโดยการมอบหมายกิจการงานต่าง ๆ ต่อพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ

3. การตักเตือน (นะซีหะฮฺ) : สามารถนำไปใช้ในทุกระบวนการของการดำเนินงานของสถานศึกษาหรือหน่วยงานทางการศึกษา เพราะนะซีหะฮฺเป็นการส่งข้อมูลป้อนกลับในเชิงสร้างสรรค์และผูกมัดกับความรู้สึกที่มาจากหลักคำสอนอิสลาม ทำให้การบริหารในสถานศึกษาดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

4. ความยุติธรรม (อัดล) : สามารถนำไปใช้ในการตัดสินใจในกระบวนการงานของแต่ละองค์ประกอบย่อยของระบบการบริหารการศึกษา ซึ่งผลของการตัดสินใจจะส่งผลทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น และอัลลอฮฺ ﷻ หากตัดสินใจอย่างเป็นธรรมจะเป็นแรงจูงใจและนำพาสถานศึกษาสู่การบรรลุเป้าหมาย

5. ความเป็นที่ไว้วางใจ (อะมานะฮฺ) : สามารถนำไปใช้ในกระบวนการทำงานที่ต้องอาศัยผู้รับผิดชอบต่อหน้าที่อย่างหนักแน่นและเชื่อถือได้ มีความเหมาะสมกับตำแหน่งและมีความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่ที่รับผิดชอบ หากไม่แล้วจะทำให้เกิดความเสียหายในองค์กรได้

6. ความเป็นกิจวัตร (อิสติกอมาฮฺ) : สามารถนำไปใช้ได้กับทุกระบวนการบริหาร โดยมุ่งเน้นกระบวนการบริหารงานที่มีความต่อเนื่องและยืนหยัดในการปฏิบัติ บ่อยครั้งที่การดำเนินงานต่าง ๆ ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเนื่องจากขาดความต่อเนื่องและกระทำเป็นประจำ

7. ความรับผิดชอบ (มัสอูลียะฮฺ) : มีความเกี่ยวข้องกับข้อตกลงหรือกรอบภาระงานของผู้ปฏิบัติงานในสถานศึกษา เป็นแนวปฏิบัติเพื่อสะดวกในการประเมินติดตามของผู้บริหาร และผู้ปฏิบัติหน้าที่การงานต่าง ๆ ต้องระลึกเสมอว่าความรับผิดชอบของแต่ละคนนั้นจะต้องถูกบันทึกและสอบสวนจากอัลลอฮฺ ﷻ ในทุกกิจการงาน

8. ความชำนาญ (อิตกอน) : มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับคุณภาพในเชิงการผลิตของหน่วยงาน ผู้บริหารมุสลิมต้องปฏิบัติงานด้วยความชำนาญที่ต้องอาศัยในส่วนของศาสตร์และศิลป์ มีการพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะด้านความเป็นผู้นำมืออาชีพ รวมถึงการให้ความสำคัญต่อจรรยาบรรณวิชาชีพ

9. การนิเทศตรวจตรา (มูรอเกาะบะฮฺ) : มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการควบคุมตรวจสอบในทุกระบวนการดำเนินงานทางการบริหารการศึกษา เพื่อให้ผลการดำเนินงานในสถานศึกษามีประสิทธิภาพและประสิทธิผล และต้องระลึกเสมอว่า กระบวนการนิเทศตรวจตราจะเกิดขึ้นได้ทั้งในส่วนของผู้บริหารและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เนื่องจากทุกกิจการงานที่ได้ปฏิบัตินั้นจะต้องถูกตรวจสอบจากอัลลอฮฺ ﷻ อย่างแน่นอน

10. ความอดทนมุมานะ (มุญาฮะดะฮฺ) : สามารถใช้กับทุกระบวนการบริหาร โดยเฉพาะผู้บริหารมุสลิมจำเป็นต้องแสดงออกให้เป็นที่ประจักษ์แก่มวลสมาชิกในองค์กรว่า เขามีความพยายามที่จะนำองค์กรอย่างอดทนและไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค มีความมุ่งมั่นต่อความสำเร็จของ

งาน และควรใช้หลักของความพยายาม อดทนมุมานะอย่างต่อเนื่องและบริสุทธิ์ใจต่ออัลลอฮฺ ﷻ ในทุกกิจการงานที่เกี่ยวข้องกับการบริหารการศึกษา

11. คุณธรรมจริยธรรมอันสูงสุด (อิหฺसान) : มีความเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานของบุคคลใดบุคคลหนึ่งในองค์กร โดยเป็นรูปแบบหนึ่งของการทำความเคารพภักดีเสมือนว่าเขาได้เห็นอัลลอฮฺ ﷻ มาตรฐานว่าเขาไม่สามารถมองเห็นพระองค์ แต่พระองค์ทรงเห็นการกระทำของเขาเป็นจริยธรรมในการปฏิบัติงานที่มุ่งสู่การควบคุมตนเองมิให้กระทำในสิ่งที่ไม่ดีซึ่งผลเสียต่อหน่วยงานทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ผู้บริหารมุสลิมควรพัฒนาโปรแกรมเพื่อยกระดับจิตวิญญาณของผู้ใต้บังคับบัญชา ผู้สอน และผู้เรียนให้มีความตระหนักในเรื่องอิหฺसान และควรสร้างให้เป็นหนึ่งในวัฒนธรรมของสถานศึกษา อันจะนำมาซึ่งความสำเร็จอย่างยั่งยืน

2.5 แนวคิดเรื่องความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามความมุ่งหมายของการจัดการศึกษาที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 มาตรา 6 กำหนดไว้ว่า “ การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีเหตุผล ”

การจัดการศึกษา โดยผ่านกระบวนการจัดการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนเป็นมนุษย์ที่มีความสมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม และสติปัญญา หรือการสร้างผู้เรียนให้เป็นคนดี คนเก่งและมีความสุขนั้น ผู้ที่มีภารกิจในการจัดการกระบวนการการเรียนรู้มีความจำเป็นจะต้องรู้และเข้าใจองค์ประกอบความเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข ซึ่งอาจนิยามความหมายได้ดังนี้

- 1) คนเก่ง คือผู้ที่มีความสามารถด้านหนึ่งด้านใดหรือหลาย ๆ ด้าน หรือมีความสามารถพิเศษเฉพาะทางที่แสดงออกถึงความสามารถได้อย่างเป็นที่ประจักษ์เมื่อนำมา เปรียบเทียบกับบุคคลอื่น ๆ เช่น ความสามารถด้านการคิด ภาษา คณิตศาสตร์ ศิลปะ ดนตรี กีฬา ความเป็นผู้นำ การรู้จักตนเอง เป็นต้น
- 2) คนดี คือผู้ที่มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ทั้งในด้านพฤติกรรมที่แสดงออกและด้านจิตใจ เช่น เป็นคนที่มีคุณธรรม มีเหตุผล รู้หน้าที่ รับผิดชอบ มีวินัย ซื่อสัตย์ เสียสละ มีค่านิยมประชาธิปไตย ประกอบด้วยการเห็นคุณค่าของตนเองและผู้อื่น การเคารพความคิดเห็นและสิทธิของผู้อื่น ทำหน้าที่ของตนเองอย่างสมบูรณ์ เคารพกติกาสังคมและสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข และ
- 3) มีความสุข คือผู้ที่มีความสมดุลในวิถีชีวิต เช่น มีร่างกายที่แข็งแรง สมบูรณ์ มีจิตใจที่ร่าเริงแจ่มใส มีความรัก ความอบอุ่น มีความสงบสุข สันติ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ใช้สติปัญญาในการวางแผนและคิดแก้ปัญหาในการดำรงชีวิต และสามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข

(<http://courseware.rmutl.ac.th/courses/42/unit1501.htm>)

เพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ข้างต้น และเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์สำหรับผู้เรียนในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอคุณลักษณะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแบบฉบับอิสลามออกเป็น 8 ด้านหลักที่สำคัญ ดังนี้ 1) การศรัทธา (อีมาน) 2) การทำความดี (อิบาดะฮฺ) 3) คุณธรรมจริยธรรม (อัคลาก) 4) สติปัญญา 5) จิตใจ (นัฟส) และจิตวิญญาณ (รูห) 6) ร่างกาย 7) สังคม และ 8) ทักษะด้านอาชีพ(Muhammad Bin Maqbal Bin Muhammad al-Maqbal, .n.d.. ; Sulaimān Bin Qāsim al-‘Īd, 1415 H ; Saiyid Sa‘Īd ‘Abd al-Ghaniy, 1419 H ; ‘Ali Aḥmad Madkur, 1987 ; Muḥammad Sa‘Īd Maulūwi, 1989 ; ‘Abd al-Rahmān Bin ‘Abd al-Karīm al-‘Abid ; al-Zintānī, 1993 ; Al-Husein Jarnū Mahmūd Jalū. 1994 ; Muḥammad Nūr Bin ‘Abd al-Hāfiẓ Suwaid, 1995 ; ‘Abdullah Nāsih ‘Ulwān, 1996 ; Muḥammad al-Saiyid Muḥammad Yūsuf, 1997 ; al-Naḥḥāwī, 1999 ; ‘Amīn ‘Abū Lāwī, 1999 ; al-Hāzimī, Khālid Hāmid, 2000 ; Ṣālem Bin Sa‘Īd Bin Musfir Bin Jabbar, 2001 ; al-Taḥḥān, Mustafā Muḥammad, 2002 ; ‘Aḥmad Farīd, 2004) โดยมีรายละเอียดในแต่ละด้านดังนี้

2.5.1 การศรัทธา (อีมาน)

การศรัทธาเป็นหลักการพื้นฐานสำหรับมุสลิมทุกคนที่จะต้องยึดมั่นและศรัทธาต่อพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ และห่างไกลจากการตั้งภาคี (ชิริก) ต่อพระองค์ ศรัทธาต่อบรรดามลาอิกะฮฺ บรรดาคัมภีร์ บรรดาเราะซูล วันกียามะฮฺ (วันสิ้นโลก) และศรัทธาต่อเกาะอูอและเกาะดร์ (กฎสภาวการณ) ดังนั้น การศรัทธาจึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นเสมือนเป็นหลักการพื้นฐานของการศึกษา (Abū al-‘Alā al-Maudūdī อ้างถึงใน al-Naḥḥāwī, ‘Abd al-Rahmān, 1999 ; al-Hāzimī, Khālid Hāmid, 2000) ดังนี้ 1) การศรัทธาเป็นสิ่งที่ยึดติดแน่นภายในหัวใจและมีได้เลือนลางหายไปไหน 2) ทำให้เกิดความสงบขึ้นภายในจิตใจและมีจิตใจที่เข้มแข็ง ไม่เอนเอียงสู่การคล้อยตามไปสู่สิ่งที่ไม่ดี 3) การศรัทธามีได้เกิดผลดีกับมนุษย์ทุกคน โดยเฉพาะการศรัทธาที่หลงผิดและงมงายในบางศาสนา ดังนั้น จึงต้องเป็นการศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักการอิสลาม 4) การศรัทธาทำให้การใช้ชีวิตของผู้ศรัทธาดำเนินไปอย่างเป็นระบบและมีความพร้อมทุกด้าน 5) การศรัทธาที่ถูกต้องเป็นเหตุผลสำคัญในการตอบรับการกระทำทำความดี 6) การศรัทธาทำให้มีคุณธรรมจริยธรรมแข็งแกร่งและมั่นคง 7) การศรัทธาทำให้เกิดการสืบทอด (เคาะลีฟะฮฺ) บนหน้าแผ่นดิน 7) อัลลอฮ์ ﷻ ทรงช่วยเหลือผู้ที่ศรัทธาและทรงชี้แนะพวกเขา 8) ผู้ศรัทธาจะได้รับการยกย่องและมีเกียรติอย่างสูง 9) ผู้ศรัทธาจะได้รับชัยชนะและประสบความสำเร็จ และ 10) ผู้ศรัทธาจะได้รับความปลอดภัย

ส่วนอฏฺฎะฮฺหฺาน (al-Tahhān, Mustafā Muḥammad, 2002 : 76) ได้กล่าวว่า ด้านอะกีดะฮฺ (การศรัทธา) เป็นด้านที่มีความสำคัญมากกว่าด้านอื่น ๆ เพราะเป็นพื้นฐานหลักของ ศาสนาและการสร้างประชาชาติ ทั้งนี้ หากประชาชาติใดมีการศรัทธาที่เข้มแข็งก็จะทำให้ประชาชาติ นั้นมีความเข้มแข็งตามไปด้วย ดังนั้น การศรัทธาที่เข้มแข็งจึงเป็นพื้นฐานหลักที่สำคัญในการสร้าง ประชาชาติของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ

อัดดูวัยชฺ (al-Duwaich, Muḥammad Bin ‘Abdullah, 1422 H) ได้กล่าวถึง จุดประสงค์ทั่วไปที่ทำให้ฮิมาฮฺนของเยาวชนมีความเพิ่มพูนและเข้มแข็ง ดังนี้ 1) การอ่าน ท่องจำ และ ปฏิบัติตามอัลกุรอาน 2) การคิดไตร่ตรองเกี่ยวกับการสร้างของพระองค์อัลลอฮฺ ﷻ 3) จัดให้มีสถานที่ แห่งการรำลึกถึงพระองค์อัลลอฮฺ ﷻ 4) การตักเตือน 5) การให้ความร่วมมือในการทำ ความดี 6) การรู้จักพระนามและคุณลักษณะของพระองค์อัลลอฮฺ ﷻ 7) การรำลึกถึงความตายและวันสิ้นโลก 8) การแข่งขันกันในการทำ ความดี 9) การเป็นแบบอย่างที่ดี และ 10) การเรียนรู้แนวทางการดำเนิน ชีวิตของชนรุ่นก่อน (สะลัฟ) และ al-Duwaich ยังได้กล่าวถึงจุดประสงค์หลักที่ทำให้ฮิมาฮฺนของ เยาวชนมีความเพิ่มพูนและเข้มแข็ง ดังนี้ 1) การฝึกฝนให้มีความรู้สึกถึงความยิ่งใหญ่ของพระองค์ อัลลอฮฺ ﷻ ภายในจิตใจ 2) ทำจิตใจให้ศรัทธาต่อพระองค์อัลลอฮฺ ﷻ เพียงองค์เดียวเท่านั้น 3) ฝึก ความยำเกรงให้เกิดขึ้นภายในจิตใจ 4) ฝึกให้จิตใจมุ่งมั่น (มูรอเกาะบะฮฺ) ต่ออัลลอฮฺ ﷻ 5) ดูแลการ งานต่าง ๆ ของหัวใจ 6) ปฏิบัติสิ่งที่เป็นที่ถูกต้องต่าง ๆ 7) ห่างไกลจากความชั่วต่าง ๆ 8) การสำรวมตน (วะเราะฮฺ) และห่างไกลจากความคลุมเครือ และ 9) ปฏิบัติสิ่งที่เป็นสุนัตต่าง ๆ

ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้ให้ความสำคัญกับการศรัทธาของเยาวชน ดังที่ท่านได้สั่งเสีย แก่เยาวชนในด้านการศรัทธา (Sulaimān Bin Qāsim al-‘īd, 1415 H : 204-212) ดังนี้ 1) จงคอย หมั่นรักษาอัลลอฮฺ และพระองค์จะทรงหมั่นรักษาท่าน 2) จงกราบไหว้อัลลอฮฺเหมือนกับท่านเห็น พระองค์ 3) จงใช้ชีวิตอยู่ในโลกดุนยาเหมือนกับท่านเป็นคนแปลกหน้าหรือคนเดินทาง 4) จงมีความ ละอายต่ออัลลอฮฺอย่างแท้จริง และ 5) จงยำเกรงต่ออัลลอฮฺไม่ว่าท่านจะอยู่ ณ สถานที่แห่งใด และ สุลัยมาน อัลอีด (Sulaimān Bin Qāsim al-‘īd, 1415 H : 228-236) ได้กล่าวถึงการป้องกันและ รักษาการศรัทธาของเยาวชนให้รอดพ้นจากความชั่วต่าง ๆ ดังนี้ 1) ส่งเสริมให้ยึดมั่นต่ออัลกุรอานและ สุนนะฮฺ 2) ห้ามไปสถานที่ที่ทำให้เกิดการกระทำความชั่ว 3) ห้ามมิให้อยู่ในสภาวะแห่งความคลุมเครือ 4) ห้ามมิให้ขอตำแหน่งสำหรับผู้ที่ไม่มีความสามารถ และ 5) ส่งเสริมให้ริบเร่งในการทำ ความดีก่อนที่ ความชั่วจะมาถึง

2.5.2 การทำความดี (อิบาดะฮฺ)

การทำความดี (อิบาดะฮฺ) เป็นการแสดงความนอบน้อมถ่อมตนต่ออัลลอฮฺ ﷻ ด้วยการ ปฏิบัติตามคำสั่งใช้และละเว้นคำสั่งห้ามของพระองค์ด้วยใจที่เปี่ยมด้วยความรักและเทิดทูนต่อ

พระองค์ การทำความดีมิได้มีความหมายเพียงการละหมาด การจ่ายซะกาต การถือศีลอด และการประกอบพิธีหัจญ์ แต่ครอบคลุมถึงความหมายคำพูดและการกระทำต่าง ๆ ทั้งภายนอกและภายใน เพื่อความพึงพอใจจากอัลลอฮ์ เช่น การพูดจริง การรักษาอะมานะฮ์ (เป็นที่ไว้วางใจ) การทำความดีต่อบิดามารดา การเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ การรักษาสัญญา การทำความดีและละเว้นความชั่ว การต่อสู้ (ญิฮาด) กับพวกปฏิเสธศรัทธาและพวกกลับกลอก (มุนาฟิก) การทำดีต่อเพื่อนบ้าน คนยากจน ชดสน และบ่าวไพร่ และสัตว์ การขอพร และการรำลึกถึงอัลลอฮ์ ﷻ เป็นต้น ก็ถือว่าเป็นการทำความดี (อิบนุ ตัยมียะฮ์, 1983 : 4)

การทำความดีตามบทบัญญัติอิสลามที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรงตอบรับ มี 2 ประการ (al-Ghāmidī, 1994 : 1/34) คือ

1. ต้องมีความบริสุทธิ์ใจ (อิดลาศ) ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ۗ أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ... ﴾ (الزمر : 2-3)

ความว่า “แท้จริงเราได้ประทานคัมภีร์มายังเจ้าด้วยสัจธรรม ดังนั้น เจ้าจงเคารพภักดีต่ออัลลอฮ์โดยเป็นผู้มีความบริสุทธิ์ใจในศาสนาต่อพระองค์ พึงทราบเถิด การอิบาดะฮ์โดยบริสุทธิ์ใจนั้นเป็นของอัลลอฮ์ เพียงพระองค์เดียว...” (อัสซุมัร : 2-3)

อิบนุกะษีร (Ibn Kathīr, 1983 : 6/78) ได้อรรถาธิบายอายะฮ์ข้างต้นว่า “อัลลอฮ์ ﷻ มิทรงรับการทำงานใด ๆ นอกจากผู้ที่ปฏิบัติการทำงานดังกล่าวได้ปฏิบัติด้วยความบริสุทธิ์ใจเพื่ออัลลอฮ์ ﷻ เพียงองค์เดียวเท่านั้น ไม่มีสิ่งใดเป็นภาคีสำหรับพระองค์”

ท่านเราะฮ์ลุส ﷺ ได้กล่าวเกี่ยวกับการตั้งเจตนา (เนียต) ว่า

((إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهَجْرَتُهُ إِلَى مَا هَا جَرَ إِلَيْهِنَّ))
(رواه البخاري : 4682)

ความว่า “แท้จริง ทุก ๆ กิจการงานขึ้นอยู่กับที่ตั้งเจตนา และแท้จริง สำหรับทุกคนนั้นคือสิ่งที่เขาได้มีเจตนาไว้ ดังนั้น ผู้ใดที่การอพยพของเขามีเจตนาเพื่ออัลลอฮ์ และเราะฮ์ลุสของพระองค์ ดังนั้น

การอพยพของเขานั้นไปสู่อัลลอฮ์ และเราะฮ์สูลของพระองค์ และผู้ใดซึ่งการอพยพของเขาเพื่อโลกศุนยา หรือเพื่อผู้หญิงที่เขาจะแต่งงานด้วย ดังนั้นการอพยพของเขานั้นไปสู่สิ่งที่เขาตั้งเป้าหมายไว้” (บันทึกโดย al-Bukhāri : 4682)

2. ต้องถูกต้องตามบทบัญญัติ (อัลอิตติบาอ) โดยการปฏิบัติตามแนวทางของท่านนบี มุฮัมมัด ﷺ ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿... وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا...﴾

(الحشر : 7...)

ความว่า “...และอันใดที่เราะฮ์สูลได้นำมายังพวกเจ้าก็จงยึดเอาไว้ และอันใดเล่าที่ท่านได้ห้ามพวกเจ้าก็จงละเว้นเสีย ...”

(อัลหัชรู : ส่วนหนึ่งของอายะฮ์ที่ 7)

ท่านเราะฮ์สูล ﷺ ได้กล่าวว่า

((تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُم بِهِمَا كِتَابَ اللَّهِ وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ))

(رواه مالك في الموطأ : 1395)

ความว่า “ฉันได้ทิ้งไว้สำหรับพวกท่านสองประการ หากพวกท่านยึดมั่นไว้อย่างเหนียวแน่นมั่นคง พวกท่านก็จะไม่หลงทาง นั่นคือคัมภีร์ของอัลลอฮ์ (อัลกุรอาน) และแบบฉบับนบีของพระองค์ (สุนนะฮ์) ”

(บันทึกโดย Malek ใน al-Muwatt'a : 1395)

การทำความดีมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมนุษย์ เพราะพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ มิได้สร้างนุญและมนุษย์อย่างไร้เป้าหมาย พระองค์มิได้สร้างพวกเขาเพื่อให้มากิน ดื่ม และหลงระเริงกับโลกศุนยา หากแต่ทรงสร้างพวกเขาด้วยจุดหมายอันยิ่งใหญ่ เพื่อให้พวกเขาทำความดี (อิบาดะฮ์) ต่อพระองค์ กราบไหว้ต่อพระองค์ เติบโตขึ้นสรรเสริญเยินยอพระองค์ด้วยการกระทำความดีที่พระองค์ทรงใช้และละเว้นสิ่งที่พระองค์ทรงห้าม ตลอดจนวางตัวอยู่ในขอบเขตที่พระองค์ทรงกำหนด ไม่ทำความรักดี (อิบาดะฮ์) ต่อสิ่งอื่นใดนอกเหนือจากพระองค์ ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿... وَمَا أَمْرًا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا

الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ ﴿٥﴾﴾ (البينة : 5)

ความว่า “และพวกเขามีได้ถูกบัญชาให้กระทำอื่นใดนอกจากเพื่อเคารพภักดีต่ออัลลอฮ์ เป็นผู้มีเจตนาบริสุทธิ์ในการภักดีต่อพระองค์ เป็นผู้อยู่ในแนวทางที่เที่ยงตรงและดำรงการละหมาด และจ่ายซะกาต และนั่นแหละคือศาสนาอันเที่ยงธรรม” (อัลบัยยิฮะฮ : 5)

และพระองค์ยังตรัสอีกว่า

﴿ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ ﴾

(الذاريات : 56)

ความว่า “และที่ข้าไม่ได้สร้างญินและมนุษย์ขึ้นเพื่อจุดประสงค์ใด เว้นแต่เพื่อให้พวกเขาทำอิบาดะฮ์ต่อข้าเท่านั้น”

(อัซซาริยาต : 56)

ดังนั้น เป้าหมายหลักที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรงสร้างมนุษย์ เพื่อบัญชาให้พวกเขาทำความดีต่อพระองค์ มิใช่สร้างพวกเขาเพื่อให้ทำตามความคิดและอารมณ์ของพวกเขา แต่มนุษย์บางกลุ่มหลงลืมกับเป้าหมายดังกล่าว จึงทำให้พวกเขาละเลยกับการทำความดีต่อพระองค์ มีพฤติกรรมที่เปลี่ยนไป ขาดคุณธรรมจริยธรรม ดังนั้น เมื่อพวกเขา ยิ่งห่างต่อการทำความดีต่อพระองค์ พวกเขาก็ยิ่งมีพฤติกรรมที่เปลี่ยนไป และเมื่อพวกเขาได้ทำความดีต่อพระองค์ ก็ทำให้พวกเขามีความใกล้ชิดกับพระองค์ ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างการทำความดีและพฤติกรรมของมนุษย์จึงเป็นความสัมพันธ์ที่ผลักใส่ต่อกัน (al-Hāzimī, Khālid Hāmid, 2000 : 118)

ส่วนหะดีษของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ซึ่งได้กล่าวถึงความสำคัญเกี่ยวกับการปฏิบัติศาสนกิจที่สำคัญในอิสลามประกอบไปด้วย 5 ประการ ดังที่ท่านเราะฮ์ลุส ﷺ ได้กล่าวว่า

((بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَحَجِّ الْبَيْتِ وَصَوْمِ رَمَضَانَ)) (رواه مسلم : 16)

ความว่า “อิสลามวางอยู่บนหลัก 5 ประการ คือ ปฏิญาณว่าไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮ์ และมุฮัมมัดเป็นบ่าวและศาสนทูตของพระองค์ การละหมาด การจ่ายซะกาต การบำเพ็ญหัจญ์ และการถือศีลอดในเดือนเราะมะฎอน” (บันทึกโดย Muslim : 16)

จากหะดีษข้างต้น ชี้ให้เห็นว่าท่านเราะสูล ﷺ ได้ให้ความสำคัญกับการทำความดีที่เป็นพื้นฐานหลักในอิสลาม เนื่องจากการทำความดี เป็นการแสดงออกถึงความนอบน้อมอย่างที่สุด หรือรู้สึกให้ความสำคัญอย่างสูงสุดต่อผู้ทรงถูกเคารพกักดี อิบาตะฮฺเป็นดั่งบันไดที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งที่ถูกสร้าง (มัลกุก) กับพระผู้ทรงสร้าง และยังมีผลอันลึกซึ้งสู่การปฏิบัติของบ่าวที่พึงมีต่อสิ่งถูกสร้างต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย

การทำความดีมีจุดประสงค์ที่สำคัญ (al-Nahḷawī, 1999 : 55-59) ดังนี้ 1) ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าและบ่าว 2) ทำให้ปฏิบัติความดีถูกต้องตามหลักการ และ 3) สามารถทำละหมาดฟัรฎูเป็นกลุ่ม (ญะมาอะฮฺ)

การทำความดีทำให้เกิดผลดีต่อผู้ปฏิบัติ ('Amīn 'Abū Lawī, 1999 : 52 ; al-Hāzimī, 2000 : 119-132) ดังนี้ 1) ทำให้เกิดความอดทนและมีความตั้งใจอย่างแน่วแน่ 2) ทำให้เกิดความสามัคคีและมีการเชื่อมสัมพันธ์ 3) ทำให้มีการฝึกฝนปฏิบัติในสิ่งที่ดีต่าง ๆ 4) ทำให้ป้องกันจากการหลงผิดและงมงาย 5) ทำให้มีการคิดไตร่ตรองอย่างรอบคอบ 6) ทำให้ฝึกฝนตัวเองให้มีเกียรติ 7) ทำให้เป็นชนกลุ่มเดียวกัน ภายใต้อะกีดะฮฺ (หลักการศรัทธา) เดียวกัน 8) ทำให้มีจิตวิญญาณที่เข้มแข็ง และ 9) ทำให้จิตใจมีชีวิตชีวาด้วยการเตาบะฮฺ (การกลับตน)

ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้ให้ความสำคัญกับการปลูกฝังเยาวชนจากกลุ่มของบรรดาเศาะหาบะฮฺ โดยท่านได้สอนพวกเขาให้ปฏิบัติความดีด้วยวิธีการที่ถูกต้องตามหลักการอิสลาม (Sulaimān Bin Qāsim al-'Td, 1415 H : 267-279) ดังนี้ 1) การสอนแบบตัวต่อตัว (ตัลกีน) 2) การสอนโดยการฝึกฝนและปฏิบัติ 3) การสอนแบบใช้คำถาม และ 4) การสอนโดยการมอบหมายให้บรรดาเศาะหาบะฮฺทำหน้าที่สอนแทน (อันนิยาบะฮฺ)

ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ยังมีแนวทางที่เป็นลักษณะโดดเด่นเฉพาะในการสอนเยาวชนเกี่ยวกับการทำความดี (Sulaimān Bin Qāsim al-'Td, 1415 H : 267-279) ดังนี้ 1) สอนด้วยความอ่อนโยนและเมตตา 2) สอนให้ดำเนินไปที่ละขั้นตอน 3) สอนทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ 4) สอนตามโอกาสที่เหมาะสม 5) สอนให้รู้ถึงสิทธิที่พึงปฏิบัติตามแนวทางสายกลาง และ 6) สอนให้รู้ถึงความครอบคลุมของหลักการแห่งการทำความดี

นอกจากนี้ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ยังได้สั่งเสียกับเยาวชนในการทำความดี (Sulaimān Bin Qāsim al-'Td, 1415 H : 280-288) ดังนี้ 1) ต้องฉวยโอกาสในการทำความดี 2) ต้องเพิ่มเสถียรภาพการทำความดีด้วยการทำสิ่งที่เป็นสุนัต (นะวาฟิล) 3) ส่งเสริมให้ห่างไกลจากสิ่งต้องห้าม (มะฮาริม) ต่าง ๆ 4) การรำลึกถึงอัลลอฮฺ (ชิกรฺ) เป็นประจำ 5) สุกญุดให้มาก และ 6) การทำความดีอย่างสม่ำเสมอ

จากที่กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่า การทำความดีเป็นหลักการพื้นฐานของอิสลามที่จำเป็นต้องปฏิบัติด้วยความบริสุทธิ์ใจและตามแบบอย่างของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ เพื่อจะได้รับ

การตอบรับจากพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ การทำความดีมีระดับที่แตกต่างกันในแต่ละคน ผู้ที่ทำความดีมาก トラซังของเขาก็จะหนัก และมีผลบุญมากมาย และจะได้รับรางวัลสวรรค์เป็นการตอบแทน ดังนั้น การทำความดี ต้องอาศัยความพยายามและความอดทน และการปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอจนกว่าจะกลับคืนสู่ความเมตตาของพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ โดยเฉพาะการปลูกฝังในการทำความดีแก่ผู้เรียนนับเป็นสิ่งที่จำเป็น (วาญิบ) หลังจากที่ผู้เรียนมีความศรัทธาอยู่ในใจแล้วก็ต้องปฏิบัติควบคู่กันไปด้วย จึงจะทำให้ผู้เรียนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแบบฉบับอิสลาม

2.5.3 คุณธรรมจริยธรรม (อัคลาq)

คำว่า “คุณธรรมจริยธรรม” ในภาษาอาหรับตรงกับคำว่า “อัคลาq” (أخلاق) ซึ่งผันมาจากรากศัพท์คำว่า “คุลqน” (خُلِقَ) หมายถึง อุปนิสัย จรรยา มารยาท (บินมุสลิม, ม.ป.ป. : 114) ความประพฤติ ธรรมชาติ หรือสันดาน ดังนั้น “วิชาจริยธรรม” เป็นสาขาวิทยปัญญาในด้านการปฏิบัติ และมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วิทยปัญญาด้านมารยาท” (al-Munjid Fī al-Lughah wa al-‘Ilām, 1988 : 194)

ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ เป็นแบบฉบับอันดีงามแก่มวลประชาชาติ ทุกคำพูด การกระทำ และการยอมรับของท่านเป็นสิ่งที่บรรดาเศาะหาบะฮ์ ﷺ และประชาชาติอิสลามในยุคต่อมานำมาประพฤติปฏิบัติตาม ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ
وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا ﴾ (الأحزاب : 21)

ความว่า “โดยแน่นอนในเราะฮ์สุลของอัลลอฮ์มีแบบฉบับอันดีงามสำหรับพวกเจ้าแล้วสำหรับผู้หวัง (จะพบ) อัลลอฮ์และวันอาคีเราะฮ์ และรำลึกถึงอัลลอฮ์อย่างมาก” (อัลอะหซาบ : 21)

และพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสอีกว่า

﴿ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴾ (القلم : 4)

ความว่า “และแท้จริงเจ้า (มุฮัมมัด) นั้นอยู่บนคุณธรรมอันยิ่งใหญ่” (อัลเกาะลัม : 4)

ท่านเราะฮ์สุล ﷺ ได้กล่าวว่า

((إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ صَالِحَ الْأَخْلَاقِ)) (رواه أحمد : 8932)

ความว่า “แท้จริงแล้ว ฉันได้ถูกแต่งตั้งมาเพื่อที่ฉันจะได้ทำให้เกิดความสมบูรณ์ในด้านมารยาทอันดีงาม” (บันทึกโดย 'Ahmad : 8932)

และท่านเราะสูล ﷺ ยังได้กล่าวอีกว่า

((أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا وَخَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِنِسَائِهِمْ)) (رواه الترمذي : 1162)

ความว่า “บรรดามุอิมินที่มีการศรัทธาที่สมบูรณ์ คือ บุคคลที่จรรยา มารยาทของพวกเขาดีงาม และผู้ที่ดีที่สุดในหมู่พวกเขาคือผู้ที่มีมารยาทที่ดีที่สุดต่อบรรดาสตรีของพวกเขา”

(บันทึกโดย al-Tirmidhiy : 1162)

จากอายะฮ์อัลกุรอานและหะดีษข้างต้น ชี้ให้เห็นว่าท่านเราะสูล ﷺ เป็นแบบอย่างที่ดีงามทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นแบบอย่างในด้านการเผยแผ่ (ตะอวะฮฺ) เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา ศาสนา และครอบครัว เป็นต้น ท่านเราะสูล ﷺ ให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับการประกาศเชิญชวนสู่อิสลาม ถึงแม้ท่านจะถูกกลั่นแกล้งต่าง ๆ นา ๆ จากชาวกุรัยช ญ นครมักกะฮฺ แต่ท่านก็ไม่รู้สึกย่อท้อต่ออุปสรรค และไม่เคยนึกโกรธเกลียดพวกเขา มีหน้าซำยังขอพรต่อพระองค์อัลลอฮฺ ﷻ มิให้ลงโทษพวกเขา เนื่องจากพวกเขาไม่รู้ ท่านเป็นแบบอย่างในด้านการค้าขาย ไม่ทุจริต หลอกลวง และคดโกง ท่านสนับสนุนให้หารายได้โดยซื่อสัตย์สุจริต แม้รายได้ที่ได้มานั้นจะคูน้อยนิดก็ตาม ท่านเราะสูล ﷺ เป็นผู้ที่มองสังคมและการเมืองในภาพรวมอย่างละเอียดอ่อน เข้าใจและเข้าถึงความต้องการของผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองของท่าน โดยเฉพาะการกำหนดระเบียบในสังคม ท่านได้พิจารณาถึงความยุติธรรมและความเสมอภาคภายในสังคมเป็นพื้นฐานหลัก

ท่านเราะสูล ﷺ เป็นคนพูดน้อยแต่ชอบฟัง จะพูดแต่เรื่องที่เป็นสาระและเรื่องที่สำคัญ สงบเสถียรให้เกียรติผู้คนทั่วไป และเป็นคนพูดจริงเสมอ จนได้สมญานามว่า “อัลอะมีน” ซึ่งแปลว่า ผู้ซื่อสัตย์มาตั้งแต่วัยเด็ก เป็นผู้ที่ควบคุมอารมณ์ได้ทุกสภาพ ใจบุญ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นมิตรกับทุกคน เป็นคนตัดสินใจได้เด็ดขาดไม่ลังเล ใครก็ตามที่ติดต่อกับท่าน จะประทับใจจากคุณสมบัติเหล่านี้ (อิมรอน มะลูลีม, 2546 : 76)

จรรยาบรรณที่ยังเป็นงาน (อะมัล) ที่หนักที่สุดบนตาชั่งแห่งความดีงามในวัน กิยามะฮฺ ดังนั้น หากผู้ใดมีมารยาทที่เลวทราม และมีการกระทำที่ไม่ดี แน่แน่นอนชีวิตของเขาก็ย่อม ก้าวหน้าไปไม่ได้ ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้กล่าวว่า

((مَا شَيْءٌ أَثْقَلُ فِي مِيزَانِ الْمُؤْمِنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ خُلُقٍ حَسَنٍ وَإِنَّ
اللَّهَ لَيَبْغِضُ الْفَاحِشَ الْبَدِيءِ)) (رواه الترمذي : 2002)

ความว่า “ไม่มีอะไรที่จะหนักบนตาชั่งของบ่าวในวันกิยามะฮฺยิ่ง กว่าจรรยาบรรณที่ดีงาม และแท้จริงพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรง รังเกียจผู้ที่มีมารยาทที่เลวทราม อีกทั้งใช้วาจาที่ลามก”

(บันทึกโดย al-Tirmidhiy : 2002)

Muhammad Bin Maqbal (n.d. : 82-85) ได้กล่าวว่า การปลูกฝังอัคลาก (มารยาท) ให้แก่ผู้เรียนมีความสำคัญ ดังนี้ 1) การปลูกฝังผู้เรียนให้มีอัคลากที่ดีเป็นเป้าหมายหลักของ ครูที่จะต้องดำเนินการสอนทุกคาบในโรงเรียน ครูจึงต้องมีวิธีการสอนที่สอดแทรกอัคลากอย่าง สม่่าเสมอ และเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้เรียน (Muhammad Bin 'Aḥmad al-Ṣāliḥ, 1403 H : 265-266) 2) การปลูกฝังอัคลากต้องกระทำควบคู่ไปกับการทำความดี (อิบาดะฮฺ) เนื่องจากการทำความดี ต่าง ๆ จะทำให้ผู้เรียนมีอัคลากที่ดี อาทิ การทำละหมาด เป็นการปลูกฝังผู้เรียนให้ห่างไกลจากความ ชั่วร้ายและสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ การจ่ายซะกาต ทำให้ผู้เรียนมีความรู้สึกเมตตาสงสารคนยากจนและ ทำให้ผู้กัมสัมพันธ์อันดีงามระหว่างพี่น้องมุสลิม การถือศีลอด ทำให้ผู้เรียนฝึกความอดทนและทำให้ ควบคุมอารมณ์ของตนเองจากสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลาย เป็นต้น 3) การปลูกฝังอัคลากในมุมมองของอิสลาม มิได้เจาะจงเฉพาะเพียงประชาชาติใดประชาชาติหนึ่งเท่านั้น หรือเพียงแค่ศาสนาใดศาสนาหนึ่งเท่านั้น แต่เป็นสิ่งจำเป็นของทุก ๆ สังคม เป็นการชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างอัคลากและศาสนามี ความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ และ 4) อิสลามให้ความสำคัญอย่างยิ่งใน ด้านการปลูกฝังผู้เรียนให้มีอัคลากที่ดีงาม โดยผ่านกระบวนการบ่มเพาะอันเป็นแบบอย่างที่ดี ได้แก่ บ้าน โรงเรียน สังคม และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เพื่อจะทำให้ผู้เรียนได้เลียนแบบอัคลากที่ดี เป็นเยาวชนที่ ดี และเป็นประชาชาติที่มีคุณภาพ สอดคล้องกับ 'Aḥmad Muhammad al-Maqāriy (1409 H : 260) ได้กล่าวว่า การปลูกฝังอัคลากมีความสำคัญเนื่องจากเป็นหลักการสำคัญพื้นฐานที่มนุษย์จะต้อง ใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องตามแนวทางที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรงเลือกแล้วสำหรับเขา

al-Tahhān (2002 : 100-102) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะพิเศษของอัคลาก ดังนี้ 1) พฤติกรรมของอัคลากมิได้เป็นเพียงแค่การกระทำภายนอกเท่านั้น แต่รวมถึงพฤติกรรมภายในจิตใจ เช่น การตั้งใจ ความต้องการ และเป้าหมายต่าง ๆ 2) อิสลามกำหนดให้อัคลากมีความสัมพันธ์ที่

กว้างขวาง โดยมีได้จำกัดเพียงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพี่น้องของเขา แต่รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอัลลอฮ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพี่น้องของเขา และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ 3) คุณค่าอัคลากในมุมมองของอิสลามมิได้หมายถึงคุณค่าเพียงบางส่วนที่มีการเปลี่ยนแปลงจากบุคคลหนึ่งไปสู่อีกบุคคลหนึ่ง และจากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง ต่อมา ก็จะเป็นการเปลี่ยนแปลงจากระยะเวลาหนึ่งไปสู่อีกระยะเวลาหนึ่ง แต่หมายถึงคุณค่าที่เพิ่มขึ้นอย่างยั่งยืนและจำเป็นตลอดระยะเวลาที่มนุษย์อาศัยอยู่ในโลก 4) คุณค่าของอัคลากมีหลายด้าน ประกอบไปด้วย ด้านสังคม จิตใจ เศรษฐกิจ การเมือง และจิตวิญญาณ 5) อัคลากมีความครอบคลุมทุกด้านเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรมอิสลาม ประกอบไปด้วย ด้านการให้เกียรติซึ่งกันและกัน ด้านการปฏิสัมพันธ์ ด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และด้านการศึกษา 6) ความหมายของอัคลากมิได้เจาะจงเฉพาะการปลูกฝังด้านอัคลากเท่านั้น แต่มีผลโดยรวมต่อการปลูกฝังด้านอื่น ๆ เช่นกัน สอดคล้องกับ al-Zintānī (1993 : 740-743) ที่ได้กล่าวว่า คุณลักษณะพิเศษของอัคลากตามแบบอย่างของท่านนบี มุฮัมมัด ﷺ คือ 1) มีความครอบคลุมในด้านปัจเจกบุคคล ครอบครัว สังคม และการอยู่ร่วมกับสัตว์ 2) มีความเหมาะสมระหว่างชีวิตในโลกนี้และโลกหน้า ระหว่างร่างกายและจิตใจ และให้สิทธิต่าง ๆ ตามขอบเขตที่เหมาะสม 3) มีความเป็นกลาง ไม่เอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง หรือมีความสุดโต่ง และ 4) ความเป็นจริงสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ โดยไม่ทำให้มนุษย์เกิดความลำบากและมีอุปสรรคมาขวางกั้น เป็นการรักษาความสมดุลของชีวิตมนุษย์

อัคลากในอิสลามสามารถจำแนกออกเป็น 2 คุณลักษณะ (al-Zintānī, 1993 : 688-739 ; al-Hāzimī, Khālid Hāmid, 2000 : 137-138) คือ 1) คุณลักษณะที่น่ายกย่อง (الأخلاق المحمودة) หมายถึง คุณลักษณะที่ดี มีเจตนาที่ดี สอดคล้องกับแนวทางอิสลาม ประกอบไปด้วยคุณลักษณะที่สำคัญ ได้แก่ ความบริสุทธิ์ใจ (อิกลาศ) คุณธรรม (อิหฺसान) ความสม่ำเสมอ ความยำเกรง ความละเอียด ความเป็นที่ไว้วางใจ (อะมานะฮ) ความเมตตา ความสุภาพ ความสัจจะ ความอดทน การนอบน้อมถ่อมตน ความยกย่อง ความประหยัด ความยุติธรรม ความกล้า การเชื่อมสัมพันธ์ การตัดเตือน การปกปิดความลับ ความนอบน้อม และความพอเพียง และ 2) คุณลักษณะที่น่าตำหนิ (الأخلاق المذمومة) หมายถึง คุณลักษณะต่าง ๆ ที่ไม่ได้อยู่ในแนวทางอิสลาม ประกอบด้วยคุณลักษณะที่สำคัญ ได้แก่ ความชั่วร้าย ขาดความไว้วางใจ การหลอกลวง การอาฆาตเคັน การอธรรม การโกหก การโอ้อวด การตระหนี่ ความฟุ่มเฟือย การกลับกลอก การสอดแนม การสงสัย การนินทา การกล่าวร้าย การอิจฉาริษยา การตำหนิ การลำพอง การเย่อหยิ่ง และการหลงผิด

การปลูกฝังอัคลากให้แก่ผู้เรียนมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพื่อให้ผู้เรียนได้เจริญเติบโตด้วยบุคลิกภาพแห่งอิสลาม พบกับความผาสุกทั้งโลกนี้และโลกหน้า ดังที่ Salem Bin Sa‘d Bin Musfir Bin Jabbar (2001 : 236-237) ได้กล่าวถึงแนวทางการปลูกฝังอัคลากของผู้เรียน ดังนี้ 1) ฝึกฝนให้มีการปฏิบัติอัคลากที่ดีงามอย่างสม่ำเสมอ และต้องมีความอดทนถึงแม้ว่าจะมีอุปสรรคมา

ขวางกันมากมายก็ตาม 2) ต้องอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี 3) มีแบบอย่างที่ดี 4) ต้องอยู่ในสังคมอิสลาม 5) ต้องใช้อำนาจอิสลามในการปกครอง ส่วน al-Hāzimī (2000 : 110) ได้กล่าวถึงวิธีการสร้างผู้เรียนให้มีอัคลาก ดังนี้ 1) ให้ความสำคัญกับความแตกต่างระหว่างบุคคล 2) กำหนดให้มีขั้นตอนในการปลูกฝังอัคลาก และ 3) เมื่อสัญญาว่าจะมีอัคลากที่ดีงามต้องตั้งใจทำให้ได้ โดยต้องอาศัยความอดทนและความพยายามที่จะฝ่าฟันไปให้ได้

จากแนวทางการปลูกฝังและวิธีการสร้างผู้เรียนให้มีอัคลากข้างต้น ทำให้เกิดผลสะท้อนที่ดีต่อผู้เรียน (Sālem Bin Sa'īd Bin Musfir Bin Jabbar, 2001 : 237) ดังนี้ 1) ฟังพอใจและยอมปฏิบัติตามคำบัญชาของพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ 2) ให้เกียรติต่อมนุษย์และบุคลิกภาพของเขา 3) ทำให้ขัดเกลาคิดใจและพัฒนาความรู้สึกที่ดี 4) ทำให้มีความต้องการอย่างแรงกล้าในการปฏิบัติในสิ่งที่ดี 5) ได้รับความนิยามที่ดีและเป็นประโยชน์ 6) ทำให้จิตวิญญาณที่ไม่ดีถูกถอดถอนออกไป แลกกับจิตวิญญาณที่ดีเข้ามาแทนที่ 7) ช่วยให้อัคลากดั้งเดิมของผู้เรียนปรากฏออกมาด้วยพฤติกรรมที่เขาได้แสดงออกในสังคม 8) หมั่นรักษาอัคลากที่ดีและห่างไกลจากอัคลากที่ไม่ดี 9) มีความพยายามในการชวนชายอัคลากที่ดี และ 10) ทำให้รักและเชื่อมั่นต่อสังคม

ท่านเราะฮูสูล ﷺ เป็นแบบอย่างอันดีงามด้านอัคลากในการคลุกคลีกับเยาวชน (Sulaimān Bin Qāsim al-'īd, 1415 H : 306-313) ดังนี้ 1) มีความเมตตาและสงสารพวกเขา 2) ยิ้มแย้มเสมอและต้อนรับพวกเขาอย่างดียิ่ง 3) ให้คำมั่นสัญญาและมอบผลกำไรแก่พวกเขา 4) ให้เกียรติในสิทธิของพวกเขา 5) เรียกชื่อพวกเขาด้วยชื่อที่พวกเขารักมากที่สุด 6) ปลอดภัยเมื่อพวกเขาโศกเศร้าและเสียใจ 7) นั่งยานพาหนะพร้อมกับพวกเขา 8) ช่วยเหลือพวกเขาในเรื่องต่าง ๆ และ 9) เยี่ยมเยียนพวกเขาเมื่อพวกเขาเจ็บป่วย

นอกจากนี้ ท่านเราะฮูสูล ﷺ ได้สั่งเสียให้เยาวชนได้เล็งเห็นถึงความสำคัญเกี่ยวกับอัคลาก (Sulaimān Bin Qāsim al-'īd, 1415 H : 326-335) ดังนี้ 1) ต้องคบหาสมาคมกับเพื่อนที่เป็นมุอฺมิน (ผู้ศรัทธา) เท่านั้น ดังที่อิมามอัลฆะซาลียฺ (al-Ghazālī, n.d. : 2/150) ได้กล่าวถึงการคบหาเพื่อนมี 5 ประเภท คือ ต้องเป็นเพื่อนที่ฉลาด มีอัคลากที่ดีงาม ไม่เป็นคนชั่ว (ฟาสิก) ไม่เป็นคนอูตฺริ (บิตอะฮฺ) และเป็นคนที่ไม่ให้ความสำคัญกับโลกดุนยา 2) จงมีอัคลากที่ดีงามต่อเพื่อนมนุษย์ 3) จงรักษาลิ้นของเจ้าให้ดี โดยการพูดในสิ่งที่ดีหรือนิ่งเสีย 4) จงมองสตรีเพศเพียงครั้งเดียวเท่านั้นและจงอย่ามองเป็นครั้งที่สอง 5) จงรับประทานอาหารด้วยมือขวา และ 6) จงยกชายเสื้อผ้าของเจ้าให้สูงจากตาตุ่มทั้งสอง

จากที่กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่า อัคลาก (คุณธรรมจริยธรรม) เป็นหลักการพื้นฐานของศาสนาอีกประการหนึ่งที่ต้องอยู่ควบคู่ไปกับการศรัทธาและการทำความดี (อิบาดะฮฺ) หากขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากทั้งสามประการ ก็จะทำให้ศาสนาของมุสลิมไม่สมบูรณ์ อัคลากสามารถจำแนกออกเป็นมี 2 คุณลักษณะ คือ คุณลักษณะที่น่ายกย่อง และคุณลักษณะที่น่าตำหนิ ท่านเราะฮูสูล ﷺ

เป็นแบบอย่างที่ดีในด้านอัคลาก เพราะอัคลากของท่านเป็นอัคลากแห่งอัลกุรอาน ดังนั้น ผู้ใดที่มีอัคลากที่ดีงามจึงเป็นผู้ที่ท่านรักมากที่สุด และจะได้อยู่ใกล้ชิดกับท่านในวันแห่งการฟื้นคืนชีพ

2.5.4 สติปัญญา

การปลูกฝังผู้เรียนด้านสติปัญญา เป็นการสร้างความคิดทุกด้านที่เป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน ครอบคลุมความรู้ด้านศาสนา ด้านวิชาการและทางโลก จนทำให้ผู้เรียนมีความพร้อมด้านความคิดที่ประกอบไปด้วยทางวิชาการและวัฒนธรรม (‘Abdullah Nāsīh ‘Ulwān, 1996 : 250) ความรู้ด้านศาสนาเป็นกุญแจไขสู่ความดีทั้งปวง ทำให้ผู้เรียนทราบว่าสิ่งใดที่อัลลอฮ์ ﷻ ทรงใช้และสิ่งใดที่พระองค์ทรงห้าม และสามารถจำแนกระหว่างความดีและความชั่ว (al-Mawardī, 1986) ความรู้ที่ประเสริฐที่สุดคือความรู้ด้านศาสนา ผู้ใดที่มีความรู้ด้านศาสนาเขาก็จะได้รับทางนำ ส่วนผู้ใดที่ไม่มีความรู้ด้านศาสนาเขาก็จะหลงผิด ดังนั้น มนุษย์ที่ไม่มีความรู้ด้านศาสนาเขาก็จะไม่รู้สิ่งที่ดีที่ปรากฏอยู่ในโลกดุนยาและอาคิเราะฮฺ ส่วนผู้ที่มีความรู้ด้านศาสนาเขาก็จะรู้คุณประโยชน์ที่มีอยู่ในโลกดุนยาและอาคิเราะฮฺ เขาจึงเลือกทำความดีและละทิ้งความชั่ว (al-Nahḥāwī, 1994 : 77)

อิสลามได้ให้ความสำคัญกับการรักษาสติปัญญา เพราะสติปัญญาเป็นสิ่งอันประเสริฐที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรงสร้างความแตกต่างระหว่างมนุษย์และสิ่งถูกสร้างอื่น ๆ และด้วยสติปัญญาทำให้มนุษย์ต้องรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายบนหน้าแผ่นดิน อิสลามจึงได้กำหนดแนวทางในการรักษาสติปัญญาให้สมบูรณ์ดังนี้ 1) ห้ามดื่มสิ่งมีเมาและเสพสิ่งเสพติดให้โทษต่าง ๆ ที่ทำให้สมองของมนุษย์เกิดความบกพร่องและไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ 2) อิสลามได้กำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสิ่งมีเมาหรือสิ่งเสพติด ตั้งแต่ผู้ผลิตจำหน่าย ผู้สนับสนุน ผู้ซื้อผู้ขาย เจ้าของกิจการ พนักงาน ล้วนได้รับผลตอบแทนเท่าเทียมกัน 3) อิสลามได้อบรมสั่งสอนและสร้างจิตสำนึกให้มนุษย์ที่มีสติปัญญาสมบูรณ์เข้าใจสัจธรรม คิดและปฏิบัติในสิ่งที่ดีและถูกต้อง 4) อิสลามได้ส่งเสริมให้มนุษย์สร้างความสมบูรณ์แก่สติปัญญาทั้งทางร่างกายภาพและชีวภาพ 5) อิสลามได้ยกฐานะและให้เกียรติผู้ที่มีปัญญาเป็นเลิศ 6) อิสลามสอนให้มนุษย์ปลดปล่อยสติปัญญาจากการถูกรอบงำทางความคิดที่ผิดเพี้ยน งมงาย และหลงผิด 7) อิสลามได้ฝึกฝนสติปัญญาเพื่อให้เกิดผลและรับรู้ถึงสัจธรรมผ่านกระบวนการ 2 ประการ คือ 7.1) การเอาหลักการที่ถูกต้องมาคิดไตร่ตรองและใคร่ครวญเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในสัจธรรม และ 7.2) การเชิญชวนให้พิจารณาไตร่ตรองถึงการสร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ ของอัลลอฮ์ เพื่อให้เกิดความมั่นใจในความยิ่งใหญ่ของอัลลอฮ์มากยิ่งขึ้น 8) อิสลามได้สั่งให้พิจารณาไตร่ตรองในความบริสุทธิ์แห่งบทบัญญัติอิสลามและวิหยปัญญา (หิกมะฮฺ) ของบทบัญญัติดังกล่าว 9) อิสลามได้สั่งให้มนุษย์ใช้สติปัญญาในการคิดไตร่ตรองถึงลักษณะกายภาพของจักรวาลและใช้เป็นประโยชน์ในการสร้างอารยธรรมอันสูงสุด และ 10) อิสลามได้เปิดโอกาสให้มนุษย์ใช้สติปัญญาในการวินิจฉัยปัญหาทางศาสนาที่มีโต้แย้งด้วยบทบัญญัติไว้เป็นที่ประจักษ์ในกรณีดังนี้ 10.1) การวินิจฉัย

ค้นหาเกี่ยวกับความมุ่งหมายหรือเจตนารมณ์ของบทบัญญัตินั้น ๆ และ 10.2) การวินิจฉัยปัญหาธรรมศาสตร์ทางศาสนา เพื่อให้ครอบคลุมและสามารถบังคับใช้ได้ทุกยุคทุกสมัยโดยผ่านวิธีการเทียบเคียงตัวบท การคำนึงผลประโยชน์สาธารณะเป็นสำคัญ (มัสลิน มาหะมะ, ม.ป.ป. : 179-181)

การเรียนรู้ในวัยเด็กนับเป็นการเรียนรู้ที่มีความสำคัญ เนื่องจากเด็กในวัยนี้สามารถที่จะต่อสู้และฟันฝ่ากับอุปสรรคต่าง ๆ นานา ๆ ไปได้ มีสมองที่ชาญฉลาด มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แตกฉาน และมีความเข้าใจที่ลุ่มลึก สามารถที่จะเรียนรู้ศาสตร์ประเภทต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ('Abd al-Ghaniy al-Khatib, 1402 H : 142)

การไม่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เด็กได้เรียนรู้สิ่งที่เป็นในเรื่องศาสนา นับเป็นการทรมาณพวกเขาอย่างรุนแรง โดยเฉพาะผู้ที่เป็นบิดามารดาและผู้ปกครองของเด็ก การปล่อยปละละเลยการเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องศาสนาตั้งกล่าวมิได้สร้างคุณประโยชน์แก่เด็ก และไม่ได้สร้างคุณประโยชน์แก่บิดามารดาเช่นกัน ดังที่บิดามารดาได้ตำหนิลูกของพวกเขาว่าพวกเขาเหล่านั้นเนรคุณต่อบิดามารดา ส่วนพวกเขาก็ได้กล่าวตอบโต้ว่า โอ้ บิดาของฉัน ท่านได้เนรคุณต่อฉันเมื่อฉันยังเป็นเด็กและ ณ วันนี้ ฉันก็ได้เนรคุณท่านเมื่อท่านได้ย่างเข้าสู่วัยชรา (Ibn al-Qaiyim al-Jauziyah, n.d. : 80)

มนุษย์ทุกคนถูกสร้างมาด้วยความอ่อนแอและโง่เขลา วัยเด็กจึงเป็นวัยที่สำคัญต่อการเรียนรู้ และต้องมีผู้คอยดูแลและขัดเกลาอย่างดี จนทำให้เขามีการพัฒนาด้านการเรียนรู้และมีประสบการณ์เพิ่มขึ้นทีละขั้นตามความสามารถของแต่ละคน ดังนั้น การอบรมสั่งสอนและการชี้แนะทำให้เด็กห่างไกลจากการหลงผิดและบรรลุปเป้าหมายอันสูงส่งที่วางไว้ (Muhammad Bin Maqbal Bin Muhammad al-Maqbal, n.d. : 106-107)

อิสลามฝึกฝนในการสร้างพลังอันมั่นคงด้านสติปัญญาผ่านวิธีการที่ชี้ให้เห็นถึงหลักฐานแห่งความเป็นจริง 2 ประการ คือ 1) การวางหลักการแห่งอิสลามที่ถูกต้องในด้านสติปัญญา และ 2) การฝึกฝนด้านสติปัญญา โดยการคิดไตร่ตรองการสร้างของพระองค์อัลลอฮ์ที่มหัศจรรย์และดำเนินไปอย่างเป็นระบบ 'Alīy 'Aḥmad Madkūr, 1987 : 221-222)

การปลูกฝังผู้เรียนด้านสติปัญญา มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ ('Amīn 'Abū Lawī, 1999 : 54-55 ; al-Zintānī, 1993 : 536-538) ดังนี้ 1) ปลูกฝังด้านอะกีดะฮ์ให้ฝังแน่นภายในจิตใจ เพื่อเป็นเกราะกำบังอะกีดะฮ์ (หลักการศรัทธา) ที่เสียหายต่าง ๆ มิให้เข้ามาทำลายจิตใจ 2) ต่อต้านอุตริกรรม การหลงผิด งามาย และความคิดที่ไม่ดีเข้ามาสู่ตัวผู้เรียน 3) ส่งเสริมผู้เรียนด้านความรู้อิสลาม 4) ส่งเสริมผู้เรียนให้รู้แนวทางการแก้ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น 5) ช่วยเหลือผู้เรียนด้านการอ่าน เขียน คิด และวิเคราะห์ เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาด้านความคิดและสติปัญญา 6) ค้นหาความพร้อมและความสามารถด้านสติปัญญาของผู้เรียน 7) ทำให้ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนสาขาเฉพาะทางและกิจกรรมต่าง ๆ ที่ตัวเองชอบและสนใจ 8) เตรียมความพร้อม ความสามารถและ

ความสนใจด้านสติปัญญาของผู้เรียน ให้มีความครอบคลุมและความสมบูรณ์ 9) ช่วยเหลือผู้เรียนในการเพิ่มขีดความสามารถด้านการเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ 10) พัฒนาผู้เรียนให้มีความคิดด้านบวก โดยไม่ยึดติดกับประเพณีและวัฒนธรรมที่หลงผิดและงมงาย และ 11) พัฒนาผู้เรียนให้มีความสามารถในการคิดค้นและประดิษฐ์ชิ้นงานตามหลักการอิสลาม

ผู้สอนต้องมีวิธีการปลูกฝังผู้เรียนด้านสติปัญญา (Muhammad Bin Maqbal Bin Muhammad al-Maqbal, n.d. : 107-108) ดังนี้ 1) ปลูกฝังผู้เรียนด้วยการพูดคุยสนทนาแบบตัวต่อตัวเหมาะสมกับสติปัญญาและความสามารถของผู้เรียน 2) ส่งเสริมผู้เรียนในด้านการอ่าน เพื่อเป็นเครื่องมือในการศึกษาหาความรู้ ควรจัดเตรียมห้องสมุด และหนังสือที่เหมาะสมกับวัยของเด็ก 3) เลือกเพื่อนที่ดีในการคบค้าสมาคม มีการพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนา 4) สร้างบรรยากาศที่เหมาะสมภายในบ้านและส่งเสริมให้เด็กได้มีอิสระในการถามและสนทนา 5) ส่งเสริมเด็กให้เล่นของเล่นและสื่อต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อพัฒนาการของเด็กด้านสติปัญญา

การปลูกฝังเด็กด้านสติปัญญาต้องอาศัยการดูแลเอาใจใส่ของผู้ปกครองและครูผู้สอนอย่างดียิ่ง การปล่อยปละละเลยพวกเขา ทำให้มีผลกระทบในเชิงพฤติกรรมการเรียนรู้ของพวกเขาในอนาคต ดังนั้น ผู้ปกครองของเด็กและครูผู้สอน ต้องช่วยกันปลูกฝังผู้เรียนด้านสติปัญญาอย่างเต็มความสามารถตามบทบาทและหน้าที่ที่รับผิดชอบของแต่ละคน เพราะอิสลามให้ความสำคัญกับการรับผิดชอบงานที่ได้รับมอบหมายและหน้าที่ของทุกคนจะต้องถูกสอบสวนในวันอาคีเราะฮ์

การปลูกฝังผู้เรียนด้านสติปัญญาต้องอาศัยกระบวนการถ่ายทอดและบ่มเพาะของบิดามารดาและครูผู้สอน โดยบิดามารดาต้องเลือกครูผู้สอนที่ดีเพื่อเป็นกระบอกน้ำให้กับจิตใจและสติปัญญาของเด็ก ดังนั้น เมื่อครูผู้สอนเป็นคนดีก็จะส่งผลทำให้ผู้เรียนเป็นเด็กดีตามไปด้วย โดยมีหลักการพื้นฐานในการปลูกฝังผู้เรียนด้านสติปัญญา (Muhammad Nūr Bin ‘Abd al-Hāfiz Suwaid, 1995 : 219-239 ; Muhammad Nūr Bin ‘Abd al-Hāfiz Suwaid, 2001 : 228-229) ดังนี้ 1) ปลูกฝังเด็กให้รักการศึกษาหาความรู้และมีมารยาทในการศึกษาหาความรู้ 2) ปลูกฝังเด็กให้ท่องจำอัลกุรอานและอัลหะดีษตามความเหมาะสมกับสติปัญญา 3) บิดามารดาต้องเลือกผู้สอนและสถานที่เรียนที่ดีแก่เด็ก เพราะเด็กต้องอยู่กับครูผู้สอนเป็นเวลานาน เด็กจึงสามารถรับสิ่งที่ดีจากครูผู้สอน 4) สอนเด็กให้มีความชำนาญวิชาภาษาอาหรับ เพื่อเป็นเครื่องมือในการแสวงหาศาสตร์ต่าง ๆ 5) สอนเด็กให้มีความชำนาญภาษาต่างประเทศ เพื่อจะได้รับรู้แนวคิดและกระบวนการคิดต่าง ๆ ตลอดจนวัฒนธรรมของชาวต่างประเทศ 6) ชี้แนะและส่งเสริมเด็กตามความต้องการและตามธรรมชาติการเรียนรู้ของพวกเขา 7) สร้างห้องสมุดภายในบ้านส่งผลที่ดีต่อการปลูกฝังเด็กด้านสติปัญญา 8) เล่าเรื่องการศึกษาหาความรู้ของชนรุ่นก่อน (สะลัฟ) ให้เด็กฟัง เช่น การศึกษาหาความรู้ในช่วงวัยเด็กของสุฟยาน บิน อุยัยนะฮ์ มาลิก บิน อะนัส อิมามอะหมัด บิน ฮันบัล อิมามอะบียุสฟ อิมามมุฮัมมัด บิน อัลหะสัน อัชชะบานีย อิมามอิบนุ อัลญะฮีย และอิมามอิบนุ สีน่า เป็นต้น

9) ฝึกฝนให้เด็กมีความคิดที่ไม่ชักนำไปสู่ความชั่วและให้ระลึกพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ อย่างสม่ำเสมอ
 10) ส่งเสริมให้เด็กได้มีการประชุมและแสดงความคิดเห็น 11) ส่งเสริมให้เด็กกล้าพูดและกล้าแสดงออกทางความคิด และอ้างอิงหลักฐานด้วยความชัดเจน และ 12) ปลุกฝังคุณลักษณะของความรู้สึกและระลึกถึงความโปรดปรานที่อัลลอฮ์ทรงประทานและไตร่ตรองทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัว

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การปลุกฝังผู้เรียนด้านสติปัญญาเป็นคุณลักษณะหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ซึ่งการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นต้องมีความโดดเด่นด้านความคิด วิเคราะห์และสังเคราะห์ ที่ถือว่าเป็นความโปรดปรานที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรงประทานแก่มนุษย์เท่านั้น โดยมีได้ประทานแก่สิ่งที่ถูกสร้างอื่น ๆ เป็นการยกฐานะขึ้นและให้เกียรติแก่มนุษย์ในการเป็นตัวแทนบนหน้าแผ่นดินของพระองค์ และประกาศเชิญชวนสู่อิสลาม

2.5.5 จิตใจ (นัฟส) และจิตวิญญาณ (รูก)

นักวิชาการอิสลามได้ให้ความหมายของจิตใจ สติปัญญา และจิตวิญญาณ เสมือนกันว่ามีความหมายเดียวกันในบางครั้ง และมีความหมายที่แตกต่างกันในบางครั้ง (al-Tahhān, 2002 : 58) ดังที่อิสลามได้ให้ความสำคัญกับการปลุกฝังผู้เรียนด้านจิตใจ โดยจิตใจนั้นมีความสัมพันธ์โดยตรงกับรูก (วิญญาณ) เป็นแหล่งกำเนิดอันทรงพลังของมนุษย์ เป็นแหล่งแห่งรักมีที่มีการเชื่อมสัมพันธ์กับพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ เป็นขุมพลังที่ไร้ขีดจำกัด ซึ่งมีความแตกต่างกับพลังของร่างกายและสติปัญญาที่มีขอบเขตจำกัด และต้องอาศัยเวลาและสถานที่เข้ามาเกี่ยวข้อง (Muhammad Qutub, 1403 H : 41) การปลุกฝังผู้เรียนด้านจิตใจ เป็นการปลุกฝังให้มีความกล้าแสดงออก กล้าเปิดเผย และรู้สึกถึงความสมบูรณ์ รักการทำความดีกับผู้อื่น ระวังความโกรธ และมีอุปนิสัยที่ดีงามในด้านจิตใจ ('Abdullah Nāsih 'Ulwan, 1996 : 299) ดังนั้น การให้ความสำคัญในด้านจิตใจ มีความสำคัญและมีความจำเป็น เพื่อสร้างบุคลิกภาพของผู้เรียนให้มีความสมบูรณ์ เพราะใครก็ตามมีคุณลักษณะอันน่ายกย่องและสรรเสริญก็ควรนำมาเป็นแบบอย่าง ทำให้การใช้ชีวิตมีความมีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า สำหรับโลกนี้ทำให้ง่ายต่อการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น ส่วนโลกหน้าเขาก็จะได้รับชัยชนะ (Yūsuf Mustafā al-Qādi, 1401 H : 176) ดังที่ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้กล่าวเกี่ยวกับความสำคัญของจิตใจว่า

((وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ

فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ)) (رواه البخاري : 52)

ความว่า “พึงรู้เถิดว่า แท้จริงแล้ว ในร่างกายเรานั้น มีเนื้อก้อนหนึ่ง ถ้าหากว่าเนื้อก้อนนั้นดี ร่างกายก็จะดีตามไปด้วย และถ้าหากว่า

เนื้อก้อนนั้นไม่ดี ร่างกายของเราก็จะไม่ดีไปด้วย เนื้อก้อนนั้นก็คือ หัวใจนั่นเอง” (บันทึกโดย al-Bukhāri : 52)

และหัวใจยังเป็นที่บ่มเพาะสำหรับอีมานและความยำเกรง หรือเป็นที่สำหรับการ ปฏิเสธ (กุฟร) การก่อกบฏ (นิฟาฏ) และการตั้งภาคี (ชิรค) ท่านนบี ﷺ ได้กล่าวว่า

((التَّقْوَى هَاهُنَا وَوَيْشِيرُ إِلَى صَدْرِهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ)) (رواه مسلم : 32)

ความว่า “ความยำเกรง (ตักวา) นั้นอยู่ที่นี้ และท่านได้ชี้ไปที่หน้าอก จำนวนสามครั้งด้วยกัน” (บันทึกโดย Muslim : 32)

การทำงานของจิตใจนั้นดีกว่าการทำงานของร่างกายหรืออวัยวะต่าง ๆ ดังนี้ 1) หากการทำงานของจิตใจบกพร่องอาจทำให้การทำงานของร่างกายบกพร่องตามไปด้วยหรืออาจจะทำให้การทำงานดังกล่าวเสียไป เช่น การไอ้อวด (ริยาอ) ในการทำความดี 2) การงานของจิตใจนั้นเป็นรากฐานของการทำงานต่าง ๆ ฉะนั้นหากเราไม่ตั้งเจตนาแล้วการงานนั้นก็จะมีไม่บังเกิดผล 3) การงานของจิตใจเป็นสาเหตุให้ได้รับชั้นที่สูงส่งในสวรรค์ เช่น ความสมถะพอเพียง 4) การงานของจิตใจสามารถทำให้ได้ผลบุญมากหรือน้อย หรืออาจจะไม่ได้รับผลบุญแต่อย่างใด เช่น การละหมาดอย่างนอนบ่นและสงบนิ่ง (คุซอ) 5) การงานของจิตใจจะได้รับผลตอบแทนเหลือคณานับ เช่น การเคาะบัวร์ (อดทน) เป็นต้น

al-Zintānī (1993 : 640-642) ได้กล่าวถึงจุดประสงค์ของการปลูกฝังผู้เรียนด้านจิตใจ ดังนี้ 1) ทำให้มีความสามารถในการควบคุมอารมณ์ ความกดดัน ความต้องการ และอารมณ์ใฝ่ต่ำ โดยไม่ทำให้เกิดความเสียหายต่อความสัมพันธ์กับผู้อื่น 2) ทำให้สามารถควบคุมจิตใจและความรู้สึก ไม่แพ้ใจตัวเอง และตกอยู่ภายใต้อารมณ์ของตนเอง 3) ทำให้มีความสามารถในการปรับตัวอย่างถูกต้องระหว่างความต้องการภายในและระหว่างสภาพแวดล้อมภายนอก อาจจะไปประกอบไปด้วยศาสนา คุณธรรมจริยธรรม วัฒนธรรม หรือเศรษฐกิจ 4) ทำให้มีการพัฒนาความต้องการของมนุษย์ มีความมั่นใจในตัวเอง มีจิตใจเข้มแข็ง ทำให้ดำรงอยู่ในคุณธรรมจริยธรรมที่ส่งผลอันดีงามต่อจิตใจ 5) ทำให้ป้องกันตัวเองให้รอดพ้นจากความกังวลและการหลงผิด สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ และยอมรับจุดด้อยของตัวเอง 6) เป็นข้อชี้แนะแก่บุคคลเพื่อนำไปรักษาโรคที่เกิดจากจิตใจ เมื่อหายจากโรคดังกล่าวแล้ว เขาก็จะกลับคืนสู่ชีวิตใหม่ที่มองโลกในแง่ดี ให้ความสำคัญด้านจิตวิญญาณ คุณธรรมจริยธรรม และสังคม และ 7) ป้องกันความว่างเปล่าของจิตวิญญาณ โดยการนำเอาอีมานที่ศรัทธามั่นต่ออัลลอฮ์ ﷻ มาช่วยเยียวยาจิตใจให้เกิดความสงบสุขและปลอดภัย

ผู้สอนที่มีความรับผิดชอบในการปลูกฝังผู้เรียนด้านจิตใจ ต้องเข้าใจธรรมชาติของเด็ก และสามารถนำพาพวกเขาไปสู่เป้าหมายสูงสุดตามที่ได้วางไว้ ผู้สอนต้องเข้าใจว่าผู้เรียนแต่ละคน

มีคุณลักษณะ พฤติกรรม และความสามารถที่แตกต่างกัน ดังนั้น ครูผู้สอนจึงต้องมีวิธีการปลูกฝังผู้เรียนด้านจิตใจที่มีความหลากหลาย สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน ('Abd al-Rahmān al-Bānī, 1403 H : 41-42)

ส่วน Muhammad Bin Maqbal Bin Muhammad al-Maqbal (n.d. : 112-117) ได้กล่าวถึงหน้าที่ของผู้สอนในการปลูกฝังเยาวชนด้านจิตใจ ดังนี้ 1) ต้องเรียกชื่อของเด็กด้วยชื่อที่ดี และไพเราะ ไม่ว่าจะเป็นเพศชายหรือเพศหญิง 2) ต้องให้ความยุติธรรมและความเสมอภาค 3) ต้องให้เกียรติและชมเชย 4) ต้องให้ความรักและความอ่อนโยน 5) ต้องให้ความปลอดภัยและความสงบสุข และ 6) ต้องให้กำลังใจและทำงานให้ประสบความสำเร็จ สอดคล้องกับ Muḥammad Nūr Bin 'Abd al-Hafīz Suwaid (1995 : 179-205) ได้กล่าวถึงการปลูกฝังเด็กด้านอารมณ์และจิตใจ ดังนี้ 1) การให้ความรักและความเมตตา 2) การหยอกล้อและการสร้างความสบายใจ 3) การให้ของรางวัลเพื่อกำลัใจ 4) การลูบศีรษะอย่างอ่อนโยนแสดงความรัก 5) การต้อนรับด้วยความอบอุ่น 6) หากเด็กหลงทาง ต้องรีบตามหาอย่างเร่งด่วน 7) การให้ความสำคัญในการดูแลเด็กผู้หญิงและเด็กกำพร้า สำหรับเด็กผู้หญิง ต้องให้การดูแลพวกเขาด้วยการระงับอารมณ์การโมโหโกรธาและให้ความเสมอภาคและความยุติธรรมเหมือนกับเด็กชาย ส่วนเด็กกำพร้า ต้องดูแลรักษาทรัพย์สินและการประกอบธุรกิจที่เพิ่มพูนจากทรัพย์สินดังกล่าว และ 8) รักเด็กด้วยความพอดี ไม่ตามใจเด็กและไม่เคร่งครัดมากเกินไป

ส่วนการปลูกฝังผู้เรียนด้านรุห (จิตวิญญาณ) เป็นการปลูกฝังผู้เรียนให้มีจิตวิญญาณที่เข้มแข็งและปลูกฝังอีมาน (การศรัทธา) สำหรับผู้เรียน และขัดเกลาอารมณ์และจิตใจ และชี้แนะพฤติกรรมต่าง ๆ ผ่านกระบวนการอันทรงพลังของคุณค่าแห่งจิตวิญญาณและคุณธรรมอันสูงส่ง มีแหล่งที่มาจากการศรัทธาต่อพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ การศรัทธาต่อบรรดามลาอิกะฮ์ บรรดาคัมภีร์ บรรดาเราะสุล วันกียามะฮ์ และการกำหนดกฎสภาวะความดีและความชั่ว (al-Zintānī, 1993 : 326 ; Yūsuf Mustafā al-Qādī Wa Miqdād Yāljin, 1401 H : 310-311)

al-Zintānī (1993 : 409-412) ได้กล่าวถึงจุดประสงค์ของการปลูกฝังผู้เรียนด้านจิตวิญญาณ ดังนี้ 1) ปลูกฝังอะกีดะฮ์ (หลักการศรัทธา) และการศรัทธาต่ออัลลอฮ์ ﷻ ที่ถูกต้อง 2) การชี้แนะสู่การทำความดีต่ออัลลอฮ์ ﷻ เพียงองค์เดียวนั้น 3) การปลูกฝังการศรัทธาต่อบรรดามลาอิกะฮ์และบรรดาคัมภีร์ต่าง ๆ ของอัลลอฮ์ บรรดาเราะสุลและบรรดานบี วันอาคิเราะฮ์ และการกำหนดสภาวะความดีและความชั่ว หลังจากที่ได้ศรัทธาอย่างเข้มแข็งต่ออัลลอฮ์ ﷻ 4) ขัดเกลารุห (จิตวิญญาณ) ของมุอมีน และชำระล้างจิตใจ เพื่อให้เอนเอียงสู่หลักการของศาสนาโดยธรรมชาติที่ศรัทธาต่ออัลลอฮ์ 5) ปลูกฝังมุอมีนให้มีความรักต่ออัลลอฮ์ ﷻ และเราะสุล ﷺ และปฏิบัติตามแนวทางของเราะสุล ﷺ 6) ปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมอันดีงาม 7) ปลูกฝังให้มีรุห (จิตวิญญาณ) ที่มีการเสียสละและการให้ 8) ปลูกฝังให้ใช้อีมานที่เข้มแข็งเป็นป้อมปราการป้องกันอารมณ์ใฝ่ต่ำและความสุขด้านวัตถุนิยม และ al-Zintānī (1993 : 395-409) ยังได้กล่าวถึงผลสะท้อนที่ได้รับจากการ

ปลูกฝังผู้เรียนด้านจิตวิญญาณดังนี้ 1) มีความบริสุทธิ์ใจต่ออัลลอฮ์ ﷻ 2) การมอบหมายตนต่ออัลลอฮ์ (ตะวักกัล) 3) การปฏิบัติความดีอย่างสม่ำเสมอ และ 4) การทำในสิ่งที่อัลลอฮ์ ﷻ ทรงใช้และละเว้นในสิ่งที่พระองค์ทรงห้าม นอกจากนี้ al-Zintānī (1993 : 345-394) ยังได้กล่าวถึงสิ่งสำคัญที่ต้องยึดมั่นในการปลูกฝังผู้เรียนด้านจิตวิญญาณ คือ การศรัทธาต่อพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ การศรัทธาต่อบรรดามลาอิกะฮ์ บรรดาคัมภีร์ต่าง ๆ ของอัลลอฮ์ บรรดาเราะซูล วันกียามะฮ์ และการกำหนดกฎสถานะความดีและความชั่ว และการทำความดีต่อพระองค์อัลลอฮ์เพียงองค์เดียวเท่านั้น ประกอบไปด้วย การละหมาด การถือศีลอด การจ่ายซะกาต และการละหมาดฟัรฎู 5 เวลา เป็นต้น สอดคล้องกับ al-Tahhān (2002 : 50-52) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการปลูกฝังผู้เรียนด้านจิตวิญญาณในการสร้างบุคลิกภาพที่สมบูรณ์ ต้องประกอบไปด้วย 1) การศรัทธาต่ออัลลอฮ์และวันอาคิเราะฮ์ และ 2) ต้องปฏิบัติตามมารยาทอิสลามและปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ ที่เป็นฟัรฎู (บังคับ) และยึดมั่นในหุกม (ข้อห้ามและข้อใช้) สอดคล้องกับอิมามเฆาะซาลีย์ (n.d. : 113) ได้กล่าวว่า เด็กต้องเรียนวิชาอัลอะกิดะฮ์ (หลักการศรัทธา) ตั้งแต่เยาว์วัย ต่อมาก็มีความรู้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทีละน้อย เมื่อโตขึ้นก็สามารถใช้วิธีการท่องจำ ทำความเข้าใจ และยึดมั่น ซึ่งเป็นวิธีการปลูกฝังเด็กที่ถูกต้อง สอดคล้องกับ Muḥammad Bin Maqbal Bin Muḥammad al-Maqbal (n.d. : 70-80) ได้กล่าวว่า การปลูกฝังด้านจิตวิญญาณแก่ผู้เรียน ครูผู้สอนต้องปลูกฝังด้านอะกิดะฮ์ (หลักการศรัทธา) เป็นลำดับแรก เป็นการปูทางให้พวกเขาได้คิดไตร่ตรองในการสร้างบรรดาชั้นฟ้าและแผ่นดินของอัลลอฮ์ ﷻ ปลูกฝังด้านการปฏิบัติศาสนกิจ การอ่านและท่องจำอัลกุรอาน การรำลึกถึงอัลลอฮ์ ﷻ การมองเห็นพระองค์อยู่ในสายตา (มูรอเกาะบะฮ์) และการกล่าวถึงสวรรค์และนรก การปลูกฝังประการดังกล่าวข้างต้น ครูผู้สอนต้องใช้วิธีการสอนที่หลากหลาย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้สิ่งที่พวกเขาได้ศึกษาติดฝังแน่นอยู่ในจิตใจและจิตวิญญาณของแต่ละคน

จากที่กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่า การปลูกฝังด้านจิตใจ อารมณ์ และจิตวิญญาณ ต้องมีพื้นฐานหลักจากการศรัทธาต่อพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ อย่างเข้มแข็งและยึดมั่นอย่างแท้จริง และมีความบริสุทธิ์ใจ เพื่อเป็นโล่หั่นแข็งแกร่งป้องกันผู้ศรัทธาให้รอดพ้นจากความชั่ว การหลงผิด อารมณ์ใฝ่ต่ำ และความลุ่มหลงในโลกดุนยา การศรัทธาจึงเป็นพื้นฐานหลักที่จะทำให้ผู้ศรัทธาได้รับความปลอดภัยทั้งโลกนี้และโลกหน้า

2.5.6 ร่างกาย

การปลูกฝังผู้เรียนด้านร่างกาย เป็นกระบวนการรักษาและพัฒนาร่างกายให้มีความพร้อมและสามารถปฏิบัติงานต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น สามารถทำการภักดีต่อพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ (al-Hāzimī, 2000 : 195)

หน้าที่ของผู้ดูแลเด็กต้องให้ความสำคัญกับการปลูกฝังผู้เรียนด้านร่างกายดังนี้

- 1) ต้องให้แต่งงานกับชาวต่างชาติ เพื่อให้เด็กที่เกิดมามีร่างกายที่แข็งแรง ปลอดภัยจากโรคต่าง ๆ
- 2) ผู้ที่เป็นมารดาต้องดูแลลูกตั้งแตอยู่ในครรภ์ เพื่อมิให้เป็นเหยื่อที่ถูกล่อลวงของชัยฏอน
- 3) ต้องมีการตะหุญิก (ให้ลิ้มรสอินทผลัม) ช่วงที่มีการทำอะกิเกาะฮฺ (เป็นการปฏิบัติสำหรับเด็กแรกเกิดในช่วง 7 วันแรก) ทำให้สุขภาพปากและลิ้นมีความแข็งแรง เพื่อตีมนมมารดา
- 4) ผู้ที่เป็นมารดาต้องดูแลด้านร่างกายของลูก โดยให้ตีมนมในช่วง 2 ปีแรก จะทำให้เด็กมีความแข็งแรงด้านร่างกาย
- 6) การขลิบอวัยวะเพศ ทำให้ร่างกายสะอาดและสามารถรักษาสุขภาพร่างกายได้ดี
- 7) การใช้จ่ายเงินเพื่อการอุปโภคบริโภคอย่างเหมาะสม ไม่ขาดสารอาหารที่จำเป็นต่อร่างกาย และ
- 8) การตัด/โกนผม

Muhammad Bin Maqbal Bin Muhammad al-Maqbal (n.d. : 90-101)

อันนะหลาวีและมุฮัมมัดนูรฺ (al-Nahlawī, 1994 : 116-117 ; Muhammad Nūr Bin ‘Abd al-Hāfiz Suwaid, 1995 : 209-215) ได้กล่าวถึงธรรมชาติของเด็กที่จะต้องออกกำลังกาย เพื่อพัฒนาร่างกายให้มีความแข็งแรง ทำให้สมองปลอดโปร่ง มีผลอย่างยิ่งต่อกระบวนการเรียนรู้ของเด็ก ทำให้เด็กฉลาดและคิดได้เร็ว ดังนั้น เด็กจึงต้องมีพื้นฐานหลักสำคัญในการพัฒนาด้านร่างกาย ดังนี้

- 1) ต้องเรียนว่ายน้ำ ยิงธนู และขี่ม้า
- 2) จัดให้มีการแข่งขันกีฬาในกลุ่มของเด็ก
- 3) ผู้ใหญ่ต้องพยายามจัดกิจกรรมให้มีการเล่นกับเด็ก และ
- 4) ต้องจัดกิจกรรมให้เด็กได้เล่นกับเพื่อนของเขา

สอดคล้องกับ al-Tahhān (2002 : 45-50) ได้กล่าวถึงความสำคัญของร่างกาย ดังนี้

- 1) ร่างกายเป็นเครื่องมือที่สำคัญสำหรับมนุษย์ในการปฏิบัติงานและทำกิจกรรมต่าง ๆ
- 2) ร่างกายเป็นอวัยวะหลักที่ช่วยส่งเสริมในการทำมาค้าขายและละเว้นความชั่ว เช่น การเอาสิ่งกีดขวางออกจากทางเท้า การละหมาด การถือศีลอด การประกอบพิธีหัจญ์ เป็นต้น
- 3) ความแข็งแรงของร่างกายส่งผลที่ตึงามต่อความแข็งแรงภายในจิตใจ เช่น การระงับความโกรธ
- 4) ต้องไม่บั่นทอนร่างกายด้วยสาเหตุประการใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะอัลลอฮฺให้สิทธิที่เหมาะสมแก่ร่างกาย
- 5) ต้องห่างไกลจากโรคติดต่อและโรคระบาดต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดโทษต่อร่างกาย
- 6) ต้องทำความสะอาดร่างกายและออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ
- 7) ต้องรับประทานอาหารพออิ่ม ซึ่งสอดคล้องกับ ‘Amīn ‘Abū Lāwī (1999 : 260-266) ได้กล่าวถึงสิทธิของร่างกายที่จะต้องดูแลรักษา ดังนี้

- 1) ต้องมีการกินและการตีมนมตามความเหมาะสม
- 2) ต้องนอนพักผ่อนให้เพียงพอ
- 3) ให้เด็กดำรงชีวิตในทางสายกลาง
- 4) การออกกำลังกาย และ
- 5) ต้องระวังโรคติดต่อ

อิสลามได้ให้ความสำคัญกับการปลูกฝังผู้เรียนด้านร่างกาย โดยมีวัตถุประสงค์หลักที่สำคัญดังนี้

- 1) ส่งเสริมให้มีการรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย
- 2) ให้ความสำคัญกับการทำความสะอาดร่างกายและสุขภาพพลานามัย
- 3) ส่งเสริมให้มีการออกกำลังกายประเภทต่าง ๆ อย่างเพียงพอ
- 4) ต้องพักผ่อนร่างกายให้เพียงพอและอย่าหักโหมจนเกินความพอดี
- 5) ให้ความสำคัญกับกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจที่ไม่ทำให้เกิดโทษต่อร่างกายและผิดหลักการของศาสนา
- 6) ส่งเสริมให้มี

การรักษาสุขภาพ 7) ส่งเสริมให้รู้วิธีการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บ 8) ส่งเสริมให้ใช้ความแข็งแรงของร่างกายตามที่ศาสนาสั่งใช้และไม่ใช้ไปในทางที่ผิด 9) สามารถปฏิบัติความดีต่าง ๆ ได้ และ 10) ทำให้จิตใจเบิกบานและมีความสุข (al-Zintānī, 1993 : 307-309 ; al-Hazimī, 2000 : 195-199 ; Salem Bin Sa'īd Bin Musfir Bin Jabbār, 2001 : 238-239)

จากที่กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่า การปลูกฝังผู้เรียนด้านร่างกายให้มีความแข็งแรงส่งผลที่ดีต่อการปฏิบัติความดีต่าง ๆ โดยเฉพาะอิสลามได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชาติได้เล็งเห็นความสำคัญต่อการออกกำลังกาย เพราะสติปัญญาที่ดีนั้นต้องมาจากร่างกายที่แข็งแรง และมุอิมินที่แข็งแรงนั้นทรงเป็นผู้ที่ประเสริฐและเป็นที่ยกย่อง ณ พระองค์อัลลอฮฺ ﷻ มากกว่ามุอิมินที่อ่อนแอ ท่านเราะฮ์ลุล ﷺ เป็นแบบอย่างที่ดีงามในการรักษาสุขภาพร่างกายให้มีความแข็งแรง ดังที่ท่านได้ทำการแข่งขันขี่ม้ากับบรรดาเศาะหาบะฮ์ ﷺ และวิ่งแข่งกับท่านหญิงอาอิชะฮ์ เราะฮ์ลัยลลอฮ์ อันฮา จนทำให้ผลัดกันแพ้และผลัดกันชนะ และท่านเคาะลีฟะฮ์อุมัยร บิน อัลค็อฏฏอบ ﷺ ได้ส่งหนังสือไปยังข้าหลวงแคว้นต่าง ๆ ในสมัยการปกครองของท่าน โดยสั่งให้พวกเขาสอนผู้เรียนด้านการขี่ม้า ว่ายน้ำ และยิงธนู

เมื่ออิสลามได้ให้ความสำคัญกับการปลูกฝังผู้เรียนด้านร่างกาย ดังนั้น การป้องกันร่างกายให้ห่างไกลจากโรคร้ายไข้เจ็บจึงมีความสำคัญ โดยเฉพาะการปลูกฝังผู้เรียนให้มีหน้าที่รับผิดชอบในการดูแลรักษาสุขภาพร่างกายและจิตใจที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรงประทานให้เป็นอย่างดี โดยไม่ทำให้เกิดความบกพร่องและเกิดอันตรายใด ๆ ทั้งปวง การรักษาสุขภาพร่างกายเป็นหน้าที่จำเป็น (วาญิบ) สำหรับมนุษย์ทุกคน เพื่อรักษาสุขภาพให้เป็นปรกติอยู่เสมอ สามารถปฏิบัติความดีต่อพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ตลอดเวลา มนุษย์เมื่อมีสุขภาพดีต้องแสดงความขอบคุณต่อพระองค์ที่ทรงประทานสุขภาพดีมาให้ และหากประสบกับทุกข์ภัยหรือเกิดอาการเจ็บไข้ไม่สบายก็ต้องอดทนและรีบเร่งในการทำหน้าที่เยียวยารักษาและขออุอาอิให้หายเป็นปรกติ เพื่อที่จะสามารถทำความภักดีต่ออัลลอฮ์ ﷻ ต่อไป เพราะมนุษย์ถูกสร้างมาเพื่อทำความดีต่อพระองค์ ดังนั้น มุอิมินที่แข็งแรงจึงประเสริฐกว่าและเป็นที่ยกย่องแก่อัลลอฮ์มากกว่ามุอิมินที่อ่อนแอและดีกว่าทุกความดี

อิสลามมีคำสอนที่ครอบคลุมทั้งโลกคุณยาและอาคิเราะฮ์ มิใช่ศาสนาที่มุ่งเน้นเพียงโลกคุณยาอย่างเดียว มิใช่หมกมุ่นอยู่กับบรรทัดและความสะดวกสบายในโลกนี้จนเกินขอบเขต อิสลามเป็นศาสนาที่ยึดแนวทางสายกลาง มีความพอดี ดังนั้นอิสลามจึงสั่งให้ปฏิบัติด้วยความเสมอภาคระหว่างร่างกายและจิตใจ หากมุสลิมมัวแต่หมกมุ่นกับทางโลกมากเกินไปอิสลามก็สอนให้นึกถึงความต้องการด้านจิตใจโดยสั่งให้ทำการภักดีต่ออัลลอฮ์ ﷻ ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾﴾
(الجمعة : 9)

ความว่า “โอ้อับรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย เมื่อได้มีเสียงร้องเรียก (อะซาน) เพื่อทำละหมาดในวันศุกร์ก็จงรีบเร่งไปสู่การรำลึกถึงอัลลอฮ์ และจงละทิ้งการค้าขายเสีย นั้นเป็นการดีกว่าสำหรับพวกเจ้าหากพวกเจ้ารู้” (อัลญุมอะฮ์ : 9)

เมื่อมุสลิมมัวแต่หมกมุ่นอยู่แต่เรื่องการทำอียาตะฮ์ (การงานที่แสดงถึงความภักดีต่ออัลลอฮ์) ก็ให้เขาคำนึงถึงสภาพความต้องการของร่างกายด้วย ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾﴾ (الجمعة : 10)

ความว่า “ต่อเมื่อการละหมาดได้สิ้นสุดลงแล้ว ก็จงแยกย้ายกันไปตามแผ่นดิน และจงแสวงหาความโปรดปรานของอัลลอฮ์และจงรำลึกถึงอัลลอฮ์ให้มาก ๆ เพื่อว่าพวกเจ้าจะได้รับชัยชนะ”

(อัลญุมอะฮ์ : 10)

อิสลามได้ยกย่องคนที่ยึดเอาสองลักษณะดังกล่าวข้างต้น อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ ﴿٣٧﴾﴾ (النور : 37)

ความว่า “บรรดาผู้ที่การค้าและการขายมิได้ทำให้พวกเขาหันห่างออกจากการรำลึกถึงอัลลอฮ์และการดำรงละหมาด และการจ่ายซะกาต เพราะพวกเขากลัววันที่หัวใจและสายตาจะเหลือกลานในวันนั้น” (อันนุร : 37)

อิสลามห้ามทำในสิ่งที่เลวและเป็นอันตรายต่อมนุษย์ในทุกด้าน อาทิ ด้านสมอง ด้านร่างกาย ทรัพย์สิน เงินทอง หรือสังคม ดังนั้น อิสลามได้สร้างจิตวิญญาณของมนุษย์เพื่อให้ใช้ในหนทางสู่การทำความภักดีต่ออัลลอฮ์ และเพื่อให้ปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งอิสลาม บุคคลใดก็ตามย่อมไม่มีสิทธิที่จะทำลายมันเด็ดขาด นอกจากตามสิทธิความชอบธรรมที่อิสลามกำหนด และอัลลอฮ์ได้สร้างร่างกายมาพร้อมกับจิตวิญญาณอย่างสมบูรณ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้จิตวิญญาณทำการภักดีอัลลอฮ์ผ่านเรือนร่างที่อัลลอฮ์ทรงสร้างมา อัลลอฮ์ตรัสว่า

﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ (التين : 4)

ความว่า : “โดยแน่นอนเราได้บังเกิดมนุษย์มาในรูปแบบที่สวยงามยิ่ง” (อัตตีน : 4)

ด้วยเหตุดังกล่าว อัลลอฮ์ ﷻ ทรงบังคับให้มนุษย์รักษาสุขภาพร่างกายและเอาใจใส่อย่างดีให้อยู่ในขอบเขตของศาสนา โดยกำหนดให้มีการปฏิบัติดังนี้ 1) ทำความสะอาดร่างกาย 2) รักษาความสะอาดอยู่เสมอ เช่น การล้างมือ ก่อนและหลังรับประทานอาหาร การทำความสะอาดปากและฟันหลังรับประทานอาหาร 3) การรับประทานอาหารและเครื่องดื่มที่มีประโยชน์ 4) ห้ามรับประทานอาหารหรือเสพสิ่งที่สกปรกและไม่บริสุทธิ์ เช่น สัตว์ที่ตายโดยไม่เชือด เลือด สุกร สุรายาเสพติด และบุหรี่ ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาสุขภาพร่างกายของมนุษย์ 5) เล่นกีฬาที่มีประโยชน์ เช่น มวยปล้ำ ดังที่ครั้งหนึ่งท่านเราะฮ์มุลลอฮ์ ﷺ แข่งเล่นมวยปล้ำกับเศาะหาบะฮ์ท่านหนึ่งที่ชื่อรูกานะฮ์ ท่านสามารถเอาชนะเขาได้ 6) เยียวยาร่างกายเมื่อเจ็บป่วยหรือเป็นไข้ และ 7) การดูแลสุขภาพด้านจิตใจ อัลลอฮ์ ﷻ ได้สั่งให้กระทำการภักดีต่อพระองค์ ตามที่พระองค์ทรงใช้ ทั้งนี้ เพื่อเป็นอาหารสำหรับจิตวิญญาณของมนุษย์ ซึ่งช่วยขัดเกลาจิตใจให้ออกห่างจากความกังวลใจที่จะเกิดผลเสียต่อสุขภาพ

อิสลามถือว่าการไม่เอาใจใส่ต่อสุขภาพและไม่ให้สิทธิแก่มันอย่างพอเพียงไม่ว่าจะ เป็นในด้านอาหาร การพักผ่อน การผ่อนคลายทางเพศอย่างถูกต้องตามที่ศาสนากำหนดเป็นสิ่งต้องห้ามทั้งสิ้น รายงานโดยอะนะส บิน มาลิก رضي الله عنه กล่าวว่า

((جَاءَ ثَلَاثَةٌ رَهْطٍ إِلَى بَيْوتِ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْأَلُونَ عَنْ عِبَادَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا أُخْبِرُوا كَأَنَّهُمْ تَقَالُوهَا، فَقَالُوا وَأَيْنَ نَحْنُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ غَفَرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ، قَالَ أَحَدُهُمْ: أَمَا أَنَا فَإِنِّي أَصْلِي اللَّيْلَ أَبَدًا، وَقَالَ آخَرُ: أَنَا أَصُومُ الدَّهْرَ وَلَا أَفْطِرُ، وَقَالَ آخَرُ: أَنَا أَعْتَرِلُ النِّسَاءَ فَلَا

أَتَزَوَّجُ أَبَدًا، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِمْ فَقَالَ:
 "أَنْتُمْ الَّذِينَ قُلْتُمْ كَذًا وَكَذَا، أَمَا وَاللَّهِ إِنِّي لَأَخْشَاكُمْ لِلَّهِ وَأَتْقَاكُمْ لَهُ،
 لِكَيْيَ أَصُومُ وَأُفْطِرُ، وَأُصَلِّي وَأُزْفِدُ، وَأَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ، فَمَنْ رَغِبَ عَنِّي
 سُنِّيَّ فَلَيْسَ مِنِّي" ((رواه البخاري : 4776))

ความว่า “มีบุคคลสามคนมาที่บ้านภรรยาของท่านเราะฮูล ﷺ เพื่อ
 สอบถามเกี่ยวกับการเป็นอยู่ของท่าน ครั้นเมื่อพวกเขาได้ทราบ
 คำตอบ พวกเขาต่างพูดคุยกันประหนึ่งว่าการปฏิบัติ (อะมัล) ของ
 ท่านนบีที่พวกเขาได้ยินนั้นเป็นการงานที่เล็กน้อยมาก พวกเขาจึง
 กล่าวว่า พวกเราจะเทียบกับท่านเราะฮูล ﷺ ได้อย่างไรกัน เพราะ
 ท่านนั้นได้รับการอภัยโทษจากอัลลอฮ์ทั้งที่ผ่านมาและที่จะเกิดขึ้น
 ในบั้นปลายแล้ว ดังนั้น บุคคลหนึ่งในจำนวนพวกเขา กล่าวว่า ฉัน
 จะละหมาดตลอดคืน อีกคนกล่าวว่า ฉันจะถือศีลอดตลอดปีจะไม่มี
 วันไหนที่ฉันไม่ถือศีลอดเป็นอันขาด คนต่อไปกล่าวว่า ฉันจะไม่เข้า
 ใกล้ผู้หญิงและจะไม่แต่งงานตลอดไป ทันทิที่ท่านเราะฮูล ﷺ ผ่าน
 มาได้ยิน ท่านกล่าวว่า “พวกท่านได้กล่าวเช่นนั้น ฟังรู้เถิดว่า ฉัน
 ขอสาบานด้วยพระนามของอัลลอฮ์ ฉันคือคนที่ยำเกรงต่อพระองค์
 มากกว่าพวกท่าน แต่ฉันนั้นถือศีลอดแล้วก็ละศีลอด ฉันละหมาด
 และฉันก็นอนหลับพักผ่อน และฉันได้แต่งงาน ใครก็ตามที่ไม่ปฏิบัติ
 ตามแบบอย่างของฉัน ถือว่าเขาไม่ใช่พวกฉัน”

(บันทึกโดย al-Bukhāriy : 4776)

Muhammad Nūr Bin ‘Abd al-Hāfiẓ Suwaid (1995 : 242-256) ได้กล่าวถึงการ
 ดูแลรักษาสุขภาพของท่านเราะฮูล ﷺ แก่เด็กเพื่อป้องกันมิให้เกิดอาการเจ็บไข้ได้ป่วย ดังนี้
 1) ส่งเสริมให้เด็กได้ออกกำลังกายด้วยการเล่นกีฬาว่ายน้ำ ยิงธนู ชีม้า และมวยปล้ำ 2) ฝึกฝนเด็กให้
 ทำความสะอาดฟัน 3) ให้ความสำคัญในการรักษาความสะอาดและตัดเล็บ 4) ปฏิบัติตามสุนนะฮ์ของ
 ท่านเราะฮูล ﷺ ในการกินและดื่ม 5) ฝึกฝนให้เด็กนอนตะแคงด้านขวา 6) สอนเด็กให้รักษาโรคภัยไข้
 เจ็บแบบธรรมชาติ เช่น การนวดตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย 7) ฝึกเด็กให้นอนพักผ่อนหลังจาก
 ละหมาดอิซาอและตื่นนอนตอนรุ่งอรุณเพื่อละหมาดศุบฮ์ 8) ดูแลเด็กมิให้เป็นโรคกระเพาะอาหาร
 และ 9) การปิดเป่าเด็กด้วยสุเราะฮ์อัลกุรอานเพื่อป้องกันจากการอิจฉาริษยาและการกระชิบกระชาบ
 ของญิน ส่วนการรักษาผู้ป่วยตามแบบอย่างของท่านเราะฮูล ﷺ มีดังนี้ 1) เมื่อเด็กไม่สบาย ต้องรีบ

ดำเนินการรักษาอย่างเร่งด่วน 2) ส่งเสริมและสนับสนุนให้เย็บเย็บเด็กที่ป่วย เพื่อสร้างกำลังใจแก่เด็ก 3) การรักษาด้วยไม้มหอม (อัลอูด อัลฮินดี และอัลสุอูด) 4) รักษาด้วยการกรอกเลือดและการเดินออกกำลังกาย 5) การรักษาด้วยการขูดเอาและการปิดเป่า 6) การรักษาผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการอิจฉาริษา และ 7) ห้ามแขวนสิ่งต่าง ๆ ตามร่างกายของเด็กนอกจากอัลกุรอานและอัลหะดีษ

ท่านเราะสูล ﷺ ขอต่ออัลลอฮ์ทั้งยามเช้าและยามบ่ายที่จะให้มีความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ทั้งแก่ตัวท่านเอง ครอบครัว ทรีพัสสิน และท่านยังได้ส่งเสริมให้บรรดาเศาะหาบะฮ์ ﷺ ได้ปฏิบัติเช่นเดียวกัน ดังหะดีษของอับดุลลอฮ์ บิน อุมร์ ﷺ กล่าวว่า

((لَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُ هُوَ لَا الدَّعَوَاتِ حِينَ يُمْسِي وَحِينَ يُصْبِحُ : اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَافِيَةَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ فِي دِينِي وَدُنْيَايَ وَأَهْلِي وَمَالِي...)) (رواه أبو داود : 5074)

ความว่า “ท่านเราะสูล ﷺ ไม่เคยละเลยที่จะกล่าวคำเหล่านี้ทั้งยามเช้าและยามเย็นว่า โอ้อัลลอฮ์ ข้าพระองค์ขอให้มีความสุขปลอดภัยทั้งในดุนยาและอาคิเราะฮ์ โอ้อัลลอฮ์ ข้าพระองค์ขอให้มีความสุขความปลอดภัยในศาสนา ดุนยา ครอบครัว และทรีพัสสินของข้าพระองค์ด้วยเถิด ...”

(บันทึกโดย 'Abu Dāwūd : 5074)

ท่านเราะสูล ﷺ ได้บอกไว้ว่ามนุษย์ส่วนใหญ่จะไม่คอยให้ความสนใจ และมักจะปล่อยไหลต่อความโปรดปรานอันนี้ ดังที่ท่านได้กล่าวว่า

((نِعْمَتَانِ مَعْبُودٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الصَّحَّةُ وَالْفَرَاغُ))

(رواه البخاري : 6412)

ความว่า “ความโปรดปรานสองประการที่ผู้คนส่วนใหญ่ไม่เห็นคุณค่า นั่นคือ การมีสุขภาพที่ดี และการมีเวลาว่าง”

(บันทึกโดย al-Bukhāriy : 6412)

ท่านนบี ﷺ ได้ชี้แนะประชาชาติของท่านให้รีบฉวยโอกาสในขณะที่ยังมีสุขภาพพลานามัยที่แข็งแรงก่อนที่จะประสบกับการเจ็บป่วย ดังหะดีษอิบน์ อับบาส ﷺ กล่าวว่า

((اِغْتَنِمَ خَمْسًا قَبْلَ خَمْسٍ ... وَذَكَرَ مِنْهَا : صِحَّتَكَ قَبْلَ سَقَمِكَ)) (رواه الحاكم : برقم 7844، وصححه الألباني في صحيح الجامع الصغير : 1077)

ความว่า “ท่านจงฉกฉวยโอกาสทำประการก่อนที่อีกห้าประการจะ มาประสบ ... และหนึ่งจากห้าประการดังกล่าว คือ การมีสุขภาพที่ดี ก่อนที่การเจ็บป่วยจะมาเยือน” (บันทึกโดย al-Hakim : 7844 al-Hakim กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะฮี้หฺบนเงื่อนไขของอัลบุดกอรีและ มุสลิม แต่ท่านทั้งสองไม่ได้รายงานไว้ในตำรา และอัลอัลบานีย วิจัยนัยว่าเป็นหะดีษเศาะฮี้หฺ ในเศาะฮี้หฺ อัลญามิอฺ 1/244 : 1077)

จากที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การปลูกฝังผู้เรียนด้านการรักษาสุขภาพเป็น สิ่งสำคัญ บิดามารดาและครูผู้สอนต้องพยายามเอาใจใส่และอบรมสั่งสอนเด็กให้ฝึกฝนการรักษา สุขภาพตั้งแต่ยังเล็ก โดยมีการแบ่งเวลาให้มีความเหมาะสมในด้านการเรียน การเล่น การกินการดื่ม การทำอิบาดะฮฺ และการพักผ่อน เป็นต้น โดยไม่เอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง เช่น เล่นมากเกินไป เรียนมากเกินไป หรือทำอิบาดะฮฺมากเกินไป หรือมีการพักผ่อนมากเกินไปจนทำให้เกิดโรคภัย หาก เด็กได้รับการอบรมสั่งสอนและมีการปลูกฝังตั้งแต่ยังเล็ก เขาก็จะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีสุขภาพร่างกาย แข็งแรง ส่งผลต่อประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานต่าง ๆ ส่งผลต่อการมีจิตใจที่ดี มีสติปัญญาดี มองโลก ในแง่ดี สื่อสารต่อคนรอบข้างได้ดี เป็นแบบอย่างที่ดี จึงทำให้เขาสามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้ดีและ สร้างประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติ

นอกจากนี้แล้ว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เมื่ออิสลามให้ความสำคัญเกี่ยวกับการปลูกฝัง ผู้เรียนด้านการรักษาสุขภาพร่างกายแล้ว การปลูกฝังผู้เรียนด้านเพศศึกษาก็มีความจำเป็นและ เชื่อมโยงกับการรักษาสุขภาพร่างกาย โดยการปลูกฝังผู้เรียนด้านเพศ เป็นการถ่ายทอดความรู้และ ประสบการณ์ที่ดีแก่ผู้เรียนเกี่ยวกับเรื่องเพศ และการป้องกันด้านอารมณ์ เพื่อให้ผู้เรียนได้รับความรู้ เกี่ยวกับเรื่องเพศ และมีพฤติกรรมตามแบบฉบับอิสลาม (Muhammad Mahdī al-'Istanbūlī, 1402 H : 17 ; 'Abdullah Nāsih 'Ulwān, 1996 : 499)

การปลูกฝังผู้เรียนเกี่ยวกับเรื่องเพศ พบว่าพ่อแม่และผู้สอนส่วนใหญ่ไม่ค่อยให้ ความสำคัญกับเรื่องดังกล่าว และมองว่าเป็นเรื่องที่ควรปกปิด จึงทำให้ผู้เรียนเข้าใจผิดและได้รับความรู้ที่ไม่ถูกต้อง ดังนั้น ผู้สอนต้องให้ความสำคัญกับเรื่องดังกล่าวและมองว่าเป็นเรื่องสำคัญของ ศาสนา โดยผ่านการพูดคุยและอาศัยวิทยปัญญา (Muhammad Mahdī al-'Istanbūlī, 1402 H : 11-15) การปลูกฝังผู้เรียนเกี่ยวกับเรื่องเพศผู้สอนควรปลูกฝังด้วยวิธีการที่สำคัญดังนี้ 1) อบรมสั่งสอน ตามระดับสติปัญญาที่เหมาะสมและควรระมัดระวังเรื่องการพูดคุยสนทนาที่ตรงไปตรงมาจนเกินควร

และส่งเสริมให้ตอบปัญหาที่เด็กถามตามความจริง โดยไม่ต้องให้เด็กรอคอยคำตอบ ซึ่งทำให้เด็กมีมุมมองที่ไม่ดีในเรื่องดังกล่าว 2) อบรมสั่งสอนเด็กในเรื่องมารยาทการขออนุญาตเข้าบ้าน เข้าห้อง และสถานที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะหลังจากที่เด็กบรรลุนิติภาวะแล้ว เพื่อเป็นการป้องกันสิ่งที่ไม่ดีเกิดขึ้นในครอบครัวและสังคม 3) ต้องคอยระวังผู้เรียนมิให้เกิดความสัมพันธ์ทางเพศก่อนวัยอันควร ซึ่งในเรื่องดังกล่าวเป็นการกระทำที่ต้องห้ามและไม่ส่งเสริมให้มีการปฏิบัติอย่างเด็ดขาด เพราะผิดหลักศาสนา ดังนั้น ผู้สอนและบิดามารดา ตลอดจนผู้ปกครองควรปฏิบัติดังนี้ 3.1) ปลูกฝังเด็กให้รักอัลลอฮ์และยำเกรงต่อพระองค์ สอนวิธีการควบคุมอารมณ์ตนเองและหมั่นทำความดีต่าง ๆ สิ่งที่สำคัญที่สุดคือการละหมาด เพราะการละหมาดสามารถป้องกันมิให้กระทำความชั่วและสิ่งที่ไม่เลวทรามต่าง ๆ 3.2) อบรมสั่งสอนเด็กและเยาวชนในการใช้เวลาให้เป็นประโยชน์และมีให้ไปหมกหมุ่นกับเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ 3.3) ต้องแยกที่นอนระหว่างลูกชายและลูกหญิง หลังจากที่เด็กเข้าสู่วัยบรรลุนิติภาวะแล้ว 3.4) คบหาเพื่อนที่ดี ทำให้ส่งผลที่ดีงามต่อพฤติกรรม มารยาท และกิริยาต่าง ๆ 3.5) อบรมสั่งสอนเด็กในเรื่องการมองเพศตรงข้าม โดยส่งเสริมให้มองต่ำและปกปิดเอาเราะฮ์ (สิ่งที่ไม่ควรเปิดเผยสำหรับชายและหญิง) และให้ห่างไกลจากการมองเพศตรงข้ามและการคบหาสมาคมระหว่างกันที่ไม่ถูกต้องตามบทบัญญัติของศาสนา นอกจากนี้ก็ห้ามดูสื่อภาพและเรื่องเล่าต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการกระทำผิดหลักการอิสลาม 3.6) ป้องกันเด็กจากผลสะท้อนที่ได้รับจากสื่อต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ วีดีโอ สื่อลามกต่าง ๆ โดยเฉพาะผู้ปกครองต้องไม่เป็นแบบอย่างที่ไม่ดีแก่เด็ก เช่น ซื้อวีดีโอ หนังสือ และสื่อที่ไม่ดีต่าง ๆ เอามาเก็บไว้ในบ้าน 4) สอนเด็กเกี่ยวกับเรื่องหุญมเมื่อเข้าสู่วัยบรรลุนิติภาวะ เช่น การอาบน้ำวาญิบสำหรับเด็กชายและเด็กหญิง โดยสอนถึงสาเหตุของการอาบน้ำ คุณลักษณะของการอาบน้ำ และวิธีการต่าง ๆ ของการอาบน้ำ 5) ให้รีบแต่งงานเมื่อมีความพร้อมตามบทบัญญัติอิสลาม และ 6) อบรมสั่งสอนเด็กเกี่ยวกับการมีเพศสัมพันธ์ที่ต้องห้ามในอิสลาม (ซินา) และผลร้ายที่เกิดขึ้น โดยการอบรมสั่งสอนในตอนต้นอายุขัยของสุเราะฮ์อันนุร (Muḥammad Maḥdī al-'Istanbūlī, 1402 H ; Muḥammad Bin Maqbal Bin Muḥammad al-Maqbal, n.d. ; Muḥammad Nūr Bin 'Abd al-Ḥāfiẓ Suwaid, 1995 ; 'Abdullah Nāsiḥ 'Ulwān, 1996)

'Amīn 'Abū Lawī (1999 : 266-272) ได้กล่าวถึงการปลูกฝังผู้เรียนเกี่ยวกับเรื่องเพศว่า เมื่อเด็กเข้าสู่วัยบรรลุนิติภาวะ อายุระหว่าง 10 - 15 ปี พ่อแม่ต้องแยกที่นอนระหว่างพี่น้องชายและหญิง พ่อต้องสอนสิ่งที่จำเป็นสำหรับลูกชายที่จะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติความเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกายและวิธีการอาบน้ำวาญิบแก่ลูกชาย ส่วนแม่ก็ต้องอบรมสั่งสอนสิ่งที่จำเป็นต่าง ๆ ในฐานะเป็นลูกสาว ตลอดจนอบรมสั่งสอนวิธีการอาบน้ำวาญิบ และพอเริ่มต้นเข้าสู่อายุระหว่าง 15 - 21 ปี ซึ่งเป็นวัยหนุ่มมีสติสัมปชัญญะ และต้องถูกบันทึกบาปและบุญที่เขาได้กระทำ พ่อแม่ที่ดีต้องแสดงความเป็นเพื่อนและเป็นที่ปรึกษาให้กับลูก และพ่อแม่ต้องมีวิธีการในการปลูกฝังลูกด้วย 2 ประการหลักที่สำคัญ คือ 1) การควบคุมอารมณ์ในการดูแลลูกอย่างใกล้ชิด สิ่งที่สำคัญที่สุด

คือ ต้องอดทนและอ่อนโยนต่อลูก และ 2) ต้องมีระบบการคิดไตร่ตรองอย่างถี่ถ้วนในการอบรมสั่งสอนและแก้ปัญหาต่าง ๆ ตามโอกาสและสถานการณ์ที่เหมาะสม

จากที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การปลูกฝังเด็กเกี่ยวกับเรื่องเพศมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการดูแลเด็กท่ามกลางโลกปัจจุบันที่ไร้พรมแดนทางการสื่อสาร มีสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย จึงทำให้สื่อดังกล่าวสามารถดึงดูดใจเด็กให้เอนเอียงไปสู่การมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร และยุคปัจจุบันมองว่าการคบหาระหว่างชายหญิงเป็นเรื่องปรกติของวัยรุ่น ทั้งที่เป็นเรื่องที่มีมิติของวิทยาศาสตร์ การป้องกันในเรื่องนี้เป็นหน้าที่ของพ่อแม่และครูผู้สอนต้องร่วมมือกันสอดส่องดูแลพฤติกรรมของเด็กทั้งที่บ้านและโรงเรียน การดูแลเด็กที่บ้านก็ต้องมอบหน้าที่ให้กับพ่อแม่ในการอบรมสั่งสอนลูกชายและหญิงตามความแตกต่างของแต่ละวัย พยายามให้ลูกอยู่ในสายตาอย่างใกล้ชิด และการคบหาเพื่อนของลูกก็มีความสำคัญมากเช่นกัน ส่วนครูก็ต้องพยายามเน้นย้ำมิให้เด็กมีเพศสัมพันธ์ในวัยเรียน เพราะจะทำให้เด็กเสียอนาคต โดยเฉพาะโรงเรียนส่วนใหญ่ในปัจจุบันได้มีมาตรการไล่เด็กออกจากโรงเรียนในกรณีเกิดเรื่องชู้สาว จึงทำให้เด็กขาดโอกาสทางการศึกษาและมองไม่เห็นอนาคต ผู้เป็นพ่อแม่ก็พลอยลำบากใจไปกับลูก

2.5.7 สังคม

การพัฒนาด้านสังคม เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของคนใดคนหนึ่งภายในสังคม ซึ่งได้รับประสบการณ์ตรงจากการติดต่อสัมพันธ์กับสมาชิกภายในสังคมและได้รับการปลูกฝังค่านิยม ประเพณี และวัฒนธรรมที่เขาได้อาศัยอยู่ในสังคมดังกล่าว ดังนั้น การพัฒนาด้านสังคมจึงเป็นการติดต่อสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของบุคคล วิธีการติดต่อเชื่อมสัมพันธ์กับผู้อื่น ประเภทของการติดต่อสัมพันธ์ และแนวทางการใช้ชีวิตของเขาในสถานการณ์และปัญหาต่าง ๆ ที่เขาต้องพบเจอกับการใช้ชีวิตในสังคมและบทบาทของเขาในการเป็นสมาชิกที่ดีคนหนึ่งในสังคม การพัฒนาด้านสังคมของแต่ละคนจะไม่เกิดความสมบูรณ์ นอกจากต้องมีการพัฒนาไปพร้อมๆ กับการพัฒนาด้านจิตวิญญาณ สติปัญญา จิตใจ อารมณ์ และ ร่างกาย (al-Zintānī, 1993 : 766)

อัลซันตานีย์ (al-Zintānī, 1993 : 767-779) ได้กล่าวถึงปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาด้านสังคมดังนี้ 1) มีสุขภาพร่างกายและจิตใจที่สมบูรณ์ ห่างไกลจากโรคภัยไข้เจ็บและสิ่งที่น่าตำหนิต่าง ๆ มีความมั่นใจในตัวเอง และสามารถเข้ากับกลุ่มกับเพื่อน ๆ ได้ดี 2) มีความฉลาดหลักแหลม เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลทำให้ผู้เรียนประสบความสำเร็จในการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคม และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประสบความสำเร็จด้านการดำเนินชีวิตในอนาคต 3) มีครอบครัวที่มีแนวทางในการบ่มเพาะและปลูกฝังผู้เรียนในด้านสังคม ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม ศาสนา คุณธรรมจริยธรรม การติดต่อสัมพันธ์กับบิดามารดา พี่น้อง และเครือญาติ เป็นต้น

4) มีการศึกษา เพราะการศึกษามีผลโดยตรงต่อการพัฒนาด้านสังคมของผู้เรียน เป็นการเปิดโลกทัศน์ของผู้เรียนให้กว้างขวางในด้านการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น โดยมีครูบาอาจารย์คอยชี้แนะและสนับสนุน การศึกษาทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้การติดต่อสัมพันธ์กับครู ผู้อำนวยการ คณะกรรมการโรงเรียน ชมรม และสมาคมต่าง ๆ เป็นต้น 5) การคบหาเพื่อน ผู้เรียนต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กับเพื่อนในห้องเรียน สโมสร โรงเรียน การเข้าค่าย และทัศนศึกษา เป็นต้น โดยผู้เรียนได้เรียนรู้ประสบการณ์ต่าง ๆ ด้วยการเลียนแบบพฤติกรรมของเพื่อน อิสลามจึงส่งเสริมและสนับสนุนให้คบหาเพื่อนที่ดี 6) สังคม ผู้เรียนจำเป็นต้องใช้ชีวิตอยู่ในสังคม มีประเพณี วัฒนธรรม และค่านิยมต่าง ๆ ที่หลากหลาย จนทำให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการซึมซับจากพฤติกรรมต่าง ๆ ดังนั้น หากสังคมดีก็จะทำให้ผู้เรียนมีพฤติกรรมที่ดี แต่หากสังคมไม่ดีก็จะทำให้ผู้เรียนได้รับผลกระทบที่ไม่ดีตามไปด้วย นับเป็นสังคมน่ากลัวที่ไม่น่าจะหลีกเลี่ยงได้ และ 7) ความต้องการส่วนบุคคล ผู้เรียนเมื่อเติบโตขึ้นก็จะมีการพัฒนาด้านสติปัญญา มีความคิดความอ่านที่กว้างไกล สามารถแยกแยะชั่วดีได้ ดังนั้น ความคิดต่าง ๆ เหล่านี้จะถูกบ่มเพาะมาจากครอบครัว โรงเรียน และสังคม หากผู้เรียนได้รับการปลูกฝังในสิ่งที่ดี ผู้เรียนก็จะเจริญเติบโตเป็นเด็กที่มีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า

จากที่กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่า ปัจจัยสำคัญในการปลูกฝังผู้เรียนให้มีความสมบูรณ์ในด้านสังคม ต้องประกอบไปด้วย การมีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง มีจิตใจที่งาม มีความฉลาด มีครอบครัวที่อบอุ่น ส่งเสริมให้มีการศึกษาหาความรู้ คบหาเพื่อนที่ดี อยู่ในสังคมที่ดี จึงทำให้มีความคิดความอ่านที่ดี ทราบเป้าหมายที่ชัดเจนของตัวเอง และสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างชาญฉลาด สร้างความสุขและประโยชน์แก่คนที่อยู่รอบข้าง

การปลูกฝังด้านสังคมมีความสำคัญต่อผู้เรียนดังนี้ 1) ความจริงแล้วเด็กเหมือนกับสิ่งที่ถูกสร้าง (มัลลุก) อื่น ๆ ทั่วไป ไม่สามารถอาศัยอยู่เพียงลำพังได้ แต่ด้วยความที่เขาเป็นสิ่งที่ถูกสร้างของสังคม จึงต้องมีบทบาทการใช้ชีวิตในสังคม ยิ่งมีอายุเพิ่มมากขึ้น บทบาทของเขาก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ดังนั้น การเข้าร่วมกิจกรรมของเด็กจึงต้องอาศัยสังคมนอกห้องเรียนที่อาจประกอบไปด้วย ประเพณี วัฒนธรรม และค่านิยม ที่แตกต่างกันในแต่ละสังคม เพื่อส่งเสริมให้เด็กมีประสบการณ์ชีวิตที่หลากหลาย จึงต้องมีสังคมในการพัฒนาพวกเขา (Yusuf al-Qadī, 1401 H : 11-12) 2) การใกล้ชิดผู้เรียนเป็นการช่วยพัฒนาด้านสังคมแก่ผู้เรียน ทำให้พวกเขาได้รับประเพณี วัฒนธรรม และค่านิยมที่ละชั้น จนทำให้พวกเขาซึมซับกับบทบัญญัติอิสลามจนกลายเป็นมนุษย์ที่ดี (Yusuf Mustafā al-Qadī Wa Miqdād Yāljin, 1401 H : 166) และ 3) การที่มนุษย์อยู่เพียงลำพังคนเดียว อาจทำให้เขาหลงผิด จนทำให้ไม่สามารถคบหาสมาคมกับกลุ่มคนใหญ่ได้ ดังนั้น มนุษย์ต้องเข้าใจสภาพของตัวเองและความเหมาะสม เพื่อให้สามารถเข้าร่วมกับผู้อื่นได้ มีความสามัคคี จึงจะทำให้เกิดเป็นสังคมที่ดีมีกลุ่มคนที่แท้จริง และเป็นความต้องการของสังคม (Muhammad Qutub, 1403 H : 164-165)

การปลูกฝังผู้เรียนด้านสังคม มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญดังนี้ 1) ทำให้ผู้เรียนมีความสมบูรณ์และความพร้อมด้านสังคม มุ่งเน้นความเป็นกลางในทุก ๆ ด้านของชีวิต 2) ทำให้ผู้เรียนมีความพร้อมในการพัฒนาด้านสังคม มีความรับผิดชอบต่อสังคม และมีมุมมองการพัฒนาชีวิตในด้านบวก และยกระดับการพัฒนาสู่แนวทางที่ดีขึ้นตามลำดับ 3) ทำให้เกิดความสมดุลระหว่างชีวิตส่วนตัวและสังคม 4) พัฒนาตัวเองในการช่วยเหลือสังคมให้เกิดสันติสุข 5) สร้างความสัมพันธ์ในสังคมให้ปลอดภัย และทราบถึงสิทธิต่าง ๆ ที่พึงปฏิบัติ 6) ทำให้ได้รับมารยาทในสังคมที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นเหมือนดังเป็นครอบครัวเดียวกัน มีความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้อง มีความรัก ความสามัคคี และทำให้เกิดความสุขในสังคม 7) เพื่อปลูกฝังผู้เรียนให้รู้สึกถึงการเป็นประชาชาติอิสลาม ทำในสิ่งที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรงบัญชา และละเว้นในสิ่งที่พระองค์ทรงห้าม 8) เพื่อปลูกฝังผู้เรียนให้เข้าใจบทบัญญัติอิสลามที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ในสังคม เช่น มารยาทต่าง ๆ ที่สำคัญ ได้แก่ มารยาทในการกินการดื่ม การเดิน การนั่ง การนอน และมารยาทต่อผู้อาวุโส เด็ก ครู เพื่อน และมารยาทอื่น ๆ เป็นต้น และ 9) เพื่อชี้แนะแนวทางให้ผู้เรียนมีแนวคิดในการพัฒนาประชาชาติอิสลามตามความสามารถของแต่ละคนที่จะทำได้ (al-Zintānī, 1993 : 826-827 ; 'Amīn 'Abū Lawī, 1999 : 61-64)

ส่วนมุฮัมมัดนุร (Muhammad Nūr Bin 'Abd al-Hāfiz Suwaid, 1995 : 143-152) ได้กล่าวถึงหลักการพื้นฐานของผู้เรียนด้านสังคม ดังนี้ 1) ให้นำพาพวกเขาเข้าสู่สังคมของผู้ใหญ่ ดังที่อุมร์ บิน อัลค็อฏฏอบ ได้นำลูกชายของเขาเข้าพบท่านเราะสูล ﷺ 2) ขอความช่วยเหลือให้พวกเขาไปทำธุระจำเป็นบางอย่าง ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้ส่งอานัส บิน มาลิก ไปทำธุระที่สำคัญบางอย่างของท่าน 3) สอนพวกเขาให้มีการทักทายด้วยสลาม ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้ให้สลามแก่บรรดาเด็ก ๆ ทั้งหลายเมื่อท่านพบเจอ 4) สอนพวกเขาให้เยี่ยมเยียนผู้ป่วย ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้เยี่ยมเยียนเด็กชาวยิว และได้ชักชวนให้เขาเข้ารับอิสลาม 5) สอนพวกเขาให้เลือกคบหาเพื่อน เพราะเพื่อนมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับพวกเขา 6) สอนให้พวกเขาเข้าใจเรื่องการซื้อขาย ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้ขอคุดอให้กับเด็กน้อยคนหนึ่งที่กำลังก่อกวนกับการค้าขาย 7) นำพวกเขาไปร่วมงานพิธีมงคลสมรสและงานเลี้ยงต่าง ๆ ที่เหมาะสม เพื่อจะได้เรียนรู้พิธีการที่สำคัญต่างๆ ในสังคม และ 8) นำพวกเขาไปนอนค้างคืนที่บ้านญาติสนิทและเป็นคนดี เพื่อสอนพวกเขาให้เรียนรู้การใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่น และสอนให้พวกเขาสร้างความคุ้นเคยและสนิทสนมระหว่างเครือญาติ สอดคล้องกับ Muhammad Bin Maqbal Bin Muhammad al-Maqbal (.n.d. : 125-132) ได้กล่าวถึงสิ่งจำเป็นสำหรับผู้สอนที่จะต้องปลูกฝังผู้เรียนด้านสังคม ดังนี้ 1) ฝึกฝนให้พวกเขาหมั่นทำความดี (อิบาดะฮฺ) เช่น การละหมาดฟิรฎู 5 เวลาที่มีสติ อดอาหารมุฮอฮฺ (วันศุกร์) สัปดาห์ละครั้ง ถือศีลอด เป็นต้น นอกจากนี้ต้องอบรมสั่งสอนผู้เรียนให้ชอบกับการเข้าสังคม และเข้าใจสิทธิและขอบเขตต่าง ๆ ในการเข้าสังคม 2) ปลูกฝังผู้เรียนให้มีความอ่อนโยนต่อเพื่อนฝูง เพื่อสร้างความสามัคคี การเสียสละ ความเมตตา และการให้อภัย และห่างไกลจากสิ่งทีก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อคนอื่นทั้งทางด้านร่างกาย

ทรัพย์สิน ชื่อเสียง และเกียรติยศ 3) ฝึกฝนผู้เรียนให้มีความกล้าหาญและกล้าแสดงออก 4) ฝึกฝนผู้เรียนให้ระวังสิทธิของผู้อื่น เช่น สิทธิต่อบิดามารดา พี่น้องเครือญาติ เพื่อนบ้าน ครูบาอาจารย์ มิตรสหาย และผู้สูงอายุ และ 5) ฝึกฝนผู้เรียนให้มุ่งเน้นเกี่ยวกับมารยาทในสังคม เช่น มารยาทในการกิน การดื่ม การให้สลาม การขออนุญาต การอยู่ในห้องประชุม การพูดจา การล้อเล่น การแสดงความยินดี การเยี่ยมเยียนผู้ป่วย การแสดงความเสียใจ การจาม และการหวาย เป็นต้น นอกจากนี้ 'Alī Khalīl Mustafā 'Abū al-'Ināin (1980 : 207-208) ได้กล่าวถึงวิธีการปลูกฝังความเป็นเลิศในด้านสังคม ดังนี้ 1) ต้องให้ความสำคัญกับครอบครัวโดยรวม และต้องให้ความสำคัญกับผู้เป็นมารดา โดยเฉพาะ เพราะทั้งครอบครัวและมารดามีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังเด็กและเยาวชน 2) ต้องให้ความสำคัญกับเด็กและเยาวชน เพราะพวกเขาจะเป็นกำลังสำคัญต่อสังคมอิสลามในอนาคต ดังนั้นเยาวชนจึงจำเป็นต้องช่วยเหลือประชาชาติ 3) ต้องสร้างเศรษฐกิจให้กับมนุษย์ และสร้างให้พวกเขามีศักยภาพในการผลิต 4) ต้องสร้างบทบาททางการเมืองให้กับมนุษย์ เพื่อเป็นกระบอกเสียงให้กับสังคมทำหน้าที่ต่อต้านในสิ่งที่ไม่ดี รักษาความสงบสุข และความเป็นที่ไว้วางใจในสังคม และ 5) สร้างมนุษย์ให้มีความเป็นสากล และเป็นสมาชิกในสังคมโลก

จากที่กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่า การปลูกฝังผู้เรียนให้มีความสมบูรณ์ในด้านสังคม มีความสำคัญอย่างมาก เพราะความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในโลก ผู้เรียนไม่สามารถใช้ชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ สังคมบังคับเขาให้เข้ามามีส่วนร่วมตามวัน เวลาและโอกาสต่าง ๆ ที่เหมาะสม ขึ้นอยู่กับประเพณี วัฒนธรรม และค่านิยมในแต่ละสังคม หากผู้เรียนได้อยู่ในสังคมที่ดี มีผู้นำที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาสังคมให้เป็นสังคมที่ปกครองโดยการทำให้พระองค์อัลลอฮฺ ﷻ ทรงใช้และละเว้นในสิ่งที่พระองค์ทรงห้าม สังคมดังกล่าวก็จะเป็นสังคมที่สามารถปลูกฝังสิ่งที่ดีแก่ผู้เรียนและทำให้พัฒนาตัวเองสู่การเป็นประชาชาติที่มีคุณภาพและทำให้เกิดความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า

2.5.8 ทักษะด้านอาชีพ

การปลูกฝังผู้เรียนเกี่ยวกับทักษะด้านอาชีพ เป็นการฝึกฝนผู้เรียนให้มีหน้าที่รับผิดชอบการงานต่าง ๆ ของตนเอง ทั้งที่บ้านและที่โรงเรียน พ่อแม่และครูผู้สอนมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบในการส่งเสริมผู้เรียนให้รู้ว่าต้องทำหน้าที่อะไรบ้างและต้องหมั่นคอยกระตุ้นเตือนอยู่เสมอ โดยการทำงานต่าง ๆ เหมาะสมและสอดคล้องกับสติปัญญาและความพร้อมของผู้เรียน

อิสลามให้ความสำคัญกับการปลูกฝังผู้เรียนในการทำงานและให้ห่างไกลจากความเกียจคร้าน เพราะการทำงานทุกอย่างพระองค์อัลลอฮฺ ﷻ ทรงตอบแทนตามหน้าที่และความรับผิดชอบของแต่ละคน ไม่มีการอธรรมแต่อย่างใด ดังนั้น ผู้ใดที่มีความพยายามและอดทนเขาก็จะได้รับในสิ่งที่เขาปฏิบัติ อิสลามส่งเสริมให้ประชาชาติขยันทำงานและไม่ส่งเสริมให้มีการขอบริจาคทาน เพราะการกินดี อยู่ดี และการมีฐานะดีต้องมาจากการขวนขวายและขยันขันแข็งในการทำงานทั้งสิ้น

ดั่งที่อิสลามได้ส่งเสริมประชาชาติให้เห็นความสำคัญของการปฏิบัติงาน (al-Hāzimī, 2000 : 176-180) ดังนี้ 1) เพื่อสนองความต้องการของประชาชาติ ดั่งที่สมัยท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ มีการประกอบอาชีพเกิดขึ้นมากมาย เช่น การค้าขาย การตัดเย็บเสื้อผ้า การทอผ้า และงานไม้ เป็นต้น 2) การทำงานเป็นเครื่องมือที่ไม่ทำให้เกิดความยากจน เพราะท่านเราะฮ์ลุส ﷺ ได้ขอให้ห่างไกลจากความยากจน และ 3) การทำงานทำให้ไม่ต้องขอจากผู้อื่น และเป็นการยกเกียรติให้กับตัวเอง เพื่อป้องกันมิให้สังคมประณามว่าเกียจคร้านทำงาน สอดคล้องกับที่บรรดานบีก็ให้ความสำคัญกับการทำงาน ดั่งที่นบีดาวูด ﷺ เป็นช่างทำเสื้อเกราะ นบีนอวิม ﷺ เป็นเกษตรกร นบีนูหฺ ﷺ เป็นช่างไม้ และนบียอฮ์ยาอฺ ﷺ เป็นช่างตัดเย็บ เป็นต้น ส่วนบรรดาเศาะหาบะฮฺ ﷺ ก็ได้ทำงานเช่นกัน ดั่งที่อับดุลเราะหฺมาน บิน เอาฟุ เป็นพ่อค้า และในสมัยของท่านเราะฮ์ลุส ﷺ เขาได้บริจาคทรัพย์สินจำนวนครึ่งหนึ่งของเขา โดยเป็นจำนวนเงิน 4 แสนดีนาร์ ต่อมาก็ได้บริจาคอีก 4 หมื่นดีนาร์ และต่อมาก็ได้บริจาคอีก 4 หมื่นดีนาร์ ต่อมาท่านก็ได้นำมา จำนวน 500 ตัว เพื่อใช้ในหนทางของอัลลอฮฺ และต่อมาก็ได้นำสัตว์พาหนะ จำนวน 500 ตัว เพื่อใช้ในหนทางของอัลลอฮฺ ซึ่งทรัพย์สมบัติของท่านส่วนใหญ่ได้มาจากการค้าขาย ส่วนบรรดาอะลมะอิกก็ได้อุทิศความสำคัญกับการทำงานเฉกเช่นเดียวกับบรรดานบีและเศาะหาบะฮฺ ดั่งที่อิมามอบู หะนีฟะฮฺได้ประกอบอาชีพค้าขายผ้าไหมและผ้าขนสัตว์ ณ เมืองกุฟะฮฺ ประเทศอิรัก และดั่งมีรายงานจากท่านอะนัส บิน มาลิก ﷺ เล่าว่า

((أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْأَلُهُ فَقَالَ : " أَمَا فِي بَيْتِكَ شَيْءٌ؟ " قَالَ بَلَى جَلَسَ نَلْبَسُ بَعْضَهُ وَنَبَسْتُ بَعْضَهُ وَقَعْبٌ نَشَرْتُ فِيهِ مِنَ الْمَاءِ " قَالَ : " ائْتِنِي بِهِمَا " قَالَ : " فَأَتَاهُ بِهِمَا " فَأَخَذَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ وَقَالَ : " مَنْ يَشْتَرِي هَذَيْنِ؟ " قَالَ رَجُلٌ : " أَنَا أَخَذُهُمَا بِدَرَاهِمٍ " قَالَ : " مَنْ يَرِيدُ عَلَى دَرَاهِمٍ؟ " مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا قَالَ رَجُلٌ : " أَنَا أَخَذُهُمَا بِدَرَاهِمَيْنِ " فَأَعْطَاهُمَا إِيَّاهُ وَأَخَذَ الدَّرَاهِمَيْنِ وَأَعْطَاهُمَا الْأَنْصَارِيَّ وَقَالَ : " اشْتَرِ بِأَحَدِهِمَا طَعَامًا فَأَنْبِذْهُ إِلَى أَهْلِكَ وَاشْتَرِ بِالْآخَرَ قَدُومًا فَأْتِنِي بِهِ " فَأَتَاهُ بِهِ فَشَدَّ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُودًا بِيَدِهِ ثُمَّ قَالَ لَهُ : " اذْهَبْ فَاحْتَطَبْ وَبِعْ وَلَا أَرَيْتَكَ خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْمًا " فَذَهَبَ الرَّجُلُ يَخْتَطِبُ وَيَبِيعُ فَجَاءَ وَقَدْ أَصَابَ عَشْرَةَ دَرَاهِمٍ فَاشْتَرَى بِبَعْضِهَا ثُوبًا وَبِبَعْضِهَا

طَعَامًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : " هَذَا خَيْرٌ لَكَ
 مِنْ أَنْ بَجِيءَ الْمَسْأَلَةَ نُكْتَةً فِي وَجْهِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ " ((
 (رواه أبو داود : 1641...)

ความว่า “มีชายชาวอันศอรคนหนึ่งได้ไปหาท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ เพื่อขอบริจาคจากท่าน ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ จึงได้ถามเขาว่า “ที่บ้านของเจ้ามีสิ่งใดบ้าง?” ชายคนนั้นตอบว่า “มีผ้าอานม้า 1 ผืน ซึ่งพวกเราใช้ห่มส่วนหนึ่งและใช้ปูอีกส่วนหนึ่ง และมีแก้ว 1 ใบ ซึ่งพวกเราใช้ดื่มน้ำ” ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้กล่าวว่า “จงนำทั้งสองสิ่งมาให้ฉัน” แล้วชายคนนั้นก็นำทั้งสองสิ่งมาให้ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ จึงได้นำทั้งสองสิ่งด้วยมือของท่าน แล้วท่านได้ถามว่า “ใครต้องการซื้อทั้งสองสิ่งนี้บ้าง?” ชายคนหนึ่งได้ตอบว่า “ฉันจะซื้อทั้งสองสิ่งนั้นด้วยราคา 1 ดิรฮัม” ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ถามต่อว่า “ใครบ้างที่ต้องการให้ราคาเพิ่มจาก 1 ดิรฮัม” โดยท่านได้กล่าว 2 หรือ 3 ครั้ง ชายคนหนึ่งกล่าวว่า “ฉันจะซื้อทั้งสองสิ่งด้วยราคา 2 ดิรฮัม” ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ จึงขายชายดังกล่าว แล้วนำเงิน 2 ดิรฮัม ไปให้ชาวอันศอร และท่านได้กล่าวว่า “จงนำเงิน 1 ดิรฮัม ไปซื้ออาหารให้แก่ครอบครัวของเจ้า ส่วนอีก 1 ดิรฮัมที่เหลือ เจ้าจงไปซื้อขวาน 1 ด้าม และจงมาหาฉันพร้อมกับขวาน” ชายคนนั้นก็มา (หลังจากที่ซื้อขวานแล้ว) แล้วท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ก็จับขวานด้ามนั้นอย่างกระชับมือ และได้กล่าวแก่ชายผู้นั้นว่า “จงออกไปตัดฟัน แล้วนำเอาไปขาย และจงอย่าให้ฉันเห็นหน้าเจ้าภายในระยะเวลา 15 วัน” ชายคนนั้นก็ได้ออกไปตัดฟันและนำเอาไปขาย และได้มาหาท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ โดยที่เขาขายฟันได้ 10 ดิรฮัม เขาได้ซื้อเสื้อผ้าส่วนหนึ่ง และได้ซื้ออาหารอีกส่วนหนึ่ง ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้กล่าวแก่เขาว่า “การกระทำดังกล่าวดีกว่าที่เจ้าไปขอบริจาค แล้วมีเครื่องหมายประทับบนใบหน้าของเจ้าในวันกิยามะฮฺ”

(บันทึกโดย 'Abu Dāwūd : ส่วนหนึ่งของหะดีษ 1641)

จากตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้น เป็นการชี้ให้เห็นว่าบรรดานบี บรรดาอุละมาอ และ บรรดาเศาะหาบะฮ์ได้ให้ความสำคัญกับการประกอบอาชีพ ดังนั้น ประชาชาติอิสลามทุกคนก็ต้องให้ความสำคัญกับการประกอบอาชีพ ตามแบบอย่างปฏิบัติโดยบรรดานบี บรรดาเศาะหาบะฮ์ และ บรรดาอุละมาอต่าง ๆ ที่ได้เคยปฏิบัติมาแล้ว สำหรับผู้เรียนก็เช่นกัน พ่อแม่และครูผู้สอนต้องมีความพยายามและเอาใจใส่ในการปลูกฝังผู้เรียนด้านอาชีพและการทำงาน ฝึกฝนพวกเขาให้ช่วยเหลือบิดามารดาในการทำงานหาเลี้ยงชีพ ช่วยเหลือสังคม และช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ ในโรงเรียน หรืออาจจะ ฝึกฝนและอบรมเด็กให้พวกเขาหารายได้ด้วยตนเองระหว่างเรียน เช่น การปลูกผักสวนครัวและการประดิษฐ์สิ่งของต่าง ๆ แล้วนำไปขายเป็นเงินรายได้ ช่วยแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายของพ่อแม่ได้ พวกเขาจะได้เรียนรู้การอดทนและความยากลำบากในการทำงาน และเป็นการปลูกฝังให้ผู้เรียนรับทราบว่าการที่พ่อแม่ดูแลลูกมิใช่เป็นเรื่องง่าย แต่ต้องอาศัยความอดทนและความพยายามอย่างมาก และเป็น การปลูกฝังพวกเขาให้มีความกตัญญูต่เวทีต่อบิดามารดาอีกทางหนึ่งด้วย

จากที่กล่าวมาทั้งหมด พอจะสรุปได้ว่า คุณลักษณะทั้ง 8 ด้านหลักที่สำคัญในการสร้างผู้เรียนสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น ต้องอาศัยศาสตร์และศิลป์ของบิดามารดา ผู้ปกครอง ครูผู้สอน และองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการปลูกฝังและบ่มเพาะพวกเขาให้มีความพร้อมในแต่ละด้าน การมองพัฒนาการทั้ง 8 ด้านหลักสำคัญดังกล่าว ต้องมองอย่างเป็นระบบและครอบคลุมทุกด้าน มิได้มุ่งเน้นด้านใดด้านหนึ่งเป็นการเฉพาะ ซึ่งอาจทำให้ผู้เรียนขาดความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ บิดามารดา และครูผู้สอนต้องอบรมสั่งสอนพวกเขาด้วยความบริสุทธิ์ใจ (อิกลาศ) และหวังความพึงพอใจจากพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ตามกรอบและความรับผิดชอบของแต่ละคนที่ได้รับมอบหมาย ต้องพยายามทำให้ดีที่สุดเท่าที่สามารถจะทำได้ การปลูกฝังผู้เรียนให้เป็นคนมีคุณภาพเพียงหนึ่งคน นับเป็นการต่อยอดในการสร้างตัวแทน (เคาะลีฟะฮ์) บนหน้าแผ่นดินได้อีกหลายคน และเป็น การสืบทอดอย่างนั้นโดยไม่มีจุดสิ้นสุด トラบไตที่มีการปลูกฝังและสั่งสอนลูกตามแนวทางของอิสลาม ดังนั้น การหล่อหลอมและปลูกฝังเด็กให้มีคุณภาพและมีชีวิตที่เป็นสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า นับเป็นการสร้างมนุษย์ให้มีคุณภาพ และได้รับผลตอบแทนจากพระองค์อัลลอฮ์ ﷻ อย่างเหลือคณานับ เปรียบเสมือนเขาได้สร้างฐานความรู้อันมั่นคงยั่งยืนและรอคอยวันแห่งการเก็บเกี่ยวในหลุมฝังศพ (กุบูร) ก่อนที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ จะตรวจสอบบัญชีของเขาในวันแห่งการฟื้นคืนชีพ และกว่าจะถึงวันเวลาดังกล่าว เขาก็คงได้รับผลบุญอันมากมายเหลือล้นจากความดีที่เขาได้ปฏิบัติในการปลูกฝังและบ่มเพาะลูกสู่คุณลักษณะที่สำคัญดังกล่าวเพื่อสร้างผู้เรียนสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบ

2.6.1 รูปแบบ

2.6.1.1 ความเป็นมาและความหมายของรูปแบบ

คำว่า โมเดล แบบจำลองหรือหุ่นจำลอง เป็นคำที่ใช้กันแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มวิชาการสาขาที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและการบริหาร โมเดลหรือตัวแบบนี้มาจากคำในภาษาอังกฤษว่า “Model” ส่วนคำที่ใช้กันในภาษาไทยนั้น ยังไม่ได้กำหนดชัดเจนว่าจะใช้คำใด ทั้งนี้ ลักษณะคำที่ใช้เรียกนั้นส่วนใหญ่จะแตกต่างกันตามลักษณะวิธีอ้างอิงแหล่งที่มาและที่ใช้ แล้วบัญญัติศัพท์ใหม่ขึ้นเรียกว่า สูตรเศรษฐมิติ ส่วนสูตรเศรษฐมิติจะเป็นสาขาใด ก็เติมชื่อสาขาที่เกี่ยวข้องลงไป อาทิ สูตรเศรษฐมิติของการศึกษา สูตรเศรษฐมิติทางวิศวกรรมศาสตร์หรือนักวิชาการ บางท่านเรียกว่า โมเดล ทักษะศัพท์ในภาษาอังกฤษ (อุทัย บุญประเสริฐ, 2516 : 25)

ความหมายของคำว่า รูปแบบ (Model) ที่ใช้กันมีหลายอย่าง เช่น ในสาขาวิชาโสตทัศนศึกษา เรียกว่า หุ่นจำลอง หมายถึง การจำลองแบบลักษณะที่เป็นสามมิติคล้ายคลึงหรือเหมือนกับของจริงต่างกันที่ขนาด นอกจากนี้วงการศึกษา วิทยาศาสตร์ แพทยศาสตร์และวิศวกรรม ก็เรียกว่า หุ่นจำลอง เพราะช่วยให้เข้าใจสภาพที่แท้จริงของสิ่งนั้นได้อย่างลึกซึ้ง เช่น โลก ระบบ สุริยจักรวาล อวัยวะภายในของคน ส่วนประกอบเครื่องจักรกล และลักษณะของโมเลกุล ส่วนในด้านบริหารนั้นนิยมเรียกว่า รูปแบบหรือต้นแบบ (เพลินใจ พลุกษชาติรัตน์, 2549 : 132) ทั้งนี้ มีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้หลายทัศนะ ดังนี้

คำว่า “รูปแบบ” หมายถึง สิ่งที่เป็นโครงสร้างของความเกี่ยวข้องระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ หรือชุดของปัจจัยหรือตัวแปรต่าง ๆ หรือองค์ประกอบที่สำคัญในเชิงความสัมพันธ์หรือเหตุผลซึ่งกันและกัน เพื่อช่วยให้เข้าใจข้อเท็จจริง หรือปรากฏการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ดังนั้น โมเดลจึงมีมากกว่า 1 มิติ หลายตัวแปร (Keeves, 1988 : 559 ; อุทัย บุญประเสริฐ, 2516 : 31 ; อุทุมพร จามรมาน, 2541 : 22)

คำว่า “รูปแบบ” หมายถึง แบบจำลองอย่างง่ายหรือย่อส่วนของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้เสนอรูปแบบได้ศึกษาและพัฒนาขึ้น เพื่อแสดงหรืออธิบายปรากฏการณ์ให้เข้าใจง่ายขึ้น และควรแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรหรือปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันด้วย ตลอดจนอาจใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป (กรรณิกา เจิมเทียนชัย, 2538 ; ศุภลักษณ์ เศษระพานิช, 2544 ; เมตตา นกเกตู, 2546 ; นางชัตติยา ด้วงสำราญ, 2552)

ทิศนา แคมมณี (2552 : 220) ได้กล่าวถึงความหมายของรูปแบบว่าเป็นรูปธรรมของความคิดที่เป็นนามธรรม ซึ่งบุคคลแสดงออกมาในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่น

เป็นคำอธิบาย เป็นแผนผังไดอะแกรม หรือแผนภาพ เพื่อช่วยให้ตนเองและบุคคลอื่นสามารถเข้าใจได้ชัดเจนขึ้น

ถวัลย์รัฐ วรเทพพิพิงษ์ (2540 : 11) กล่าวว่า รูปแบบ หมายถึง ลักษณะที่พึงปรารถนา ซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมคติหรือเกิดขึ้นได้ยากในโลกของความเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่เราอยากได้กับความสามารถที่จะหาสิ่งที่ต้องการ ซึ่งแตกต่างกันมาก เช่น เมืองในอุดมคติ

ในพจนานุกรมการศึกษา (Dictionary of Education) ซึ่งบรรณาธิการโดย Good V. Cater (1973 : 79) ได้รวบรวมความหมายของรูปแบบไว้ 4 ความหมาย ได้แก่

1. เป็นแบบอย่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างหรือทำซ้ำ
2. เป็นตัวอย่างเพื่อการเลียนแบบ เช่น ตัวอย่างในการออกเสียงภาษาต่างประเทศ เพื่อให้ผู้เรียนเลียนแบบ เป็นต้น
3. เป็นแผนภูมิหรือรูปสามมิติ ซึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือหลักการหรือแนวคิด
4. เป็นชุดของปัจจัยหรือตัวแปรที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งรวมเป็นตัวประกอบและเป็นสัญลักษณ์ทางระบบสังคม อาจเขียนออกมาเป็นสูตรทางคณิตศาสตร์ หรือบรรยายเป็นภาษาก็ได้

ในพจนานุกรม Contemporary English ของ Longman (1987 : 668) ได้ให้ความหมายของรูปแบบไว้ 5 ความหมาย แต่โดยสรุปแล้วจะมี 3 ลักษณะใหญ่ ๆ ได้แก่

1. รูปแบบ หมายถึง สิ่งซึ่งเป็นแบบย่อส่วนจากของจริง ซึ่งตรงกับความหมายของภาษาไทยว่า แบบจำลองของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น บ้านจำลอง หรือเรือจำลอง เป็นต้น
2. รูปแบบ หมายถึง คนหรือสิ่งของที่สามารถนำมาใช้เป็นแบบอย่างในการดำเนินงานได้ เช่น ครูแบบอย่าง นักเดินแบบ หรือแม่แบบในการวาดภาพศิลปะ เป็นต้น
3. รูปแบบ หมายถึง แบบหรือรุ่นของผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เช่น เครื่องคอมพิวเตอร์รุ่น 468x เป็นต้น

Robert John Mcleod Guttural (1998 : 102) ได้กล่าวว่า รูปแบบ หมายถึง การพรรณนาถึงความจริงอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยเจตนาที่จะให้เข้าใจง่าย โดยพรรณนาให้อยู่ในรูปแบบแผนภูมิ ซึ่งแสดงให้เห็นส่วนประกอบที่สำคัญ ๆ ของโครงสร้างหรือกระบวนการอย่างใดอย่างหนึ่ง รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบเหล่านั้น

ราช (Raj) (1996 : 241) ได้ให้ความหมายของคำว่า รูปแบบ ไว้ 2 ความหมาย ดังนี้

1. รูปแบบ คือ รุ่ยย่อของความจริงของปรากฏการณ์ ซึ่งแสดงด้วยข้อความจำนวน หรือ ภาพ โดยการลดทอนเวลา ความพอเหมาะ และกาลเทศะ ทำให้เข้าใจความจริงของปรากฏการณ์ได้ดียิ่งขึ้น

2. รูปแบบ คือ ตัวแทนของการใช้แนวคิดของโปรแกรมที่กำหนดเฉพาะจำลองของสภาพความเป็นจริงที่สร้างขึ้นจากการลดทอนเวลาและเทศะ พิจารณาวามีสิ่งใดบ้างที่จะต้องนำมาศึกษาเพื่อใช้แทนแนวความคิดหรือปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง โดยอธิบายความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ของรูปแบบนั้น ๆ

สไตน์เนอร์ (Styner) อ้างถึงในกูด (Good) ได้กล่าวว่า รูปแบบคือ สิ่งของสิ่งหนึ่งที่คล้ายคลึงกับสิ่งของอีกสิ่งหนึ่ง และได้จำแนกความหมายเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. โมเดลเชิงกายภาพ (Physical Models) แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

1.1 โมเดลของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (model-of) เช่น โมเดลหรือแบบจำลองเครื่องบินเอฟ 16 ลำเล็ก ๆ ที่สร้างจำลองมาจากเครื่องบิน เอฟ 16 เป็นต้น

1.2 โมเดลเพื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (model-for) เช่น โมเดลหรือแบบจำลองที่ลอกแบบไว้ เพื่อใช้เป็นต้นแบบผลิตเครื่องบิน เอฟ 16 เราต้องสร้างโมเดลหรือแบบจำลองชนิดนี้ขึ้นมา ก่อน เพื่อจะได้นำไปเป็นต้นแบบผลิตเครื่องบิน เอฟ 16 จริง เป็นต้น

2. โมเดลเชิงแนวความคิดของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Conceptual Models) คือ โมเดลหรือแบบจำลองที่สร้างขึ้นโดยจำลองมาจากทฤษฎีที่มีอยู่แล้ว

2.1 โมเดลเชิงแนวความคิดของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Conceptual model-of) คือ แบบจำลองหรือโมเดลที่สร้างขึ้นโดยจำลองมาจากทฤษฎีที่มีอยู่แล้ว

2.2 โมเดลเชิงแนวความคิดเพื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Conceptual model-for) คือ แบบจำลองหรือโมเดลที่สร้างขึ้นเพื่อใช้อธิบายทฤษฎี

ฮุสเซน และโพสเลย์เวทย์ (Husen and Postlethwaite) (1975 : 137-138) กล่าวว่า รูปแบบมีความหมายที่แตกต่างจากทฤษฎี เพราะรูปแบบไม่ใช่ข้อเท็จจริงที่ได้พิสูจน์แล้ว รูปแบบยังเป็นส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยพยายามวิเคราะห์ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันขององค์ประกอบอย่างเป็นระบบ ด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์เพื่อที่จะนำเสนอรูปแบบมาใช้ประโยชน์

จากการศึกษาความหมายของ รูปแบบ สรุปได้ว่า รูปแบบ หมายถึง

1. แบบอย่างหรือตัวอย่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างหรือทำซ้ำหรือลอกเลียนแบบในอนาคต

2. สิ่งที่เป็นโครงสร้างของความเกี่ยวข้องระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ หรือชุดของปัจจัยหรือตัวแปรต่าง ๆ หรือองค์ประกอบที่สำคัญในเชิงความสัมพันธ์หรือเหตุผลซึ่งกันและกัน เพื่อช่วยให้เข้าใจข้อเท็จจริง หรือปรากฏการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ

3. แบบจำลองอย่างง่ายหรือย่อส่วนของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้เสนอรูปแบบได้ศึกษาและพัฒนาขึ้น เพื่อแสดงหรืออธิบายปรากฏการณ์ให้เข้าใจง่ายขึ้น และควรแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรหรือปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันด้วย ตลอดจนอาจใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป

2.6.1.2 ประเภทของรูปแบบ

นักวิชาการได้จำแนกประเภทของรูปแบบไว้หลายแนวทาง ซึ่งแตกต่างกันไปตามลักษณะและความสำคัญของศาสตร์นั้น ๆ ด้วยเหตุดังกล่าวการจำแนกประเภทของรูปแบบจึงมีหลายประเภท ดังนี้

Keeves (1988 : 561 – 565) ได้แบ่งประเภทของรูปแบบที่ใช้ในทางการศึกษาออกเป็น 4 ประเภท โดยยึดแนวทางของแคปแลนและทัตสุโอกะ (Caplan and Tutsuoka) ซึ่งเป็นการแบ่งตามลักษณะการเขียนรูปแบบ ดังนี้

1. รูปแบบเชิงเปรียบเทียบ (Analogue Model) เป็นรูปแบบความคิดที่แสดงออกในลักษณะของการเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ อย่างน้อยสองสิ่งขึ้นไปในลักษณะรูปธรรม เพื่อใช้อธิบายสร้างความเข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรม รูปแบบลักษณะนี้ที่ใช้กันมากทางด้านวิทยาศาสตร์กายภาพ สังคมศาสตร์ และพฤติกรรมศาสตร์

2. รูปแบบเชิงภาษา (Semantic Model) เป็นรูปแบบความคิดที่แสดงออกผ่านทางการใช้ภาษาด้วยการพูดและการเขียน เพื่อใช้อธิบายโครงสร้างทางความคิด องค์ประกอบและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของปรากฏการณ์ต่าง ๆ รูปแบบลักษณะนี้ที่ใช้กันมากทางด้านศึกษาศาสตร์

3. รูปแบบเชิงคณิตศาสตร์ (Mathematic Model) เป็นรูปแบบความคิดที่แสดงออกผ่านทางสมการ หรือสูตรทางคณิตศาสตร์ เพื่อเป็นสื่อในการแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่าง ๆ ส่วนมากจะเกิดขึ้นหลังจากได้รูปแบบเชิงภาษาแล้ว รูปแบบลักษณะนี้นิยมใช้ในด้านจิตวิทยาและทางด้านการศึกษา

4. รูปแบบเชิงสาเหตุ (Causal Model) เป็นรูปแบบความคิดที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผลระหว่างตัวแปรต่าง ๆ ของสถานการณ์หรือปัญหาใด ๆ โดยใช้เทคนิควิเคราะห์วิถีเส้นทาง จะช่วยให้เข้าใจและสามารถศึกษารูปแบบเชิงภาษาที่มีตัวแปรสลับซับซ้อนได้ดี รูปแบบลักษณะนี้นิยมใช้ในการศึกษา

สไตเนอร์ (Steiner, 1988 : 108) ได้จำแนกรูปแบบออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. รูปแบบเชิงปฏิบัติ (Ethical Model or Model – of) เป็นการประเมิน

สภาวะชุมชนแบบมีส่วนร่วม รูปแบบประเภทนี้เป็นแบบจำลองทางกายภาพ เช่น แบบจำลองรถยนต์ เครื่องบินภาพจำลอง

2. รูปแบบเชิงทฤษฎี (Theoretical Model or Model - for) เป็นแบบจำลองที่สร้างขึ้นจากกรอบความคิดที่มีทฤษฎีเป็นฐาน ตัวทฤษฎีเองไม่ใช่รูปแบบหรือแบบจำลองเป็นตัวช่วยให้เกิดรูปแบบที่มีโครงสร้างต่าง ๆ สัมพันธ์กัน

Smith and other (1980, อ้างถึงในประสิทธิ์ เขียวศรี, 2544 : 115) ได้จำแนกประเภทรูปแบบออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. รูปแบบเชิงกายภาพ (Physical Model) ได้แก่

1.1 รูปแบบคล้ายจริง (Iconic Model) มีลักษณะคล้ายของจริง เช่น เครื่องบินจำลอง หุ่นไล่กา หุ่นร้านตัดเสื้อผ้า เป็นต้น

1.2 รูปแบบเสมือนจริง (Analog Model) มีลักษณะคล้ายปรากฏการณ์จริง เช่น การทดลองทางเคมีในห้องปฏิบัติการก่อนจะทำการทดลองจริง เครื่องบินจำลองที่บินได้หรือเครื่องบินฝึกบิน เป็นต้น แบบจำลองชนิดนี้มีความใกล้เคียงความจริงกว่าแบบแรก

2. รูปแบบเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Model) ได้แก่

2.1 รูปแบบข้อความ (Verbal Model) หรือแบบจำลองเชิงคุณภาพ (Qualitative model) รูปแบบชนิดนี้พบมากที่สุด เป็นการใช้อธิบายปฏิกิริยาโดยการอธิบายโดยย่อ เช่น คำพรรณนาลักษณะงาน คำอธิบายรายวิชา เป็นต้น

2.2 รูปแบบทางคณิตศาสตร์ (Mathematical Model) หรือรูปแบบเชิงปริมาณ เช่น สมการและโปรแกรมเชิงเส้น เป็นต้น

จากการศึกษาประเภทของรูปแบบ สรุปได้ว่า รูปแบบนั้นมีหลายประเภท การนำรูปแบบในแต่ละประเภทไปใช้นั้น ควรเป็นรูปแบบที่ผ่านการวิเคราะห์แล้วว่าเหมาะสมกับปรากฏการณ์ที่กำลังทำการศึกษา ทั้งนี้ เพื่อมิให้เกิดความสับสนซับซ้อนมากเกินไปและยากต่อความเข้าใจ รูปแบบจึงมิใช่การอธิบายหรือบรรยายปรากฏการณ์อย่างละเอียดทุกแง่ทุกมุม แต่มีความสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของปรากฏการณ์ที่ศึกษาและสามารถนำไปใช้หาข้อสรุปเพื่ออธิบายทำนาย หรือควบคุมปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างถูกต้อง

2.6.1.3 องค์ประกอบของรูปแบบ

อุทัย บุญประเสริฐ (2516 : 32) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของรูปแบบว่า รูปแบบ เป็นสิ่งที่อำนวยความสะดวกมาก แต่มีข้อคิดว่าต้องใช้ให้ถูกกับงานในแต่ละลักษณะ จึงไม่อาจจะกำหนดให้เป็นหลักเกณฑ์แน่นอนตายตัวได้

บาร์โตและฮาร์ทแมน (Bardo and Hartman, 1982 : 9) ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับองค์ประกอบของรูปแบบไว้ว่า การที่จะระบุว่า รูปแบบใดรูปแบบหนึ่งจะต้องประกอบด้วยรายละเอียดมากน้อยเพียงใดจึงจะเหมาะสม และรูปแบบนั้นควรจะมียุทธศาสตร์ประกอบอะไรบ้าง ไม่ได้มีข้อกำหนดที่แน่นอน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์นั้น ๆ

Keeves (1997 : 386 – 387 อ้างถึงใน ทิศนา ขมมณี, 2552 : 220) ได้กล่าวว่า รูปแบบโดยทั่วไปควรมีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้

1. รูปแบบจะต้องนำไปสู่การทำนาย (Prediction) ผลที่ตามมาซึ่งสามารถพิสูจน์ทดสอบได้ กล่าวคือ สามารถนำไปสร้างเครื่องมือเพื่อไปพิสูจน์ทดสอบได้

2. โครงสร้างของรูปแบบจะต้องประกอบไปด้วยความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ (Causal Relationship) ซึ่งสามารถใช้อธิบายปรากฏการณ์/เรื่องนั้นได้

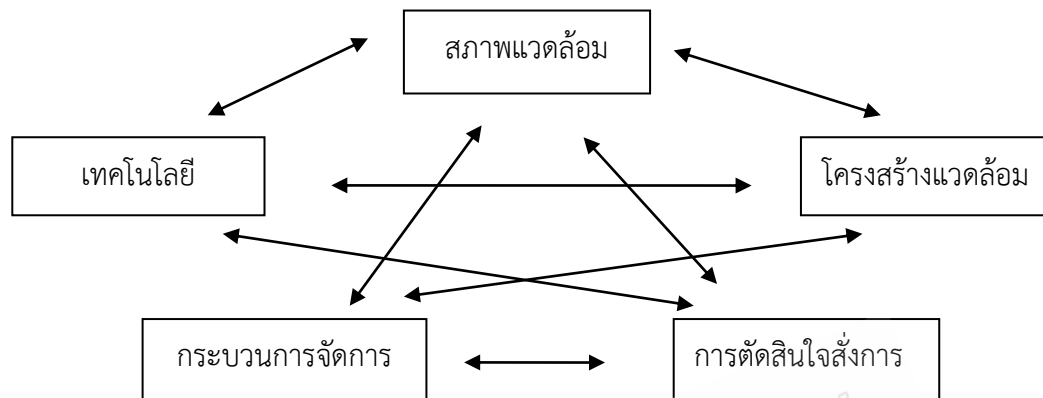
3. รูปแบบจะต้องสามารถช่วยสร้างจินตนาการ (Imagination) ความคิดรวบยอด (Concept) และความสัมพันธ์ (Interrelations) รวมทั้งช่วยขยายขอบเขตของการสืบเสาะความรู้

4. รูปแบบควรจะประกอบด้วยความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง (Structural Relationships) มากกว่า ความสัมพันธ์เชิงเชื่อมโยง (Associative Relationships)

บราวน์และโมเบิร์ก (Brown and Moberg, 1980 : 16-17) ได้ทำการสังเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบ พบว่า รูปแบบส่วนใหญ่ประกอบด้วย

1. สภาพแวดล้อม (Environment)
2. เทคโนโลยี (Technology)
3. โครงสร้าง (Structure)
4. กระบวนการจัดการ (Management Process) และการตัดสินใจสั่งการ (Decision Making)

รูปแบบการศึกษาและการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดองค์กรและการบริหารของ Brown and Moberg มีลักษณะดังแผนภูมิ ดังนี้

แผนภาพที่ 6 รูปแบบเชิงระบบและสถานการณ์ (Systems/Contingency Model)

ของ Brown and Moberg

ที่มา : Brown and Moberg (1980 : 17)

โดยสรุปจากการศึกษากรณีตัวอย่างของรูปแบบจากเอกสารหรืองานวิจัยพบว่า การกำหนดองค์ประกอบของรูปแบบว่า จะต้องมียุคประกอบอะไรบ้าง อย่างไร จำนวนเท่าใด มีลักษณะเป็นอย่างไร มีโครงสร้างและความสัมพันธ์อย่างไรนั้น ไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัว ขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของปรากฏการณ์ที่ศึกษาเป็นสำคัญ หรือจะออกแบบแนวคิด ทฤษฎี และหลักการพื้นฐานในการกำหนดรูปแบบแต่ละรูปแบบนั้น ๆ เป็นหลัก ทั้งนี้ รูปแบบจะต้องมีตัวแปรผันที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุเป็นผลกัน และความสัมพันธ์เหล่านั้นสามารถตอบวัตถุประสงค์ของการสร้างรูปแบบดังกล่าว โดยใช้ข้อมูลต่าง ๆ ที่เชื่อถือได้ พิสูจน์ได้ และเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในแวดวงวิชาการ

2.6.1.4 คุณลักษณะที่ดีของรูปแบบ

คีฟส์ (Keeves, 1988 : 560) กล่าวว่า รูปแบบที่ใช้ประโยชน์ได้ ควรจะมีข้อกำหนด (Requirement) 4 ประการ คือ

1. รูปแบบควรประกอบด้วยความสัมพันธ์อย่างมีโครงสร้าง (Structural Relationship) มากกว่าความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันแบบรวม ๆ (Associative Relationship)
2. รูปแบบควรใช้เป็นแนวทางในการพยากรณ์ผลที่จะเกิดขึ้น ซึ่งสามารถตรวจสอบได้โดยการสังเกต ซึ่งสามารถที่จะทดสอบรูปแบบบนพื้นฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ได้

3. รูปแบบควรระบุหรือชี้ให้เห็นถึงกลไกเชิงเหตุผลของเรื่องที่ศึกษา ดังนั้น นอกจากรูปแบบจะเป็นเครื่องมือในการพยากรณ์ได้แล้ว ควรใช้อธิบายปรากฏการณ์ได้ด้วย

4. รูปแบบควรเป็นเครื่องมือในการสร้างมโนทัศน์ใหม่ และสร้างความสัมพันธ์ของตัวแปรในลักษณะใหม่ ซึ่งเป็นการขยายในเรื่องที่กำลังศึกษา

2.6.1.5 การประเมินรูปแบบ

การประเมินรูปแบบหรือการทดสอบรูปแบบก็มีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นการตรวจสอบรูปแบบนั้น ๆ ว่ามีคุณภาพ ประสิทธิภาพ ประสิทธิผล เทียบตรง เชื่อถือได้เพียงใด โดยปกติแล้วการวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์มักจะประเมินรูปแบบด้วยวิธีการทางสถิติ ผลของการประเมินรูปแบบจะนำไปสู่การยอมรับหรือปฏิเสธรูปแบบนั้น ๆ และนำไปสู่การสร้างทฤษฎีใหม่ต่อไป (เพลินใจ พฤษชาติรัตน์, 2549 : 136)

อุทุมพร จามรมาน (2541 : 22) ได้กล่าวว่า จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการสร้างรูปแบบก็คือ การทดสอบ หรือตรวจสอบรูปแบบนั้นด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ การตรวจสอบรูปแบบมีหลายวิธี ซึ่งอาจจะใช้การวิเคราะห์จากหลักฐานเชิงคุณลักษณะ (Qualitative) และเชิงปริมาณ (Quantitative) โดยการตรวจสอบรูปแบบจากหลักฐานเชิงคุณลักษณะ ซึ่งอาจใช้ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจสอบ ส่วนการตรวจสอบโมเดล (Model) จากหลักฐานเชิงปริมาณใช้เทคนิคเชิงสถิติ ซึ่งการตรวจสอบรูปแบบควรตรวจสอบคุณลักษณะ 2 อย่าง คือ

1. การตรวจสอบความมากน้อยของความสัมพันธ์ ความเกี่ยวข้อง และเหตุผลระหว่างตัวแปร

2. การประมาณค่าพารามิเตอร์ของความสัมพันธ์ดังกล่าว ซึ่งการประมาณค่านี้สามารถประมาณข้ามกาลเวลา กลุ่มตัวอย่างหรือสถานที่ได้ (Across time, Samples, Sites) หรืออ้างอิงจากกลุ่มตัวอย่างไปหาประชากรได้ โดยผลการตรวจสอบสามารถนำไปสู่คำตอบ 2 ข้อ คือ การสร้างรูปแบบใหม่ และการปรับปรุงหรือพัฒนารูปแบบเดิม

Joint Committee on Standards for Educational Evaluation (Maduas, Scriven and Stufflebeam, 1983 : 399 – 402 อ้างถึงใน เพลินใจ พฤษชาติรัตน์, 2549 : 136) ได้เสนอแนวทางการประเมินรูปแบบ ดังนี้

1. มาตรฐานด้านความเป็นไปได้ เป็นลักษณะการประเมินความเป็นไปได้

2. มาตรฐานด้านความเป็นประโยชน์ เป็นลักษณะการประเมินการสอนตอบต่อความต้องการของผู้ใช้รูปแบบ

3. มาตรฐานด้านความเหมาะสม เป็นลักษณะการประเมินความเหมาะสมทั้งในด้านกฎหมายและคุณธรรม

4. มาตรฐานด้านความถูกต้องครอบคลุม เป็นลักษณะการประเมินความน่าเชื่อถือ และได้เนื้อหาครอบคลุม ครบถ้วนตามความต้องการที่กำหนดไว้อย่างแท้จริง

Eisner (1976 : 192 – 193) ได้เสนอแนวคิดในการประเมินรูปแบบโดยใช้ผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งมีวิธีการที่แตกต่างจากการดำเนินการเชิงวิทยาศาสตร์หรือเชิงปริมาณ เนื่องจากการศึกษาในบางเรื่องต้องการความละเอียดอ่อนมากกว่าตัวเลขที่นำมาพิจารณาสรุป ดังนั้นจึงได้เสนอแนวทางการประเมินรูปแบบโดยผู้ทรงคุณวุฒิไว้ ดังนี้

1. การประเมินโดยแนวทางนี้จะเน้นการวิเคราะห์อย่างลึกซึ้งเฉพาะในประเด็นที่ถูกนำมาพิจารณา ซึ่งไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจเสมอไป แต่อาจจะผสมผสานปัจจัยต่าง ๆ ในการพิจารณาเข้าด้วยกัน ตามวิจรรย์ญาณของผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับคุณภาพ ประสิทธิภาพและความเหมาะสมของสิ่งที่จะทำการประเมิน

2. รูปแบบการประเมินที่เป็นความเฉพาะทางในเรื่องที่จะประเมิน โดยพัฒนาจากแบบวิจารณ์งานศิลปะ ที่มีความละเอียดอ่อนลึกซึ้งและต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญระดับสูงมาเป็นผู้วินิจฉัย แนวคิดนี้ได้นำมาประยุกต์ในวงการอุดมศึกษา ซึ่งนิยมนำรูปแบบนี้มาใช้ในเรื่องที่ต้องการความลึกซึ้งและความเชี่ยวชาญเฉพาะทางสูง

3. รูปแบบที่ใช้ตัวบุคคล คือ ผู้ทรงคุณวุฒิเป็นเครื่องมือในการประเมิน โดยให้ความเชื่อถือกับผู้ทรงคุณวุฒิที่เที่ยงธรรมและมีดุลยพินิจที่ดี มาตรฐานและเกณฑ์มาจากประสบการณ์และความชำนาญของผู้ทรงคุณวุฒินั้น ๆ

4. เป็นรูปแบบที่ยอมให้ความยืดหยุ่นในกระบวนการทำงานของผู้ทรงคุณวุฒิตามความต้องการและความถนัดของแต่ละคน ตั้งแต่การกำหนดประเด็นสำคัญ การบ่งชี้ข้อมูลที่ต้องการ การเก็บรวบรวม การประเมินผล การวินิจฉัยข้อมูล ตลอดจนวิธีการนำเสนอ ทั้งนี้ การเลือกผู้ทรงคุณวุฒิจะเน้นที่สถานภาพทางวิชาชีพ ประสบการณ์ และความน่าเชื่อถือ (High Credit) ของวิชาชีพนั้น ๆ เป็นสำคัญ

อย่างไรก็ตาม การประเมินรูปแบบนั้นต้องพิจารณาถึงความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และสอดคล้องกับการศึกษางานวิจัยหรือวิทยานิพนธ์ แต่โดยปกติแล้วในการวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ จะทำการประเมินรูปแบบด้วยวิธีการทางสถิติหรือวิธีการเชิงปริมาณ ซึ่งต้องคำนึงถึงความถูกต้องของข้อมูลตัวเลข ส่วนบางเรื่องที่ต้องการความละเอียดอ่อน อาจจะประเมินโดยแนวทางที่เน้นการวิเคราะห์อย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้การตรวจสอบความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิที่มีต่อรูปแบบการพัฒนาโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม เพื่อสร้างผู้เรียนสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และจากผู้บริหาร รวมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้รูปแบบที่เหมาะสมต่อไป

2.6.2 การพัฒนารูปแบบ

การพัฒนาไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาในรูปแบบใดหรือการพัฒนาในลักษณะใด จำเป็นต้องมีการกล่าวถึงการพัฒนาในภาพรวม หมายถึง การพัฒนาหน่วยงานหรือองค์กรก่อนเป็นเบื้องต้น ทั้งนี้เพราะการพัฒนาเป็นลักษณะของการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงวิธีการหรือรูปแบบของบุคคลหรือหน่วยงาน เพื่อให้การดำเนินงานเกิดประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น อีกทั้งเป็นการเพิ่มผลผลิตโดยใช้งบประมาณและบุคลากรอย่างจำกัด ซึ่งเป็นงานที่กระทำอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการบริหารจัดการ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะบรรลุร่วมกัน (เกษม วัฒนชัย, 2545 : 12) ดังนี้

1. มีการรู้จักและประสานงานกัน (Consciously Coordinated) หมายถึง การมีบุคลากรและทรัพยากรต่าง ๆ ที่อยู่ด้วยกัน กำลังดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกัน โดยแบ่งเป็นชั้นระดับหรือหน้าที่ในการปฏิบัติงานร่วมกัน

2. มีลักษณะเป็นหน่วยทางสังคม (Social Entity) หมายถึง การเป็นหน่วยงานที่มีการรวมเอาบุคคล หรือกลุ่มบุคคลเข้าร่วมกิจกรรมซึ่งมีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน เพื่อให้กลุ่มสามารถร่วมกิจกรรมที่สร้างสรรค์เพื่อให้งานประสบผลสำเร็จ

3. มีลักษณะแบ่งแยกอย่างชัดเจน (Identifiable Boundary) คือ กลุ่มดังกล่าวจะรวมตัวกัน และมีการสร้างสัญลักษณ์ มีกฎเกณฑ์ร่วมกัน

4. มีความผูกพันที่ต่อเนื่อง (Continuing Bond) หมายถึง การมีกลุ่มบุคคลของหน่วยงานหรือองค์กร ซึ่งเป็นสมาชิกที่มีการเข้าและออกอยู่ตลอดเวลา โดยมีคนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มหลักที่จะทำงานในองค์กรให้มีประสิทธิภาพ

5. มีเป้าหมายที่ชัดเจน (Goals) หมายถึง การมีจุดหมายร่วมกันในการปฏิบัติงานขององค์กรให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ โดยยึดเป้าหมายขององค์กรมากกว่าเป้าหมายส่วนบุคคล

การพัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ต้องอาศัยการศึกษาค้นคว้าแนวความคิด ทฤษฎี ผลการศึกษาหรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะช่วยให้สามารถกำหนดองค์ประกอบหรือตัวแปรต่าง ๆ รวมทั้งลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ โดยต้องใช้หลักของเหตุผลเป็นรากฐานสำคัญ และการศึกษาค้นคว้ามากจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนารูปแบบอย่างยิ่ง ดังนั้น รูปแบบที่พัฒนาควรมีความเหมาะสมและชัดเจนตามบริบทในเรื่องที่กำลังศึกษา ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิด หลักการ และทฤษฎีเกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาที่เกี่ยวข้อง เพื่อวิเคราะห์สรุปเป็นข้อมูลในการพัฒนารูปแบบในครั้งนี้

2.6.2.1 องค์ประกอบของการพัฒนารูปแบบ

องค์ประกอบของรูปแบบที่พัฒนาขึ้นนั้น มีลักษณะที่คล้ายกันในภาพรวม แต่จะแตกต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อย ดังที่นักวิชาการได้กล่าวถึงดังต่อไปนี้

ประสิทธิ์ เขียวศรี (2544) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การนำเสนอแบบจำลองการพัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหารโรงเรียนที่บริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน โดยได้กำหนดองค์ประกอบของรูปแบบที่พัฒนาขึ้นไว้ 8 องค์ประกอบ คือ

1. หลักการพื้นฐานของรูปแบบ
2. วัตถุประสงค์ของรูปแบบ
3. วิธีการพัฒนาคุณลักษณะภาวะผู้นำ
4. การดำเนินการพัฒนา
5. การประเมินผลหลังการพัฒนา
6. การปฏิบัติงานจริงและการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ
7. การนำเสนอผลการวิจัย
8. การประเมินผลและการติดตามผล

นิเวศน์ อุดมรัตน์ (2548) ได้ทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบของการบริหารจัดการโรงเรียนเอกชนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานในประเทศไทย โดยได้กำหนดองค์ประกอบของรูปแบบการบริหารการศึกษาไว้ 7 องค์ประกอบ คือ

1. คุณลักษณะของผู้บริหารสถานศึกษา
2. โครงสร้างการบริหารการศึกษา
3. การบริหารงานบุคคล
4. การพัฒนาหลักสูตร
5. การบริหารกิจการนักเรียน
6. การจัดระบบเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการบริหารและการจัดการการเรียนการสอน
7. การบริหารการเงินและทรัพย์สิน

ปิยะนาถ บุญมีพิพิธ (2551) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ของสถานศึกษา โดยได้กำหนดองค์ประกอบของรูปแบบการบริหารจัดการความรู้ไว้ 10 องค์ประกอบ คือ

1. ความสมัครใจ
2. การสร้างทีมงาน
3. การให้ความรู้

4. การสื่อสาร
5. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม
6. การวางแผน
7. การเตรียมการตามกระบวนการจัดการความรู้
8. การนิเทศติดตามผล
9. การวัดและประเมินผล
10. การยกย่องชมเชยและการให้รางวัล

2.6.2.2 ขั้นตอนของการพัฒนารูปแบบ

พลสุข หิงคานนท์ (2540 : 18 - 19) ได้ทำการวิจัยเรื่องการพัฒนาแบบ
การจัดองค์การวิทยาลัยพยาบาล กระทรวงสาธารณสุข ได้กำหนดขั้นตอนการพัฒนาไว้ 5 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดกรอบการวิจัย

ขั้นที่ 2 การศึกษาสภาพและปัญหาของการจัดองค์การของวิทยาลัยพยาบาล

ในปัจจุบัน โดยใช้แบบวิเคราะห์เอกสาร แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง แบบสอบถาม

ขั้นที่ 3 การสร้างรูปแบบการจัดองค์การของวิทยาลัยพยาบาล กระทรวง
สาธารณสุขขั้นต้น

ขั้นที่ 4 การทดสอบความเหมาะสม ความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบการจัด
องค์การไปปฏิบัติจริง โดยการสัมมนาเพื่อประมวลความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ

ขั้นที่ 5 การปรับปรุงแก้ไขและพัฒนารูปแบบการจัดองค์การของวิทยาลัย
พยาบาล กระทรวงสาธารณสุข

เพลินใจ พฤกษชาติรัตน์ (2549 : 11) ได้ทำการวิจัยเรื่องการพัฒนาแบบ
การพัฒนาภาวะผู้นำของผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ได้กำหนดขั้นตอนการพัฒนาไว้
6 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 การกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย

ขั้นที่ 2 การวิเคราะห์งานในตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่
การศึกษา

ขั้นที่ 3 การศึกษาบทบาท พฤติกรรมและคุณลักษณะผู้นำของผู้อำนวยการ
สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา

ขั้นที่ 4 การสร้างรูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำของผู้อำนวยการสำนักงาน
เขตพื้นที่การศึกษา

ขั้นที่ 5 การประเมินความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของรูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำของผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา

ขั้นที่ 6 การปรับปรุงและนำเสนอรูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำของผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา

สงวนพงศ์ ชวนชม (2545 : 7) ได้ทำการวิจัยเรื่องการพัฒนาแบบการบริหารงานวิชาการของมหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล ได้กำหนดขั้นตอนการพัฒนาไว้ 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับสภาพและปัญหาการบริหารงานวิชาการ โดยมีรายละเอียดการศึกษา คือ 1) ศึกษาปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขต่อการบริหารงานวิชาการในระดับอุดมศึกษา 2) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี ในการบริหารงานวิชาการ จากเอกสาร ตำรา บทความ และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 3) ศึกษาสภาพและปัญหาการบริหารงานวิชาการของมหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล และ 4) ศึกษาแบบการบริหารงานวิชาการในมหาวิทยาลัยไทย

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนาแบบการบริหารงานวิชาการ โดยการใช้เทคนิคเดลฟาย (Delphi Technique)

ขั้นตอนที่ 3 การทดสอบความเป็นไปได้ของการพัฒนาแบบการบริหารงานวิชาการของมหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล

พระราชปรีดี (สฤชดี ประธาตุ) (2549 : 74) ได้ทำการวิจัยเรื่องการพัฒนาแบบการบริหารงานวิชาการของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กำหนดขั้นตอนการพัฒนาไว้ 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาสภาพปัจจุบันและเกณฑ์มาตรฐานหลักสูตรของทบวงมหาวิทยาลัยฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2543 ในสภาพจุดเด่น จุดด้อย และเอกลักษณ์เฉพาะของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มจร.) เพื่อใช้เป็นรากฐานในการสร้างแบบสอบถาม

ขั้นตอนที่ 2 สร้างแบบสอบถามให้ครบ 4 ด้าน (ด้านโครงสร้างการบริหารงานวิชาการ ด้านการบริหารบุคลากรด้านวิชาการ ด้านหลักสูตรและการวัดผลประเมินผล และด้านการบริหารวิชาการ) เพื่อนำไปสอบถามความคิดเห็นของผู้บริหาร อาจารย์ และนิสิต เพื่อสรุปเป็นแบบสอบถามความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ในกรณีผู้เชี่ยวชาญ บางท่านมีความเห็นออกนอกพิสัยควอไทล์ ก็จะขอคำยืนยันว่าจะยังคิดเห็นเช่นเดิมหรือเปลี่ยนความคิดเห็นใหม่ ให้เป็นไปตามความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญส่วนใหญ่ (โดยพิจารณาจากค่าพิสัยควอไทล์)

ขั้นตอนที่ 3 เมื่อได้รับความเห็นจากขั้นตอนที่ 2 แล้ว นำความคิดเห็นเหล่านั้นมาประมวลสร้างรูปแบบการบริหารงานวิชาการเพื่อเสนอต่อคณะกรรมการพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง

นิเวศน์ อุดมรัตน์ (2548) ได้ทำการวิจัยเรื่องรูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนเอกชนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้กำหนดขั้นตอนการพัฒนาไว้ 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนเอกชนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างรูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนเอกชนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ขั้นตอนที่ 3 การประเมินรูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนเอกชนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน

จากการศึกษาการพัฒนารูปแบบต่าง ๆ และการพัฒนาโดยทั่วไป มีขั้นตอนการดำเนินการหลัก 2 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการพัฒนารูปแบบและขั้นการทดสอบประสิทธิภาพของรูปแบบนั้น ๆ ซึ่งแต่ละขั้นตอนจะแสดงรายละเอียดปลีกย่อยตามกรอบแนวคิดที่เป็นพื้นฐานในการพัฒนารูปแบบ ซึ่งอาจสรุปกระบวนการพัฒนารูปแบบได้ 5 ขั้นตอน คือ 1) การศึกษาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง 2) การกำหนดหลักการและองค์ประกอบของรูปแบบ 3) การร่างรูปแบบ 4) การประเมินรูปแบบ และ 5) การปรับปรุงและการพัฒนารูปแบบ

การศึกษารูปแบบและการพัฒนารูปแบบไม่ว่าจะเป็นศาสตร์ทางด้านบริหาร สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ หรือศาสตร์อื่น ๆ ล้วนมีประโยชน์แต่จะมีมากหรือน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับลักษณะของการศึกษาและวิธีการนำไปใช้ ซึ่งจะต้องใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องเป็นไปตามหลักเหตุผลและข้อสมมติฐานเบื้องต้นในการศึกษา ด้วยเหตุนี้ การพัฒนารูปแบบให้มีคุณภาพนั้นจะต้องมีความรู้ความเข้าใจแนวคิดที่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจนในเรื่องรูปแบบ องค์ประกอบของรูปแบบ ลักษณะที่ดีของรูปแบบ ตลอดจนการพัฒนาและการประเมินรูปแบบที่มีคุณภาพ ซึ่งต้องอาศัยความรู้ความชำนาญและความเชี่ยวชาญ จึงจะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการศึกษาและก่อให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินงานในศาสตร์ต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลต่อองค์การ

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจังหวัดชายแดนภาคใต้เพื่อสร้างผู้เรียนสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ผู้วิจัยได้สืบค้นเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยขอแนะนำเสนอประเด็นหลัก 2 ประเด็น คือ 1) บทความและงานวิจัยของนักวิชาการต่างประเทศ และ 2) บทความและงานวิจัยของนักวิชาการไทย โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.7.1 บทความและงานวิจัยของนักวิชาการต่างประเทศ

มีนักวิชาการได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ดังนี้

2.7.1.1 Muḥaiyuddīn Ibn al-‘Arabī (1990) ได้กล่าวว่า มนุษย์ที่สมบูรณ์ประกอบไปด้วยประการสำคัญ ดังนี้ 1) เป็นศูนย์รวมของคุณลักษณะแห่งความเป็นสัจธรรมและความเป็นโลก เนื่องจากโลกมีความเป็นสัจธรรมแห่งการสร้างของพระองค์อัลลอฮฺ ﷻ ดังนั้น มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นก็คือมนุษย์ที่เป็นศูนย์รวมแห่งความเป็นจริงต่าง ๆ ในโลกและบ่งบอกถึงความเป็นจริงแห่งการสร้างของพระองค์อัลลอฮฺ ﷻ เพราะการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เป็นเครื่องที่แสดงให้เห็นถึงการสร้างของอัลลอฮฺที่สมบูรณ์ และความปรีชาญาณของพระองค์ 2) เป็นผู้ที่ได้รับความเมตตาอันยิ่งใหญ่เหนือกว่าสิ่งถูกสร้างทั้งหมด เพราะได้อยู่ภายใต้ร่มเงาของอัลลอฮฺ ﷻ บนหน้าแผ่นดิน 3) เป็นผู้ที่นำพาความอ่อนเร้นของพระเจ้าในคำว่า “จงเป็น” (กุน) 4) ผู้ที่เป็นเสาหลักของฟากฟ้า หากไม่มีมนุษย์ที่สมบูรณ์แล้ว ฟากก็จะสลายอย่างไม่เป็นระเบียบ 5) ผู้ที่เป็นอารมณ์แห่งสัจธรรม และไม่มีอะไรที่สวयงามมากไปกว่านั้นอีกแล้ว และ 6) เป็นผู้ที่มีระดับความยากจนและร่ำรวย คือ มีระดับความยากจนต่ออัลลอฮฺและร่ำรวยต่อโลก

2.7.1.2 Muḥammad Mutawallī al-Sh‘arāwī (n.d.) ได้กล่าวว่า บรรดามุสลิมต้องมีความรักและมีความใกล้ชิดกับประเด็นหลัก 2 ประการ ดังนี้ 1) ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ของท่านนบี มุฮัมมัด ﷺ โดยท่านเป็นแบบอย่างทุกด้านในการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นแนวทางจากพระองค์อัลลอฮฺ ﷻ และ 2) การอพยพ (หิจญเราะฮฺ) ของท่านเราะสูลุลลอฮฺ ﷺ เพื่อเตรียมความพร้อมในการประกาศเชิญชวนสู่อิสลาม

2.7.1.3 คุณลักษณะความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ หมายถึง ผู้เรียนที่มีคุณลักษณะความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามความมุ่งหมายของการจัดการศึกษาที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 มาตรา 6 กำหนดไว้ว่า “ การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีเหตุผล ” และเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์สำหรับผู้เรียนในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้วิจัยจึงได้แบ่งมนุษย์ที่สมบูรณ์ออกเป็น 8 ด้านหลักที่สำคัญดังนี้ 1) การศรัทธา (อีมาน) 2) การทำความดี (อิบาดะฮฺ) 3) คุณธรรมจริยธรรม (อัคลาก) 4) สติปัญญา 5) จิตใจ (นัฟส) และจิตวิญญาณ (รูห) 6) ร่างกาย 7) สังคม และ 8) ทักษะด้านอาชีพ (Muḥammad Bin Maqbal Bin Muḥammad al-Maqbal, .n.d.. ; Sulaimān Bin Qāsim al-‘Tid, 1415 H ; Saiyid Sa‘īd ‘Abd al-Ghaniy, 1419 H ; ‘Ali ‘Aḥmad Madkūr, 1987 ; Muḥammad Sa‘īd Maulūwi, 1989 ; ‘Abd al-Rahmān Bin ‘Abd al-Karīm al-‘Aābid ; al-Zintānī, 1993 ; Al-Husein Jarnū Mahmūd Jālū. 1994 ; Muḥammad Nūr Bin

'Abd al-Hāfīz Suwaid, 1995 ; 'Abdullah Nāṣih 'Ulwān, 1996 ; Muḥammad al-Saiyid Muḥammad Yūsuf, 1997 ; al-Nahlāwī, 1999 ; 'Amīn 'Abū Lāwī. 1999 ; al-Hāzimī, Khalid Hāmid, 2000 ; Sālem Bin Sa'īd Bin Musfir Bin Jabbār, 2001 ; al-Tahḥān, Mustafā Muḥammad, 2002 ; 'Aḥmad Farīd, 2004)

2.7.2 บทความและงานวิจัยของนักวิชาการไทย

มีนักวิชาการได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ดังนี้

2.7.2.1 นักวิชาการในบทความรักลูก ได้นำเสนอ 6 Q สู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 ดังนี้ ([http : //www.seal2thai.org/sara/sara206.htm](http://www.seal2thai.org/sara/sara206.htm))

1. IQ : Intelligence Quotient ความฉลาดทางสติปัญญา เป็นความสามารถในการคิด วิเคราะห์ การคำนวณ การใช้เหตุผล การเชื่อมโยง ปัจจัยที่มีผลต่อ IQ ส่วนหนึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้คือพันธุกรรม ส่วนที่สามารถควบคุมได้ คือภาวะโภชนาการ สภาพแวดล้อมที่ดีและเหมาะสม จะเห็นว่ามนุษย์สามารถควบคุม IQ ได้เพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น ต่างจาก Q อื่น ๆ ซึ่งสามารถควบคุมได้ง่ายกว่า เพราะเกี่ยวข้องกับการอบรมเลี้ยงดูโดยตรง ปัจจุบันนักวิจัยยืนยันว่า IQ มีส่วนเกี่ยวข้องกับความสำเร็จในชีวิต เช่น การทำงาน การเรียนแค่ 20% เท่านั้น

2. EQ : Emotional Quotient ความฉลาดทางอารมณ์ เป็นความสามารถในการรับรู้ เข้าใจอารมณ์ตนเองและผู้อื่น สามารถควบคุมอารมณ์และยับยั้งชั่งใจตนเองและแสดงออกอย่างเหมาะสม รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา รู้จักรอคอย รู้จักกฎเกณฑ์ระเบียบวินัย มีจิตใจร่าเริงแจ่มใส มองโลกในแง่ดี สามารถปรับตัวเข้ากับสังคม สถานการณ์รอบข้างได้ดี มีความคิดสร้างสรรค์ กระตือรือร้น มีแรงจูงใจ อยากรประสบความสำเร็จ เห็นคุณค่าและเชื่อมั่นในตนเอง รายงานการศึกษาหลายชิ้นสรุปตรงกันว่า คนที่ประสบความสำเร็จในชีวิตและอาชีพการงาน ซึ่งมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั่วไปล้วนแต่มี EQ ดีทั้งสิ้น และสิ่งที่น่าดีใจก็คือ EQ สามารถปรับเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนาขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีคนส่วนใหญ่หันมาให้ความสำคัญกับ EQ กัน ความจริงแล้ว EQ ค่อนข้างกว้างมาก น่าจะเป็นหัวข้อใหญ่ที่ครอบคลุม Q ต่างๆ ได้ทั้งหมด และพ่อแม่น่าจะได้ประโยชน์มากที่สุด แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับว่าจะลงรายละเอียดในประเด็นต่าง ๆ มากน้อยแค่ไหน เพราะมีคนส่วนใหญ่พอพูดถึง EQ ก็มักเข้าใจว่าเป็นเด็กอารมณ์ดี จนอาจมองข้ามรายละเอียดบางประเด็นที่มีประโยชน์กับเด็ก เช่น การปลูกฝังกฎเกณฑ์ระเบียบวินัย เด็กจะสามารถควบคุมตัวเองได้เมื่อพ่อแม่มีระเบียบวินัยให้รู้จักควบคุมอารมณ์ โดยไม่ตามใจในเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งพบความสัมพันธ์ว่า เด็กที่พ่อแม่สอนเรื่องระเบียบวินัยที่ดีงาม มักจะเป็นเด็กซึ่งมี EQ ดีตามมา

3. CQ : Creativity Quotient ความฉลาดในการริเริ่มสร้างสรรค์ มีความคิดจินตนาการหรือแนวคิดใหม่ ๆ ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การเล่นเกม ศิลปะ การประดิษฐ์สิ่งของ CQ จะสัมพันธ์กับเรื่องการเล่น ถ้าเด็กได้เล่นอย่างอิสระตามความชอบและเหมาะสมกับวัย เด็กก็จะมีความคิดสร้างสรรค์ การปลูกฝังเรื่องนี้จึงอยู่ที่พ่อแม่มีเวลาเล่นและทำกิจกรรมที่ส่งเสริมจินตนาการกับลูก เช่น การเล่นเกม ศิลปะ การหยิบจับของใกล้ตัวมาเป็นของเล่น การเล่านิทาน เป็นต้น

4. MQ : Moral Quotient ความฉลาดทางศีลธรรม จริยธรรม คือมีความประพฤติดี รู้จักผิดชอบ มีความซื่อสัตย์ รับผิดชอบ มีจริยธรรม เป็นแนวคิดที่มุ่งตอบคำถามว่าการที่เรามีคนที่ IQ ดี EQ สูง แต่ถ้ามีระดับคุณธรรมจริยธรรมต่ำก็อาจใช้ความฉลาดไปในทางที่ไม่ถูกต้องก็เป็นได้ MQ จึงเน้นเรื่องการปลูกฝังความดีงามให้กับเด็ก ซึ่งตรงกับหลักศาสนาหลายศาสนาที่สอนให้คนเป็นคนดี เด็กที่มี MQ ดีมักเป็นเด็กเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เห็นอกเห็นใจผู้อื่นและเมื่อโตขึ้นจะเป็นคนที่เข้ากับคนอื่นได้ง่าย การที่เด็กจะมี MQ เกิดขึ้นได้นั้นต้องเริ่มต้นจากการที่เด็กรู้จักถูกผิด สิ่งไหนควรทำไม่ควรทำ ซึ่งจะใช้วิธีการบอกด้วยคำพูดอย่างเดียวไม่ได้ ต้องแสดงให้เห็นอย่างสม่ำเสมอ ควบคู่ไปกับการสอนด้วยจึงจะได้ผล

5. PQ : Play Quotient ความฉลาดที่เกิดจากการเล่น เกิดจากความเชื่อที่ว่าการเล่นพัฒนาความสามารถของเด็กได้หลายด้าน ทั้งพัฒนาการด้านร่างกาย ความเฉลียวฉลาด ความคิดสร้างสรรค์ อารมณ์และสังคม PQ จึงเน้นให้พ่อแม่เล่นกับลูก ถึงกับมีคำพูดที่ว่าพ่อแม่เป็นอุปกรณ์การเล่นที่ดีที่สุดของลูก การที่พ่อแม่ให้ลูกขี่คอ เล่นจ๊ะเอ๋ เล่นซ่อนหา เล่านิทาน สามารถสร้างเสริมพัฒนาการได้ดีกว่าของเล่นพัฒนาการแพง ๆ เพราะนอกจากพัฒนาการด้านร่างกายและสติปัญญาที่เกิดขึ้นแล้ว ลูกยังได้รับความรู้สึกอบอุ่น มีความสุขไปพร้อมกับคำสอน หลักคิดต่าง ๆ ที่สอดแทรกระหว่างที่เล่นด้วย

6. AQ : Adversity Quotient ความฉลาดในการแก้ไขปัญหาคือมีความยืดหยุ่นสามารถปรับตัวในการเผชิญปัญหาได้ดี และพยายามหาหนทางแก้ไขปัญหา เอาชนะอุปสรรคความยากลำบากด้วยตัวเอง ไม่ย่อท้อง่าย

2.7.2.2 สู่พัฒนา เดชาติวงศ์ ณ อยุธยา (วารสารเกลิยวสัมพันธ์ ปีที่ 27ฉบับที่ 2) ได้กล่าวถึงมนุษย์ที่สมบูรณ์มีสิ่งที่จะต้องทำ 5 ประการ คือ 1) จงปฏิบัติต่อสิ่งมีชีวิตทั้งคน สัตว์และพืช ซึ่งรวมทั้งตัวท่านเองด้วยความเมตตา ด้วยสติ และด้วยปัญญา 2) จงมีความอ่อนน้อมถ่อมตนและเคารพในศักดิ์ศรีของผู้อื่น ไม่ว่าเขาจะมีสถานภาพดีกว่าท่านเพียงใด 3) จงหมั่นพิจารณาสำรวจตนเอง (มี self - introspection) อย่างสม่ำเสมอ เพื่อพัฒนาบุคลิกภาพของตน 4) จงปฏิบัติหน้าที่ของท่านอย่างดีที่สุด ทั้งด้านการงาน ครอบครัว สังคม ประเทศชาติ และมนุษยชาติ เท่าที่ศักยภาพของท่านและสถานการณ์แวดล้อมในขณะนั้น ๆ จะเอื้ออำนวยให้ได้ และ 5) จงทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นและเพื่อสังคมส่วนรวมบ้าง โดยไม่หวังสิ่งตอบแทนแม้แต่คำขอบคุณ ปล่อยให้สิ่งตอบแทนเป็นเพียงผลพลอยได้

ซึ่งหากจะเกิดขึ้นก็เป็นไปเองตามธรรมชาติ (มิใช่เป็น primary motivation ของท่าน) แล้วท่านจะมีความสุขอย่างแท้จริง (<http://img28.imageshack.us/img28/2998/image0012c.jpg>)

2.7.2.3 กิ่งแก้ว ทรัพย์พระวงศ์ (2556) ได้กล่าวว่า พุทธศาสนาเชื่อว่าการประพฤติตนตามหลักธรรมต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ จะทำให้มนุษย์พัฒนาตนสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยประกอบไปด้วยหลักธรรม 5 ประการ คือ 1) ศรัทธา ความเชื่อมั่นว่าความจริง ความดีงาม และกฎเกณฑ์แห่งผลมีอยู่ตามธรรมชาติ 2) ศีล หมายถึง การปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม ทำให้เกิดความสงบงามในคุณธรรมแห่งตน 3) สุตะ หมายถึง สิ่งที่ได้สดับจากการอ่าน การเล่าเรียน หรือได้พบเห็น ทำให้รู้วิธีดำเนินชีวิตที่ดีงามพร้อมก็นำไปปฏิบัติ 4) จาคะ หมายถึง การสละหรือการให้โดยไม่หวังผลตอบแทนแก่ตน และ 5) ปัญญา หมายถึง ความรู้ชัด หยั่งรู้เหตุผล รู้วิธีดับทุกข์ หรือรู้เท่าทันโลกและชีวิต ดังนั้น ความเป็นมนุษย์จะมีคุณค่าอย่างสมบูรณ์เมื่อเป็นคนดี มีคุณธรรม โดยผ่านกระบวนการ ชัดเกลาทางสังคมจากสถาบัน ต่าง ๆ ในสังคม อาทิ ครอบครัว เพื่อน การศึกษา ศาสนา และสื่อประเภทต่าง ๆ ทำหน้าที่ปลูกฝัง อบรมขัดเกลา เพื่อพัฒนาสติปัญญาของคนให้รู้จักคิด วิเคราะห์ ใช้เหตุผล และมีคุณธรรมต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิต และรู้จักผิดชอบชั่วดีสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข แต่สภาพปัจจุบันค่านิยมของคนส่วนใหญ่เน้นวัตถุนิยมและบริโภคนิยมมากเกินไป ทำให้เกิดความบกพร่องในด้านคุณธรรม โดยเฉพาะการขาดความเมตตา การไม่เคารพกติกาของสังคม และการละเมิดสิทธิของผู้อื่นสะท้อนให้เห็นว่า การสร้างความเป็นมนุษย์ยังมีความบกพร่องและไม่สมบูรณ์

2.7.2.4 กิตติชัย สุชาติโนบล (2552) ได้กล่าวว่า แนวการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เข้าถึงโพธิปัญญาและความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีปัจจัยหลักที่สำคัญที่เอื้อต่อความสำเร็จ ความศรัทธาของครูและนักเรียน โดยยึดมั่นในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยเรื่องของความจริง ความดีงาม ผู้ที่ได้พบและได้ปฏิบัติตนตามหลักธรรมที่ดีงามแล้ว ก่อให้เกิดความเข้าใจและปฏิบัติตนตามจนทำให้เห็นชัด เนื่องจากเกิดผลแก่ตนและเปลี่ยนพฤติกรรมการเรียน และวิถีชีวิตของตนเองในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ มีความระมัดระวังตนเอง กระตือรือร้น ตั้งใจในการเรียนรู้ และมีการพิจารณาใคร่ครวญสิ่งที่เรียนรู้อยู่เสมอ ผู้เรียนจึงประสบความสำเร็จในการเรียนรู้ นอกจากนี้ ในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เข้าถึงโพธิปัญญาและความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น การเป็นแบบอย่างที่ดีของครูผู้สอนมีความสำคัญที่ส่งผลต่อการประพฤติปฏิบัติตนของผู้เรียนทั้งในห้องเรียนและนอกห้องเรียน โดยเฉพาะในเรื่องความเป็นกัลยาณมิตร และความเป็นพรหมของครูผู้สอนที่ทำหน้าที่จัดการเรียนรู้ให้กับผู้เรียน ต้องมีความเด่นชัดในการประพฤติปฏิบัติตน และต้องมีคุณลักษณะเป็นผู้มีกัลยาณมิตรใกล้ชิดผู้เรียน เป็นบุคคลที่มีความรู้ความเข้าใจสาระการเรียนรู้ และสามารถเชื่อมโยงหลักธรรมที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ มีการสอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมให้กับผู้เรียน อบรมบ่มนิสัย ขัดเกลาผู้เรียนโดยการทำให้ดูเป็นตัวอย่าง ซึ่งพฤติกรรมและกิจกรรมที่ครูผู้สอนปฏิบัติ ผู้เรียนจะได้สังเกตพฤติกรรมและซึมซับพฤติกรรมในการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ของครูผู้สอนที่ตรงกับสิ่งที่ครูบอกกล่าวอย่างชื่นชม

และศรัทธา เช่น สอนให้ผู้เรียนเป็นผู้ตรงต่อเวลา ครูผู้สอนก็ต้องตรงต่อเวลา เลิกเรียนตรงเวลา การจัดการเรียนการสอนให้ผู้เรียนตั้งใจเรียน ครูต้องเตรียมสื่ออุปกรณ์ที่เข้าใจและสามารถกระตุ้นความสนใจในการเรียนของผู้เรียน ดังนั้น คุณธรรมเหล่านี้ที่ครูผู้สอนแสดงให้ผู้เรียนได้เห็นเด่นชัดจากความประพฤติที่ดีงามที่เป็นปรกติจากชีวิตประจำวันของครูผู้สอน ทำให้ผู้เรียนมั่นใจในความประพฤติที่ดีงาม พร้อมทั้งจะปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ การที่ครูผู้สอนมีลักษณะที่ดีงาม โดยการทำให้ดู อยู่ให้เห็น เป็นให้ปรากฏ ดงามด้วยกริยามารยาทที่ดีงาม จะทำให้เห็นความเป็นตัวตนและความประพฤติของผู้เรียนได้รับการพัฒนาไปในทางที่ดีอย่างชัดเจน ส่งผลให้การจัดการศึกษาเป็นไปเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เข้าถึงโพธิปัญญาและความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อย่างแท้จริง

2.7.2.5 พระพรหมมังคลาจารย์ (2550) ได้กล่าวถึงมรดกธรรม 5 ดี สู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คือ 1) คิดดี : ใคร่ครวญก่อนแล้วค่อยทำ 2) พูดดี : การกล่าววาจาดีเป็นมงคลอันอุดม 3) ทำดี : วันคืนล่วงไป ๆ เราทำอะไรอยู่ 4) คบคนดี : เมื่อคบคนดีที่ดีกว่า ตัวเองก็ดีขึ้นมาฉับพลัน และ 5) ไปสู่สถานที่ดี : ตั้งอยู่ในธรรม ไม่ต้องกลัวปรโลก

2.7.2.6 สุขาดา นันทะไชย (ม.ป.ป.) ได้กล่าวว่า การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์ คือการให้ความสำคัญของจิตตปัญญาศึกษา เพราะเป็นการศึกษาที่เน้นการพัฒนาจิตใจและปัญญาอย่างแท้จริง เป็นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่มุ่งเน้นการพัฒนาด้านในและการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตนเองอย่างลึกซึ้ง การเปลี่ยนแปลงในตนเอง สำนึกส่วนรวม ความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ซึ่งเป็นการเข้าถึงความจริง ความเป็นหนึ่งเดียวของสรรพสิ่ง ความดี ความรัก ความเมตตา จิตสำนึกต่อส่วนรวม ความงาม และความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง อย่างไรก็ตาม ต้องคำนึงถึงว่าจิตตปัญญาศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาเรียนรู้ที่จะต้องใช้เวลา ต้องอาศัยความต่อเนื่อง และมีระยะเวลาที่ต้องรอคอย จึงต้องไม่ทอดทิ้งที่จะร่วมใจดำเนินการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ สอดคล้องกับประเวศ วะสี (2551) มีความเห็นว่า จิตตปัญญาศึกษา เป็นการศึกษาที่ทำให้เข้าใจด้านในของตัวเอง รู้ตัวเข้าถึงความจริง ทำให้เปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับโลกและผู้อื่น เกิดความเป็นอิสระ ความสุข ปัญญา และความรักอันไพศาลต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสิ่ง หรืออีกนัยหนึ่ง เกิดความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

2.7.2.7 จิรัฐกาล พงศ์ภรเธียร (2545) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบโรงเรียนที่เน้นความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ของนักเรียน ผลการวิจัยพบว่า สำหรับด้านวิชาการ มีผลสรุปดังนี้ 1) ด้านหลักสูตร การจัดหลักสูตรของโรงเรียนมีลักษณะเปิดกว้างมีความชัดเจนและลึกซึ้งในปรัชญาการศึกษา เชื่อมโยงสรรพวิชาสู่วิถีชีวิตที่เป็นจริง และคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างผู้เรียน 2) ด้านการจัดการกระบวนการเรียนรู้ ครูต้องจัดการเรียนรู้ให้เด็กได้ลงมือทำด้วยตนเอง สร้างบรรยากาศการเรียนรู้ด้วยความรักความเมตตา ช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างครูกับศิษย์และเพื่อนต่อเพื่อน ให้ผู้ปกครอง ชุมชน และผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดกระบวนการเรียนรู้ จัดการเรียนการสอนโดยบูรณาการสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างผสมผสานกลมกลืนกับวิถีชีวิต ใช้คำพูดด้านบวกกับผู้เรียน เป็นต้น และ 3) ด้านการประเมินผล

เน้นการประเมินตามสภาพจริง ใช้วิธีการหลากหลายในการประเมิน นำผลการประเมินมาพัฒนางานของผู้สอน มีเกณฑ์การประเมินที่มีความชัดเจน เป็นมาตรฐานไม่เฉพาะเนื้อหาความรู้ แต่ครอบคลุมถึงอุปนิสัยหรือทักษะที่เกิดขึ้นจากการได้ฝึกฝนปฏิบัติ เป็นต้น

2.7.2.8 นางนัตตา ชื่นแสงเนตร์ (2550) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ของโรงเรียนสัตยาไส ผลการวิจัย พบว่า การศึกษาต้องเป็นเครื่องมือในการยกระดับจิตใจให้กับผู้เรียน สามารถพัฒนาอุปนิสัยที่ดีงาม พร้อมทั้งปลูกฝังคุณค่าความเป็นมนุษย์ทั้ง 5 ประการ คือ สัตยะ (ความจริง) ธรรมะ (ความประพฤติชอบ) สันติ (ความสงบสุข) เปรมมา (ความรักความเมตตา) และอหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) ให้กับผู้เรียน จนทำให้ผู้เรียนสามารถเปลี่ยนแปลงสู่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และได้มีการแปรไปสู่กระบวนการปฏิบัติ โดยการจัดระบบการเรียนรู้จากภายในโดยใช้จิตใจเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้เพื่อยกระดับจิตใจให้กับผู้เรียน การจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนเน้นการผสมผสานความรู้ควบคู่ไปกับการบูรณาการคุณธรรมจริยธรรม ครูต้องมีความรักความเมตตาอย่างแท้จริงต่อผู้เรียน เป็นผู้กระตุ้นผู้เรียนให้นำคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ของแต่ละคนไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และเป็นมนุษย์ที่ปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนใหญ่

2.7.2.9 เทิดศักดิ์ ผลจันทร์ (2550) ได้ทำการวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดการศึกษาที่เหมาะสมในการพัฒนานิสิตแพทย์สู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ผลการวิจัยพบว่า การให้โอกาสผู้เรียนสัมผัสกับชีวิตคนในชุมชน เป็นการปูพื้นฐานให้ผู้เรียนเข้าใจสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนก่อนการศึกษาเนื้อหาวิชาทางการแพทย์ เพราะชีวิตทุกคนมีความเชื่อมโยงกับผู้คน สังคมและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาผู้เรียนสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มีกิจกรรมของหลักสูตรที่ชัดเจน ทั้งเวลา เนื้อหา และการวัดผล ประเมินผล หลักสูตรควรมีความหลากหลายในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ ไม่ควรมีเนื้อหาความรู้มากเกินไป การจัดการเรียนการสอนควรเน้นให้มีการสัมผัสกับประสบการณ์จริง และมีผลสะท้อนกลับต่อผู้เรียน (Reflection) โดยรูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่จะช่วยให้เกิดผลสะท้อนกลับต่อผู้เรียนได้ดี ควรเน้นการเรียนรู้ด้วยตนเอง (Self Directed Learning) การเรียนเป็นกลุ่มย่อย (Small Group Discussion) และเรียนรู้จากปัญหา (Problem-based Learning) การวัดและประเมินผล ควรประเมินครบทุกด้าน ทั้งกาย จิต สังคม และปัญญา

2.7.2.10 เทพกัญญา พูลนวล (2553) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ผลการใช้วิธีสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา ที่มีต่อความสามารถในการสื่อสารภาษาไทย พฤติกรรมความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และความสุขในการเรียนรู้ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 พบว่า การสอนโดยใช้วิธีสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาส่งผลต่อประสิทธิภาพของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ดังนี้ 1) มีความสามารถในการใช้ภาษาไทยหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 2) มีพฤติกรรมความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์หลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และ 3) นักเรียนมีความสุขในการเรียนรู้ในระดับมาก

2.7.2.11 พระมหาพยุหศักดิ์ ธมฺมวิสุทฺธิเมธี (2555) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญานั้น จะต้องรู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีโทษประโยชน์ มีความคิดอย่างมีเหตุผล รู้จักเลือกสิ่งที่เป็นประโยชน์ รู้จักปฏิบัติหน้าที่ตนให้ดี เป็นคนดี ชีวิตของมนุษย์ผู้นั้นก็จะสมบูรณ์ มนุษย์จะต้องฝึกฝนพัฒนาด้านความ ประพฤติทางกายและวาจา ฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ และฝึกฝนพัฒนาด้านปัญญา เพื่อให้ถึงธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตมนุษย์ คือ การถึง “ภาวะพิเศษของมนุษย์” ได้แก่ การบรรลุธรรม การตรัสรู้ การรู้แจ้งแห่งสังขารธรรม

มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญานั้น พบว่า มนุษย์จะต้องเป็นผู้ที่มีความสมบูรณ์ทางจิตใจสูง เป็นผู้ที่ยึดมั่นจากการทำความชั่ว ทำสิ่งที่มีประโยชน์ให้แก่ตนและสังคม ปฏิบัติตนให้เป็นอยู่อย่างมีความสุขทั้งทางกาย ทางจิตใจ มีสติปัญญา และแก้ปัญหาของสังคมให้มีความสงบสุขได้ เป็นผู้ที่อยู่เหนือปัญหาทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นมนุษย์ที่เต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์ หมายความว่า เป็นมนุษย์ที่ไม่มีปัญหา มีความเยือกเย็น ทั้งในแง่ของวัตถุ ร่างกาย จิตใจ และมีการสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์

วิธีการปฏิบัติตามหลักการสำคัญในการส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์สามารถสรุปหลักการสำคัญได้ 6 ประการ ได้แก่ 1) ต้องศึกษาหลักธรรมแต่ละข้อให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ 2) ต้องนำเอาหลักธรรมแต่ละข้อที่ศึกษาเข้าใจดีแล้วมาระลึกไว้ในใจเสมอ 3) ต้องนำหลักธรรมแต่ละข้อมาพิจารณาในการนำมาปฏิบัติตามให้ถูกต้อง 4) ต้องมีความอดทน อุทิศสละ พยายาม และบากบั่นในการประพฤติตามหลักธรรมแต่ละข้อ 5) ต้องหมั่นสร้างความคิดอันเป็นกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และหมั่นรักษาความคิดที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ และ 6) ต้องหมั่นเพียรละบาปอันเป็นอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป และไม่ให้บาปอันเป็นอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น เมื่อทำได้เช่นนี้แล้ว มนุษย์ก็จะกลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องมนุษย์ที่สมบูรณ์ พบว่า เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ ประกอบไปด้วยด้านหลักที่สำคัญ คือ ด้านความศรัทธาเชื่อมั่น การปฏิบัติความดี ด้านคุณธรรมจริยธรรม สังคม ร่างกาย จิตใจ จิตวิญญาณ อารมณ์ ความรู้สึก ความรู้ สติปัญญา การคิดวิเคราะห์ การคำนวณ การใช้เหตุผล การจินตนาการ การริเริ่มสร้างสรรค์ การให้และการบริจาค สุขภาพ เพศ อาชีพ เป็นต้น ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจะนำมาใช้เป็นกรอบในการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจังหวัดชายแดนภาคใต้เพื่อสร้างผู้เรียนสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์